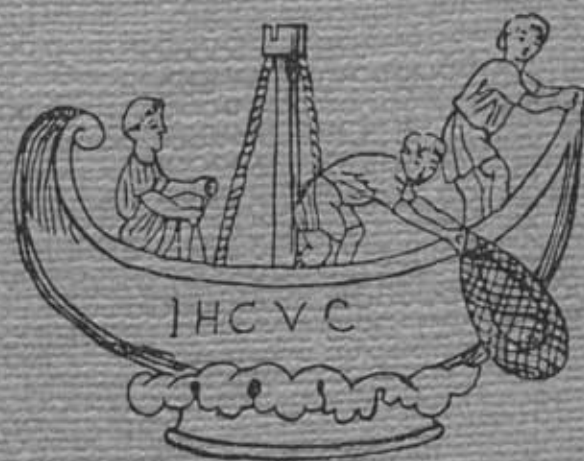

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ
ΔΗΔΗΕΩΣΙΣ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

ΘΕCΣΑΛΟΝΙΚΗ ΑΨΟΒ΄ : 1972

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

6

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

Ἐπιμελεία Ἰωάν. Ἐ. Ἀναστασίου
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ "ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ,"
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1972

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Παράδοσις ὑπὸ τὴν ἔννοιαν πνευματικῶν ἢ ὑλικῶν ἀγαθῶν τὰ ὅποια δημιουργοῦνται, διαφυλάσσονται καὶ παραδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀπαντᾶ εἰς τὰ ἔθνη, τὰς κοινωνίας, τὰς οἰκογενείας καὶ ἄλλας μικροτέρας ἢ μεγαλυτέρας ὀργανωμένας ομάδας ἀτόμων. Ἡ παράδοσις ἀποτελεῖ ὁδηγὸν διὰ τὰ ἄτομα ἢ τὰς ομάδας καὶ κανονίζει τὴν ἐξωτερικὴν των συμπεριφορὰν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὸν τρόπον σκέψεως καὶ τὴν ἠθικὴν των ὑπόστασιν. Αἱ παραδόσεις δημιουργοῦνται ἢ ἀσυναίσθητως ἢ σκοπίμως καὶ ἐνσυνειδήτως· μετὰ τὴν δημιουργίαν των τὰ ἄτομα καὶ αἱ ομάδες ἔχουν γνῶσιν καὶ συναίσθησιν αὐτῶν, τὰς διακηρύσσουσιν καὶ ὁμολογοῦν τὴν συμμόρφωσίν των πρὸς αὐτάς.

Εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ διαφορετικὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της ἤρχισε νὰ διαμορφοῦται ἡ παράδοσις, ἢ ὅποια ἔλαβε στοιχεῖα καὶ ἐκ τῆς Π. Διαθήκης. Ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας ὀνομασθεῖσα ἱερὰ ἀπετέλεσε τὸν κορμὸν τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς πράξεως αὐτῆς καὶ διετηρήθη διὰ τῶν αἰώνων ὑπὸ τὰς μορφὰς αὐτάς καταγραφείσα εἰς τὰ ἱερὰ κείμενα, διατυπωθεῖσα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων καὶ διατηρηθεῖσα ζωντανῆ εἰς τὴν λειτουργικὴν καὶ λατρευτικὴν πρᾶξιν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην λέγοντες Ἐκκλησίαν ἐννοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι διαποτισμένοι μὲ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τῆς παραδόσεως καὶ ζοῦν ταῦτα εἰς τὴν καθημερινὴν των ζωὴν καὶ εἰς τὴν λατρείαν.

Ὅπως ἡ παράδοσις διὰ τοῦς Ὀρθοδόξους δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀποστεωμένον τὸ ὅποῖον ἀνήκει εἰς τὸ παρελθὸν καὶ περὶ τοῦ ὁποῖου ἔτυχε νὰ ἀκούσουσιν κάτι, ἀλλὰ εἶναι ζωντανὴ πραγματικότης μὲ τὴν ὅποιαν εἶναι συνδεδεμένοι εἰς τὴν ζωὴν των.

Τὸ γεγονός αὐτὸ τοῦ ζωντανοῦ συνδέσμου τοῦ λαοῦ μὲ τὴν παράδοσιν δὲν εἶναι νέον, διότι ὑπῆρχεν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς εἰς τὸν ὀρθόδοξον κόσμον. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ ἡ παράδοσις ὡς παλαιὰ καὶ νέα.

Ἀκριβῶς ὁ χαρακτήρ αὐτῆς ὡς νέας μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιθυμῶμεν νὰ διατηρήσῃ τὴν ιδιότητά της αὐτὴν καὶ ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ ἀπαίτησις αὕτη δὲν εἶναι πρωτοφανής, διότι ἂν ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὸ παρελθὸν θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι εἶχε τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτό, δηλαδὴ προσηρμόζετο εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ζήσῃ ἀλλὰ θὰ καθίστατο μουσειακὸν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον θ' ἀπετέλει ἀντικείμενον μελέτης τῶν εἰδικῶν, χωρὶς νὰ ζῆ καὶ νὰ ἐπηρεάζῃ τοὺς πιστοὺς.

Ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας ἀνεπτύχθη καὶ ἐξελίχθη διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν δογμάτων καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κίνησις τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ ἐκθεσις τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐπομένως καὶ ὁ ἐμπλουτισμὸς τῆς παραδόσεως ὑπῆρξε διαρκής, διότι ὑπῆρχον ἐκάστοτε διαφορετικαὶ ἀνάγκαι, θεολόγοι σκεπτόμενοι καὶ λαὸς ἔχων ἀνάγκην ν' ἀκούσῃ τὴν διδασκαλίαν.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν διαφοροποίησιν καὶ τὴν προσαρμογὴν εἰς τὰς ὑπαρχούσας συνθήκας ἃς ἀναλογισθῶμεν τὴν μακρὰν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας καὶ θὰ διαπιστώσωμεν πῶς προσηρμόσθη ἡ παράδοσις πρὸς τὰς διαμορφωθείσας σκληρὰς συνθήκας τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν λατρευτικὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας παρατηροῦνται καὶ ποικιλίαι συντελούμεναι πέριξ σταθερῶν πυρήνων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ οὐσιῶδες καὶ καθοριστικὸν στοιχεῖον αὐτῶν.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρέπει γενικῶς νὰ γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν οὐσιωδῶν καὶ τῶν μεταβλητῶν στοιχείων τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, διὰ νὰ κατανοηθοῦν αἱ μεταβολαὶ αἱ ἐπερχόμεναι ἕνεκα τῶν ὑπαρχουσῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ὠφελείας τῶν πιστῶν. Τοῦτο ἄλλωστε συνιστᾷ καὶ τὴν ἔσοχον καὶ ὠφέλιμον ιδιότητα αὐτῆς, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι σύνολον κανόνων καὶ δεσμευτικῶν τύπων, ἀλλὰ ζωντανὴ καὶ ἀπτή πραγματικότης, ἀποσκοποῦσα νὰ βοηθήσῃ τοὺς πιστοὺς νὰ ἐπιτύχουν τὴν σωτηρίαν των. Ἄν εἶχεν ἀπλῶς δεσμευτικὸν καὶ ἀρνητικὸν χαρακτήρα ἐπιβάλλουσα ἀρχὰς μὴ σχετιζομένας πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, θὰ καθίστατο θάρος περιττὸν καὶ ἐπιζήμιον. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀπὸ αἰώνων ἔχει εὐελξίαν καὶ καθοδηγεῖ τοὺς πιστοὺς ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἀναγκῶν αὐτῶν εἶναι ζωντανὴ καὶ ὠφέλιμος. Καὶ εἰς ἄλλας ομάδας ὅταν αἱ παραδόσεις καθίστανται δεσμευτικαὶ μὴ δυνάμεναι νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὴν ἐξελισσομένην ζωὴν, μετατρέπονται ἢ ἐγκαταλείπονται καὶ κα-

νεὶς δὲν διαμαρτύρεται διὰ τὴν τύχην των πλὴν ὀλίγων ὀνειροπόλων οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐστραϊμμένα τὰ μάτια εἰς τὸ παρελθὸν ἀγνοοῦντες τὸ παρὸν.

Ἡ μικρὰ ὁμάς τῶν Θεολόγων τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ παρελθὸν ἀκαδημαϊκὸν ἔτος εἶχεν ὡς θέμα εἰς τὰς συναντήσεις τὴν ἐξέτασιν τῆς παραδόσεως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Αἱ δημοσιεύμεναι εἰς τὸν παρόντα τόμον εἰσηγήσεις ἀνεγνώσθησαν καὶ συνεζητήθησαν ὑπὸ τῶν μετεχόντων εἰς τὸ Σεμινάριον. Ἡ μελέτη τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μαντζαρίδου δὲν ἀνεγνώσθη, συμπεριελήφθη ὁμως εἰς τὸν τόμον ὡς σχετιζομένη στενῶς πρὸς τὸ θέμα. Διὰ νὰ ἔχωμεν γενικωτέραν εἰκόνα συμπεριελάβομεν καὶ δύο εἰσηγήσεις ἀναφερομένας εἰς ἀνάλογα προβλήματα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ.

Ἐὰν αἱ μελέται αὗται ἀναγνωσθοῦν καὶ δημιουργήσουν προβλήματα εἰς τοὺς ἀναγνώστας πρὸς περαιτέρω ἔρευναν, θὰ εἶναι δι' ἡμᾶς ἀρκετὴ ἱκανοποίησις.

Καὶ ὁ παρὼν τόμος ἐκδίδεται μὲ τὰς εὐλογίας καὶ τὴν γενναιοδωρον χορηγίαν τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κυρίου Λεωνίδου, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν ἐκφράζομεν θερμὰς εὐχαριστίας.

ΙΩΑΝ. Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΑΝ. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ Δρ. Θ.

ΒΟΗΘΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

Ὁ τίτλος τῆς παρούσης εισηγήσεως εἰς τὸ ἀρχικῶς καταρτισθὲν πρόγραμμα τοῦ Σεμιναρίου ἦτο «Ἁγία Γραφή καὶ Παράδοσις». Ἡ μελέτη ὁμῶς τοῦ θέματος τόσον θρησκευοῖστορικῶς ὥσον καὶ ἱστορικῶς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀντιστροφὴν τοῦ τίτλου, διότι τὸ χρονικῶς τε καὶ οὐσιαστικῶς πρότερον δὲν εἶναι ἡ ἁγία Γραφή, ἀλλ' ἡ Παράδοσις. Ἀκριβέστερον ὁ ἐρευνητὴς θεολόγος διαπιστώνει πορείαν ἐκ τῆς Παραδόσεως πρὸς τὴν Γραφὴν καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Ἱστορικὴ εἶναι κατὰ ταῦτα καὶ ἡ πορεία διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος, χωρὶς νὰ παραθεωρῶνται βεβαίως τὰ ἐξ αὐτῆς ἀνακύπτοντα συστηματικὰ προβλήματα. Εἶναι φανερὸν ὁμῶς ὅτι ἡ τοιαύτη πορεία κατὰ τὴν διαπραγματεύσειν τοῦ θέματος ἀπαιτεῖ πολὺν χρόνον, διότι ἐξυπακούει τὴν ἐξέτασιν πλήθους ἄλλων παρεμφερῶν καὶ συναφῶν ζητημάτων, ὡς ἡ γένεσις τῶν ἐπὶ μέρους βιβλίων καὶ τοῦ κανόνος τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὁ καθορισμὸς τῆς Παραδόσεως κατὰ τὴν πρὸ καὶ μετὰ τὴν γένεσιν τῆς Γραφῆς ἐποχὴν κ.τ.τ. Ἡ παροῦσα εἰσήγησις δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐπεκταθῆ εἰς τὸ σύνολον ἢ ἔστω εἰς τὰ πλείονα τῶν ἀνωτέρω προβλημάτων οὐδὲ ἀδρομερῶς, διότι καὶ ὁ πρὸς προπαρασκευὴν χρόνος καὶ ἡ διάρκεια τῆς εισηγήσεως δὲν ἐπιτρέπουν τοῦτο. Κατὰ συνέπειαν περιορίζεται εἰς ὠρισμένα μόνον σημεῖα — τὰ κύρια κατὰ τὴν γνώμην τοῦ εισηγητοῦ —, ἀποσκοποῦσα κυρίως εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος καὶ τὴν κατ' αὐτὴν περαιτέρω διαφώτισιν τοῦ ὅλου θέματος.

∴

Ἡ Παράδοσις ἀποτελεῖ φαινόμενον ἀπαντῶμενον εἰς τὸ σύνολον τῶν θρησκευτῶν, ἀπὸ τῶν πλέον πρωτογόνων μέχρι τῶν πλέον ἐξελιγμένων. Συνίσταται δὲ ἡ Παράδοσις εἰς τὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν παραλαβὴν καὶ παράδοσιν τῶν δογμάτων, τῆς λατρείας καὶ τῶν ἠθικῶν ἐπιταγῶν τῆς θρησκείας πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἐπιγενομένων καὶ διατήρησιν εἰς ζωὴν τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀποκαλυφθέντος ἢ ὀπωσδήποτε γνωσθέντος. Καὶ εἰς μὲν τὰς πρωτογόνους θρησκείας ἡ Πα-

ράδοσις ἀποτελεῖ προφορικὴν μόνον μεταβίβασιν τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, εἰς δὲ τὰς πλέον ἀνεπτυγμένας παραδίδεται κατὰ μέγα μέρος γραπτῶς, ἀποτεθησαυρισμένη εἰς τὰ θεολογικὰ ἔργα, τὰς τελετουργικὰς διατάξεις καὶ τὰς ἠθικὰς ἐπιταγὰς, παραλλήλως, συμπληρωματικῶς ἢ καὶ ἐν ἀντιθέσει ἐνίοτε πρὸς τὴν ἁγίαν Γραφήν, ὅταν ἡ τελευταία ὑπάρχη.

Παράδοσις ἐξαντικειμενωθεῖσα καὶ γραπτῶς καθορισθεῖσα, ἡ ὁποία ἀπέβη θεμελιώδης καὶ ἀποκλειστικὸς κανὼν πίστεως καὶ ζωῆς διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ὑπὸ τοῦ ὄργανωμένου θρησκευτικοῦ συνόλου, ἀποτελεῖ τὴν ἁγίαν Γραφήν. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ σταδίου τῆς προφορικῆς, ρευστῆς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, Παραδόσεως εἰς τὸ ἐπόμενον στάδιον τῆς γραπτῆς, ἀκάμπτου καὶ ἀπαραλλάκτου Γραφῆς δὲν συντελεῖται ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην οὔτε συνδέεται ἀποκλειστικῶς πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ διάδοσιν τῆς γραφῆς εἰς τὸν πρεσβεύοντα τὴν καθ' ἑκάστην θρησκείαν λαόν. Οἱ λόγοι τῆς καταγραφῆς τῆς Παραδόσεως καὶ τῆς ἀναδείξεώς τῆς εἰς Γραφήν ποικίλλουν ἀπὸ περιπτώσεως εἰς περίπτωσιν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες οὐδέποτε ἀπέκτησαν ἁγίαν Γραφήν ἐν τῇ συνήθει ἐννοίᾳ, ἐνῶ δὲν ἐστεροῦντο Παραδόσεως ἀνεπτυγμένης μάλιστα. Ἀντιθέτως οἱ Ἄραβες ἀπέκτησαν ἐνωρίτατα τὸ Κοράνιον. Τὰ παραδείγματα δεικνύουν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γενικεύσωμεν κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὄρων καὶ προϋποθέσεων γενέσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς. Αἱ ἐν προκειμένῳ δέβαιαι γνώσεις μας περιορίζονται εἰς τὰ συμπεράσματα μιᾶς φαινομενολογικῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς Παραδόσεως εἰς τὴν Γραφήν, ἢ αἰτιολόγησις τοῦ γεγονότος συναρτᾶται ὁμῶς πάντοτε πρὸς τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα καὶ τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἐπὶ μέρους θρησκείας.

Ἐπὶ τοὺς ἀνωτέρω περιορισμοὺς θὰ ἴδωμεν δι' ὀλίγων γενικά τινα γνωρίσματα τῆς Γραφῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν Παράδοσιν. Ἐκ τῶν πλέον εὐεπιφόρων εἰς καταγραφὴν στοιχείων τῆς Παραδόσεως εἶναι τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ δίκαιον καὶ τὴν λατρείαν, τοῦτο δὲ διότι ὑπόκεινται εὐκόλως εἰς ἀλλοίωσιν καὶ μόνον ἢ καταγραφὴ τῶν ἀποτρέπει ἐνδεχομένας ἠθελημένας ἢ μὴ παραποιήσεις. Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι τὰ πλεονα τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν κειμένων ἔχουν νομικὸν - θρησκευτικὸν ἢ λατρευτικὸν - λειτουργικὸν χαρακτήρα. Πίνακες ἐντολῶν, ἠθικῶν ἢ καθαρῶς λατρευτικῶν, καὶ διατάξεις καθορίζουσαι τὰ τῆς δημοσίας λατρείας ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα ἱερὰ κείμενα εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν περιπτώσεων. Παρὰ τὴν ὑπαρξίν των ὁμῶς

ἁγίαν Γραφήν ἔχομεν μόνον ὅταν προστεθοῦν εἰς αὐτὰ διηγήσεις περὶ τῆς πίστεως, θεμελιούσαι καὶ στηρίζουσαι αὐτήν. Οὕτω γεννᾶται ἡ Γραφή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς Παραδόσεως, παράλληλον πρὸς ἐκείνην. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν πιστῶν προσδίδει εἰς αὐτὴν κανονιστικὸν χαρακτήρα. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ λοιπὴ Παράδοσις ἀρχίζει νὰ χάνη ἕδαφος καὶ κύρος καὶ τελικῶς εἴτε ὑποτάσσεται εἰς τὴν Γραφήν συμπληροῦσα αὐτήν εἴτε ἐξακολουθεῖ μὲν ὑπάρχουσα ἀλλ' ἄνευ κύρους πλέον.

Τὰ ἀνωτέρω γενικῶς λεχθέντα ἀποτελοῦν γενικῶς παραδεκτὰ συμπεράσματα τῆς φαινομενολογίας τῆς θρησκείας. Εἰς παραπλήσια συμπεράσματα καταλήγει καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας ὡς πρὸς τὴν ἐν αὐτῇ ἐμφάνισιν τῆς Παραδόσεως καὶ τὴν σύμπτωσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς, τηρουμένων βεβαίως πάντοτε τῶν ἀναλογιῶν καὶ μὴ παραθεωρουμένων τῶν βασικῶν διαφορῶν, περὶ ὧν ὁ λόγος κατωτέρω.

Ἀποτελεῖ σήμερον βέβαιον κτῆμα τῆς ἐπιστήμης ἢ προτεραιότητος τῶν προφορικῶν παραδόσεων εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Αἱ εἰς τὸν Μωυσῆ ἀναγόμεναι παραδόσεις, αἱ παραδόσεις τῆς ἐποχῆς τῶν Πατριαρχῶν, αἱ λατρευτικαὶ διατάξεις καὶ αἱ κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Παλαιστίνης ἐμπειρίαι ἀποτελοῦν τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, ἀναπτυχθεῖσαι καὶ τεθεῖσαι εἰς τὸ κέντρον τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ πολὺ πρὸ τῆς καταγραφῆς αὐτῶν. Διμορφώθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν γεγονότων, ἐτυποποιήθησαν κατὰ τὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μετάδοσιν καὶ ἀπετέλεσαν ἤδη πρὸ τῆς καταγραφῆς τῶν εὐκόλους εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν ἐνότητος, ὡς σύμβολα, διατάξεις, ὕμνους, διηγήσεις. Ἡ διάδοσις τῆς γραφῆς, ἡ μόνιμος ἐγκατάστασις τοῦ λαοῦ εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας καὶ ὁ κίνδυνος παρεισφύσεως ξένων, εἰδωλολατρικῶν στοιχείων, ὡς καὶ ἡ σύμπτωσις ἱερῶν καὶ ἡ ἀνάδειξις τοῦ ἱερατείου εἰς θεματοφύλακα, πάντα ταῦτα συνετέλεσαν εἰς τὴν συγκέντρωσιν καὶ καταγραφὴν τῶν παραδόσεων καὶ τὴν ἀποτέλεσιν τῶν πρώτων ἱερῶν βιβλίων. Τὸ ἰδιάζον ἐν προκειμένῳ γνώρισμα ἀποτελεῖ ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐκ τῆς καταγραφῆς τῶν προελθούσης ἁγίας Γραφῆς. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀχρόνους μύθους τῶν ἐθνικῶν ἢ Πεντάτευχος ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ διακρίνεται διὰ τὸν ἱστορικὸν καὶ πραγματικὸν χαρακτήρα τῶν διηγήσεών τῆς. Ὁ ἐν αὐτῇ ἀποκαλυπτόμενος

Θεός συνδέεται πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ περιουσίου λαοῦ, πρὸς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς πορείας τοῦ λαοῦ του ἐν μέσῳ τῆς ἱστορίας. Ὁ Θεὸς τῆς Πεντατεύχου δὲν εἶναι ἀπρόσωπον ὄν, περιοριζόμενον εἰς τὴν κάλυψιν τῶν μεταφυσικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἶναι ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων, ὁ ἐξαγαγὼν τὸν λαὸν του ἐξ Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας. Κυρίως εἰπεῖν, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Μωυσέως.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς Παραδόσεως καὶ τῆς Γραφῆς τοῦ Ἰσραὴλ. Τὰ θαυμαστά γεγονότα τῆς ἱστορίας του ἀποτελοῦν τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς του κατὰ τὸ παρὸν καὶ τὸν γνώμονα τῆς πορείας του κατὰ τὸ μέλλον. Ἡ μοναδικὴ δ' ἐκείνη στιγμή τῆς ἀπελευθερώσεως ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Αἰγυπτίων ἔσχε τὸσαύτην ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς καθόλου μετὰ ταῦτα πορείας του, ὥστε μετ' οὐ πολὺ αἱ σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἐν λόγῳ χρονικὴν περίοδον διηγήσεις ἀπέβησαν κανονιστικαὶ διὰ τε τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Οὕτως ἡ Πεντάτευχος ἀπέβη ἡ Γραφὴ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, παραμένουσα τοιαύτη μέχρι τῆς σήμερον. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἡ ἔξαρσις τῆς προσωπικότητος τοῦ νομοθέτου Μωυσέως, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡγέτης τοῦ λαοῦ, ἀποδέκτης τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν συγγραφεὺς τῆς Πεντατεύχου. Ἡ ἐκτίμησις διὰ τὸ πρόσωπον τοῦ Μωυσέως ἦτο τοιαύτη, ὥστε μετ' οὐ πολλοὺς αἰῶνας δὲν προσέδιδεν ἡ Πεντάτευχος κῦρος εἰς τὸν Μωυσῆ, ἀλλ' ἀντιθέτως ἦντλει τὸ κῦρὸς τῆς ἐξ ἐκείνου.

Μετά τινος αἰῶνας ὁμοῦς ἡ Πεντάτευχος εἶχε ἀποβῆ αὐτοτελὴς διὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν, ὁ δὲ λαὸς ἐκαλεῖτο εἰς τὴν ἄνευ ὄρων ἀποδοχὴν τῆς καὶ εἰς τὴν πίστιν εἰς τὸ γράμμα τῆς. Ἡ ἐξαντικειμενωθεῖσα πλέον Παράδοσις ἀπέκτησε τοιαύτην αὐθεντίαν, ὥστε νὰ κινδυνεύη τελικῶς ἡ Γραφὴ ν' ἀποβῆ ξηρὸν γράμμα, ἀκαμπτὸν καὶ μὴ ὑποκείμενον εἰς οὐδεμίαν προσαρμογὴν πρὸς τὰς περιστάσεις διὰ τὸ καλὸν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ.

Ὁ ἐκ τῆς ἐξαντικειμενώσεως κίνδυνος δὲν διέφυγε τῆς προσοχῆς τῶν Προφητῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐκπροσωποῦν μὲν εἰς τὸν Ἰσραὴλ τὴν Παράδοσιν, ἀλλὰ δημιουργοῦν παράδοσιν, ἔλκουσιν τὴν ἀρχὴν καὶ ἀνάγουσιν τὴν αὐθεντίαν τῆς ὄχι εἰς τὰς κατὰ τὸ παρελθὸν ἀποκαλύψεις, ἀλλ' εἰς τὸν πάντοτε ζῶντα καὶ πρὸς τοὺς προφήτας ἀπευθυνόμενον λόγον τοῦ Κυρίου. Ἡ στερεότυπος φράσις «τάδε λέγει Κύριος»

δικαιολογεῖ τὴν ὑπὸ τῶν Προφητῶν συμπλήρωσιν ἢ νέαν ἐρμηνείαν τῆς Πεντατεύχου.

Ὁ προφήτης μεταφέρει τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου διὰ τὸ παρὸν ὑπαινισσόμενος διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὴν ἀνάγκην νέας ἐρμηνείας καὶ καταγραφῆς τῆς ἀποκαλύψεως εἰς καρδίας σαρκίνας καὶ ὄχι εἰς λιθίνας πλάκας, ὡς αἱ ὑπὸ τοῦ Μωυσέως χρησιμοποιηθεῖσαι. Χαρακτηριστικὸν ὁμοῦς διὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ παραμένει τὸ γεγονός, ὅτι παρὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Προφητῶν καὶ τὴν ἔνταξιν αὐτῶν εἰς τὸν κανόνα, οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς σήμερον οὐσιαστικῶς, ὡς κατ' ἐξοχὴν ἁγίαν Γραφὴν θεωρεῖ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τὴν Πεντάτευχον. Διὰ τοῦτο ἄλλωστε ἀποκαλεῖται ἡ Πεντάτευχος Νόμος καὶ ὄχι τόσον διὰ τὸ περιεχόμενόν τῆς, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει πλῆθος διηγήσεων.

Οὕτως ὁ Ἰουδαϊσμός ἀπέβη ἐνωρὶς νομικὴ θρησκεία στηριζομένη εἰς τὴν Πεντάτευχον, ἱστορικοὶ δὲ μόνον λόγοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ ἱερατείου — ἀποδεχομένου μόνον τὴν Πεντάτευχον ὡς ἁγίαν Γραφὴν! — τὴν ἐπικράτησιν τοῦ φαρισαϊκοῦ λαϊκοῦ στοιχείου καὶ τὴν τελικὴν διαμόρφωσιν τοῦ κανόνος εἰς τὰ σημερινά του ὄρια. Βασικῶς ὁμοῦς ὁ Ἰουδαϊσμός ἐξακολουθεῖ νὰ τρέφεται πνευματικῶς ἐκ τῆς Πεντατεύχου. Οἱ Προφῆται ἔρχονται εἰς δευτέραν μοῖραν, ἔχουν δὲ ἄξιαν κατὰ τὸ μέτρον συμφωνίας των πρὸς τὸν Νόμον, τὸν ὁποῖον ἐπεξηγοῦν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι τὰ σχόλια τῶν ραββίνων εἰς τὰ προφητικὰ βιβλία προσάγουν πάντοτε μαρτυρίας περὶ τῆς συμφωνίας τῶν προφητικῶν ρήσεων πρὸς τὴν Πεντάτευχον. Ἀκόμη καὶ οἱ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τόσον τιμώμενοι Ψαλμοὶ διὰ τὸν Ἰουδαῖον εἶναι προσευχαί, θὰ ἀπετέλει δὲ τόλμημα ἀνεπίτρεπτον ἢ τοποθέτησις των ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μετὰ τὴν ὅλως ἰδιαιτέρως τιμωμένην Πεντάτευχον.

Ἡ ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσα σχέσις Παραδόσεως καὶ Γραφῆς εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν κατέστησε, νομίζομεν, φανεράν τὴν προτεραιότητα τῆς δευτέρας. Ὁ Νόμος ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ διεῖπε τὴν πίστιν καὶ τὴν ζωὴν τῶν εὐσεβῶν κατὰ τρόπον δυσκόλως δυνάμενον νὰ ὑπερτιμηθῇ. Ἡ προφητικὴ παράδοσις εἶχε παύσει πρὸ πολλοῦ νὰ ἀποτελῇ ζῶσαν πραγματικότητα, οὕτω δὲ τὰ προβλήματα τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ἀνέμενον τὴν λύσιν των εἴτε διὰ τῆς προσφυγῆς εἰς τὴν ἀνθυῶσαν κατὰ τὴν μετὰ τοὺς Μακκαβαίους ἐποχὴν ἀποκαλυ-

πτικὴν καὶ λοιπὴν ἀπόκρυφον γραμματεῖαν εἴτε διὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Νόμου βάσει τῆς διαμορφουμένης εἰσέτι ραββινικῆς παραδόσεως. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔχομεν τὴν ἰδιόμορφον προσπάθειαν συμπληρώσεως τῆς Γραφῆς διὰ τῆς συγγραφῆς ψευδεπιγράφων ἀναγομένων ὑπὸ τῶν συγγραφέων των εἰς τοὺς κανονιστικούς διὰ τὴν πορείαν τοῦ λαοῦ χρόνους τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἢ Παράδοσις κατ' ἀντιστροφὴν τῆς γνησίας σχέσεως δημιουργεῖται διὰ τῆς δουλικῆς ὑποταγῆς εἰς τὸ γράμμα τοῦ Νόμου.

Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ δημιουργία ἐνὸς ἀληθοῦς ὠκεανοῦ ἐρμηνειῶν, σχολίων καὶ παραδόσεων, τὸ σύνολον τῶν ὁποίων καλεῖται συνήθως Ταλμούδ, καίτοι ὑπάρχουν καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ στοιχεῖα τῆς παραδόσεως τῆς ἐποχῆς τῶν περὶ τὸν Χριστὸν χρόνων. Τὴν ὅλην προσπάθειαν διέπει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, ἥτοι τῆς προσπαθείας νὰ ἀνευρεθῆ εἰς τὸ παρελθὸν ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι οἱ ραββῖνοι ἰσχυρίζονται ὅτι αἱ παραδόσεις των ἔχουν τὴν ἀφετηρίαν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Μωυσέως εἰς τοὺς πρεσβυτέρους ἐν Σινᾶ ἐμπιστευθέντα (βλ. Πιρκὲ Ἀβὼθ 1,1). Οὕτως ἡ νέα αὕτη Παράδοσις, ἀρχικῶς ἀπορεύσασα ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς ἐξαντικειμενωθείσης Γραφῆς, προσπαθεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ἀποβῆ ἰσόκυρος πρὸς αὐτὴν δι' ἀναγωγῆς τῆς ἀρχῆς τῆς εἰς τὴν αὐτὴν πηγὴν, τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Μωυσῆ εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ.

Καὶ ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν σχέσεων Παραδόσεως καὶ Γραφῆς εἰς τὴν Καινὴ Διαθήκην, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς στάσεως τοῦ Κυρίου ἐναντι αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ πάλιν δὲν πρέπει νὰ παραθεωρηθῆ τὸ γεγονός, ὅτι τὸν πυρῆνα τῶν Εὐαγγελίων ἀπετέλεσαν προφορικαὶ παραδόσεις ἢ ἐνόητες παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπηχοῦν οὐ μόνον τὴν πίστιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν τῇ καθημερινῇ πράξει ζωὴν τῆς ἐκκλησίας (Sitz im Leben), οὕτω δ' ἐξηγεῖται ἐν πολλῆς καὶ ἡ περαιτέρω διάδοσις των, ὡς καὶ ὁ ἀποσπασματικὸς χαρακτήρ των διηγήσεων. Κατὰ ταῦτα τὰ ὡς πρὸς τὴν Παράδοσιν καὶ τὴν Γραφὴν λεγόμενα εἰς τὰ Εὐαγγέλια ἀποτελοῦν ἀπόσπασμα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς πράξεως τοῦ Χριστοῦ χαρακτηριστικὸν τῆς θέσεώς του ἐν προκειμένῳ καὶ κατὰ συνέπειαν ἔχον ἀπαιτήσεις θεολογικῆς (καὶ ὄχι ἱστορικῆς μόνον) πληρότητος, τὸ ὁποῖον διετηρήθη ὑπὸ τῆς προφορικῆς παραδόσεως ὡς ἀνταποκρινόμενον εἰς συγκεκριμένας ἀνάγκας τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησίας. Ἀκόμη δὲ καὶ μετὰ τὴν καταγραφὴν των αἱ παραδόσεις αὗται ἐξακολου-

θοῦν νὰ ἀπαντοῦν εἰς πρακτικὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ἔχουν ἐξαντικειμενωθῆ καὶ ἀναχθῆ εἰς αὐτοτελεῖς ὄντοτητας, ὡς θὰ δειχθῆ κατὰ τὴν ἐξέτασιν ἐνίων περικοπῶν.

Ἡ θέσις τοῦ Ἰησοῦ ἐναντι τῆς Παραδόσεως καὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ δύναται νὰ συνοψισθῆ εἰς τὰ ἀκόλουθα δύο σημεῖα· α) δέχεται τὸ κύρος τῆς Γραφῆς καὶ τὴν ἐν τινι μέτρῳ ὀρθότητα τῆς Παραδόσεως, καὶ β) δίδει τὴν κλεῖδα διὰ τὴν ὀρθὴν κατανόησιν καὶ βίωσιν αὐτῶν, θέτων ὡς κριτήριον ἐρμηνείας καὶ βιώσεως τῶν ἀποκεκαλυμμένων ἀληθειῶν ἑαυτὸν ὡς Κύριον. Τὰ δύο σημεῖα ὁμοῦ ἀπαντοῦν κατὰ σαφῆ τρόπον εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν. Ὁ Ἰησοῦς ὑπενθυμίζει εἰς τοὺς ἀκροατάς· «Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι. Ἄμην γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἴωτα ἐν ἡ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται. Ὅς ἐὰν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὅς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσελθῆτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (Μθ 5, 17-20).

Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου δὲν ἀφήνουν περιθώριον δι' ἀμφισβητήσεις ἢ ὑποθέσεις, διὰ τὸν δεχόμενον τὴν ἱστορικότητα αὐτῶν. Ὁ Ἰησοῦς δέχεται τὸ κύρος συνόλου τῆς ἁγίας Γραφῆς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὡς βεβαίως αὕτη ἦτο διαμορφωμένη κατὰ τὴν ἐποχὴν του, τονίζων τὸ αἰώνιον κύρος τῆς. Ἐπιπροσθέτως δὲν ἀμφισβητεῖ κατ' ἀρχὴν καὶ τὴν ἐπίπονον προσπάθειαν τῶν νομοδιδασκάλων νὰ βιώσουν τὴν Γραφὴν, λέγων σαφῶς ἄλλαχού· «ἐπὶ τῆς Μωυσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι. Πάντα οὖν ὅσα ἐὰν εἴπωσιν ὑμῖν ποιήσατε καὶ τηρεῖτε, κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε» (Μθ 23, 2-3). Ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ψέγει ὁ Κύριος δὲν εἶναι ἡ Παράδοσις ἢ ἡ προσκόλλησις εἰς τὸν Νόμον, ἀλλ' ἡ ἀνεπάρκεια τῶν Φαρισαίων διὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴν καὶ εἰλικρινῆ ἐφαρμογὴν των εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ὅμως πρέπει νὰ προστεθοῦν εἰδῆς ἀμέσως τὰ χωρία, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ δεύτερον τῶν προαναφερθέντων δύο σημείων, δηλαδὴ εἰς τὸ νέον κριτήριον, τὸ ὁποῖον θέτει ὁ Ἰησοῦς διὰ τὴν ὀρθὴν κατανόησιν τῆς τε Γραφῆς καὶ τῆς Παραδόσεως, καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ ἴδιος ὡς Κύριος. Ἀνεξαρτήτως τῆς προελεύσεως τοῦ

δρου, είναι βέβαιον ότι ο Ἰησοῦς ἐδίδαξε καὶ διεκήρυξε τὴν ἐξουσίαν του ὡς Κυρίου, ἐξουσίαν μεγαλυτέραν οὐ μόνον τῆς τοῦ ἐνὸς Προφήτου ἢ τοῦ Μεσσίου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Μωυσέως, τὸν ὁποῖον τόσον ἐξετίμα ὁ Ἰουδαϊσμός. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἀντίδρασις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἡ κατηγορία διὰ βλασφημίαν. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐπίστευον ὅτι ὁ Νόμος ἦτο προαιώνιος καὶ θὰ παρέμενεν ἄθικτος καὶ μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσσίου ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀλλαγῆς. Ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ δρου ὁμιλίαν ἀντιπαραθέτει ἑαυτὸν ὡς νέον νομοδότην πρὸς τὸν Νόμον· «Ἐκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις... ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν» (Μθ 5, 21, 22, 27, 28, 31, 32, 33, 34 κλπ.). Καὶ μόνη ἡ σύγκριστις πρὸς τὸν Μωυσῆ θὰ ἤρκει διὰ νὰ σκανδαλίση τὸν εὐσεβῆ ἢ μετ' αὐθεντίας νέα νομοδοσία ἐξώργιζε τοὺς ἀντιλαμβανομένους τὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ Νόμου. Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἀκολουθεῖ ἀπλῶς τὸ προφητικὸν κήρυγμα, ἀλλὰ τίθεται καὶ ὑπὲρ αὐτὸν τὸν Μωυσῆ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι δὲν λέγει «τάδε λέγει Κύριος», ὡς οἱ Προφῆται, ἀλλὰ «ἐγὼ λέγω ὑμῖν», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδ' αὐτὸς ὁ Μωυσῆς εἶπεν.

Ἄλλαγοῦ ὁ Χριστὸς εὐκαιριακῶς κατακρίνει τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων (Μκ 7, 1-23, παράλληλα), ἐνῶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ διαζύγιον ἀποδίδει εἰς τὰς ἐντολὰς τοῦ Μωυσέως διάφορον νόημα· αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν ἄρσιν τῆς ἀρχικῆς ἀπαγορεύσεως, ἀλλ' ἀποδείξιν τῆς σκληροκαρδίας τῶν Ἰσραηλιτῶν (Μκ 10, 5, παράλληλα). Εἰς τὰς μετὰ τῶν νομικῶν ἔριδας διὰ τὸ Σάββατον ἀπορρίπτει συλλήβδην τὴν μικρολόγον περιπτωσιολογίαν, στηριζόμενος εἰς τὸ προφητικὸν λόγιον (Ὡση 6, 6) «ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Μθ 9, 13, παράλληλα). Ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰς λεπτολόγους λατρευτικὰς διατάξεις τοῦ Νόμου, ἀναγνωρίζων μὲν πρακτικῶς ἐνίοτε αὐτάς, μὴ ἀποδίδων ὅμως ἰδιαιτέρων σημασίαν εἰς τὸ ὅλον θέμα.

Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ ἐναντι Παράδοσεως καὶ Γραφῆς στάσις τοῦ Ἰησοῦ συνοψίζεται εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ κύρους αὐτῶν ὡς ἀποκεκαλυμμένων ἀληθειῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ εἰς τὴν συμπλήρωσιν, ἐκ νέου ἐρμηνείαν καὶ τροποποίησιν αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὡς Κυρίου. Κριτήριον διὰ τὴν ὀρθὴν διαβίωσιν τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι πλέον ὁ Νόμος ἢ ἡ Παράδοσις, ἀλλ' ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν νέαν αὐθεντίαν διὰ τὸν ἀναζητοῦντα ὁδὸν σωτηρίας.

∴

Ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Ἰησοῦ ἐδημιούργησε προβλήματα διὰ

τὰς σχέσεις τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, διότι οὔτε παθητὸν Μεσσίαν ἐδέχετο αὕτη οὔτε ἠδύνατο νὰ συμβιβάσῃ τὸν σταυρικὸν θάνατον πρὸς τὸ μεσσιανικὸν ἀξίωμα τοῦ Χριστοῦ. Οὕτως ἀνέκυψε θέμα «Γραφῆς» διὰ τὴν ἐκκλησίαν, τεθὲν καὶ ὑποκινούμενον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Ἡ λύσις τῆς ἐκκλησίας ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐν σπέρματι διδαχθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῶν ἀποστόλων περαιτέρω ἀναπτυχθεῖσα. Ἀρχικῶς μὲν διὰ τῆς προσαγωγῆς προφητικῶν καὶ ψαλμικῶν κυρίως χωρίων ἀπεδείχθη ὅτι ὁ σταυρικὸς θάνατος δὲν ἀντέκειτο πρὸς τὴν Γραφήν· ἐν συνεχείᾳ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως χωρίων ἰδία τοῦ Ἰησοῦ ἀπεδείχθη τὸ τέλος τοῦ Ἰησοῦ συνάδον πρὸς τὰς Γραφάς. Εἰς τὸ τελικὸν δὲ στάδιον, κατόπιν ἐνδελεχοῦς μελέτης τῆς Γραφῆς καὶ νέας ἐρμηνείας τῆς Γραφῆς διετρανώθη ὅτι ὁ ἐπίγειος βίος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ συνόλω του ἦτο «κατὰ τὰς γραφάς». Οὕτως ἡ Παράδοσις τῆς ἐκκλησίας τῶν πρώτων ἐτῶν ἀποδέχεται μὲν ὡς Γραφήν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, πλὴν ὅμως μεταβάλλει ριζικῶς τὰς ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἀρχίζει οὕτω ν' ἀποχωρίζεται ἐξ αὐτοῦ. Σχηματικῶς πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ συνοψισθῇ ἡ ἀλλαγὴ ὡς ἐξῆς· ὁ Ἰουδαϊσμός ἠρμήνευε καὶ τοὺς προφήτας βάσει τοῦ Νόμου, ἐνῶ ὁ Χριστιανισμός ἐρμηνεύει καὶ τὸν Νόμον προφητικῶς. Τοῦτο ἐσήμαινεν οὐ μόνον ἐγκατάλειψιν τῶν διδασκαλιῶν περὶ προϋπάξεως καὶ αἰωνιότητος τοῦ Νόμου, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον εἰσαγωγὴν ἐνὸς νέου κριτηρίου, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐλάμβανε νόημα καὶ αὐτὸς ὁ Νόμος. Ἡ νέα δὲ ἀρχὴ πρὸς τὴν ὁποίαν ἔδει νὰ συμφωνῇ τοῦ λοιποῦ καὶ ὁ Νόμος διὰ νὰ συνεχίσῃ ἰσχύων ἦτο Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Κύριος. Ἦδη διὰ τὴν πρώτην ἐκκλησίαν «Vetus Testamentum in Novo patet», μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ «Novum Testamentum in Veteri latet», κατὰ τὸν προσοφᾶ χαρακτηρισμὸν τοῦ ἱεροῦ Λύγουστίνου.

Ἡ ἀνωτέρω διαδικασία εὔρε τὴν τελικὴν καταγραφὴν τῆς εἰς τὰ Εὐαγγέλια καὶ τοὺς λόγους τοῦ Πέτρου εἰς τὰς Πράξεις. Εἰς ἅπαντα τὰ ἐν λόγῳ κείμενα ἢ παράθεσις μαρτυριῶν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης ἐν σχέσει πρὸς τὸν Ἰησοῦν ἀποσκοπεῖ οὐ μόνον νὰ θεμελιώσῃ ἀγιογραφικῶς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον του ὡς Μεσσίου, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κατ' ἐξοχὴν νὰ δώσῃ καὶ τὰ κριτήρια διὰ τὴν ὀρθὴν κατανόησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἡ χριστολογικὴ ἐρμηνεία εἰσέρχεται οὕτως εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν Π. Διαθήκην, ἡ ὁποία διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀποβαίνει Γραφὴ τῆς νέας θρησκείας. Ἀποτελεῖ κατὰ ταῦτα θεολογικὴν ἀνακρίβειαν ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς παρέλαβεν ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὡς δεδομένην Γραφήν τὴν Παλαιὰν Δια-

θήκη. Ὁρθότερον εἶναι νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ ἐκκλησία στοιχοῦσα εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κυρίου διδασκόμενα καὶ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Παρακλήτου ἀνεγνώρισεν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην τὸ χριστολογικὸν αὐτῆς περιεχόμενον, κατενόησεν αὐτὴν ἐκ νέου ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ ἐδέχθη αὐτὴν ὡς οὐσιῶδες καὶ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς διδασκαλίας τῆς. Οὕτως εἰπεῖν, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐβαπτίσθη εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου διὰ νὰ γίνῃ Γραφή τῆς ἐκκλησίας.

Οὕτως ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατανοεῖται τὸ πρῶτον ὀρθῶς καὶ πλήρως ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Τόσον ὁ Νόμος ὅσον καὶ οἱ Προφῆται ἀποκαλύπτουν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Παρακλήτου τὸ πραγματικὸν των περιεχόμενον. Χαρακτηριστικῶς λέγει σχετικῶς ὁ Κύριος εἰς τὸ Δ' Εὐαγγέλιον· ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ» (5, 39), καί· «εἰ ἐπιστεύετε Μωϋσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν» (5, 46). Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ τὸ πρόγραμμα διὰ τὴν μεταχείρισιν τῆς Π. Διαθήκης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Σκοπὸς τῆς τε ἐπ' ἐκκλησιαίς ἀναγνώσεως, ὡς καὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς ὑπὸ τῶν πρὸς τοῦτο τεταγμένων εἶναι ἢ εἰς Χριστὸν πίστις καὶ ἡ ἐδραίωσις αὐτῆς, ἄλλως ὁ ἀκροατὴς δὲν «ἔχει ζωὴν» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ. Εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀποβλέπουν καὶ αἱ πολυάριθμοι μαρτυρίαι ἐκ τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὰ Εὐαγγέλια. Δὲν περιορίζετο ἡ πρώτη ἐκκλησία εἰς τὴν ἀπολογητικὴν ἢ πολεμικὴν κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ὅταν συνέλεγε μαρτυρίας (testimonia). Κυρίως εἰπεῖν, ἀπέβλεπεν εἰς τὸ κήρυγμα καὶ τὴν παράκλησιν, εἰς τὴν προσαγωγὴν εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς πίστεως εἰς αὐτὴν παντὸς θέλοντος σωθῆναι. Αὐτὸς ἦτο ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐκλήθη νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν σκοπὸν αὐτόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἄλλωστε καὶ ἀπέβλεπεν ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὴν πίστιν τῆς ἐκκλησίας.

Οὕτως ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐγένετο Γραφή διὰ τὴν πρώτην ἐκκλησίαν, στηριζομένη εἰς τὴν ἀθθεντίαν τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Παρακλήτου. Ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἀποτελεῖ τὴν ἀθθεντίαν διὰ τὴν πρώτην χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαμβάνει τὴν δύναμιν διὰ τὸ ἔργον τῆς, ἀπὸ τὸν Κύριον ἀντλεῖ τὴν πίστιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς *fides qua creditur* καὶ τῆς *fides quae creditur*. Κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ὁμοῦ τοῦ Κυρίου ἡ ἐκκλησία «ἐνθυμεῖται» καὶ «ἐρμηνεύει» τὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καθοδηγούμενη «εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» ὑπὸ τοῦ Παρακλήτου ('Ἰω. 16, 13· πρβλ.

14, 26 καὶ Ἀκ 24, 45). Οὕτως εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐκκλησίας Παράδοσις καὶ Γραφή συνυπάρχουν στηριζόμεναι ἀμφότεραι εἰς τὴν ἀθθεντίαν τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Παρακλήτου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τὸ πρόβλημα Γραφῆ καὶ Παράδοσις δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ παραδεδομένῃ ἔννοιᾳ, διότι ἀμφότεραι κυριαρχοῦνται ὑπὸ τῆς ἐν Πνεύματι παρουσίας τοῦ Κυρίου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ ὁποία βιοῖ κατὰ τὸ παρὸν τὴν τελικὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, ὥστε νὰ μὴ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ἐξαντικειμενώσεως αὐτῶν.

Ἡ ραγδαία ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ μετέβαλεν ὁμοῦ τὰ πράγματα, ἰδίᾳ μετὰ τὴν γενίκευσιν τῆς ἱεραποστολῆς εἰς τὰ ἔθνη. Τὸ κήρυγμα, ἡ παράκλησις καὶ ἡ λατρεία, ὡς καὶ ἡ ἀνάγκη διακρίσεως τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν συναγωγὴν, ἐδημιούργησαν τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ὀλίγον κατ' ὀλίγον μορφοποίησιν καὶ τυποποίησιν φιλολογικῶν προϊόντων ἱκανῶν νὰ πληρώσουν τὰς ὡς ἄνω ἀνάγκας. Ὑμνοί, σύμβολα, συλλογαὶ κυριακῶν λογίων, διηγήσεις περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς θείας εὐχαριστίας ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα ἱερὰ κείμενα τῆς νέας θρησκείας — ἱερὰ λόγῳ τῆς χρήσεώς των κατὰ τὰς λατρευτικὰς συνάξεις τῶν πιστῶν. Λείψανα τῶν ἐν λόγῳ πρωτοχριστιανικῶν φιλολογικῶν προϊόντων εὐρίσκομεν εἰς τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς Ἐπιστολάς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐντεταγμένα εἰς τὰ ἱερὰ κείμενα κατὰ τρόπον μάλιστα οργανικόν, ὥστε νὰ εἶναι δυσχερῆς ἡ διάκρισις των. Δέον ὁμοῦ ὅπως ἐν προκειμένῳ λεχθῆ ὅτι αἱ ἐν λόγῳ δημιουργαί, ἐξυπηρετοῦσαι ἀποκλειστικῶς πρακτικὸς σκοποὺς καὶ ὄχι θεωρητικὴν περιέργειαν, ἀπετέλουν ἐπὶ μακρὸν τμήμα τῆς Παραδόσεως, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἠρόντο τὴν ἀθθεντίαν, ἀσχέτως πρὸς τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν διεσώζοντο, προφορικὴν ἢ γραπτὴν. Τοῦτο δὲ εἶναι φυσικὸν καὶ κατανοητόν, τοσοῦτο μᾶλλον ὅσῳ ἡ Παράδοσις ἐστηρίζετο εἰς τὸν Κύριον καὶ μετεδίδοτο ὑπὸ τῶν αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκῶν μαρτύρων τοῦ βίου, τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεώς του.

Ἡ σύνδεσις τῶν πρὸς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Κυρίου σχετιζομένων στοιχείων τῆς Παραδόσεως πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ συνετέλεσεν ὥστε νὰ ἐμφανισθῆ μετ' οὐ πολὺ εἰς νέος παράγων εἰς τὴν Παράδοσιν, ἐγγυώμενος τὴν γνησιότητα αὐτῆς ἐν ὕψει τῶν ἐμφανιζομένων πρώτων παρανοήσεων ἢ παραποιήσεων αὐτῆς. Πρόκειται περὶ τοῦ τονισμοῦ τοῦ ἀποστολικοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον ἀναγόμενον εἰς ρητὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ ἐξετιμήθη δεόν-

τως ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ὡς ἐγγυητῆς τῆς γνησιότητος τῆς διδασκαλίας. Εἶναι δὲ γνωστοὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Παύλου διὰ τὴν κατοχύρωσιν τοῦ ἀποστολικοῦ ἀξιωματός του τόσον εἰς τὴν Κόρινθον ὅσον καὶ εἰς τὴν Γαλατίαν ἐναντίον ταραξιῶν ἢ αἰρετικῶν, οἱ ὅποιοι ἠπειλοῦν αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τῆς ἐκκλησίας.

Αἱ ἀμφισβητήσεις τῆς γνησιότητος καὶ ὀρθότητος τῆς διδασκαλίας τοῦ Παύλου ἐστηρίζοντο εἰς δύο ἰσχυρισμοὺς τῶν ἀντιπάλων του· πρῶτον, εἰς τὴν διαφωνίαν του πρὸς τοὺς πρῶτους μαθητὰς τοῦ Κυρίου, καὶ δεύτερον, εἰς τὴν ἐξουσίαν τὴν ὁποίαν παρεῖχεν εἰς τοὺς πιστοὺς τὸ ἅγιον Πνεῦμα νὰ διαμορφώσουν τὴν διδασκαλίαν κατὰ νέον, διάφορον τοῦ παραδεδομένου τρόπου. Οὕτως εἰσάγεται πλὴν τῆς ἀποστολικῆς αὐθεντίας ὡς νέον στοιχεῖον, κανονιστικὸν τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησίας, ἡ παρουσία τοῦ Παρακλήτου καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ χορηγούμενα χαρίσματα. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου ἐκφράζουν οὕτω τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Παράδοσις ἀρχίζει νὰ συνδέεται πρὸς ὠρισμένην πορείαν καὶ διαδικασίαν εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἐκκλησίας.

Ὁ ἀπόστολος Παῦλος δὲν ἀμφισβητεῖ κατ' ἀρχὴν τὴν ὀρθότητα τῶν συλλογισμῶν τῶν ἀντιπάλων του, ἀλλὰ τὴν ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴν των. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημεῖον διορθώνει τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἀντιπάλων του διὰ τοῦ τονισμοῦ τῆς ἐνότητος τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος (βλ. Α' Κορ. 15, 1-12), ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον τονίζει τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν κατατείνουν τὰ ὑπὸ τοῦ Παρακλήτου χορηγούμενα χαρίσματα, ἄλλως δὲν εἶναι γνήσια.

Ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεισῶν ἐκκλησιῶν ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀπαρχὴν τῆς δημιουργίας τῆς σωζομένης γραπτῆς χριστιανικῆς φιλολογίας. Ἐκ τῶν παυλείων ἐπιστολῶν γνωρίζομεν καὶ τὰ προηγηθέντα λειτουργικὰ κυρίως, μικρὰς ἐκτάσεως κείμενα. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου ἀποτελοῦν ἐπίσημα ἔγγραφα ἀπευθυνόμενα πρὸς τὴν ἐκκλησίαν οὐχὶ πρὸς χρῆσιν τῶν ἡγετῶν, ἀλλὰ διὰ δημοσίαν ἀνάγνωσιν κατὰ τὴν λατρευτικὴν σύναξιν. Ἡ ἐν τῇ ζωῇ τῆς ἐκκλησίας θέσις τῶν πρώτων τούτων κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι ἡ τῆς ἀναγνώσεως κατὰ τὴν λειτουργικὴν συνάθροισιν τῶν πιστῶν. Συνεπῶς αἱ Ἐπιστολαὶ δὲν ἀποτελοῦν, κυρίως εἰπεῖν, βιβλία, ἀλλὰ ἀναγνώσματα. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ παραμένει πάντοτε ζῶν, προφορικός, ἀναπόσπαστον μέρος τῆς μυστηριακῆς συνάξεως.

Τὴν αὐθεντίαν των ἔλκουν αἱ Ἐπιστολαὶ ἐκ τοῦ ἀξιωματός του ἀποστολέως ἀφ' ἐνός καὶ ἐκ τῆς συμφωνίας τῆς ἐκκλησίας μετ' αὐτοῦ ἀφ' ἐτέρου. Ὁ Ἀπόστολος δὲν παύει νὰ χρησιμοποιῇ συναποστολεῖς κατὰ τὴν συγγραφὴν τῶν ἐπιστολῶν του, ἀκριβῶς διὰ νὰ τονίσῃ τὴν θέσιν τοῦ κηρύγματος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ἐγγυητῆς τῆς ὀρθότητος καὶ πηγῆ τῆς αὐθεντίας τῶν κειμένων παραμένει ὁ ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθεὶς καὶ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι παρὼν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τριαδικὸς Θεός, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔλκουν τὴν καταγωγὴν ἢ τε ἐκκλησία καὶ οἱ μαρτυροῦντες περὶ τῆς γνησιότητος τῆς Παραδόσεως αὐτῆς ἀπόστολοι. Οὕτως ἡ σχηματιζομένη Καινὴ Διαθήκη κατανοεῖται ὡς καταγραφὴ μέρους τῆς Παραδόσεως, ἡ ὁποία ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ, εὐρύτερα καὶ περιεκτικωτέρα, πρῶτερα χρονικῶς τε καὶ οὐσιαστικῶς, πλησίον τῶν πρώτων κειμένων καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτά. Ἄλλωστε ποικιλοτρόπως τὰ κείμενα ἀναφέρονται εἰς τὴν Παράδοσιν, χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα αὐτῆς, ὑπενθυμίζουσι τὴν ἀνάγκην διατηρήσεώς της καὶ ἀντλοῦν ἐξ αὐτῆς. Τοῦτο ἄλλωστε ἦτο ἐπόμενον. Ἄλομονον ἂν οἱ χριστιανοὶ ἀνέμενον τὰς ἐπιστολάς του Παύλου διὰ νὰ πληροφηθοῦν τὸ πρῶτον περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ! Θὰ παρήρχετο πολὺς χρόνος ἐν ἀγνοίᾳ τῶν θεμελιωδῶν γεγονότων τῆς πίστεως, καὶ πάλιν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν θὰ ἐμάνθανον ἐλάχιστα μόνον πράγματα. Αὐτὸς ἄλλωστε ὁ ἀπόστολος Παῦλος δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν λεπτομερῆ, ἢ ἔστω ἀδρομερῆ, κατήχησιν τῶν ἀναγνωστῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπίλυσιν συγκεκριμένων καὶ μόνον ἀποριῶν ἢ προβλημάτων πρακτικῆς φύσεως. Τὸ κήρυγμά του περιεῖχεν ἀσφαλῶς πλείονα στοιχεῖα — ὅ,τι διεσώθη εἶναι μόνον εἰκαιρικῶς γραφέντα ἀποσπάσματα τῆς διδασκαλίας του.

Ἡ συγγραφὴ τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν λοιπῶν μὴ παυλείων κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης δὲν ἤλλαξεν οὐσιωδῶς τὴν κατάστασιν. Ἀπλῶς ἐκάλυψεν ἀπὸ μακροῦ ὑπάρχον κενόν, διότι αἱ ἀνάγκαι τῆς ἐκκλησίας δι' ἔγκυρον καὶ ὅσον ἐνῆν λεπτομερῆ πληροφόρησιν περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Κυρίου ἠδύξαντο καθημερινῶς, οἱ δ' αὐτόπται μάρτυρες δὲν ἠδύναντο νὰ μεταβαίνουν παντοῦ αὐτοπροσώπως. Τὰ κείμενα τῶν ἀποστόλων ἤρχισαν ἐκτιμώμενα ἔτι μᾶλλον, καὶ διὰ τὴν ἐγκυρότητα αὐτῶν, ὀφειλομένην εἰς τὴν ἀνωτέρω διαγραφεῖσαν σχέσιν ἀποστόλων καὶ Παραδόσεως, καὶ διὰ τὴν ἕνεκα τοῦ θανάτου τῆς πρώτης γενεᾶς ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν. Ὁ θάνατος δηλονότι τῶν ἀποστόλων ἐστέρει τὴν ἐκκλησίαν τῆς δυνατότητος προσφυγῆς εἰς τὴν προφορικὴν μαρτυρίαν των, με ἀποτελεσμα νὰ ἐκτιμηθῇ

ἔτι μᾶλλον ἢ γραπτὴ μαρτυρία των, ἢ «παρακαταθήκη» αὐτῶν πρὸς τοὺς διαδόχους των.

Τὸ τελευταῖον σημεῖον δὲν πρέπει νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἐσπευσμένα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν περαιτέρω τύχην τῆς προφορικῆς Παραδόσεως. Οἱ προφῆται καὶ οἱ λοιποὶ χαρισματοῦχοι ἐξηκολούθησαν ὑπάρχοντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, μαρτυροῦντες περὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ Κυρίου καὶ τῆς παρουσίας τοῦ Παρακλήτου. Τώρα μάλιστα τόσοι αὐτοὶ ὅσον καὶ οἱ διάδοχοι τῶν ἀποστόλων, οἱ πρεσβύτεροι, οἱ διάκονοι καὶ οἱ ἐπίσκοποι, ἐπεφορτίσθησαν μὲ ἐν εἰσέτι ἔργον· τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῶν κειμένων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τοῦτο ἦτο πλέον ἢ ἀναγκαῖον, διότι οἱ αἱρετικοὶ εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ στρεβλώνουν τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου (Β' Πέτρ. 3, 16). Οὕτως ἡ Παράδοσις οὐ μόνον συνεχίζεται, ἀλλ' ἀναλαμβάνει τὸ νέον καθῆκον τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς νέας Γραφῆς, τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Δὲν θ' ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν ἀποτελεσὶν τοῦ κανόνος τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν ὀρίων αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὥστε νὰ συμπεριλαμβάνῃ ἀποκλειστικῶς τὰ ὑπ' αὐτῆς ἀναγνωριζόμενα βιβλία, μετὰ τὴν προσβολὴν τῆς θεοπνευστίας καὶ κανονικότητος ἐνίων βιβλίων ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν, διότι ἡ ἀναφορὰ εἰς παρόμοια προβλήματα θὰ ἀπῆται εἰσήγησιν νέαν καὶ ἐκτενεστέραν τῆς παρουσίας. Ὑπενθυμίζομεν μόνον ὅτι κατὰ τὸν πόλεμον ἐκκλησίας καὶ αἱρέσεως ὡς πρὸς τὰ ὄρια τοῦ Κανόνος πρωταρχικὸν ρόλον διεδραμάτισεν ἡ Παράδοσις, τὴν ὁποίαν ἐπεκαλοῦντο ἀμφότεραι αἱ πλευραὶ. Ὁ ἀγὼν κατ' οὐσίαν ἦτο μάχη διὰ τὴν Παράδοσιν καὶ τὴν γνησιότητα αὐτῆς, ἐκ τῆς ἐκβάσεως δ' αὐτοῦ ἐξηρτᾶτο καὶ ὁ κανὼν τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς νέας ἀγίας Γραφῆς. Ἡ ἐκκλησία οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν περιωρίσθη εἰς τὸ γράμμα τῶν ἱερῶν βιβλίων, διότι ἐγνώριζεν ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦν βασικὴν μὲν καὶ κανονιστικὴν διὰ τὴν ζωὴν τῆς ἀναλλοίωτον γραπτὴν παράδοσιν, πλὴν ὁμως ἀρύνονται τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περὶ αὐτῶν μαρτυροῦντος διὰ τῆς Παραδόσεως, ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ ἐκλαμβανομένης, Παρακλήτου. Μόνον τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἅγιον Πνεῦμα ἠδύνατο νὰ μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ὀμιλοῦντος ἀγίου Πνεύματος.

Περαιόντες τὴν εἰσῆγησιν κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἐπισημάνωμεν ὀρισμένα σημεῖα, ἢ περὶ τὰ ὁποῖα συζητήσεις καθίσταται ἀναγκαῖα διὰ τὴν συγκρότησιν ὀρθοδόξου ἐρμηνευτικῆς, ὡς ἀφετηρίας τόσοι διὰ τὴν

θεολογικὴν ἡμῶν αὐτογνωσίαν ὅσον καὶ διὰ τὸν μεθ' ἑτεροδόξων ἐνδεχόμενον διάλογον ἐπὶ τοῦ θέματος.

1. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ πρώτη ἐκκλησία παραλαβοῦσα τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀνέδειξεν αὐτὴν εἰς ἀγίαν Γραφὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως νέας καθ' ἑλλην ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς. Ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἐγένετο βάσει τῶν τότε παγκοίμως γνωστῶν καὶ ὑπὸ πάντων ἀποδεκτῶν ἐρμηνευτικῶν μεθόδων, τυπολογίας, ἀλληγορίας κλπ. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αἱ ἐρμηνευτικαὶ αὐταὶ μέθοδοι ἔχουν ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐξηγητῶν. Τὸ οὕτω δημιουργούμενον πρόβλημα ἐκφράσεως τῆς χριστολογικῆς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς διὰ συγχρόνων μεθόδων δὲν ἀποτελεῖ λεπτομέρειαν, ἀλλὰ κεντρικὸν πρόβλημα ἀναμένον τὴν λύσιν τοῦ πρὸς ὄφελος τῆς θεολογίας.

2. Ἡ Παράδοσις περιορίζεται σήμερον εἰς τοὺς ὅρους τῶν Συνόδων, τὴν συμφωνίαν τῶν Πατέρων, τὰ συμβολικὰ βιβλία. Ἡ ἴδια ἢ Καινὴ Διαθήκη ὁμως ὀμιλεῖ περὶ χαρισμάτων, περὶ προφητῶν καὶ πνευματοφόρων διδασκάλων. Ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὁ Παπίας προτιμοῦν ἀκόμη κατὰ τὸν β' αἰῶνα τὴν ζῶσαν παράδοσιν ἀπὸ τὰ γραπτὰ, εἰς δὲ σύμπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν παρουσιάζονται μυστικοὶ ζῶντες ἐν Χριστῷ βίον στηριζόμενον εἰς ἄμεσον προσωπικὸν βίωμα. Διερωτᾶται κανεὶς μήπως δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθὸν νὰ ταυτίζωμεν τὴν Παράδοσιν πρὸς ὀρισμένα κείμενα.

3. Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῆς Γραφῆς γράφει Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἰς τὸν πρόλογόν του εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κατὰ Ματθαῖον «Ἐδει μὲν ἡμᾶς μηδὲ δεῖσθαι τῆς ἀπὸ τῶν γραμμάτων βοηθείας, ἀλλ' οὕτω βίον παρέχεσθαι καθαρὸν, ὡς τοῦ Πνεύματος τὴν χάριν ἀντὶ βιβλίων γίνεσθαι ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς, καὶ καθάπερ ταῦτα διὰ μέλανος, οὕτω τὰς καρδίας τὰς ἡμετέρας διὰ Πνεύματος ἐγγεγράφθαι. Ἐπειδὴ δὲ ταύτην διεκρουσάμεθα τὴν χάριν, φέρε κἄν τὸν δεύτερον ἀσπασώμεθα πλοῦν. Ἐπεὶ ὅτι τὸ πρότερον ἄμεινον ἦν, καὶ δι' ὧν εἶπε καὶ δι' ὧν ἐποίησεν, ἐδήλωσεν ὁ Θεός. Καὶ γὰρ τῷ Νῶε καὶ τῷ Ἀβραάμ καὶ τοῖς ἐγγόνις τοῖς ἐκείνου καὶ τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Μωϋσεὶ δὲ οὐ διὰ γραμμάτων διελέγετο, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, καθαρὰν εὐρίσκων αὐτῶν τὴν διάνοιαν. Ἐπειδὴ δὲ εἰς αὐτὸν τῆς κακίας ἐνέπεσε τὸν πυθμένα ἅπας τῶν Ἑβραίων ὁ δῆμος, τότε λοιπὸν γράμματα καὶ πλάκες καὶ ἡ διὰ τούτων ὑπόμνησις. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ ἀγίων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ Καινῇ συμβάν ἴδη τις ἄν. Οὐδὲ γὰρ τοῖς ἀποστόλοις ἔδωκε τι γραπτὸν ὁ Θεός, ἀλλ' ἀντὶ γραμμάτων τὴν

τοῦ Πνεύματος ἐπηγγείλατο δώσειν χάριν· Ἐκεῖνος γὰρ ἡμᾶς ἀναμνήσει, φησί, πάντα (Ἰω 14, 26)... Ἐπειδὴ δὲ τοῦ χρόνου προϊόντος ἐξώκειλαν, οἱ μὲν δογμάτων ἕνεκεν, οἱ δὲ βίου καὶ τρόπων, ἐδέησε πάλιν τῆς ἀπὸ τῶν γραμμάτων ὑπομνήσεως» (PG 57, 13-14). Δύναται ὁ σύγχρονος ὀρθόδοξος θεολόγος νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ ἁγίου Πατρὸς καὶ μέχρι ποίου σημείου; Τὴν ἀπάντησιν ἐλπίζομεν ὅτι θὰ δώσῃ ἡ συζήτησις.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΝ ΠΑΥΛΟΝ

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΝ ΠΑΥΛΟΝ

Τὸ ἐρώτημα, μέχρι ποίου σημείου ἐκτείνεται ἡ ἐλευθερία τοῦ χριστιανοῦ ἔναντι τῆς παραδόσεως ἢ μέχρι ποίου εἶναι ἐπιτρεπτή καὶ ἐπιβεβλημένη ἢ ἀνανέωσις χωρὶς νὰ παραβλάπτεται ἢ νὰ ἀλλοιοῦται ἢ παραδόσις εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρον, αἱ δὲ διδόμεναι ἐκάστοτε λύσεις τότε μόνον εἶναι αὐθεντικάι, ὅταν συμφωνοῦν πρὸς τὰ δεδομένα τῆς Κ. Διαθήκης. Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀπ. Παύλου, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνη λόγος ἐν συνεχείᾳ, δεικνύει ὅτι ἡ ἀνανέωσις τῆς παραδόσεως ἀποτελεῖ ὄχι μόνον ἐπιτρεπτήν ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένην ἐνέργειαν τῆς ἐκκλησίας εἰς πᾶσαν ἐποχὴν. Πρὶν ὅμως ἐξετάσωμεν τὰς περὶ παραδόσεως καὶ ἀνανεώσεως πληροφορίας τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, θὰ ἴδωμεν δι' ὀλίγων, πῶς ἐτίθετο τὸ θέμα 'παραδόσις καὶ ἀνανέωσις' ἐντὸς τῆς πρώτης ἐκκλησίας πρὸ τῆς εἰς αὐτὴν διὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς πάντας τρόπου εἰσόδου τοῦ Παύλου.

A.

Ἡ ἐκκλησία παρίσταται ἐντὸς τῆς Κ. Διαθήκης ὡς μία νέα, ἐσχατολογικὴ κοινότης, ὡς ὁ νέος κατὰ πνεῦμα Ἰσραήλ, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ κληρονομεῖ ἀπάσας τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ τὰς δοθείσας εἰς τὸν παλαιὸν κατὰ σάρκα Ἰσραήλ, ὅλην δηλ. τὴν παράδοσιν τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ, εἶναι συγχρόνως κάτι τὸ νέον ἐν σχέσει πρὸς αὐτόν. Ὁ Ἰησοῦς διεκήρυξε καὶ ἐπραγματοποίησε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ μέσῳ ἑνὸς λαοῦ μὲ μακρὰν θρησκευτικὴν παράδοσιν, γραπτὴν καὶ προφορικὴν· τὴν πρώτην ἐκπροσωποῦν ὁ Νόμος καὶ οἱ προφῆται τοὺς ὁποίους ἤλθε διὰ νὰ «πληρώσῃ» καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ, τὴν δευτέραν παράδοσιν ἀποκαλεῖ ὁ Ἰησοῦς «παραδόσιν τῶν ἀνθρώπων» διὰ νὰ δηλώσῃ διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ τὴν ὑποκρισίαν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπέτυχεν ὥστε ἡ «ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ» νὰ ἐξαφανισθῇ μέσα εἰς ἕνα κυκεῶνα ἀνθρωπίνων λεπτομερειακῶν διατυπώσεων καὶ παραγγελμάτων. Τὸ παράδειγμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ δεικνύει ὅτι, ὅταν ἀφίσταται κανεὶς τοῦ ἐκπεφρασμένου ἐν ταῖς Γραφαῖς θείου θελήματος διὰ νὰ στηριχθῇ εἰς τὸ ἰδικόν του θέ-

λημα τὸ κατευθυνόμενον ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας, τότε κινδυνεύει νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ψευδὲς οἰκοδόμημα αὐτο-ικανοποιήσεως, μηδεμίαν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Τὴν τοιαύτην ἐκτροπὴν ἐπεσήμανεν ὁ Ἰησοῦς ἐπανειλημμένως, ἐπρόβαλε δὲ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς μετανοίας ἐν ᾧφει ἀκριβῶς τῆς ἐρχομένης βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ λαὸς ἦτο ἀνέτοιμος δι' αὐτήν.

Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐστράφη κατὰ τῆς οὐσίας τῆς παραδεδομένης θρησκείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀλλὰ κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν Φαρισαίων, γραμματέων καὶ λοιπῶν θρησκευτικῶν ἡγετῶν παραποιήσεως τῆς παραδεδομένης θρησκείας καὶ τῆς δημιουργίας πληθύς παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι μετέβαλλον τὴν θρησκείαν εἰς ἓν σύνολον νομικῶν διατάξεων. «Ἀφέντες τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων» (Μάρκ. 7, 8), παρατηρεῖ ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτούς. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ ἐξαφανίζεται καὶ διαστρέφεται μέσα εἰς τὴν «παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων». Διὰ τοῦτο ὁ Ἰησοῦς κηρύττει τὴν καινὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἀνανεώνει τὴν ἔκφρασιν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, καταλύει τὰς παραδόσεις τῶν ραββίνων καὶ ἰδρύει μίαν νέαν ἀνθρωπότητα, τὴν ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἡ ζωὴ, ὁ σταυρὸς καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ συνιστοῦν τοῦ λοιποῦ τὸ κέντρον τῆς παραδόσεως καὶ τῆς πίστεως.

Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως. Ἡ ἐκκλησία πιστεύει καὶ ὁμολογεῖ τὸν Κύριόν της, πρὶν ἀκόμη καταγραφῆ ἢ πίστις της εἰς τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ παράδοσις, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ ἡ ἐκκλησία, δὲν εἶναι νεκρὸς τύπος ἀλλὰ ζῶσα πίστις, ἄμεσος ἐμπειρία, προσωπικὸν βίωμα.

B.

Τὴν ζῶσαν αὐτὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγνώρισεν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν μετὰ τὸ συγκλονιστικὸν βίωμα τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Δαμασκόν. Ἐξὼν ἀκόμη οἱ μαθηταί, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν αὐτόπται μάρτυρες τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ μάρτυρες τῆς ἀναστάσεώς του ἐπιφορισμένοι μετὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀναστάντος ὅπως μεταφέρουν τὴν μαρτυρίαν τῶν αὐτῶν «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς». Ὁ Παῦλος ἐνεκολπώθη αὐτὴν τὴν παράδοσιν καὶ εἰς αὐτὴν ἐστήριξεν ὅλην τὴν θεολογίαν του. Ἄς ἴδωμεν τώρα ὀρισμένα σημεῖα ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του, τὰ ὁποῖα δεικνύουν τὴν ἀκλόνητον πιστότητά του εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πρώτης ἐκκλησίας.

(1) Ἐν Α' Κορ. 11, 23 ἀναφερόμενος εἰς τὸ κυριακὸν δεῖπνον

γράφει: «Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι, Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασεν καὶ εἶπεν. . . ». Τὰ ρήματα «παραλαμβάνειν» καὶ «παραδίδόναι» (ποῦ ἀποδίδουν ἀντιστοίχους ἀραμαϊκοὺς ὄρους σχετικὸς μετὰ τὴν ὀρολογίαν τῆς παραδόσεως) δηλώνουν τὴν συνέχειαν τῆς παραλαβῆς καὶ παραδόσεως ἐνὸς ἐκ τῶν κεντρικῶν στοιχείων τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ Παύλου ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ἡ ὁποία σημαίνει: παρέλαβον ἐκ τῆς ὅλης παραδόσεως τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀνάγεται εἰς τὸν Κύριον, ἢ: ἔλαβον ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Πηγὴ λοιπὸν τῆς παραδόσεως εἶναι ὁ Κύριος. Ἐξ αὐτοῦ ἀντλεῖ ἡ ἐκκλησία καὶ ἐξ αὐτῆς ὁ Παῦλος.

(2) Εἰς τὸ κεφ. 15 τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς ἀναφερόμενος εἰς ἓν ἐκ τῶν βασικῶν ἄρθρων τῆς πρωτοχριστιανικῆς πίστεως γράφει: «Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν κατὰ τὰς γραφάς καὶ ὅτι ἐτάφη καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾶ, εἶτα τοῖς δώδεκα» (15, 3-4). Ἡ διαφορὰ τοῦ λεξιλογίου τῶν στίχων αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ κείμενα τοῦ Παύλου, ὅπως ἀπέδειξεν ἡ σύγχρονος ἔρευνα, ὡς καὶ ὁ τρόπος δι' οὗ εἰσάγει ὁ Παῦλος αὐτούς, μαρτυροῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἐκφράσεων τῆς παραδόσεως, περὶ ἐνὸς «συμβόλου πίστεως» τῆς πρώτης ἐκκλησίας, ὡς τοῦτο χαρακτηρίζεται συνήθως. Ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ συμφώνως πρὸς τὰς Γραφάς, ἡ ταφή, ἡ ἀνάστασις καὶ αἱ ἐμφανίσεις του ἀποτελοῦν τὸ κέντρον τῆς πίστεως τῆς πρώτης ἐκκλησίας, τὴν ὁποῖαν ὁ Παῦλος παρέλαβε καὶ παρέδωκεν εἰς τὰς ἰδρυθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἐκκλησίας. Αἱ ἐκκλησίαι ἐν συνεχείᾳ διητήρησαν τὴν παραδεδομένην αὐτὴν πίστιν καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐστήριξαν τὴν ζωὴν των. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἐπαινεῖ τοὺς Κορινθίους, λέγων ὅτι «πάντα μου μέμνησθε καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν τὰς παραδόσεις κατέχετε» (Α' Κορ. 11, 2), τοὺς δὲ Θεσσαλονικεῖς προτρέπει: «Στήχετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῆς ὑμῶν» (Β' Θεσ. 2, 15). Ἡ παράδοσις, ἡ ὁποία δὲν προέρχεται διὰ συνεχοῦς διαδοχῆς ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ στηρίζεται εἰς ἀνθρωπίνους παρεμβάσεις, χαρακτηρίζεται ὡς «παράδοσις τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν» (Κολ. 2, 8). Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἀποτελεῖ τὸν θεμέλιον λίθον τῆς πρωτοχριστιανικῆς παραδόσεως, πᾶσα δὲ ἀπομάκρυνσις ἐξ αὐτῆς θὰ ἐσημεινε συγχρόνως ἀθέτησιν καὶ παραγνώρισιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς Κυρίου τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ παράδοσις τῆς πρώτης ἐκκλησίας συμπύπτει οὕτως εἰπεῖν μὲ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Οὕτω π.χ. εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἐνίοτε ὁ Παῦλος ἀναφερόμενος εἰς τι λόγιον τοῦ Ἰησοῦ κυκλοφοροῦν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἀντικαθιστᾷ τὴν λ. «παράδοσις» διὰ τῆς λ. «Κύριος». Τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ χωρία Α' Θεσ. 4, 15. Α' Κορ. 7, 10-25. 9, 14 (επιταγή, οὐκ ἐγὼ ἀλλὰ ὁ Κύριος), «ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω, γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἡλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι», «οὕτως καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσι ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν», «τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου»). Εἰς πάσας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις δὲν πρόκειται περὶ προσωπικῆς εἰς τὸν Παῦλον ἀποκαλύψεως ἢ παραγγελίας τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ περὶ λόγου τοῦ Κυρίου τηρουμένου εἰς τὴν παράδοσιν· ἐφ' ὅσον δὲ αὕτη πηγάζει κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Παῦλος ἀντ' αὐτῆς χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον «ὁ Κύριος».

Εἶναι κατόπιν τούτων φανερόν ὅτι ἡ παράδοσις τῆς ἐκκλησίας κέκτηται ἀπόλυτον κύρος διὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον, τὸ ὅποιον οὗτος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀγνοήσῃ, ἢ νὰ παραποιήσῃ, χωρὶς συγχρόνως νὰ θίξῃ καὶ τὴν θέσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ὡς κεφαλῆς τῆς ἐκκλησίας καὶ δημιουργοῦ τῆς παραδόσεως. Πίστις εἰς τὸν Κύριον σημαίνει πιστότητα εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὡς κανονιστικῆς ἀρχῆς τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν.

Γ.

Ἐν τούτοις ἡ παράδοσις δὲν ἀποτελεῖ διὰ τὸν Παῦλον κατάστασιν ἀγόνου ἀποτελεματώσεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ζωῆς ἀλλ' εἶναι μία διαρκὴς πηγὴ ἀνανεώσεως. Ὁ χριστιανισμὸς τοῦ Παύλου δὲν εἶναι στατικὸς ἀλλὰ δυναμικὸς. Ἡ ζωὴ τῆς πίστεως εἶναι ἐν συνεχεῖ «περιπατεῖν» πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ παράδοσις δὲν φυλακίζει οὔτε περιορίζει τὸν ἄνθρωπον ἀλλὰ παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν σταθερὰν καὶ ἀκλόνητον βάσιν διὰ τὴν ἐλευθέραν ἀνέλιξιν του πρὸς νέους κόσμους, πρὸς τὴν «καινὴν κτίσιν». Ὁ νέος παράγων, ὁ ὁποῖος ἐγγυᾶται τὴν ἐπὶ τῇ βάσει βεβαίως τῆς παραδόσεως ἐξέλιξιν τοῦ πιστοῦ, εἶναι τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα. Αὐτὸ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον καινόν. Διὰ ἐλουτροῦ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου» (Τίτ. 3, 5) εἰσέρχεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν νέαν ζωὴν, ἢ ὅποια καὶ πάλιν δὲν συνιστᾷ τετελειωμένην κατάστασιν ἀλλὰ τελεῖ ὑπὸ τὴν προσταγὴν τῆς μεταμορφώσεως «τῆ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς» (Ρωμ. 12, 2). Ὁ ἔσω ἄνθρωπος «ἀνα-

καινοῦται» διαρκῶς (Β' Κορ. 4, 16), «εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν» (Κολ. 3, 10).

Τὰ ἀνωτέρω δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἐκτροπὴ τοῦ θέματός μας πρὸς τὴν ἀνθρωπολογίαν ἀλλ' ὡς ἡ θεολογικὴ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ τοποθετηθῇ τὸ θέμα τῆς ἀνανεώσεως. Ἐὰν τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα συντελῇ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα κατευθύνει τὰς ἐνεργείας τοῦ Παύλου καὶ προσδιορίζει τὴν τηρητέαν στάσιν εἰς τὰς ἐκάστοτε περιπτώσεις τοῦ κηρύγματός του. Ἡ βάσις τοῦ κηρύγματος εἶναι μία: ἢ ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἀρχομένη παράδοσις. Ἡ ἐπέκτασις ὅμως τοῦ κηρύγματος βάσει τῶν διαφόρων ἀναγκῶν τελεῖ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος προτεστάνται τινὲς θεολόγοι, ὑπερτονίσαντες τὴν ριζοσπαστικὴν θέσιν τοῦ Παύλου ἔναντι τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἀρχηγόνου ἐκκλησίας, ἔθεσαν τὸ θέμα «Ἰησοῦς καὶ Παῦλος» ἢ ὑπὸ τὴν μορφήν ἐρωτήματος «Ἰησοῦς ἢ Παῦλος;», ὁ δὲ Wrede (εἰς τὸ ἔργον του Paulus, 1904, σ. 104) ἐχαρακτήρισε τὸν Παῦλον ὡς «τὸν δευτέρον ἰδρυτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ», ὁ ὁποῖος κατέστησεν τὸν Χριστιανισμὸν ἀπολυτρωτικὴν θρησκείαν. Οἱ ἐν λόγῳ θεολόγοι ὑπεγράμμισαν ἐντόνως τὰς διαφορὰς μεταξὺ Ἰησοῦ καὶ Παύλου, νομίζομεν δὲ ὅτι οὗτοι ἐφθασαν εἰς ἀκρότητας καὶ διέπραξαν τὸ βασικὸν σφάλμα νὰ θέσουν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου τὸν Ἰησοῦν, τὸν θεῖον ἰδρυτὴν τῆς ἐκκλησίας, καὶ τὸν Παῦλον, τὸν πρῶτον θεολογήσαντα περὶ αὐτοῦ. Ἐὰν ὄντως ἡ θεολογία τοῦ Παύλου διέφερε τῆς θεολογίας τῆς πρώτης ἐκκλησίας, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐτύγχανεν τῆς ἐγκρίσεως καὶ ἐπιδοκμασίας αὐτῆς διὰ τῶν τριῶν «στόλων» τῆς, τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ Παῦλος ἐξέθεσε τὸ κηρυττόμενον ὑπ' αὐτοῦ εὐαγγέλιον. Ὅπως ἀντιθέτως ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν γράφει: «ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες οὐδὲν προσανέθεντο, ἀλλὰ τοῦναντίον ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς. . . καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεισάν μοι. . . δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβῃ κοινωνίας. . .» (Γαλ. 2, 7. 9).

Ἐν τούτοις ἀνά πᾶν βῆμα ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ Παῦλος τοὺς Ἰουδαϊζοντας, οἱ ὁποῖοι τὸν κατηγοροῦν ὅτι ἀπεμακρύνθη τῶν πατρῶν ἡθῶν, τὰ ὅποια τηροῦν οἱ ἐξ Ἰουδαίων προερχόμενοι χριστιανοί. Γεννᾶται τὸ ἐρώτημα· τί συμβαίνει λοιπὸν εἰς τὴν πραγματικότητα; Εἶναι σύμφωνος ὁ Παῦλος μὲ τὴν θεολογικὴν παράδοσιν τῆς πρώτης ἐκκλησίας ἢ ἀφίσταται αὐτῆς καὶ εἰσάγει προσωπικὴν ἰδικὴν του θεολογίαν; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ

εις την διασάφειν τοῦ θεματός μας: παραδόσεις καὶ ἀνανέωσις κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον.

Ὁ Παῦλος, ὡς εἶδομεν καὶ προηγουμένως, εἰς τὰ οὐσιώδη σημεῖα τῆς πίστεως παραμένει συνεπής εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον πιστεύει μετ' αὐτῆς ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφάς, ὅτι ἐτάφη, ἀνέστη καὶ ἐνεφανίσθη εἰς τοὺς μαθητάς. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν κεντρικὸν ἄξονα τῆς θεολογίας του. Ἐὰν δὲν ἐδέχεται τοῦτο, δὲν θὰ ἦτο ἀπλῶς νεωτεριστὴς ἀλλ' ἀρνητὴς τῆς πρωτοχριστιανικῆς πίστεως. Τὸ γεγονὸς δὲ μὴ ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι τὸν καταδιώκουν, σημαίνει ὅτι ἐν ὀνόματι τῆς πίστεώς του εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ προέβη ὁ ἐμπνευσμένος Ἀπόστολος εἰς ὠρισμένας ἀνακαινιστικὰς διατυπώσεις.

Ἄς προσπαθήσωμεν λοιπὸν ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐπισημάνωμεν ὠρισμένα σημεῖα, τὰ ὁποῖα, χωρὶς νὰ ἀφίστανται τῆς παραδόσεως, ἀφήνουν νὰ διαφανῇ ἡ ἀνανεωτικὴ πνοὴ καὶ κατεύθυνσις τῆς θεολογίας του.

(1) Ὁ Παῦλος ἔχει ἔντονον συνείδησιν τοῦ γεγονότος ὅτι ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἐντεῦθεν δὲ προέρχεται καὶ ἡ ἐλευθερία μεθ' ἧς σκέπτεται καὶ ἐνεργεῖ· διότι ἐοῦς τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία» (Β' Κορ. 3, 17). Αἰσθάνεται δὲ ὁ μέγας Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν τὴν τεραστίαν διαφορὰν μεταξὺ τῆς πρώην καταστάσεώς του, ὅτε ἦτο ἐξηλωτὴς τῶν πατρικῶν του παραδόσεων (Γαλ. 1, 14), καὶ τῆς νῦν ἐλευθέρας καταστάσεώς του. Τότε ὑπηρετεῖ εἰς τὴν «διακονίαν τοῦ θανάτου», τώρα εἰς τὴν «διακονίαν τῆς δικαιοσύνης». Τότε ἐτήρει τὸ γράμμα τοῦ νόμου, τώρα αἰσθάνεται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Πνεύματος. Ὁ Θεὸς τὸν ἰκάνωσε νὰ γίνῃ «διάκονος καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος ἀλλὰ πνεύματος· τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» (Β' Κορ. 3, 6). Ὁ Παῦλος ἐγαλουχήθη εἰς τὴν νεότητά του μετὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, κέντρον τῆς ὁποίας ἦτο ὁ μωσαϊκὸς νόμος. Ἡ ἀποδέσμευσις καὶ ἀπαγκίστρωσις ἐξ αὐτοῦ ἄς μὴ νομίσωμεν ὅτι εἶναι πρᾶγμα εὐκόλον. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τοὺς Ἰουδαίους χριστιανούς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Παλαιστίνης, οἱ ὅποιοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποβάλουν τὰ Ἰουδαϊκά των ἥθη, ἀλλ' ἦσαν μέχρι τοιοῦτου σημείου προσκεκολλημένοι εἰς αὐτά, ὥστε ἤθελον νὰ ἐπιβάλουν καὶ εἰς τοὺς ἐξ ἐθνῶν προερχομένους χριστιανούς τὴν τήρησιν τοῦ Νόμου («λέγοντες ὅτι δεῖ περιτέμναι αὐτοὺς παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν Νόμον Μωϋσέως», ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφούς ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει τοῦ Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι», Πράξ. 15, 1. 5). Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ

λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ταῦτα, διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ ἀνανεωτικὸν τόλμημα τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος διέρρηξε τοὺς δεσμούς μετὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, προκαλέσας οὕτω τὴν γνωστὴν μῆνιν καὶ καταδίωξιν ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαϊζόντων. Ὁ Παῦλος ἐστράφη ἐναντίον αὐτοῦ τούτου τοῦ κέντρον τῆς Ἰουδαϊκῆς παραδόσεως, τοῦ Νόμου, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐπιστεύετο εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν ὅτι οὐδεὶς ἦτο δυνατόν νὰ τὸν καταλύσῃ οὐδὲ αὐτὸς ὁ Μεσσίας, ἡ ἔλευσις τοῦ ὁποῖου ἀνεμένετο ὅτι θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν καὶ πιστοτέραν τήρησιν τοῦ Νόμου. Ἐδῶ ἀκριβῶς εὐρίσκεται ἡ μεγάλη ἀνακαινιστικὴ ἐνέργειαν τοῦ Παύλου. «Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα» (Β' Κορ. 5, 17). «Ὁπου πνέει τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἀνακαινίζει τὰ πάντα, δίδει νέαν ζωὴν.

(2) Τὸν τρόπον μετὰ τὸν ὁποῖον ὁ Παῦλος παραλαμβάνει διδασκαλίαν τινὰ ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν μεταφέρει εἰς τὰς ἰδρυθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἐκκλησίας δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν καλύτερον εἰς ἓν βασικὸν αὐτοῦ θέμα, τὴν Χριστολογία. Ἐκ τῆς ἐκκλησίας παρέλαβεν πληθὺν ὄρων ἐκφραζόντων τὴν σημασίαν τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ὡς ἐπίσης ἐπὶ λέξει παρέλαβε καὶ τὸ προαναφερθὲν σύμβολον ἐν Α' Κορ. 15, 3-5. Ταῦτα ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῆς θεολογίας του καὶ δεικνύουν τὴν πιστότητά του εἰς τὴν ἀρχικὴν παράδοσιν. Πῶς δὲ μὴ μετέδωκε ταῦτα; Πάντα ταῦτα ἀνέπτυξεν ὁ Παῦλος τῇ βοηθείᾳ τῶν περὶ Σοφίας ἐκφράσεων τῆς Π. Διαθήκης ἀφ' ἐνὸς καὶ διαφόρων παραστάσεων ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ἀφ' ἐτέρου (π.χ. εἰκῶν αἰχμαλωσίας, ἀπελευθερώσεως δούλων, ἀπολυτρώσεως κλπ.). «Ἐκεῖ ὅπου σαφῶς ἐν τῇ Κ.Δ. διακρίνεται ἡ προσωπικὴ συμβολὴ τοῦ Παύλου εἶναι εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ σωτηριῶδες ἔργον τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Σταυρῷ τὸ οἰκειούμενον ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πίστεως, μετὰ ἄλλας λέξεις εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν νέαν ἐν Χριστῷ ζωὴν» (Σ. Ἀγουρίδου, Χριστός, ἀνάπτυξιν ἐκ Θεολογ. Ἡθ. Ἐγκυκλ. τόμ. ΙΒ', Ἀθήναι 1967, σ. 28).

(3) Ἐναντὶ τοῦ χριστολογικοῦ ὄρου «Τίς τοῦ Ἀνθρώπου» (ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι θὰ ἦτο ἀκατανόητος διὰ τοὺς ἐθνικούς Ἕλληνας ἀναγνώστας του) χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρον Χριστός, ὁ ὁποῖος ἀπέβη σχεδὸν τὸ δεύτερον κύριον ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, ἐνῶ δὲν ἦτο ἀρχικῶς παρὰ χριστολογικὸς τίτλος ἀποδίδων τὸ ἑβραϊκὸν Μεσσίας. Ἄλλωστε ἡ ἐπικράτησις τῶν χριστολογικῶν τίτλων Κύριος καὶ Σωτὴρ ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν Ἀπ. Παῦλον.

(4) Ἐν σχέσει πρὸς τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τῶν πνευματικῶν

χαρισμάτων και τὰ ἐξ αὐτῶν τιθέμενα προβλήματα ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου ὁ Παῦλος, χαρισματοῦχος ὢν και ὁ ἴδιος, ἔδωκεν ἀπαντήσεις και ὁδηγίας μαρτυρούσας ἡγήτην τὸ μὲν πιστὸν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας τὸ δὲ δυνάμενον νὰ χωρήσῃ ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ Πνεύματος εἰς λύσιν νέων προβλημάτων και διευθέτησιν νέων καταστάσεων.

(5) Εἰς τὰ εὐαγγέλια τῆς Κ. Διαθήκης γίνεται λόγος περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Παραδόξως εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου δὲν γίνεται λόγος περὶ αὐτῆς παρὰ εἰς ἐλάχιστα χωρία, ἐνῶ ἀντιθέτως παντοῦ διαφαίνεται ἡ ζωσα πραγματικότης τῆς ἐκκλησίας. Τί συμβαίνει λοιπόν; Ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἦλθεν ἡ ἐκκλησία; Ὁχι. Ἀπλούστατα ὁ Παῦλος ἐτόνισεν ὅτι ἤδη ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας προγεύεται ὁ πιστὸς διὰ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς και ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι τὰ μελλοντικὰ ἀγαθὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

(6) Βασιζόμενος ὁ Παῦλος εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ διατυπώνει τὰς ὑποδείξεις τὸν τὰς ἀφορώσας εἰς τὰς πάσης φύσεως κοινωνικὰς σχέσεις τῶν χριστιανῶν. Οἱ ἄνδρες ὀφείλου ἀγάπην εἰς τὰς συζύγους, αἱ γυναῖκες εἰς τοὺς ἄνδρες τῶν ὑποταγῆν ἕως τῷ κυρίῳ» (Ἐφεσ. 5, 22. Κολ. 3, 18)· τὰ τέκνα ὑπακοὴν εἰς τοὺς γονεῖς, οἱ γονεῖς ἀνατροφὴν και διαπαιδαγώγησιν αὐτῶν «ἐν παιδείᾳ και νοθεσίᾳ κυρίου» (Ἐφεσ. 6, 1 - 4. Κολ. 3, 20 - 21)· οἱ δοῦλοι ἀνυπόκριτον και ἐκ ψυχῆς προσφορὰν ὑπηρεσιῶν εἰς τοὺς κατὰ σάρκα κυρίους τῶν, οὗτοι δὲ δικαίαν διαγωγὴν πρὸς αὐτοὺς (Ἐφεσ. 6, 5 - 9. Κολ. 3, 22 - 4, 1). Οἱ χριστιανοὶ προτρέπονται νὰ φέρωνται ἐν σοφίᾳ πρὸς τοὺς ἔξω, «ἐξαγοραζόμενοι» πάντοτε τὸν καιρὸν (Ἐφεσ. 5, 16. Κολ. 4, 5 - 6).

(7) Ὡς πρὸς τὰς συνεστιάσεις τῶν χριστιανῶν μετὰ τῶν ἐθνικῶν και δὴ ἀκριβέστερον ὡς πρὸς τὴν βρῶσιν τῶν «εἰδωλοθύτων» ὁ Παῦλος δέχεται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ χριστιανοῦ· ἕνα μόνον φραγμὸν θέτει εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀγάπην και οἰκοδομὴν τοῦ ἀδελφοῦ. Ἐὰν ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐνὸς ἀποτελῇ σκάνδαλον διὰ τὴν ἀσθενῆ συνείδησιν τοῦ ἄλλου ἀδελφοῦ, τότε ἡ ἐλευθερία δέον νὰ θυσιάζεται ὑπὲρ τῆς ἀγάπης (Α΄ Κορ. 8, 1 - 13).

(8) Ὁ Παῦλος χρησιμοποιεῖ τὰς κατ' ἄνθρωπον γνώσεις του διὰ τὴν ἐπένδυσιν και διάδοσιν τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος. Ὑπὸ τὰς τοιαύτας γνώσεις ἐννοοῦμεν: τὴν ραββινικὴν ἐπιχειρηματολογίαν τὴν ὁποίαν κατεῖχε ἕνεκα τῆς ἰουδαϊκῆς του μορφώσεως· τὴν ἐρμηνεύειαν τῶν Γραφῶν· τὰς λέξεις και παραστάσεις ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου·

τὴν ἀρχαιογνωσίαν του (στίχοι ἀρχαίων ποιητῶν κλπ.), τὰς στρατιωτικὰς και ἀθλητικὰς παραστάσεις κ.τ.τ.

Ἀναφέρομεν τέλος (9) και ἐν ἐπεισόδιον ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ Παύλου, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεώς του. Γνωρίζομεν ἐκ τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς τὸν σεβασμὸν του πρὸς τοὺς τρεῖς «στόλους» τῆς ἐκκλησίας εἰς Ἱερουσαλήμ. Ἐν τούτοις ὅταν εἶδεν ὅτι εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Κηφᾶς, εὐρισκόμενος εἰς Ἀντιόχειαν, «οὐκ ὀρθοποδεῖ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου» (Γαλ. 2, 14), ἐπέπληξεν αὐτὸν δημοσίᾳ.

Ὁ Ἀπ. Παῦλος δὲν μετέδωκε μηχανικῶς εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ὅ,τι παρέλαβεν ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς πρώτης ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀνέπτυξε τοῦτο καταλλήλως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ γίνῃ κατανοητὸν ὑπὸ ἀνθρώπων ἐχόντων διαφόρους παραστάσεις τῶν κατοίκων τῆς Παλαιστίνης. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα δηλ. διεδραμάτισε διπλοῦν ρόλον· ἀπ' ἐνὸς μὲν ὑπῆρξεν ὁ ἐγγυητὴς τῆς παραδόσεως, ἀπ' ἑτέρου δὲ ἡ πνοὴ τῆς ἀνακαινίσεως αὐτῆς. Ὁ Παῦλος ἐδέχθη τὴν παράδοσιν εἰς ἣν και ὑπετάχθη· συγχρόνως ὁμοῦς ἔδωκεν νέας μορφὰς και ἐκφράσεις αὐτῆς (τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν προηγουμένως). Ἀναφέρεται μετὰ σεβασμοῦ εἰς τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τὴν παράδοσιν· ὁσάκις ὁμοῦς τὸ ἀπαιτεῖ ἡ περίστασις, δίδει δικήν του κατεύθυνσιν ὡς χαρισματοῦχος. Οὕτω π.χ. ἐν Α΄ Κορ. 7, 40 μετὰ ἀπὸ τὰς διαφόρους προτροπὰς του περὶ τῶν σχέσεων ἀνδρῶν και γυναικῶν, ἄλλας ἐκ τῶν ὁποίων δίδει «κατ' ἐπιταγὴν» και ἄλλας «κατὰ συνγνώμην», ἐξ ἀφορμῆς προτροπῆς τινος, περὶ τῆς ὁποίας δὲν ἔχει σχετικὸν λόγον τοῦ Κυρίου, γράφει: «κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κατὰ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν». Ὅσάκις λοιπὸν ὑπάρχει παράδοσις λογίου τινὸς τοῦ Κυρίου, ὁ Παῦλος τὸ τηρεῖ μετὰ πιστότητος· ἄλλως αἰσθάνεται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Πνεύματος και γνωμοδοτεῖ ὁ ἴδιος.

Δ.

Ὁδεις λόγος θὰ ὑπῆρχε νὰ ὁμιλῶμεν ἐνταῦθα περὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἐὰν οὗτος δὲν ἀπετέλει τὸν δείκτην ἀντιμετωπίσεως και ἀξιολογήσεως τοῦ θέματος «παράδοσις και ἀνανέωσις» και κατὰ τὴν ἐποχὴν μας. Σήμερον εὐρισκόμεθα ἐνώπιον νέων καταστάσεων και προβλημάτων μὴ προβλεπομένων πάντοτε ὑπὸ τῆς παραδεδομένης χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἡ ἀντιμετώπισις ὁμοῦς πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ γίνῃ και ἡ ἀπάντησις νὰ δοθῇ. Δὲν πρόκειται μόνον περὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος διὰ νέων ὄρων, ἐκφράσεων και

σχημάτων σχετικῶν πρὸς τὰς παραστάσεις καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ποὺ ζῆ εἰς ἓνα κόσμον συνεχῶς ἐξελισσόμενον καὶ τελείως διάφορον τοῦ κόσμου τοῦ 1ου αἰῶνος, καθ' ὃν ἐξεφράσθη τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα. Τοῦτο ἀποτελεῖ οὕτως ἢ ἄλλως ἀναγκαίαν ἐνέργειαν, ἐὰν θέλωμεν ὁ χριστιανισμὸς μας νὰ μὴ εἶναι ὑπόθεσις τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ ζωντανὸ μῆνυμα διὰ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον.

Πέραν ὅμως τῆς ἀνανεώσεως τῆς ὁρολογίας ὑπάρχει σήμερον ἀπαιτήσεις διὰ μίαν πλείον οὐσιαστικὴν ἐργασίαν ἀναζωογονήσεως τοῦ χριστιανικοῦ λόγου. Ἐὰν ἀγνοήσωμεν ἢ παρακάμψωμεν τὰς ἀνάγκας καὶ ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, ἀπλῶς ἐξαιροῦμεν τὸν ἑαυτὸν μας ἐκ τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης. Τὰ προβλήματα ὅμως παραμένουν ἄνευ ἀπαντήσεως. Ἐὰν ἐπαναλάβωμεν μηχανικῶς καὶ ἀξιωματικῶς τὴν παραδεδομένην διδασκαλίαν χωρὶς τὴν ζῶσαν καὶ ἄμεσον συσχέτισίν της πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, στεγαζόμεθα τότε ὑπὸ τὴν αὐταπάτην καὶ δημιουργοῦμεν ψευδῆ ἱκανοποίησιν τῆς συνειδήσεώς μας, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά ζῶμεν ἐκτὸς ἐποχῆς, ἢ ὁποία στερεῖται οὕτω τῆς παρουσίας μας. Τὸ αἶτημα τῆς προσαρμογῆς τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑποχώρησις τῆς ἐκκλησίας ἐνώπιον τοῦ κόσμου καὶ δὲν πρέπει νὰ συνδεθῆ μὲ φόβους ἢ ὑπονοίας ἐκκοσμικεύσεως. Ἄλλωστε τὰ ἐπισημανθέντα ἀνωτέρω σημεῖα προσαρμογῆς τοῦ χριστιανικοῦ εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου μαρτυροῦν ὅτι ἡ ἀνανέωσις τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἀποτελεῖ πρωτάκουστον αἶτημα τῆς σημερινῆς ἀπαιτητικῆς ἐποχῆς ἀλλ' ἀπόδειξιν τῆς ζωντανίας τοῦ χριστιανικοῦ λόγου εἰς κάθε ἐποχὴν, μὲ ἀρχὴν ἱστορικὴν τὸν Ἄπ. Παῦλον καὶ τέλος ἐσχατολογικὸν τὸν «καινὸν οὐρανὸν» καὶ τὴν «καινὴν γῆν» τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἐν τελευταῖον ἐρώτημα: Ποῖος ἐγγυᾶται ὅτι ἡ ἐκάστοτε ἐπιχειρουμένη προσπάθεια τῶν χριστιανῶν ὡς ἀτόμων ἢ τῆς ἐκκλησίας ὡς συνόλου διὰ μίαν ἀνανέωσιν δὲν εἶναι καταλυτικὴ τῆς παραδόσεως ἀλλὰ συντελεῖ εἰς τὴν ἀναζωογόνησιν αὐτῆς καὶ τὴν οὐσιαστικὴν συσχέτισίν της πρὸς τὴν ἐποχὴν μας; Ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν καὶ ἀνωτέρω περὶ τοῦ Ἄπ. Παύλου συνάγεται ὅτι ἡ ἀνακαινιστικὴ τῶν πάντων δύναμις εἶναι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐδίδηκε εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» καὶ φωτίζει τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὸ νὰ ἐξευρίσκη τρόπους καὶ μέσα ἐκφράσεώς της εἰς κάθε ἐποχὴν. Ἡ ἐν Ἄγιῳ Πνεύματι ζωὴ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἐγγύησιν ἀφ' ἐνὸς μὲν πιστότητος εἰς τὴν παράδοσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνανεώσεως αὐτῆς.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΤΕΡΙΚΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ

ΥΠΟ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΤΣΑΜΗ Δο Θ.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΤΕΡΙΚΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ

Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσωμεν τὴν διαπραγμάτευσιν τῆς εἰς ἡμᾶς ἀναθεθείσης εἰσηγήσεως, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ σημειώσωμεν ὅτι εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα ἀντιδιαστέλλονται αἱ ἔννοιαι παράδοσις καὶ ἀνανέωσις. Βεβαίως δι' ἡμᾶς τοὺς Ὁρθοδόξους αἱ ἐν λόγῳ ἔννοιαι δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωνται κεχωρισμένως, διότι ὡς παράδοσις νοεῖται τὸ ἐν καινότητι ζωῆς περιπατεῖν. Καὶ τὸ περιπατεῖν σημαίνει κίνησιν, οὐχὶ στάσιν. Παράδοσις λοιπὸν καὶ ἀνανέωσις δὲν εἶναι δύο διάφορα πράγματα, ἡ δὲ ἀνανέωσις ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ τὴν ἐντὸς τοῦ παρόντος βίωσιν καὶ ἐκδήλωσιν τῆς παραδόσεως.

Εἶναι ὅμως ἀναντίρρητον ὅτι ἄλλοτε μὲν ἡ παράδοσις ἐκλαμβάνεται ὡς ἐπίμονος προσκόλλησις εἰς τὸ παρελθόν, ἄλλοτε δὲ ἐν ὀνόματι τοῦ «καινοῦ» τῆς παραδόσεως ἐπιχειροῦνται καινοτομίαι διὰ τοῦ ὑπερτονισμοῦ τῆς σημασίας τοῦ μέλλοντος εἰς βάρος τοῦ παρελθόντος¹. Οὕτω, μολονότι ἡ παράδοσις περιέχει τὸ ἐν Χριστῷ «καινόν», ὁσάκις θεωρεῖται στατικῶς παρουσιάζεται ὡς σύγκρουσις μεταξὺ στεῖρας ἐμμονῆς εἰς τὰ παραδοθέντα καὶ προόδου. Ὡς ἐκ τούτου δὲ προβάλλουν διάφορα ἐρωτήματα ἀφορῶντα εἰς τὸν τρόπον λειτουργίας τῆς παρα-

¹ Βλ. Γ. Μαντζαρίδου, Ἡ χριστιανικὴ κοινωνία καὶ ὁ κόσμος, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 85-86: «Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ εἰς κύκλους Ὁρθοδόξων ἐκλαμβάνεται ἐνίοτε ἡ παράδοσις ὡς ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ τρόπου σκέψεως καὶ δράσεως τῶν πιστῶν πρὸς πραγματικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κόσμου, καὶ συνεπῶς ὡς παραγὼν ἀναχρονισμοῦ. Οὕτως ὡς παράδοσις νοεῖται ἡ στεῖρα προσκόλλησις εἰς τὰ σχήματα, τὰς συνηθείας καὶ τὰς μεθόδους ἐνεργείας τῶν πιστῶν τῶν παλαιότερων ἐποχῶν, πᾶσα δὲ προσπάθεια μετατροπῆς καὶ ἐκσυγχρονισμοῦ αὐτῶν πρὸς παροχὴν πληρεστερίας καὶ ἐπιτυχεστερίας μαρτυρίας τῆς πίστεως ἐντὸς τοῦ κόσμου ἀπορρίπτεται καὶ κατακρίνεται ὡς νεωτερισμός. Ἡ τοιαύτη ὅμως περὶ παραδόσεως ἀντίληψις εἶναι τελείως ἐσφαλμένη, ἀντορθόδοξος καὶ ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἔννοιαν τῆς παραδόσεως. Ἡ παράδοσις προσποθεῖ ζωὴν καὶ κίνησιν, ἐνῶ ἡ τυφλὴ προσκόλλησις εἰς τὸ παρελθὸν μαρτυρεῖ παρανόησιν τῆς ζωῆς τοῦ παρελθόντος, ἀναισθησίαν ἔναντι τοῦ παρόντος καὶ ἀνικανότητα πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ μέλλοντος».

δόσεως: Πῶς δύναται ἐπὶ παραδείγματι νὰ διατηρηθῆ ἐν τῇ ἀνανεώσει τὸ συνεχές καὶ ὁμοιογενές τῆς παραδόσεως; Μήπως ἡ ἀνανέωσις δύναται ἐνδεχομένως νὰ ἀποβῆ διαλυτικὸν στοιχείον τῆς παραδόσεως, ἢ δὲ ἐμμονὴ εἰς τὰ παραδοθέντα νὰ καταστῆ ἀνασταλτικὸς παράγων διὰ τὴν ἀνανέωσιν; κ.ο.κ.

Ἡ διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος τούτου εἶναι ἐξόχως δύσκολος παρὰ τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα μας ὑπάρχουσαν πλουσίαν βιβλιογραφίαν². Ἡμεῖς θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς παρουσίας εἰσηγήσεως νὰ διατυπώσωμεν παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ θέματος, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας τῆς παραδόσεως ὑπὸ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

1. Εἰς τὴν πατερικὴν σκέψιν κατ' ἀρχὴν σημειοῦται ἐκδηλὸς προτίμησις πρὸς ἀναφορὰν οὐχὶ τόσον εἰς τὸ μέλλον, ὅσον εἰς τὸ παρελθόν, ἰδίᾳ δὲ διαφαίνεται συγκινητικὴ νοσταλγία διὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν, ἢ ὅποια εὐρίσκειται ἐγγύτερον εἰς τὸ ἐφ' ἅπαξ ἐν Χριστῷ συντελεσθὲν ἔργον. Οὕτως ἐν ἓκ τῶν τριῶν κριτηρίων τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὸν ὅρισμόν τῆς παραδόσεως τοῦ Βικεντίου: «Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est», ἦτοι «universitas, antiquitas, consensus», εἶναι ἡ ἀρχαιότης. Ὁ συσχετισμὸς ἐν προκειμένῳ τῆς ἀληθείας πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ὑπενθυμίζει καὶ τὴν ἐν ἀναπτύξει εἰς τὸν Τερτυλλιανὸν ἀπαντῶσαν θεωρίαν περὶ τῆς «principalitas» ἦτοι τῆς προτεραιότητος τῆς ἀληθείας ἐναντι τοῦ ψεύδους καὶ τοῦ λάθους⁴.

² Εἰδικῶς περὶ παραδόσεως βλ. τὰς κατωτέρω μνημονευομένας μελέτας τοῦ G. Florovsky. Βλ. ἐπίσης καὶ Y. M. J. Congar, *La Tradition et les traditions*, τόμοι 2, Paris 1960-1963· τοῦ αὐτοῦ, *La Tradition et la vie de l'église*, Paris 1963· O. Cullmann, *La Tradition*, Neuchâtel 1953· J. R. Geiselmann, *Die heilige Schrift und die Tradition*, Freiburg 1962· R. Latourelle, *Theologie de la rélevation*, Bruges 1963· P. Lengsfeld, *Überlieferung: Tradition und Schrift in der evangelischen und katholischen der Gegenwart*, Paderborn 1960· J. P. Mackey, *The Modern Theology of Tradition*, New York 1963.

³ *Commonitorium* 2, 3 Moxon (R. Moxon, *The Commonitorium of Vicentius of Lerins*, Cambridge 1915) 10, PL 50, 640

⁴ Βλ. *De praescriptione haereticum* 29, 5: «Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit, post rem similitudo succedit», καὶ αὐτόθι 20, 21. Διὰ πλείονα βλ. J. K. Stirmann, *Die Praescriptio Tertullians im Lichte des römischen Rechts und der Theologie*, Freiburg in der Schweiz 1919, σ. 98 ἐξ. 99 ἐξ. καὶ K. Adam, *Der Kirchenbegriff Tertullians*, Paderborn 1907, σ. 121 ἐξ.

Δέον ὅμως ἐναῦθα νὰ τονισθῆ ὅτι ἡ διάθεσις πρὸς ταύτιση ἀρχαιότητος καὶ ἀληθείας ἐγκυμονεῖ σοβαρωτάτους κινδύνους, εἰς τοὺς ὁποίους εὐκόλως ἐμπίπτουν οἱ ἐμπορούμενοι ὑπὸ ἄκρως συντηρητικῶν τάσεων. Ὁ κίνδυνος οὗτος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἀρχαιότης δύναται τελικῶς νὰ ὑπηρετῆ τὸ ἔθιμον μᾶλλον ἢ τὴν ἀλήθειαν. Βεβαίως ἡ «συνήθεια δύναται ἀσφαλῶς νὰ περικλείη καὶ ἀλήθειαν, ποτὲ ὅμως ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὴν συνήθειαν», ὡς δὲ χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Κυπριανός, ὁ Κύριος εἶπεν, «ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια» δὲν εἶπεν ἐγὼ εἰμι τὸ ἔθος». Ἡ ἀποψις ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Τερτυλλιανοῦ ὅτι ἡ ἀλήθεια εἰς πᾶσαν περίπτωσιν προηγεῖται τοῦ ψεύδους εἶναι ἐξόχως φορμαλιστικὴ, δὲν ἠμπόδισε δὲ τὸν ἴδιον νὰ προσχωρήσῃ τελικῶς εἰς τὸν Μοντανισμόν.

Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ ὑπερσυντηρητισμοῦ καὶ τοῦ σχίσματος δὲν εἶναι μεγάλη καὶ ἡ ἐνοῦσα αὐτὰ ὁδὸς οὔτε στενὴ οὔτε δύσβατος εἶναι.

Πολλάκις ὅμως ἠκούσθησαν ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεθάρρυνον πᾶσαν ἐξέλιξιν καὶ ἐτόνιζον τὴν αὐτάρκειαν τῆς παραδεδομένης διδασκαλίας, ἰδίᾳ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Ἀρκεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἐπὶ παραδείγματι τὴν περίφημον ἀπόφανσιν τοῦ πάπα Στεφάνου Α': «Nihil innovetur nisi quod traditum est», τὴν ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἐν Τριδέντῳ σύνοδον θεώρησιν τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Παραδόσεως ὡς στατικῶν συλλογῶν ἀληθειῶν, καὶ τέλος τὰ λόγια τοῦ Bossuet, τὰ ὅποια ἐξεπροσώπων τὴν θεολογικὴν τοποθέτησιν τῆς ἐποχῆς του: «Ἐὰν εἰς οἰονδήποτε χρόνον εἴπη τις ὅτι ἡ πίστις περιλαμβάνει κάτι, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ παρελθόν δὲν ἐθεωρήθη ὡς ἀνήκον εἰς τὴν πίστιν, τοῦτο πάντοτε εἶναι ἑτερόδοξον... Δὲν εἶναι δύσκολος ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ψευδοῦς δόγματος... τοῦτο ἀναγνωρίζεται ἀμέσως ὡς ἀνάξις παρουσιάζεται, διότι ἀπλῶς εἶναι νέον»⁶.

Ἐναντι τῆς ἀντιθέτου ἡ ἑλληνικὴ Πατρικὴ δὲν ἐθεώρουν τὴν παράδοσιν στα-

⁵ Γ. Μαντζαρίδου, μν. ἔργ., σ. 86.

⁶ «In Evangelio Dominus, 'Ego sum', inquit, 'veritas'. Non dixit: Ego sum consuetudo», *Sententiae Episcoporum* 87, PL 3, 1103 B. Βλ. καὶ G. Florovsky, «Saint Gregory Palamas and the Tradition of the Fathers», ἐν *The Greek Orthodox Theological Review* 5, 2 (1959-1960) 119 ἐξ.

⁷ Παρὰ Κυπριανῶ, *Epist.* 74. Βλ. καὶ F. J. Dölger, «Nihil innovetur nisi quod traditum est», ἐν *Antike und Christentum* (1929) 79 ἐξ.

⁸ «Instruction pastorale sur les promesses de l'Eglise», ἐν *Oeuvres complètes*, τόμ. 30, Paris 1928, σ. 419-420.

τικῶς, ἀλλὰ δυναμικῶς. Εἶναι διὰ τοῦτο λάθος νὰ χαρακτηρίζωμεν αὐτοὺς ὡς συντηρητικούς*, ὅταν ἀπαγορεύουν πᾶσαν παρέκκλισιν ἀπὸ τῶν ἤδη τεθέντων ὄρων ἢ τῆς παραδόσεως τῶν Πατέρων ἢ πάλιν ὅταν ὁμιλοῦν περὶ ἀμετακινήτων αἰώνιων ὄρων¹⁰. Ταῦτα πάντα ἀναφέρονται εἰς τὸν πυρῆνα τῆς ἀποκαλύψεως, ἄνευ δὲ τούτων δὲν ὑπάρχει παράδοσις.

Ἡ ὑπὸ τῶν ἐλλήνων Πατέρων τονιζομένη αὐτάρκεια τῆς παραδόσεως ἀναφέρεται εἰς τὸν πυρῆνα τῆς ἀληθείας, ὁ ὁποῖος ὁμοῦς προκειμένου νὰ ἀποβῆ καρποφόρος, χρειάζεται νὰ φυτευθῆ εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν, νὰ ἀυξηθῆ διὰ τῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ ἀναπτυχθῆ μεταμορφῶνων τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὸ μέτρον «τῆς ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ». Διὰ τοῦτο οἱ Πατέρες οὐδόλως ἀπέκλειον τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐσεβῆ ἔρευναν τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, ἐμόχθουν δὲ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι νὰ ἐρμηνεύσουν τὰς εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν διαφαινομένας ἀληθείας, προκειμένου οὕτω νὰ φωτισθοῦν οἱ ἴδιοι, νὰ ποιμάνουν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ νὰ ἐπιλύσουν τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς των. Τὸ ὅτι λοιπὸν οἱ Πατέρες ἐπίστευον ὅτι ὁ πυρῆν τῆς ἀποκαλύψεως χρειάζεται συνεχῆ ἐρμηνείαν, ἐπεξεργασίαν, διατύπωσιν καὶ ἀνάπτυξιν εἶναι ἀλήθεια μὴ ἐπιδεχομένη ἀμφισβήτησιν¹¹.

* Ἀς ἴδωμεν ἐν παραδείγματι. Ὡς γνωστόν, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος δὲν ἐπεθύμει νὰ προβαίῃ εἰς τὴν διακήρυξιν τῆς πίστεώς του εἰς τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁσάκις ἦσαν παρόντες ἀσθενέστεροι τῇ πίστει, διότι ἐφοβεῖτο ὅτι ἡ διακήρυξις τοῦ ἐν λόγῳ δόγματος ἦτο πέραν τῶν δυνάμεων των¹². Ἐδικαιολόγει δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ προ-

* Βλ. π.χ. ὅσα γράφει ὁ D. Constantelos περὶ συντηρητισμοῦ εἰς τὸ ἄρθρον του «Intellectual Challenges to the Authority of Tradition in the Medieval Greek Church», ἐν The Greek Orthodox Theological Review 15, 1 (1970) 56 ἐέ.

¹⁰ Βλ. π.χ. τὸν 18^ο καν. τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου: «...καὶ μὴ παρεκβαίνονται τοὺς ἤδη τεθέντας ὄρους ἢ τὴν ἐκ τῶν θεοφόρων Πατέρων παράδοσιν». Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας PG 94, 1297 B: «Ὁὐ μεταίρομεν ὄρια αἰώνια, ἀ ἔθεντο οἱ Πατέρες ἡμῶν, ἀλλὰ κατέχομεν τὰς παραδόσεις, καθὼς παρελάβομεν». Πρὸς καὶ Συνδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

¹¹ Πρὸς καὶ τὸν ἕκτον τῆς ἐορτῆς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν: «Τῷ λόγῳ τῆς γνώσεως συνιστᾶται τὰ δόγματα, ἀ τὸ πρὶν ἐν λόγοις ἀπλοῖς κατεβάλλοντο ἀλλεῖς ἐν γνώσει δυνάμει τοῦ Πνεύματος, ἔδει γὰρ καὶ οὕτω τὸ ἀπλοῦν ἡμῶν σέβας τὴν σύστασιν κτήσασται».

¹² Λόγος 41, 6-7, PG 36, 437A-440A. Βλ. καὶ M. Βασιλείου,

κειμένου ἐπιφύλαξιν του διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς δυνατότητος περαιτέρω ἀναπτύξεως τοῦ δόγματος. Ὁ Θεὸς κατὰ τὸν Γρηγόριον δὲν ἐπιβάλλει τὴν ἀλήθειαν τυραννικῶς, ἀλλὰ διὰ τῆς πειθοῦς, ἀποκαλύπτων βαθμηδὸν τὸ πλήρες περιεχόμενον αὐτῆς. Οὕτως ἡ ἀνθρωπότης ὄφειλε νὰ ἐννοήσῃ πρῶτον τὴν θεότητα τοῦ Πατρὸς, ἐν συνεχείᾳ τοῦ Υἱοῦ καὶ τέλος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹³. Ἐπίσης οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀρείου κατηγοροῦν τοὺς Ὁρθοδόξους ὡς καινοτόμους λόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν τελευταίων χρήσεως τοῦ μὴ ἀπαντῶντος εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν Παράδοσιν ὄρου «ὁμοούσιος». Ἡ καινοτομία ὁμοῦς τῶν Ὁρθοδόξων ἐν τῇ χρήσει τοῦ ὄρου «ὁμοούσιος» ἀντεπροσώπευε τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῆς σχετικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας παρὰ τὸ ξένον τοῦ ἐν λόγῳ ὄρου. Ὁ χρόνος καὶ ἡ ἀλήθεια ἐδικαίωσαν ἐν προκειμένῳ τὴν τόλμην τῶν Πατέρων τῶν δύο πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ οὐχὶ τὴν λεκτικὴν συνέπειαν τῶν Ἀρειανῶν. Χαρακτηριστικῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Lossky ὅτι οὕτε ἡ συντηρητικὴ στάσις καθ' ἑαυτὴν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς σωτήριος οὕτε ἡ αἵρεσις εἶναι πάντοτε καινοτομία¹⁴.

Ἡ ὑπαρξις λοιπὸν ζωῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἀντιμετώπισις τῶν αἵρέσεων δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν ἄνευ τῆς παραδοχῆς συνεχοῦς καὶ προοδευτικῆς ἀποκαλύψεως, ὡς καὶ ἄνευ ἀδιακόπου ἐρμηνείας τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας ὑπὸ τῶν πιστῶν καὶ συμμορφώσεως πρὸς αὐτήν. Οὕτως οἱ Πατέρες ἠδυνήθησαν εἰς τὴν ἐποχὴν των νὰ διατηρήσουν τὴν πίστιν ἀλώβητον, ἐπίκαιρον καὶ πρωτοπόρον.

Ἄνάλογος λοιπὸν πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ στάσις τοῦ πιστοῦ. Οὗτος εἰς πᾶσαν στιγμὴν ζῶν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλει νὰ ἔχη τὰ ὄρα ἔτοιμα νὰ συλλάβουν τὰ θεῖα μηνύματα καὶ καρδίαν δυναμένην νὰ πάλεται ἐκ τοῦ ἐλευθέρως πνέοντος Ἁγίου Πνεύματος.

Ἐπὶ πλέον οἱ Πατέρες δὲν ἀπέκλειον καὶ τὴν χρῆσιν τῆς λογικῆς, ὡς καὶ τὴν ἀνάγκην μορφώσεως, ἐνεθάρρουν δὲ καὶ τὴν εὐσεβῆ ἔρευναν. Οὗτοι ἐχρησιμοποίησαν τὴν λογικὴν, ἐπεσήμαναν ὁμοῦς τὰ ὄρα καὶ τὰς δυνατότητας αὐτῆς. Οὕτω χαρακτηριστικῶς Γρηγόριος ὁ Νύσ-

Ἐπιστολὴ 204, 6, PG 32, 753. Διὰ πλείονα βλ. Ἰ. Καλογήρου, «Τὸ Τριαδικὸν δόγμα κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα», ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 13(1969)353 ἐέ.

¹³ Λόγος 31, 25-26, PG 36, 160D-164A.

¹⁴ Βλ. L. Uspensky καὶ V. Lossky, The Meaning of Icons, Oltén 1952, σ. 17 ἐέ.

σης ἔλεγεν ὅτι, «εἰ καὶ ἀτονώτερος ἐλεγχθεῖν τοῦ προβλήματος ὁ ἡμέτερος λόγος, τὴν μὲν παράδοσιν, ἣν παρὰ τῶν Πατέρων διεδεξάμεθα, φυλάξομεν εἰς ἀεὶ θεβαίαν τε καὶ ἀκίνητον, τὸν δὲ συνήγορον τῆς πίστεως λόγον παρὰ τοῦ Κυρίου ζητήσωμεν»¹⁵. Ἡ προτροπὴ αὕτη Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἀναφορικῶς πρὸς τὸ πρωτεῖον τῆς παραδόσεως καὶ τὸν πρὸς αὐτὴν ὀφειλόμενον σεβασμὸν, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν χαρακτηριστικὴν εἰς αὐτὸν θεολογικὴν τόλμην ἀποκαλύπτουν ἀναγλύφως τὸν ὑπὸ τῶν Πατέρων τρόπον βιώσεως καὶ χρήσεως τῆς παραδόσεως.

2. Ἦδη δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ἐγκρατεῖται εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐννοίας τῆς παραδόσεως καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς λειτουργίας της. Οὕτω μόνον θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἴδωμεν σαφέστερον, διατὶ δύναται τις ἐπικαλούμενος τὴν παράδοσιν νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τοῦ ὑπερσυντηρητισμοῦ ἢ τὴν ὁδὸν τῆς καινοτομίας.

Ἡ ἱερὰ παράδοσις καὶ ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι φορεῖς τῆς ἀποκαλύψεως ἐρμηνεύοντες καὶ ἐκφράζοντες αὐτήν. Τοιοῦτοτρόπως αὐταὶ εἶναι ἀδιαχώριστα στοιχεῖα εἰς τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἱερὰ λοιπὸν παράδοσις καὶ ἡ Ἁγία Γραφή δὲν εἶναι τὸ κέντρον, ἀλλὰ δείκτης δεικνύων τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Οὕτως ἡ μὲν Ἁγία Γραφή εἶναι ὁ ἐρμηνευτικὸς τύπος (κανὼν) τῆς περὶ ἀποκαλύψεως ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἡ δὲ παράδοσις εἰς τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν της ἀναφέρεται εἰς τὴν καθόλου δυναμικὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ὀδηγουμένου ὑπὸ τῆς ἀθθεντικῆς διδασκαλίας τῶν γνησίων ποιμένων του»¹⁶.

Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ὁ Κλήμης Ρώμης παρουσιάζει τὴν ὀργανικὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραδόσεως λέγων τὰ ἐξῆς: «Οἱ ἀπόστολοι ἡμῖν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξεπέμφθη. Ὁ Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐγένοντο οὖν ἀμφοτέρω εὐτάκτως ἐκ θελήματος Θεοῦ. Παραγγελλίας οὖν λαβόντες καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πιστωθέντες ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ,

¹⁵ Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς Θεοὺς, PG 45, 117 B. καὶ Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 27, 10, PG 36, 25 A. Ἰω. Χρυσόστομος, Εἰς Ἐφεσ. Ὅμ. 3, 1, PG 62, 24.

¹⁶ Βλ. G. Moran, «Fonts of Revelation», ἐν New Catholic Encyclopedia 12, 438 ἔ.

μετὰ πληροφορίας Πνεύματος ἁγίου ἐξηλθον εὐαγγελιζόμενοι τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μέλλειν ἔργεσθαι»¹⁷. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος λέγει σχετικῶς τὰ ἐξῆς: «Ἰδωμεν. . . καὶ αὐτὴν τὴν ἐξ ἀρχῆς παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἣν ὁ μὲν Κύριος ἔδωκεν, οἱ δὲ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ Πατέρες ἐφύλαξαν. Ἐν ταύτῃ γὰρ ἡ Ἐκκλησία τεθεμελιώται καὶ ὁ ταύτης ἐκπίπτων οὐτ' ἂν εἴη, οὐτ' ἂν ἔτι λέγοιτο Χριστιανός»¹⁸.

Τοιοῦτοτρόπως ἡ παράδοσις δὲν εἶναι μόνον δείκτης πρὸς τὴν πηγὴν τῆς ἀποκαλύψεως, τὸν Χριστόν, ἀλλὰ καὶ ἔκφρασις τῆς ἐμπειρίας, ἡ ὁποία διαμορφοῦται ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς μετοχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν ἡ παράδοσις οὐσιαστικῶς ταυτίζεται μετὰ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ ὁποία ἐνεργεῖται τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας, κινεῖται δὲ καὶ κατανοεῖται διὰ τῆς φωτιστικῆς καὶ ἐξαγιαζούσης δυνάμεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἐὰν ὅμως ἡ παράδοσις εἶναι τι τὸ δυναμικὸν καὶ ζῶν, πρέπει νὰ ἔχη καὶ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς, ἥτοι τὴν κίνησιν ἀπὸ τοῦ παρόντος εἰς τὸ μέλλον, τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ ἐν σπέρματι εἰς τὴν ὀριμότητα, τὴν προσαρμογὴν, τὴν αὔξησιν κ.τ.τ. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ διαφυλαχθῇ ἡ ταυτότης καὶ τὸ συνεχὲς τῆς ἐξελισσομένης παραδόσεως;

Προκειμένου ἡ ἐξελισσομένη παράδοσις νὰ διατηρήσῃ τὴν ταυτότητά της, δεόν ἡ κίνησις ἐκ τοῦ δυνάμει πρὸς τὸ ἐνεργεῖα νὰ ἐκδηλοῦται ὡς ἀρμονικὴ ἀνάπτυξις τοῦ πυρῆνος τῆς ἀποκαλύψεως. Ὅσακις ἐπιτυγχάνεται τοῦτο, ἡ παράδοσις εἶναι ὄντως ἀληθῆς καὶ σωτήριος ἀποκαλύπτουσα τὸν ἐν ἑαυτῇ τρόπον συνυπάρξεως τῶν δύο ἀλληλοσυμπληρουμένων κυρίων χαρακτηριστικῶν της, ἥτοι τῆς ἐπὶ τὰ ἔμπροσθεν ἐπεκτάσεως καὶ τῆς στάσεως ἐπὶ τῆς «πέτρας» τοῦ Χριστοῦ.

Οὕτως ἀφ' ἐνός μὲν ἡ ζωσα παράδοσις δὲν νοεῖται ἄνευ προόδου καὶ συνεχοῦς ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἀποκαλύψεως διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν εἰς ἐκάστην γενεὰν ἰδιαζόντων προβλημάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐπὶ τὰ πρόσω κίνησις, διὰ νὰ ἀποτελῇ ἀληθῆ ἔκφρασις τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐξαγιαζῇ τοὺς μετέχοντας εἰς αὐτήν, δεόν νὰ συνυπάρχη μετὰ τῆς στάσεως ἢ κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου μετὰ τοῦ «μένειν» ἐν Χριστῷ. Ἡ κίνησις, ὡς πρόοδος καὶ ἐκδίπλωσις, καὶ ἡ στάσις, ὡς θεμελιώσις πάσης ἐκδηλώσεως ἐπὶ τῆς ἀναλλοιώ-

¹⁷ Πρὸς Κορινθίους Α', 42.

¹⁸ Ἐπιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα 1, 28, PG 26, 593C - 596A.

του και αιωνίου βάσεως της εν Χριστῷ ἀποκαλύψεως, περιχωροῦν ἀλλήλας και συνιστοῦν τὸ ὑπέρολογον μυστήριον, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τοὺς κοινωνοῦντας αὐτὸ τὴν βεβαιότητα της σωτηρίας και της ὀρθῆς πορείας.

Ἡ συνύπαρξις και ἡ περιχώρησις τοῦ «μένειν» και τοῦ «περιπατεῖν» εἶναι και ἐξ ἄλλης ἐπόψεως ἔκφρασις της περὶ Ἐκκλησίας θεολογίας. Ἡ Ἐκκλησία δυνάμει τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς εἶναι ἀρχαία και ἐν ταυτῷ νέα. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτῆ περὶ Ἐκκλησίας ἀντίληψις λίαν παραστατικῶς ἐκφράζεται εἰς τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ, ἐνθα ἡ Ἐκκλησία ἄλλοτε μὲν παρουσιάζεται ὡς πρεσβυτέρα, «ὅτι πάντων πρώτη ἐκτίσθη... και διὰ ταύτην ὁ κόσμος κατηρτίσθη», ἄλλοτε δὲ ὡς μέγας πύργος συνεχῶς οἰκοδομούμενος και ἀνυψούμενος διὰ της προσθήκης «λαμπρῶν λίθων»¹⁹. Ἡ ἀρχαιότης και ἡ πρόοδος συμπληρώνουν οὕτως ἀλλήλας και καθιστοῦν τὴν Ἐκκλησίαν «ζῶσαν εἰκόνα της αἰωνιότητος ἐντὸς τοῦ χρόνου»²⁰. Παράδοσις λοιπὸν δὲν εἶναι μόνον τὸ «μένειν», ἀλλὰ και τὸ «περιπατεῖν» ἐν Χριστῷ, ἥτοι ἡ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ζωὴ ἐντὸς της Ἐκκλησίας.

Ἐκ της βάσεως ταύτης ἐξεκινούν οἱ Πατέρες της Ἐκκλησίας και ὡς «ἐξουσίαν ἔχοντες» ἐδίδασκον και ἠρμήνευον τὴν ἀλήθειαν της ἀποκαλύψεως μετὰ βεβαιότητος, ἡ ὁποία οὐκ ὀλίγον ξενίζει πολλοὺς σήμερον. Διὰ τοῦτο ὁμοῦ οἱ Πατέρες ἦσαν ὄντως γνήσιοι κατὰ πνεῦμα διάδοχοι τῶν χαρισματούχων διδασκάλων και προφητῶν τῶν χρόνων της Κ. Διαθήκης, ἀληθεῖς φορεῖς της Ὁρθοδοξίας και σκεύη εὐχρηστα της φωτιστικῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Οὗτοι βιοῦντες τὴν ἀλήθειαν και ἔχοντες ἐμπειρικὴν γνῶσιν τῶν σωτηριωδῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἐθεώρουν ὡς πρωταρχικὸν καθήκον νὰ καταστήσουν τὸ κληρονομηθὲν ἐπίκαιρον, ἱκανὸν νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ προβλήματα τῶν συγχρόνων των πιστῶν, ἐμπλουτίζοντες ἐν ταυτῷ τὴν παράδοσιν πρὸς δόξαν Θεοῦ. Ἄνευ ἀνανεώσεως τὸ δυναμικὸν και πάντοτε νέον της ἀποκαλύψεως καθίσταται παθητικόν, ἄσχετον, νεκρὸν γράμμα, ἄνευ μηνύματος, ἄνευ προφητικῆς πνοῆς. Τότε ἡ Ἐκκλησία παύει νὰ αἰσθάνεται ἑαυτὴν ὡς κοινότητα μαρτύρων, ἀνεστῶν και παρεπιδήμων,

¹⁹ Ὅρασις 2, 4, 1· 3, 2, 4, - 3, 3, 3.

²⁰ G. Florovsky, «Sobornost: the Catholicity of the Church», ἐν The Church of God, ἐκδ. E. L. Mascall, London 1934, σ. 63. Πρβλ. K. Ware, «Tradition and Personal Experience in Later Byzantine Theology», ἐν A Journal of Eastern Christendom 3, 2 (1970) 131.

συσχηματίζεται δὲ πρὸς τὸν κόσμον ἐτῶν ἀρχόντων και τῶν νύων τῶν ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία». Τότε ἡ ἐλευθερία της χάριτος τοῦ Θεοῦ ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ δικαίου της ἐξουσίας, ἡ ζωὴ της παραδόσεως ὑπὸ της κυριαρχίας τοῦ ἐθίμου και ἡ ἀνιδιοτελὴς ἀγάπη ὑπὸ της σκοπιμότητος τοῦ φανατισμοῦ.

Οἱ Πατέρες της Ἐκκλησίας διὰ της διδασκαλίας και τῶν ἀγώνων των ἀπέδειξαν ὅτι, διὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ παράδοσις ἀκεραία και ζῶσα, πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται συνεχῶς ἰσταμένη ἐν τῷ θεμελίῳ της ὑπὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας. Πρέπει λοιπὸν και ἡμεῖς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι, διὰ νὰ διατηρήσωμεν τὴν ταυτότητα και τὴν ὁμοιογένειαν της παραδόσεως, και διὰ νὰ μὴ καταστήσωμεν αὐτὴν κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Bulgakoff «εἶδος ἀρχαιολογίας»²¹, νὰ ὑφιστάμεθα συνεχῶς τὴν θυσίαν της ἀλλαγῆς οἰκοδομοῦντες ἐν ἡμῖν τὴν «ἐπὶ τὰ βελτίῳ μετακόσμησιν», ἡ ὁποία συντελεῖται διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ταῦτα δὲν ἠγνοήθησαν πάντοτε ὀρθῶς ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν φερομένων ὡς συντηρητικῶν ἢ ὡς προοδευτικῶν. Νομίζομεν ὅτι εἰς ἀμφοτέρων τὰς πλευρὰς δύνανται νὰ παρατηρηθοῦν ἀστοχίαι και παρανοήσεις ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἔννοιαν και λειτουργίαν της παραδόσεως. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν παραγνώρισιν τοῦ διφυοῦς χαρακτῆρος αὐτῆς και εἰς τὸν ὑπερτονισμὸν ἑνὸς ἐκ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν της εἰς βάρος τοῦ ἄλλου. Διὰ νὰ διατηρήσωμεν γνησίαν τὴν παράδοσιν, πρέπει ἡμεῖς συνεχῶς νὰ ὀριμάζωμεν και νὰ μεταμορφούμεθα ἐν Χριστῷ διὰ νὰ ὑπάρχη δὲ Ὁρθοδοξία πρέπει ἡ ἐμμογή εἰς τὸν πυρῆνα της ἀποκαλύψεως νὰ συνυπάρχη μετὰ της ἀδιαλείπτου βιώσεως της ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας ἢ κατὰ τὴν ἰωάννειον ὀρολογίαν νὰ διαφυλάσσεται ἡ ἀρμονικὴ σχέσις μετὰ τῶν «μένειν» και «περιπατεῖν» ἐν Χριστῷ²².

Οὕτω λοιπὸν ἐρμηνεύεται ἡ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Πατέρων παρατηρουμένη, και ὑπὸ πολλῶν παρεξηγουμένη, διαπίστωσις ὅτι εἰς αὐτοὺς συνυπάρχουν «συντηρητικαὶ» και «προοδευτικαὶ» θέσεις. Οἱ Πατέρες δὲν ἦσαν οὔτε συντηρητικοὶ οὔτε προοδευτικοὶ ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τῶν ὄρων, ἀλλὰ προσεπάθουν νὰ εἶναι ἀληθινοὶ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου και μιμηταὶ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο οἱ ἐπικαλούμενοι αὐτοὺς πρὸς

²¹ L'Orthodoxie, Paris 1958, σ. 38.

²² Περὶ τῶν δύο τούτων ὄρων βλ. Σ. Ἀγουρίδου, Ἁμαρτία και ἀναμαρτησία κατὰ τὴν Ἀ' Ἐπιστολὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, Ἀθήναι 1958, σ. 12 ἐέ.

δικαιώσιν τῶν ἀπόψεων των πρέπει πρῶτον νὰ ἐντρυφήσουν εἰς τὸ καθόλου πνεῦμά των, διότι ἡ πληθώρα παραπομπῶν εἰς πατερικὰ ἔργα δὲν ἀποδεικνύει συνήθως τίποτε, οὐδένα δὲ δύναται νὰ πείσῃ τὸ γράμμα ἄνευ τῆς ζωῆς. Αἱ λέξεις ἄνευ ζωῆς εἶναι κεναὶ καὶ ἡ ζωὴ ἄνευ τῶν ἐρμηνευσῶν αὐτὴν λέξεων εἶναι ἀκατανόητος.

3. Νομίζομεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα δύνανται ὡς ἐν ἐπιλόγῳ νὰ συνοψισθοῦν διὰ τῆς γνωστῆς εὐαγγελικῆς παραβολῆς τῶν ταλάντων²³. Κατ' αὐτὴν ἡ ἐξ ὀκτὼ ταλάντων περιουσία ἀποδημοῦντος ἀρχοντος παρεδόθη πρὸς φύλαξιν εἰς τρεῖς δούλους του «ἐκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν». Οἱ δύο ἐξ αὐτῶν παραλαβόντες τὸ εἰς αὐτοὺς ἐμπιστευθὲν μέρος τοῦ θησαυροῦ ἐκ πέντε καὶ ἐκ δύο ταλάντων ἀντιστοιχῶς, κοπιάσαντες καὶ προφανῶς ριψοκινδυνεύσαντες κατώρθωσαν νὰ τὸ διπλασιάσουν. Ὁ τρίτος ὅμως, εἰς τὸν ὁποῖον παρεδόθη ἐν μόνον τάλαντον, ἦτο ὁ κατὰ κόσμον σῶφρων. Οὗτος γνωρίζων καλῶς τοὺς ἐπιχειρημαμένους κινδύνους καὶ προτιμῶν τὴν ράθυμον ἀσφάλειαν «ἀπελθὼν ὄρουξεν γῆν καὶ ἔκρυπεν τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ». Ἐπανελθὼν δὲ ὁ κύριος τῶν δούλων καὶ μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς περιουσίας του ἐπήνεσε καὶ ἐδικαίωσε τοὺς δύο πρώτους, τὸν δὲ τρίτον ἐπετίμησε καὶ ἐξέβαλεν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον».

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ παράδοσις ἄνευ ἐμμονῆς εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν, ἄνευ ἐπεκτάσεως πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, ἄνευ ἐμπλουτισμοῦ, ἄνευ ριψοκινδύνου προσπαθείας πρὸς χάριν καὶ φανέρωσιν τῆς ἀληθείας, ἄνευ ὁμοιογενείας, ἄνευ συνεχοῦς ἐρμηνείας, ἄνευ προσωπικῆς γνωριμίας, ἄνευ ἀγωνίας, παύει νὰ ἀποτελῇ ἀληθῆ παράδοσιν καὶ εἰλικρινῆ ὑπακοὴν εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἡ διατήρησις ἄνευ ὀργανικῆς ἀναπτύξεως τοῦ παραδοθέντος πλούτου διὰ τῆς ἀποκρύψεώς του εἰς τὴν γῆν, προκειμένου νὰ ἀποδοθῇ ὡς ἀκριβῶς παρεδόθη, εἶναι πρᾶξις ἀφροσύνης καὶ ἐπισύρει τὴν καταδίκην τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ πλέον ἡ νοοτροπία αὕτη, ἣτοι ὁ τρόπος σκέψεως τοῦ τρίτου δούλου, φανερώνει τὸν ἄνθρωπον ἐκείνον, ὁ ὁποῖος φέρων ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐσωτερικῆς δουλείας του, ἣτοι τὴν δειλίαν, δὲν ἐγεύθη τὴν χαρὰν ἐκ τῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ ἐλευθέρως πνέοντος Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Χριστιανός, ὁ ὁποῖος ὑπερτονίζει τὸ παρελθὸν καὶ περιορίζει εἰς αὐτὸ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν παράδοσιν ἀρνούμενος πᾶσαν ἀνανέωσιν, ἃς ἐνθυμῆται τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς

²³ Ματθ. 25, 14 - 30.

Φαρισαίους, οἱ ὁποῖοι ὑπερηφανεύοντο καὶ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς φορεῖς τῆς ἀληθείας καὶ τῆς αὐθεντίας, ἐπειδὴ ἦσαν γνήσιοι κατὰ σάρκα ἀπόγονοι τοῦ Μωυσέως. Ἡ παρατηρουμένη ἀναζήτησις τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς ἐνκολίας διὰ τῆς ἐπαναπαύσεως εἰς τὸ παρελθὸν τῆς παραδόσεως, προκειμένου νὰ ἀποφευχθῇ ὁ κόπος ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐρμηνείας τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας καὶ ἡ ἀγωνία τοῦ προβληματισμοῦ, ἀποτελοῦν ἐν τελικῇ ἀναλύσει προδοσίαν καὶ ἐγκατάλειψιν τῆς παραδόσεως, καθιστοῦν δὲ αὐτὴν «ἐιρὰν ἀρχαιολογίαν»²⁴.

Ἐξ ἴσου ὅμως καταδικαστέα εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ὀχυροῦμενοι ὀπισθεν τῆς ἀνάγκης τῆς ἀνανεώσεως τῆς παραδόσεως οἰκοδομοῦν οὐχὶ ἐπὶ τοῦ θεμελίου Χριστοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τῶν αὐθαιρέτων καὶ ὑποκειμενικῶν δοξασίῶν των περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθείας. Ἄλλο ὅμως εἶναι ἡ ἀνανέωσις, ἄλλο δὲ ἡ ἐκκοσμίκευσις καὶ ἡ καινοτομία. Ἐν τελικῇ δὲ ἀναλύσει ἡ στεῖρα προσκόλλησις εἰς τὴν παράδοσιν εἶναι οὐσιαστικῶς μορφὴ ἐκκοσμικεύσεως καὶ ἀναχρονισμοῦ.

Κάλλιστα δὲ τονίζει ὁ Florovsky ὅτι «παράδοσις εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ἀδιάλειπτος Ἑλλαμψίς του καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου. Διὰ τὰ ζῶντα μέλη τῆς Ἐκκλησίας δὲν ὑφίσταται ἐξωτερικὴ ἱστορικὴ αὐθεντία, ἀλλ' ἡ αἰωνία συνεχῆς φωνὴ τοῦ Θεοῦ· οὐχὶ ἀπλῶς ἡ φωνὴ τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἡ φωνὴ τῆς αἰωνιότητος. . . Πιστότης εἰς τὴν παράδοσιν δὲν σημαίνει μόνον συμφωνίαν πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλ' εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις ἐλευθερίαν ἐκ τοῦ παρελθόντος, ὡς ἐκ τινος ἐξωτερικοῦ καὶ τυπικοῦ κριτηρίου. . . Παράδοσις εἶναι ἡ συνεχῆς διαμονὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ἡ ἀπομνημόνευσις λέξεων»²⁵.

²⁴ G. Florovsky, «Le corps du Christ vivant» ἐν La Sainte Église Universelle, Neuchâtel - Paris 1948, σ. 41. Βλ. καὶ Κ. Μουρατίδου, Οἱ ἱεροὶ κανόνες «Στύλος καὶ ἑδραίωμα» τῆς Ὁρθοδοξίας, Ἀθήναι 1972, σ. 38 καὶ 19.

²⁵ «Sobornost: the Catholicity of the Church», σ. 64 ἔ.

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ
ΚΑΙ Η ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ
ΚΑΙ Η ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ *

Σημαντικώτατον επίτευγμα τῆς συγχρόνου ὀρθοδόξου θεολογίας εἶναι ἡ ἀνακάλυψις καὶ ἀξιοποιήσις τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Οὗτος διεκρίθη ὡς ὁ μεγαλύτερος βυζαντινὸς θεολόγος τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος καὶ ὡς εἰς τῶν διαπρεπεστέρων θεολόγων ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τιμᾷ τοῦτον ὡς φωστῆρα καὶ διδάσκαλόν της, θεωρεῖ δὲ τὸν θρίαμβόν του ἔναντι τῶν ἀντιπάλων του ὡς θρίαμβον τῆς Ὁρθοδοξίας. Διὰ τοῦτο, μολοντί ἐορτάζεται ὁ ἅγιος Γρηγόριος τὴν 14ην Νοεμβρίου, ἡμέραν τῆς πρὸς Κύριον ἐκδημίας του, ἐπανεορτάζεται καὶ κατὰ τὴν δευτέραν Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν, ἥτοι τὴν Κυριακὴν μετὰ τὴν τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐγεννήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ ἔτος 1296, ἐχημάτισε δὲ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ ἔτη 1347 - 1359. Ὡς μέγας ἀσκητὴς καὶ διαπρεπὴς θεολόγος κατώρθωσεν οὗτος νὰ παρουσιάσῃ εἰς ἀρμονικὴν σύνθεσιν τὸν θεολογικὸν καὶ πνευματικὸν πλοῦτον τῆς Ὁρθοδοξίας ἐντὸς τῶν πλαισίων καὶ τῆς προβληματικότητος τῆς ἐποχῆς του. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παλαμᾶ εὐρίσκομεν μίαν ἐκ τῶν πολλῶν διατυπώσεων τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἐνεφανίσθησαν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἐθεωρήθησαν ἀδθεντικά. Ὅπως παρατηρεῖ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁποίου συγχάκις κατέφευγεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὁμοιάζει πρὸς τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ποτίζει διάφορα ζῶα καὶ βλαστήματα, καὶ καρποφορεῖ ἀναλόγως τῆς δεκτικότητος καὶ ἰκανότητος ἐκάστου· εὔδατι γὰρ ὁ θεῖος ἔοικε λόγος, ὥσπερ φυτόις παντοδαποῖς καὶ βλαστήμασι καὶ διαφόροις ζώοις, τοῖς αὐτὸν φημι τὸν λόγον ποτιζομένους, ἀναλόγως αὐτοῖς ἐκφαινόμενός τε γνωστικῶς καὶ

* Τὸ κείμενον τοῦτο δὲν ἀπετέλεσεν εἰσήγησιν τοῦ Σεμναρίου Θεολόγων, ἀλλ' ἐλήφθη κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ διαλέξεως γενομένης ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὡς διδάσκαλος τῆς Ὁρθοδοξίας».

πρακτικῶς διὰ τῶν ἀρετῶν ὡς καρπὸς προδεικνύμενος, κατὰ τὴν ἐκάστω ποιότητα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς γνώσεως, καὶ γινόμενος δι' ἄλλων ἄλλοις ἐπίδημος¹.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἰστάμενος ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, προσφέρει νέαν διατύπωσιν εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀνάλογον πρὸς τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του. Ἡ θεολογία τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἀσφαλῶς διάφορος τῆς θεολογίας Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἰγνατίου τοῦ καὶ Θεοφόρου καὶ τῶν ἄλλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Παρὰ ταῦτα ἡ παλαμικὴ θεολογία ἀποτελεῖ ὀργανικὴν ἀνάπτυξιν τῆς προγενεστέρως πατερικῆς παραδόσεως καὶ εἶναι ἀκατανόητος ἄνευ αὐτῆς. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παλαμᾶ εὐρίσκομεν τὴν δημιουργικὴν καὶ ἐν Πνεύματι ἐλευθερίας παρουσίαν τῆς πρὸ αὐτοῦ ὀρθοδόξου θεολογικῆς παραδόσεως, ἡ ὅποια ἔτυχε καὶ τῆς ἐπισήμου συνοδικῆς ἐγκρίσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐπιστρέφοντες λοιπὸν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παλαμᾶ, ἐπιστρέφωμεν εἰς μίαν αὐθεντικὴν διατύπωσιν τῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ ὅποια, χωρὶς νὰ περιορίζῃ νέας μορφὰς βιώσεως καὶ ἐκφράσεώς της, ἀποτελεῖ ἀψευδῆ δείκτην διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν θεολογίαν της.

Ἀκολουθῶν ὁ Παλαμᾶς τὴν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ τρέφων ἀπόλυτον σεβασμὸν πρὸς αὐτήν, προέβη εἰς νέον τρόπον ἐκφράσεως τοῦ περιεχομένου της, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἢ ἐνεργειῶν εἰς τὸν Θεόν. Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἀποτελεῖ καινοτομίαν τῆς παλαμικῆς θεολογίας, ἀλλ' ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν ἀρχέγονον ἀκόμη χριστιανικὴν παράδοσιν. Ἦδη ὁ Ἀπολογητὴς Ἀθηναγόρας διέκρινεν οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν εἰς τὸν Θεόν², ὁ δὲ Εἰρηναῖος ὁμίλει περὶ θείας ἐνεργείας ὡς ποιητικῆς καὶ προνοητικῆς αἰτίας ἐπαντὸς χρόνου καὶ τόπου καὶ αἰῶνος καὶ πάσης φύσεως³. Πληρεστέραν παρουσίαν τῆς διακρίσεως ταύτης εὐρίσκομεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ τὴν μεταγενεστέραν ἐκκλησιαστικὴν θεολογίαν. Χρησιμοποιῶν λοιπὸν ὁ Παλαμᾶς τὴν διάκρισιν ταύτην ὡς ἀφετηρίαν τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας του δὲν ἀποκλίνει ἐκ τῆς γραμμῆς τῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἀντιθέτως προχωρεῖ ἐπ' αὐτῆς καὶ δίδει τὴν μαρτυρίαν τοῦ περιεχομένου

της ἐντὸς τῆς συγκεκριμένης ἐκκλησιαστικῆς καὶ θεολογικῆς προβληματικότητος τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ὑπῆρξε θεολόγος τῆς παραδόσεως, διὰ τοῦτο καὶ ἐδημιούργησε ζῶσαν θεολογίαν. Ἡ παράδοσις εἶναι κινήσις καὶ ὄχι στάσις. Καὶ μάλιστα εἶναι ἡ παράδοσις κινήσις ὑπὸ διπλῆν ἔννοιαν· πρῶτον ὡς προσφορά, καὶ δεύτερον ὡς παραλαβὴ τοῦ παραδιδόμενου. Εἰδικώτερον δὲ ἡ παραλαβὴ τῆς παραδόσεως, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ καὶ τὸ οὐσιαστικώτερον ἔργον τῆς ἐκάστοτε νέας γενεᾶς, ἀπαιτεῖ τὴν καθολικὴν κινητοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τῆς πλήρους δράσεως, μέχρι τῆς ἀπολύτου ἡσυχίας του· ἀπὸ τῆς ἐντονωτέρας μορφῆς τῆς ζωῆς του, μέχρι τῆς καθολικῆς ἀδρανείας καὶ ἀπονεκρώσεώς του.

Πράγματι δέ, διὰ νὰ παραλάβῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν παράδοσιν, πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἀδρανήσῃ. Διὰ νὰ δεχθῇ τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν τοῦ παρελθόντος, πρέπει νὰ νεκρώσῃ τὴν ἰδικὴν του ζωὴν καὶ νὰ σταματήσῃ τὴν ἰδικὴν του κίνησιν ἐντὸς τοῦ παρόντος. Τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ πρόκλησιν διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἰδίως διὰ τὸν νέον, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν. Ἡ παράδοσις ὅμως εἶναι ἀδιανόητος ἄνευ τῆς πρὸς καιρὸν τοῦλάχιστον ἀδρανείας καὶ νεκρώσεως τοῦ παραλαμβάνοντος. Καὶ ἡ οἰκείωσις τῆς παραδόσεως δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, ἐὰν δὲν προηγηθῇ ἡ ἐν ἡσυχίᾳ περισυλλογὴ καὶ νέκρωσις τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ νέκρωσις ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ἐκμηδένισις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς ἔνταξις του εἰς διάφορον τρόπον ὑπάρξεως· ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον μυσταγωγεῖ ἡ παράδοσις. Ἡ νέκρωσις ἐκμηδενίζει τὸ ἄτομον, ὄχι τὸ πρόσωπον. Ἀντιθέτως μάλιστα ἡ ἀληθινὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου ἐπιβάλλει τὴν νέκρωσιν τῆς ἀτομικότητός του. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν συνίσταται εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῆς δυνατότητος πρὸς ὑπέρβασιν τῆς ἀτομικότητος καὶ ἀνάπτυξιν ἀκατάλυτον προσωπικῆς κοινωνίας. Ἐνταῦθα δὲ ἀνταποκρίνεται κατ' οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Ὁ Χριστός, ὡς ἀναστὰς Κύριος καὶ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, παρέχει δι' αὐτῆς τὴν μόνην δυνατότητα ἐξόδου τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἀτομικότητός του καὶ διατηρήσεώς του εἰς κοινωνίαν προσώπων ἐνῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Μόνον ἐν Χριστῷ δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀκατάλυτον κοινωνίαν προσώπων. Τέλος μόνον ἐν Χριστῷ δυνάμεθα νὰ ὑποσχόμεθα «αἰώνιαν μνήμην» εἰς τοὺς νεκροὺς μας, διότι μόνον ἐν αὐτῷ διατηροῦν αἰώνιος τὴν ὑπαρξίν των ὡς πρόσωπα, ὅσοι ἐκμηδενίζονται ὡς ἄτομα. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ζωὴ ἀπωλείας

¹ Πρὸς Θαλάσιον, PG 90, 248D - 49A.

² Περὶ ἀναστάσεως 1.

³ Ἀπόσπασμα 5.

και εὐρέσεως, ἐκμηδενισμοῦ και ὀλοκληρώσεως· εἰς γὰρ ἐὰν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· δις δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὐρήσει αὐτήν»⁴. Ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἀλλοτριούται ἐν Χριστῷ, διὰ τὸ εὐρεθῆ και πάλιν ἐν αὐτῷ ὡς ζωὴ προσωπικῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ και τοῦ πλησίον. Ἡ κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν μετ' ἀλλήλων κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὡς τέκνα τοῦ Θεοῦ και μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ οἱ πιστοὶ δὲν ὑποκύπτουν εἰς τὴν διεσπασμένην ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ συνδέονται μυστηριακῶς και καθίστανται ὁμοούσιοι ἐντὸς τοῦ ἐνιαίου και ἀδιαιρέτου σώματος τοῦ Χριστοῦ.

Τὸ μυστήριον τοῦτο τοῦ συνδέσμου μετὰ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν μυσταγωγεῖ ἢ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο ἢ παράδοσις εἶναι γεγονός ἀγάπης. Ἡ μετάδοσις τῆς παραδόσεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ ἄνευ τῆς ἀγάπης τοῦ παραδίδοντος. Καὶ ἢ ἀποδοχὴ τῆς παραδόσεως στερεῖται κατ' οὐσίαν οἰουδήποτε νοήματος, ὅταν δὲν συνοδεύεται ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν παραδίδοντα και τὸ παραδιδόμενον. Τὸ γεγονός λοιπὸν τῆς μεταδόσεως και παραλαβῆς τῆς παραδόσεως μαρτυρεῖ συνάντησιν ἀγάπης.

Πᾶσα συνάντησις ἀγάπης ἀπαιτεῖ τὴν ὑπέρβασιν τῆς ἀτομικότητος τῶν συναντωμένων προσώπων. Ὅσον δὲ πληρεστέρα εἶναι ἢ ὑπέρβασις τῆς ἀτομικότητος, τόσον ἐντονωτέρα εἶναι και ἢ βίωσις τῆς ἀγάπης. Οἱ μεταδίδοντες τὴν παράδοσιν ὑποχωροῦν τελικῶς και εἰς τὸν καλούμενον φυσικὸν θάνατον, ὁ ὁποῖος ἐπισφραγίζει τὴν πλήρη ἐξαφάνισιν τῆς ἀτομικότητος. Βεβαίως ἢ παράδοσις τῆς πίστεως δὲν προέρχεται ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως εἶναι κατ' οὐσίαν ἀποδοχὴ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποία φανεροῦται ἐντὸς τῆς ἱστορίας. Εἶναι ὁμοῦ χαρακτηριστικὸν ὅτι και ἢ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον εἶναι ἀγάπη, ἢ ὁποία συνεπάγεται θυσίαν και εὐρίσκει τὴν ὑψηλοτέραν ἔκφρασιν τῆς εἰς τὸν σταυρικὸν θάνατον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἄλλωστε και ἢ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ταυτίζεται κατ' οὐσίαν μετὰ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας. «Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου», λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, «εἰς και παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἢ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον και εὐχαριστήσας ἔκλασε και εἶπε· Τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὡσαύτως και τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων· Τοῦτο

τὸ ποτήριον ἢ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε, ὅσακις ἐὰν πίνετε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὅσακις γὰρ ἐὰν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον και τὸ ποτήριον πίνετε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλετε, ἄχρις οὗ ἔλθῃ»⁵.

Διὰ τὸ δεχθῆ ὁ ἀνθρώπος τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποία ἐφανερώθη ἐντὸς τῆς ἱστορίας, πρέπει νὰ ἔχη ὡς σύμβολον και ἰδανικόν του τὸν θάνατον και τὸν σταυρόν.

Ἡ ἀγάπη ὁμοῦ δὲν ἀπαιτεῖ μόνον νέκρωσιν, ἀλλὰ και ἀναζωογόνησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ ἀκριβῶς εὐρίσκεται και ἢ δευτέρα φάσις εἰς τὸ ὅλον ἔργον τῆς συναντήσεως ἀνθρώπου και παραδόσεως. Ἡ ἐν ἀδρανεῖα ἀποδοχὴ τῆς παραδόσεως καθίσταται πηγὴ πραγματικῆς δυνάμεως· ἢ ἐν νεκρώσει οἰκειώσις τῆς πηγῆ ἀληθινῆς ζωῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἢ βίωσις τῆς παραδόσεως συνιστᾷ ἐν ταῦτῳ σύνθεσιν και ὑπέρβασιν τῶν ἀντιθέσεων τῆς δράσεως και τῆς ἀδρανεῖας, τῆς νεκρώσεως και τῆς ζωογονήσεως. Ἡ ἀποδοχὴ και οἰκειώσις τῆς παραδόσεως εἶναι ἀποδοχὴ και οἰκειώσις τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ἐκάστοτε συγκεκριμένης ἱστορικῆς στιγμῆς, ὑπὸ τῆς ἐκάστοτε συγκεκριμένης κοινωνίας τῶν πιστῶν, οἱ ὁποῖοι ζοῦν και ἀντιμετωπίζουν ἐκάστοτε ἰδιαίτερα συγκεκριμένα προβλήματα.

Παρὰ ταῦτα εἶναι ἀρκετὰ διαδεδομένη μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων ἢ ἀποψις ὅτι ἢ παράδοσις ἀποτελεῖ παράγοντα ἀναχρονισμοῦ και ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀνακαινίσιν και ἀλλαγὴν τοῦ τρόπου σκέψεως και δράσεως τῶν πιστῶν πρὸς οὐσιαστικὸν διάλογον μετὰ τοῦ κόσμου και πραγματικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων αὐτοῦ. Οὕτως ὡς παράδοσις νοεῖται ἢ στεῖρα προσκόλλησις εἰς τὰ σχήματα, τοὺς τύπους, τὰς συνηθείας και τὰς μεθόδους ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς παλαιότερας ἐποχάς, πᾶσα δὲ προσπάθεια ἀνακαινίσεως και ἐκσυγχρονισμοῦ αὐτῶν πρὸς παροχὴν πληρεστέρας και οὐσιαστικωτέρας μαρτυρίας τῆς πίστεως ἐντὸς τοῦ κόσμου ἀπορρίπτεται και κατακρίνεται ὡς νεωτερισμός. Ἡ τοιαύτη ὁμοῦ περὶ παραδόσεως ἀντίληψις εἶναι ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἔννοιαν τῆς παραδόσεως και μαρτυρεῖ παρανόησιν τῆς ζωῆς τοῦ παρελθόντος, ἀναισθησίαν ἐνώπιον τοῦ παρόντος και ἀνικανότητα πρὸς δημιουργικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπερχομένου μέλλοντος. Ὅπως παρετήρησεν ὁ ἅγιος Κυπριανός, ὁ Κύριος εἶπεν, «ἐγὼ εἰμι ἢ ἀλήθεια»⁶, δὲν

⁴ Ματθ. 16, 25.

⁵ Α' Κορ. 11, 23 - 26.

⁶ Ἰω. 13, 6.

ελεπεν, ἐγὼ εἰμι ἡ συνήθεια'. Ἡ συνήθεια δύναται ἀσφαλῶς νὰ περι- κλείη καὶ ἀλήθειαν. Ποτὲ ὅμως ἡ ἀλήθεια δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν συνήθειαν. Ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἀλήθεια, εἶναι συγ- χρόνως ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ζωὴ διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἀλήθεια, ὅπως αὕτη ἀπεκαλύφθη ἐν Χριστῷ, ἔχουσα δυναμικὸν καὶ ἀνακαινιστικὸν περιε- χόμενον, προσφέρει εἰς τὸν ἄνθρωπον καινότητα ζωῆς καὶ παρουσιάζει εἰς αὐτὸν τὸν πραγματικὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς του, ὡς τέκνου τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τοῦ κόσμου.

Τὸν ὀρθὸν τρόπον ἐντάξεως εἰς τὸν ροῦν τῆς παραδόσεως διδάσκει ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς. Ἡ ὀργανικὴ τοποθέτησις του εἰς τὴν παρά- δοσιν δίδει εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν τῆς θεολογικῆς δημιουργίας. Ὅ- πως σημειώνει ὁ βιογράφος του Φιλόθεος, Πατριάρχης Κωνσταντινου- πόλεως, ὁ Γρηγόριος ἀνέπτυξε τὴν δογματικὴν του διδασκαλίαν ἐμετὰ πολλῆς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐλευθερίας⁷. Ὁ δημιουργικὸς τρόπος θεωρήσεως τῆς παραδόσεως ἐκ μέρους τοῦ Παλαμᾶ καὶ ὁ ζῶν τρόπος ἐκφράσεως καὶ διατυπώσεως τῆς θεολογίας του προσέκρουον εἰς τὰς ἀντιθέτους περὶ παραδόσεως ἀντιλήψεις τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἐπέ- τρεπον εἰς αὐτοὺς νὰ χαρακτηρίζουν εἰρωνικῶς τὸν μὲν Γρηγόριον ὡς ἐκαινὸν θεολόγον, τὴν δὲ θεολογίαν του ὡς ἐνέαν θεολογίαν⁸.

Σήμερον συνηθίζεται νὰ χαρακτηρίζωνται οἱ θεολόγοι εἴτε ὡς παραδοσιακοὶ εἴτε ὡς νεωτερισταί, ἢ δὲ θεολογία των εἴτε ὡς συντη- ρητικὴ εἴτε ὡς φιλελευθέρη. Οἰαδήποτε τῶν κατηγοριῶν τούτων εἶναι μονομερῆς, ἢ δὲ προτίμησις τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀποτελεῖ ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει θέμα προσωπικῆς ἀρεσκείας. Ἡ ἀληθὴς θεολογία εὐρίσκεται ὑπεράνω τῶν διακρίσεων τούτων. Αὕτη ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ ἄκρου συν- τηρητισμοῦ, μέχρι τῆς ἄκρας ἐλευθερίας· ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου σεβασμοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ γράμματος τῆς παραδόσεως, μέχρι τῆς ἀπολύτου ὑπερ- βάσεως καὶ αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν της. Διότι μόνον ὅταν ξε- κινήσωμεν ἐκ τοῦ ἀπολύτου σεβασμοῦ τοῦ γράμματος τῆς παραδόσεως, θὰ δυνηθῶμεν νὰ εἰσελθῶμεν εἰς τὸ πνεῦμά της. Καὶ μόνον ὅταν ἠμπο- ρέσωμεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ὑπέρβασιν καὶ αὐτῶν τῶν βασικῶν ἀρχῶν

⁷ Κυπριανοῦ Καρχηδόνας, *Sententiae Episcoporum* 87, PL 3, 1103B. Πρὸς G. Florovsky «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ πατερικὴ παράδοσις», ἐν Πανηγυρικῷ τόμῳ ἑορτασμοῦ ἑξακοσιοστῆς ἐπετειοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Θεσσαλονίκη 1960, σ. 244, καὶ Γ. Μαντζαριδου, «Ἡ Χριστιανικὴ κοινότητα καὶ ὁ κόσμος», Θεσσαλονίκη 1967, σ. 86.

⁸ Ἐγκώμιον, PG 151, 590 D.

⁹ Ἀντιρρητικὸς πρὸς Ἀκίνδυνον 6, 16, 61· 5, 26, 105.

της, θὰ δυνηθῶμεν νὰ εὐρωμεν τὴν ἀποφατικὴν γνώσιν καὶ νὰ ζήσωμεν τὴν μυστικὴν ἐμπειρίαν τῆς ἀμέσου παρουσίας τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τοῦ μόνου διδασκάλου τῆς Ἐκκλησίας καὶ μυσταγωγοῦ τῆς παραδόσεως. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν σύνθεσιν πραγματοποιεῖ διὰ τῆς θεολογίας του ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὁ ὁποῖος, ἀφ' ἐνὸς μὲν παραμένει πιστὸς εἰς τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ παραδίδεται εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῆς μυστικῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῆς ὁποίας τρέφει καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας οἰκοδομεῖ δημιουρ- γικῶς τὴν θεολογίαν του.

Σκοπὸς τῆς θεολογίας κατὰ τὸν Παλαμᾶν εἶναι ἡ ἐρμηνεία ὄχι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας, τὸ ὁποῖον ἐπιτε- λεῖ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀπο- τελοῦν λογικὰ σχήματα ἔχοντα ὡς σκοπὸν νὰ προσφέρουν εἰς τὸν ἄν- θρωπον ἀφηρημένας ἐννοίας περὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου. Ταῦτα ἐκ- φράζουν τὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας μυσταγωγεῖται ἡ λύτρωσις καὶ ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ἀνθρώπου. Πράγμα- τι δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἔχομεν διαρκῶς ἔκφρασιν πνευ- ματικῶν βιωμάτων διὰ λογικῶν σχημάτων. Προκαλουμένη ἡ Ἐκκλη- σία ὑπὸ τῶν αἱρέσεων ὠδηγεῖτο πρὸς πληρεστέραν ἔκφρασιν τοῦ περιε- χόμενου τῆς πίστεως της καὶ προέβαιεν ἀντιστοίχως εἰς τὴν διατύ- πωσιν δογμάτων καὶ συμβόλων. Τοιοῦτοτρόπως παρήχθη πλήθος δο- γμάτων καὶ συμβόλων κατὰ τὴν ἐκδίπλωσιν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκαστὸν σύμβολον καὶ ἕκαστον δόγμα ἀντιπροσωπεύει εἰδικὴν ἐμπει- ρίαν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς σωτηριώδους οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Τὸ περιεχόμενον ἐκάστης ἐμπειρίας εἶναι κατ' οὐσίαν πάν- τοτε τὸ αὐτό, ἦτοι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ. Ὁ τρόπος ὅμως, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται ἐκάστοτε ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεόν, εἶναι διάφορος. Οἱ διάφοροι οὗτοι τρόποι βιώσεως καὶ ἐκφράσεως τῆς παρουσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου δὲν συνεπάγονται ἀλλοί- ωσιν ἢ παραποίησιν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, ἀλλὰ δεβαιοῦν τὴν δυνατότητα «πολυμεροῦς καὶ πολυτρόπου» ἐκφράσεώς της εἰς πᾶσαν περίστασιν. Ἡ ἐνότης τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀπλῆς συμφωνίας τῶν κατὰ καιροὺς ἐξωτερικῶν τύπων, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ταυτότητος τῆς δι' αὐτῶν προσφερομένης ἀληθείας. Ἀντιθέτως ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας προσβάλλεται καὶ τὸ πνεῦμα τῶν πιστῶν της «σβέννυται», ὅταν τὰ δόγματα καὶ τὰ σύμβολα ἢ γενικώτερον τὰ ἐξω- τερικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα κάποτε ἐξέφραζον τὴν ζωὴν της, μεταβάλ- λωνται εἰς εἰδῶλα λατρείας.

Ἡ ἐπιτυχής λοιπὸν ἐρμηνεία καὶ ἀνάπτυξις τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας ἐντὸς τοῦ συγχρόνου κόσμου προϋποθέτει τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν τῶν ἐκάστοτε πνευματικῶν ἐμπειριῶν, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν δογμάτων καὶ τῶν συμβόλων τῆς Ὀρθοδοξίας, καὶ τὴν ἐκ νέου καὶ κατὰ νέον τρόπον βίωσιν αὐτῶν. Οὕτω διατηρεῖται ἄρρηκτος ὁ σύνδεσμος τῆς πνευματικῆς ζωῆς μετὰ τῆς θεολογίας, καὶ ἡ μὲν πρώτη εὐρίσκει τὸ ἀσφαλὲς στήριγμά της εἰς τὴν θεολογίαν, αὕτη δὲ πάλιν τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς δυνάμεώς της εἰς τὴν ὀρθόδοξον πνευματικὴν ζωὴν. Ἄριστος ὁδηγὸς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ ὁποίου ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ ἡ θεολογία συνεδέοντο ἀρρήκτως. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ διαρκὴς ἀναζωογόνησις τῆς συγχρόνου ὀρθοδόξου θεολογίας καὶ πνευματικότητος διὰ τοῦ φωτὸς τῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ καὶ γενικώτερον τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρως ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΥΠΟ

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Δε Θ.
ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Διὰ τῆς κατωτέρω διαπραγματεύσεως τοῦ ἐν τῷ τίτλῳ θέματος ἐπιχειροῦμεν παρακολουθοῦντες τὴν ἀνέλιξιν τῆς ἱστορίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, νὰ ἴδωμεν ποία ὑπῆρξεν ἡ παράδοσις ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς καὶ πῶς αὕτη ἀνανεομένη ἔφθασεν μέχρις ἡμῶν. Ἡ μέθοδος, κατὰ συνέπειαν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦμεν εἶναι ἡ ἱστορικὴ, θεωρουμένη σήμερον ὑπὸ τινων ὡς ἡ περισσότερον ὀρθὴ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς παραδόσεως καὶ τῆς κοινῆς κατὰ ταῦτα δάσεως, ἀφ' ἧς ἐκκινοῦντες ὀρθόδοξοι, καθολικοὶ καὶ λοιποὶ, δύνανται νὰ προχωρήσουν εἰς τὸ θέμα τῆς ἐνώσεως. Ἐπειδὴ ὅμως, ὡς τίθεται τὸ θέμα, καὶ διαστάσεις μεγάλας καταλαμβάνει καὶ πολλὰ ἐπὶ μέρους ἐγείρονται προβλήματα, κατ' ἀνάγκην ἡ παρούσα εἰσήγησις θὰ περιορισθῇ μόνον εἰς γενικότητα.

Α'. Ἀποστολικὴ ἐποχή.

1. Οἱ Ἀπόστολοι, δεχθέντες ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Κυρίου εἰς τὰς καρδίας των τὰς ἀποκαλυφθείσας ἀληθείας, ἐνισχυθέντες δὲ καὶ διαθερμανθέντες ὑπὸ τῆς ἐν εἶδει πυρίνων γλωσσῶν ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἤρξαντο τοῦ ἱεραποστολικοῦ των κηρύγματος, πραγματοποιοῦντες οὕτω τὴν ἐντολὴν τοῦ διδασκάλου των· «Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν». Κέντρον τοῦ ἱεραποστολικοῦ καὶ ἀλιευτικοῦ κηρύγματος τῶν μαθητῶν ἦτο ὁ Χριστός, ἦτοι ἡ διδασκαλία, τὰ θαύματα, αἱ κεφαλαιώδεις ἀλήθειαι τῆς πίστεως (σταύρωσις, ἀνάστασις, ἀνάληψις, δευτέρα ἔλευσις). Διὰ τοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων παρεδίδοτο τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἐκκλησίαν αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστός, δι' οὗ ἀπεκαλύπτετο ὁ ἐν Τριάδι Θεός, καὶ ἐπραγματοποιεῖτο ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Πέτρου μετὰ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος περιλαμβάνει, 1) Εἰσαγωγὴν δι' ἧς κηρύσσεται ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (Πράξ. 2, 14 - 21), 2) ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ὁποῖον κορυφουῖται ἐν τῷ σταυρῷ καὶ τῇ ἀναστάσει· ποῖος ἐν ὀλίγοις ὁ κηρυττόμενος Χριστὸς (Πράξ. 2, 22 - 24) καὶ 3) μαρτυρίας τῆς Π. Διαθήκης περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ προτροπὴ πρὸς μετάνοιαν καὶ ἀποδοχὴν τοῦ βαπτίσματος (Πράξ. 2, 26 - 36).

Ἔτερον παράδειγμα χριστοκεντρικοῦ κηρύγματος ἀποτελεῖ τὸ κήρυγμα τοῦ ἑλληνιστοῦ Στεφάνου. Οὗτος, κατὰ τὰς κατηγορίας τῶν ἐχθρῶν του, ἐκήρυττεν «ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον καὶ ἀλλάξῃ τὰ ἔθνη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς»². Ὁ Στέφανος κατὰ τὴν ἀπολογία του ἀνατρέχων διεξοδικῶς εἰς τοὺς πατριάρχας, τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν Σολομῶντα, ἐπεδίωξεν ὅπως καταδείξῃ τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ Ἰσραήλ, τὴν ὁποίαν οὗτος ἐπέδειξε καὶ πάλιν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν. Διὰ τῆς ἀναδρομῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραήλ ἀπεσκόπει ὁ Στέφανος, ὅπως συνδέσῃ τὸν κηρυττόμενον Ἰησοῦν πρὸς τὰ μεγάλα πρόσωπα τῆς Π. Διαθήκης καὶ καταδείξῃ, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Μεσσίας³. Ἀνάλογον χριστοκεντρικὸν χαρακτῆρα προσλαμβάνει τὸ κήρυγμα τοῦ Φιλίππου⁴ καὶ τοῦ Ἀπολλῶ⁵. Ἀλλὰ καὶ πέραν τούτων εἰς τὰ δέκα πέντε κεφάλαια τῶν Πράξεων ἔχομεν σειρὰν ὀλόκληρον ὁμιλιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουν τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἀποστόλων περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐνῶ τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια ἀσχολοῦνται διὰ πολλῶν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ. Χριστοκεντρικὸν χαρακτῆρα προσλαμβάνει ὅλως ἰδιαιτέρως τὸ παύλειον κήρυγμα. Ὁ Παῦλος, σημειῶνουν αἱ Πράξεις, «...διελέγετο τοῖς Ἰουδαίοις ἀπὸ τῶν γραφῶν, διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν»⁶. Ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου καταφαίνεται ἡ χριστοκεντρικότης τοῦ κηρύγματος. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ παυλείου κηρύγματος ἴστανται ὁ σταυρὸς καὶ ἡ ἀνάστασις⁷.

² Πράξ. 6, 14.

³ Πράξ. 7, 1 ἔ.

⁴ Πράξ. 8, 1 ἔ.

⁵ Πράξ. 18, 24 - 25. Πρβλ. Α' Κορινθ. 1, 12.

⁶ Πράξ. 17, 2.

⁷ Α' Κορινθ. 1, 23.

Κατὰ ταῦτα διὰ τοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων — γραπτοῦ τε καὶ προφορικοῦ — ἐμορφουτο παράδοσις ἐνιαία. Εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας ὁ Κύριος ἀπέθανε καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν. Ὁ Ἰησοῦς ζῆ, εὐρισκόμενος ἐν μέσῳ τῶν πιστῶν αὐτοῦ⁸. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι λυτρωτῆς, Μεσσίας⁹. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου (ἔννοια διάφορος ἐκείνης υἱοῦ τῶν ἀνθρώπων)¹⁰. Ὁ Θεὸς ἐχαρίσατο εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα πρὸ αὐτοῦ κλῖνῃ πᾶν γόνυ¹¹. Ἡ νίκη τοῦ Χριστοῦ κατὰ τῆς ἁμαρτίας ἐγένετο ἀπαρχὴ νίκης τῶν χριστιανῶν¹². Τιοιουτοτρόπως ἡ περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἔργου του διαμορφουμένη παράδοσις συνδέεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ.

2. Τὴν σωτηριώδη ἐπενέργειαν τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ ὄλου πάθους τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐνδόξου ἀναλήψεως ἐπιβεβαιώνουν καὶ διαιωνίζουν τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διαφυλασσόμενα μυστήρια. Τὸ οὐσιῶδες γεγονός τῆς ἐπὶ τοῦ Ποντίου Πιλάτου προσφερθείσης θυσίας εἶναι παρὸν κατὰ τὴν διὰ τῶν μυστηρίων διαιώνισιν αὐτοῦ. Πάντα τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελοῦν ἐπέκτασιν, ἐρμηνείας καὶ ἐξηγήσεις καὶ ἐφαρμογὰς τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἐν Χριστῷ κεφαλαιοῦται ἡ ἔννοια τῶν μυστηρίων, διότι ἐκ τοῦ Χριστοῦ πάντα τὰ μυστήρια λαμβάνουν τὴν σωτηριώδη αὐτῶν δύναμιν. Οἱ μετέχοντες αὐτῶν δὲν λαμβάνουν δι' αὐτῶν τὰ «σημεῖα» ἢ τὰ «στοιχεῖα», ἀλλὰ κυρίως τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος¹³.

Ἦδη οἱ μαθηταὶ λαβόντες ἐντολὴν παρὰ τοῦ Κυρίου ὅπως διδάξουν τοὺς ἀνθρώπους, ἔλαβον συγχρόνως καὶ τὴν χάριν τοῦ βαπτίζεσθαι. Ὡσαύτως παρὰ τοῦ Κυρίου παρέλαβον τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ μετέδωσαν τοῦτο κατ' οὐσίαν ὁμοιομόρφως¹⁴.

3. Παρὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ γραπτοῦ τρόπου μεταδόσεως τῆς Ἀποκαλύψεως, ἡ προφορικὴ παράδοσις, δηλ. ὁ προφορικὸς τρόπος μεταδόσεως τῆς Ἀποκαλύψεως, δὲν ἔπαυσε νὰ εἶναι ὅ,τι καὶ πρότερον.

⁸ Ματθ. 28, 20.

⁹ Ἰω. 1, 42· 4, 25.

¹⁰ Ματθ. 8, 20· 10, 23· 12, 8 κ.π.ἄ.

¹¹ Φιλιπ. 2, 10.

¹² Α' Ἰω. 5, 4.

¹³ Πρβλ. Μ. Σιώτου, Θεία Εὐχαριστία, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 24 - 25.

¹⁴ Βλ. Ματθ. 26, 26 - 26. Μάρκ. 14, 22 - 24. Λουκ. 22, 19. Α' Κορινθ. 11, 23 ἔ.

Πρῶτον, διότι δὲν ἐγράφησαν ἅπαντα¹⁵, ἐνῶ πολλά τῶν γραφέντων ἀπωλέσθησαν¹⁶. Τίθεται ὅμως τὸ ἐρώτημα: τίς θὰ καθίστατο ὁ ἀνεπισφαλῆς φρουρὸς τῆς παραδοθείσης ἀληθείας, καὶ ποῖος θὰ ἤρμηνευε τὰ σκιώδη σημεῖα τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τὰ καθίστα ταῦτα φωτεινὰ καὶ καταληπτά, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ Πέτρου, ὁ Παῦλος ἔχει δύσκολά τινα ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του σημεῖα;¹⁷

Ὁλόκληρος ἡ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, πρωτοστατούντων τῶν Ἀποστόλων δὲν ἠγωνίσθη ὅπως μορφώσῃ ἐκκλησίας ἐνιαίας ὑπὸ τὴν ἐνιαίαν μορφὴν παραδόσεων, ἀλλὰ Ἐκκλησίαν ἐνιαίαν ὑπὸ τὴν αὐτὴν πίστιν καὶ τὰ αὐτὰ μυστήρια. Οὕτως ὁ Ἰωάννης γράφων πρὸς πάντας τοὺς πιστοὺς ἔλεγεν: «Τμεῖς χρισμα ἔχετε ὑπὸ τοῦ ἁγίου καὶ οἴδατε πάντες»¹⁸ καὶ εὐμεῖς τὸ χρισμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ μένει ἐν ὑμῖν, καὶ οὐ χρεῖαν ἔχετε ἵνα τις διδάξῃ ὑμᾶς»¹⁹. Χρισμα κατὰ τὸν Ἰωάννην εἶναι τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἡ ἀκριβέστερον αἱ ἐνέργειαι τοῦ Πνεύματος. Διὰ τοῦτο χριστοὶ δὲν εἶναι μόνον οἱ προφηταὶ καὶ οἱ ἅγιοι, ἀλλὰ πάντες οἱ πιστεύσαντες εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Θεὸν καὶ σωτῆρα²⁰. Ἐπειδὴ δὲ τὸ χρισμα, τὸ ὁποῖον ἔλαβον οἱ πιστοὶ παρὰ τοῦ Χριστοῦ μένει εἰς αὐτούς, ἐμορφώθη παρ' ἐκάστῳ ἡ χριστιανικὴ συνείδησις, ἡ ὁποία δὲν ἐδημιούργησε μαθητὰς μαθητεύσαντας παρὰ διδασκάλῳ σοφῶ, ἀλλὰ μαθητὰς τελούντας ὑπὸ ὑπερφυσικὴν ἐπίδρασιν, τὴν τοῦ Ἀγ. Πνεύματος. Καθ' ὅτι οἱ μαθηταὶ ὁμολογοῦν «οὐ λόγον ἀνθρώπων» ἐδεξάμεθα, «ἀλλὰ καθὼς ἀληθῶς ἐστὶν λόγον Θεοῦ»²¹. Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ χριστιανικὴ αὕτη συνείδησις δὲν ἐμορφώθη οὐδὲ μορφοῦται μεμονωμένως εἰς χριστιανούς ἀσχέτως πρὸς τὸ λοιπὸν σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, διότι οἱ ἄνθρωποι εὐχερῶς πλανῶνται καὶ πλανοῦν, ἀλλ' ἐν ἀδιασπάστῳ συνδέσμῳ πρὸς τὸ ὅλον σῶμα, τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας: «Πάντες ἐν σῶμα ἔλαβον» καὶ «διὰ τῆς συμφυίας καὶ ἁρμονίας τῆς πρὸς ἀλλήλους, διὰ τε τὰ αὐτὰ φρονεῖν καὶ τὰ αὐτὰ γράφειν τῷ τε νοῖ καὶ τῇ

¹⁵ Ἰω. 21, 25.

¹⁶ Βλ. Β. Ἰωαννίδου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, Ἀθήναι 1960, σελ. 487.

¹⁷ Β' Πέτρ. 3, 16.

¹⁸ Α' Ἰω. 2, 20.

¹⁹ Α' Ἰω. 2, 27.

²⁰ Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ Α' πρὸς Σερ. 23, PG 26, 585. Πρβλ. Π. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Α', Ἀθήναι 1959, σ. 127.

²¹ Α' Θεσσαλ. 2, 13.

αὐτῇ γνώμῃ, συνεχῶς ἕνα οἶκον ἀπεργάζομεν τῷ Θεῷ»²². Ὁ Εἰρηναῖος λέγει ὅτι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐνεπιστεύθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὐθὺς τὸ Charisma Veritatis Certum, διὰ τοῦ ὁποῖου αὕτη πραγματοποιεῖ τὸν πρωταρχικὸν της σκοπὸν, ἦτοι τὴν σωτηρίαν διὰ τῆς πίστεως. Τὸ χάρισμα τοῦτο εὐρίσκεται εἰς συνεχῇ καὶ ἀδιάκοπον διαδοχὴν τῆς ἱερωσύνης «Qui cum episcopatus succussione charisma veritatis certum acciperent»²³. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς ἀπορρίψεως τῶν ψευδεπιγράφων βιβλίων περιεφρούρησε αὐτὴν τὴν πίστιν ἀδιαφορήσασα διὰ τὰ δευτερεύοντα.

4. Ἐκ τῆς παυλείου διδασκαλίας ἐδημιουργήθησαν εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἐκκλησίαν δυσάρεστοι καταστάσεις, στρεφόμεναι κατὰ τοῦ Παύλου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ χριστιανῶν. Ἡ περὶ Νόμου καὶ χάριτος διδασκαλία τοῦ Παύλου, προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν Ἰουδαίων τινῶν χριστιανῶν. Ὁ Θεός, ἐκήρυττεν ὁ Παῦλος, διὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Νόμου ἀπέβλεπεν ὅπως διεγείρῃ τὴν ὑπνώττουσαν ἁμαρτίαν καὶ λάβῃ ὁ ἄνθρωπος συνείδησιν τῆς ἀδυναμίας του καὶ μὴ ἐλπίζων εἰς τὴν λύτρωσιν ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων νὰ προσδοκᾷ ταύτην παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Νόμος δὲν εἶναι μέσον σωτηρίας, ἔχει μόνον χαρακτῆρα παιδαγωγικόν²⁴. Ἐπὶ τοῦ νέου ἀνθρώπου ὁ Νόμος ἀπώλεσε πᾶσαν ἰσχύν, ἐν τούτοις αἱ ἐπαγγελίαι του ὑφίστανται, δὲν ἐφαρμόζονται μόνον εἰς τὸν Ἰσραήλ, τὸν κατὰ σάρκα ἀπόγονον τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλὰ εἰς τὸν Ἰσραήλ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοὺς χριστιανούς, τοὺς ζῶντας ἐν πίστει κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀβραάμ. Ἐπομένως δὲν ὑφίσταται διάκρισις μεταξὺ Ἰουδαίων καὶ Ἐθνικῶν. Ἀμφότεροι δύνανται νὰ εἶναι κληρονόμοι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Παύλου καὶ ἰδίᾳ ἡ ἐμμονὴ αὐτοῦ κατὰ τῆς περιτομῆς ἐξήγειρον τοὺς Ἰουδαίζοντας, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν κακοδοξιῶν των ἐδιαφοροποίησαν τὴν παράδοσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ Παῦλος ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ψευδοδιδασκάλων, ἠπόρει πῶς χριστιανοὶ τινες ἐκ τῶν Γαλατῶν δεχόμενοι ἕτερον Εὐαγγέλιον ἀφίσταντο τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ²⁵. Ἀποφασισμένοι ὅπως τηρήσῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ παραδοθέντα καὶ ἀποτελοῦντα τὴν οὐσίαν τῆς παραδόσεως, ἐχρησιμοποιοῦν γλῶσσαν λιαν αὐστηρὰν φθάνων μέχρι τοῦ

²² Α' Πέτρ. 2, 4.

²³ Adv. Haereses IV. 402.

²⁴ Γαλ. 3, 24, 25.

²⁵ Γαλ. 1, 6.

σημείου τοῦ ἀναθεματισμοῦ διὰ πάντα κηρύττοντα καὶ εἰσάγοντα διὰ τῆς διδασκαλίας του παράδοσιν ἀντιπαραδοσιακῆν. «Εἰ τις ἡμῶς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίσεται ὑμῖν παρ' ἡμῶν εὐαγγελισάμεν ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω»²⁶. Ἐξ ἄλλου ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος ἀγωνιζόμενος κατ' ἄλλων κακοδοξιῶν καὶ περιφρουρῶν τὴν διδασκαλίαν του ἐκατὰ τῶν ἐνταλμάτων καὶ διδασκαλιῶν τῶν ἀνθρώπων» παρώτρυνε τοὺς Κολοσσαεῖς εἰς ἐμμονὴν εἰς τὴν παράδοσιν²⁷. Καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης προφυλάσων τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν κακοδοξιῶν τῶν Νικολαϊτῶν καὶ τοῦ μολυσμοῦ αὐτῶν ἔγραψεν εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν του: «Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντος τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν ὁμοίως. Μετανόησον οὖν· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχὺ καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου»²⁸.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία ὡς σύνολον ἀντιμετωπίζουσα ἀναφύομενα προβλήματα συνῆλθεν εἰς τὴν Ἀποστολικὴν λεγομένην Σύνοδον. Οὕτως ὁ χαρακτήρ αὐτῆς ἀποβαίνει ἐξ ἀρχῆς, ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἤδη χρόνων οὐχὶ ἀπολυταρχικὸς - μοναρχικὸς, ἀλλὰ δημοκρατικὸς. Ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας εὐρίσκεται εἰς χεῖρας πάντων τῶν Ἀποστόλων. Οὐδεὶς λόγος γίνεται καὶ οὐδεμία τάσις διαφαίνεται περὶ ἐξάρσεως τοῦ Πέτρου ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς Ἀποστόλους²⁹.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς παραδόσεως συνίσταται 1) εἰς τὴν ἐν Χριστῷ καὶ διὰ Χριστοῦ ἀποκάλυψιν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἐπιτυγχανομένης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, 2) εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία καθίσταται ὁ ἀνεπισηφελὴς φρουρὸς τῆς παραδόσεως καὶ 3) εἰς τὸ ὅτι ἡ αἵρεσις, ὡς διαφοροποιούσα τὴν παράδοσιν καὶ ἀποτελοῦσα νεωτερισμὸν αὐτῆς πολεμεῖται σφοδρῶς, ἐνῶ οἱ ἐμμένοντες εἰς ταύτην ἀφορίζονται.

Ἡ διατήρησις τῆς παραδόσεως καὶ ἡ πρὸς τὰ πρόσω προβολὴ αὐτῆς ἐν μέσῳ τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων, κακοδοξιῶν καὶ αἱρέσεων, ἀποτελεῖ τὴν ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως.

Β'. Μεταποστολικὴ ἐποχὴ - Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι.

1. Ἀπὸ τῆς καινοδιαθηκικῆς ἐποχῆς καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἐμορφώθησαν εἰς τὰς κατὰ τόπους ἐκκλησίας διὰ τοῦ κηρύγμα-

²⁶ Γαλ. 1, 8.

²⁷ Κολ. 2, 22.

²⁸ Ἀποκάλ. 2, 15.

²⁹ Πράξ. 15, 1 ἐ.

τος, τῆς κατηχητικῆς διδασκαλίας, τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ ἐξορκισμοῦ καὶ τῆς θείας λατρείας διάφοροι ὁμολογίαι. Αἱ ὁμολογίαι αὗται μονομερεῖς χριστοκεντρικαὶ (καινοδιαθηκικὴ ἰδίᾳ ἐποχῆ), ἐν συνεχείᾳ διμερεῖς, ἤτοι ἔκφρασις πίστεως εἰς Πατέρα καὶ Υἱόν, καὶ τριμερεῖς, πίστις εἰς Πατέρα, Υἱόν καὶ ἅγ. Πνεῦμα, παρεῖχον σύντομον, ἀλλὰ πλήρη τὴν γραφικὴν καὶ ἀποστολικὴν διδασκαλίαν περὶ Χριστοῦ ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, Σωτῆρος, Μεσσίου ὡς καὶ περὶ σχέσεως τῶν τριῶν προσώπων. Αἱ ὁμολογίαι αὗται συνετάγησαν πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἀναφυσῶν αἱρέσεων, ἤτοι τῶν Ἐβιωνιτῶν, Δοκητῶν, Γνωστικῶν καὶ βραδύτερον ἀντιτριαδικῶν, καὶ μολονότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Lietzmann³⁰, δὲν ὑπῆρχον δύο συγγραφεῖς παραπέμποντες εἰς τὸ αὐτὸ σύμβολον, ἐν τούτοις ὅμως παρεῖχον τὴν αὐτὴν δογματικὴν διδασκαλίαν καὶ τὸν αὐτὸν κανόνα πίστεως. Διὰ τῶν συμβόλων τούτων τονίζεται ὅτι τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας ἐπιτελεῖται ὑπὸ τοῦ Πατρός, διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἅγ. Πνεύματι. Οὕτως, ἐνῶ ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει παρατηρεῖται ἀλλοίωσις τῆς παραδόσεως, διὰ τῶν βαπτιστηρίων συμβόλων ἐπιτυγχάνεται ἡ συντήρησις αὐτῆς. Ἡ παράδοσις μεταφυτευομένη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ καθισταμένη πλέον ἐκκλησιαστικὴ, προβάλλεται πρὸς τὰ πρόσω.

2. Πέραν ὅμως τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς πρὸς τὰ πρόσω προβολῆς τῆς παραδόσεως ἔχομεν ἐν τῇ ἀνελίξει τῆς ἱστορίας καὶ ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως. Ἀφορμὴν πρὸς τούτοις παρέχει ἡ αἵρεσις, ὑπὸ τὰς ποικίλας αὐτῆς μορφὰς ἐμφανιζομένη.

Ἡ αἵρεσις, ὡς ἀνεπιτυχὴς ἐρμηνεῖα ἢ κατανόησις τοῦ περιεχομένου τῆς «παρακαταθήκης», δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἀστοχίαν κατὰ τὴν θεωρητικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ πρᾶξιν ἀντιθηρησκευτικὴν - ἀντιπαραδοσιακὴν. Διότι διὰ τῆς αἱρέσεως ἀντιμετωπίζονται μὲ πᾶσαν εὐκολίαν τὰ ἀναφύομενα προβλήματα πρὸς κατανόησιν τῆς ἀληθείας, ἐνῶ ἐπιχειρεῖται συμβιβασμὸς πρὸς τὴν διάνοησιν. Κατὰ ταῦτα ἡ αἵρεσις προσβάλλει τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας, εἰσάγει στοιχεῖα ἀντιπαραδοσιακὰ καὶ θίγει καὶ αὐτὴν τὴν ἐνότητα τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας³¹.

³⁰ H. Lietzmann, Symbole der alten Kirche. Kleine Texte 17/18. Berlin 1931. Πρὸβλ. Ἰω. Καρμύρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Α', Ἀθήναι 1952, σ. 41.

³¹ Πρὸβλ. Ν. Ματσούκα, Γένεσις καὶ οὐσία τοῦ Ὁρθοδόξου Δόγματος, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 94. Ἰω. Καλογήρου, Τὸ Τριαδικὸν Δόγμα κατὰ τὸν Δον αἰῶνα (ἀνάτυπον ἐκ τῆς ἐπιστ. ἐπετηρ. Θεολ. Σχολῆς, τόμ. 15) Θεσσαλονίκη 1969, σ. 297 ἐ.

Ὁ Μοναρχιανισμός, ὑπὸ τὰς δύο αὐτοῦ μορφάς, τὸν τροπικὸν μοναρχιανισμὸν (πατροπασχιτισμὸν) καὶ τὸν δυναμικὸν (υἱοθετισμὸν), ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος δέχεται τὸν Θεὸν ὡς μονάδα καὶ χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον ὁμοούσιος ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἐν πρόσωπον, ὁ δὲ δεύτερος δέχεται ὡσαύτως τὸν Θεὸν ὡς μονάδα ἀλλὰ τὸν Χριστὸν ὡς ἄνθρωπον ἀκολούθως ὁ Ἀρειανισμός, διδάσκων ὅτι τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἀγ. Τριάδος, ὁ Χριστός, εἶναι ἀλλότριος καὶ ἀνόμιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας καὶ μάλιστα ἐκτίσμα καὶ «ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν καὶ οὐκ ἦν πρὶν γένηται», μεθ' ὧν αὐτοῦ τῶν παραφυσίων ἦτοι τῶν Ὁμοιουσιανῶν, Ὁμοίων καὶ Ἀνομοίων, ὡς καὶ οἱ Πνευματομάχοι, δεχόμενοι τὸ Ἄγ. Πνεῦμα ὡς κτίσμα, προσέβαλλον διὰ τῶν κακοδοξιῶν τῶν τὴν ὑψίστην τῆς Ἐκκλησίας ἀλήθειαν περὶ Ἀγ. Τριάδος. Ἐξ ἄλλου αἱ ἀποκληθεῖσαι χριστολογικαὶ αἱρέσεις, ὡς ὁ Ἀπολιναρισμός, δεχόμενος ὅτι «δύο τέλεια ἐν γενέσθαι οὐ δύναται», ὁ Νεστοριανισμός, διδάσκων ὅτι ἡ Μαρία ἐγέννησε Χριστόν, ἄνθρωπον καὶ ἄρα πρέπει νὰ ὀνομάζεται οὐχὶ Θεοτόκος ἀλλὰ Χριστοτόκος, ὁ Μονοφυσιτισμὸς ἀρνούμενος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ κλπ. προσέβαλλον τὴν περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἄπασαι αἱ ἀνωτέρω θεολογικαὶ καὶ χριστολογικαὶ κακοδοξίαι προσβάλλουν καὶ τὸ περὶ σωτηρίας δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Διότι διὰ ἐκτίσματος, ὡς ἐκηρύσσεται ὁ Χριστός, οὔτε ἡ σωτηρία δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, οὔτε ἡ θέωσις νὰ συντελεσθῇ. Ὡσαύτως διὰ προσώπου, μὴ προσλαβόντος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἢ ἀπορροφηθείσης ταύτης, οὐδεμία λύτρωσις καὶ θεραπεία ἐπιτυγχάνεται. «Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον»²². Ἄπασαι αἱ ἀνωτέρω αἱρέσεις προῆλθον ἐκ τῆς γενομένης συμβιβαστικῆς προσπάθειας κατανοήσεως τῶν ὑψίστων ἀληθειῶν οὐχὶ μὲ ὀδηγὸν τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τὴν διανόησιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἡ Ἐκκλησία ἐξ ἄλλου διὰ τῆς ἀθθεντίας αὐτῆς ἀνανεοῦσα τὴν παράδοσιν, ἐχρησιμοποίησε νέους ὄρους μὴ ἀπαντῶντας ἐν τῇ Γραφῇ, ὡς Τριάς, ὁμοούσιος, ὑπόστασις, φύσις, λαβοῦσα τούτους ἐκ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐρμηνεύσασα δι' αὐτῶν τὸ ὑπὸ τὸ γράμμα τοῦ Εὐαγγελίου κρυπτόμενον πνεῦμα διὰ τῆς ἐπιστάσεως τοῦ Ἀγ. Πνεύματος. Οὕτως ὑπὸ τῶν συνόδων τῆς Νικαίας — Κωνσταντινουπόλεως καθιερώθη ὁ ὄρος «ὁμοούσιος», δι' οὗ ἐδόθη λύσις εἰς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἀπάντησις πρὸς τοὺς αἱρετικούς.

²² Γρηγορίου Θεολόγου, Ἐπιστολ. 101, PG 37, 181C-184A.

Ὁ Χριστὸς εἶναι ἐκ τῆς αὐτῆς πρὸς τὸν πατέρα οὐσίας καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ὁμοίος, ἀπολύτως ἢ σχετικῶς, πρὸς τὸν πατέρα, ὅποτε ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ ἀνόμιος. Ὡσαύτως διὰ τοῦ ὄρου ὁμοούσιος δὲν ἐννοεῖτο ἐν πρόσωπον, διότι τότε θὰ ἦτο σαβελλιανισμός, ἀλλὰ ἐν ὄν²³. Αἱ ὑπάρχουσαι ὡσαύτως ἐν τῷ συμβόλῳ φράσεις «Θεὸς ἀληθινός», «ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ χαρακτήρος τοῦ πατρὸς» ἐχρησιμοποιήθησαν ἐναντίον τῶν φράσεων «ἐξ οὐκ ὄντων», «ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν», «κτίσμα», «ποίημα». Ὡσαύτως αἱ φράσεις «ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς», «πρὸ πάντων τῶν αἰώνων» πρὸς καταπολέμησιν ἄλλων αἱρέσεων. Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐχρησιμοποιήθησαν ἄλλαι φράσεις περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡς κύριον ζωοποιὸν κλπ. ληφθεῖσαι ἐκ τῆς Γραφῆς, πρὸς περιφρούρησιν τῆς περὶ Ἀγ. Πνεύματος διδασκαλίας²⁴.

Αἱ συγκροτηθεῖσαι μετέπειτα Οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐξέφρασαν ἀφ' ἐνὸς τὴν σταθερὰν πίστιν τῶν πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῶν συνόδων Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως «ἐτέραν πίστιν μηδεὶς ἐξεῖναι προφέρειν ἤγουν συγγράφειν ἢ συντιθέναι, παρὰ τὴν ὀρισθεῖσαν παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων τῶν ἐν τῇ Νικαίᾳ συναχθέντων πόλει ἐν ἁγ. Πνεύματι», ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐξέφρασαν τὴν περὶ Χριστοῦ πίστιν διὰ τῶν ἀκολουθῶν «ἐπόμενοι τοῖνυν τοῖς ἁγίοις πατράσιν, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συμφώνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, Θεὸν ἀληθῶς καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας»²⁵.

Ἡ συμβολὴ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε μεγίστη εἰς τὴν διὰ νέων ὄρων διατύπωσιν καὶ ἔκφρασιν τῆς παραδόσεως. Οὗτοι ἀναζητοῦντες τὸ πνεῦμα τῆς ἀποκαλύψεως ὄχι μόνον ἐπολέμησαν τὰς αἱρέσεις ἀλλὰ καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀπαντῶν εἰς τοὺς γογγυσμούς καὶ τὰς αἰτιάσεις τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀρείου, ὅτι αἱ σύνοδοι ἐχρησιμοποίησαν νέους ὄρους, μὴ εὐρίσκομένους ἐν τῇ Γραφῇ, ἔλεγεν ὅτι ὁ γογγυσμὸς αὐτῶν ἐλέγχεται ὡς μάταιος. Οἱ αἱρετικοὶ πρῶτοι χρησιμοποίησαντες ἀγράφους λέξεις

²³ Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθήναι 1948, σ. 153, 157, 162, 175. Πρβλ. Ἰω. Καλογήρου, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 277.

²⁴ Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 79.

²⁵ Βλ. Ὁρον πίστεως τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Α', σ. 165.

ήσέβησαν, ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ ὀρθόδοξοι μετ' εὐσεβείας ἀπέρριψαν τὰς κακοδοξίας των, ἀποδώσαντες τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ ὁπωσδήποτε οἱ ἐπίσκοποι, οὐχ ἑαυτοῖς εὐρόντες τὰς λέξεις, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων ἔχοντες τὴν μαρτυρίαν οὕτως ἔγραψαν»³⁶. Χαρακτηριστικαὶ ὡσαύτως εἶναι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ. «Ποῦ εὐρες ἐν τῇ Παλαιᾷ ἢ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὄνομα Τριάδος, ἢ ὁμοούσιον, ἢ μίαν φύσιν θεότητος τρανῶς, ἢ τρεῖς ὑποστάσεις ἀτολεξεῖ, ἢ μίαν ὑπόστασιν Χριστοῦ, ἢ δύο φύσεις ἀτολεξεῖ. Ἄλλ' ὅμως, ἐπειδή, ἐκ τῶν ἰσοδυναμουσῶν λέξεων τῶν ἐν τῇ Γραφῇ κειμένων, ὥρισαν ταῦτα οἱ ἅγιοι πατέρες, δεχόμεθα καὶ τοὺς μὴ δεχομένους ἀναθεματίζομεν»³⁷.

3. Νέαν ὄθησιν πρὸς ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως ἔδωκεν ἡ εἰκονομαχία. Ἡ Ὁρθοδοξία κατηγορεῖτο κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων ὡς εἰσάγουσα διὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων παράδοσιν ἀντιβιβλικήν, καταλήγουσαν εἰς τὴν εἰδωλολατρίαν καὶ ἄρα ἀντιθρησκευτικὴν - ἀντιπαραδοσιακὴν. Ἡ Ἐκκλησία ὅμως διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων ἀπέδειξεν ὅτι ἡ περὶ εἰκόνων παράδοσις εἶναι τόσον ἀρχαία, ὅσον καὶ αἱ ἐντολαὶ τοῦ Μωϋσέως, ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῆς ὅλης θεολογικῆς ἀναπτύξεως τῆς εἰκόνας, ἀνευεῦθε ἡ παράδοσις.

Ὁ Μωϋσῆς μεταδίδων τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ περὶ μὴ κατασκευῆς ὁμοιωμάτων - εἰδώλων, ἔδιδε συγχρόνως ἑτέρας ἐντολάς περὶ κατασκευῆς ὑπομνημάτων, κατασκευῆς δηλ. κιβωτοῦ τοῦ μαρτυρίου, τοποθετήσεως ἐν αὐτῇ τῶν πλακῶν τῶν ἐντολῶν, τῆς βλαστησάσης ράβδου, τῆς στάμνου καὶ ἄλλα. Πάντα ταῦτα ὅμως ἀπετέλουν εἰκόνας, αἵτινες ἀπέβλεπον εἰς τὴν ὑπόμνησιν τῶν ποικίλων ἐδεργείων τοῦ Θεοῦ. «Εἰκόνες γὰρ ἦσαν» λέγει Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, «πρὸς ὑπόμνησιν κείμεναι οὐχ ὡς θεοί, ἀλλὰ θείας ἐνεργείας ὑπομνήματα». Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τῶν ληφθέντων λίθων ἐκ τῶν ρεῖθρων τοῦ Ἰορδάνου κ.ἀ.³⁸.

Ἡ ἐν προκειμένῳ ὑπάρχουσα ἀντίφασις εἰς τὰς ἐντολάς τοῦ Μωϋσέως αἴρεται διὰ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ ὑπὸ τοῦ γράμματος κεκρυμμένου πνεύματος. «Ἀδελφοί, ὄντως πλανῶνται», λέγει ὁ Δαμασκηνός, «οἱ μὴ εἰδότες τὰς Γραφάς, ὡς τὸ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωογο-

³⁶ Παρὰ Θεοδωρήτῳ, Ἐκκλησ. Ἱστορία 1, 8, σ. 36/38.

³⁷ Λόγος τρίτος ἀπολογητικὸς πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγ. εἰκόνας, PG 94, 1333BC.

³⁸ Λόγος πρῶτος ἀπολογητικὸς κλπ. PG 94, 1248C, 1236, 1249.

νεῖ»³⁹. Ὅπισθεν τῶν ἀπαγορευτικῶν ἐντολῶν ὑπάρχει ἡ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ ὅπως ὁ λαὸς παραμένη πιστὸς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀπαγόρευσιν «οὐ ποιήσεις» προστίθεται τὸ «οὐκ ἔσονται θεοί, ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ» καὶ «μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς». Ὁ Δαμασκηνός παρατηρεῖ: «Ὅρα ὡς τῆς εἰδωλολατρίας ἕνεκα, ἀπαγορεύει τὴν εἰκονογραφίαν». Πάντα ταῦτα διὰ τὸ εὐόλισθον τοῦ λαοῦ ἐγένοντο⁴⁰.

Ἀντιθέτως διὰ τῆς κατασκευῆς τῶν ὑπομνημάτων, τῶν ἐδεργείων δηλ. τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ οὐδόλως κατέληγον εἰς εἰδωλολατρίαν, συνετελεῖτο ἡ περαιτέρω καλλιέργεια τῆς πρὸς Θεὸν πίστεως. Ἡ εἰκὼν, κατὰ ταῦτα, ἀποτελεῖ οὐχὶ παράγοντα εἰδωλολατρίας, ἀλλὰ ἐκδήλωσιν πίστεως καὶ μέσον διαθερμάνσεως αὐτῆς· διότι οὕτω «Θεῶ προσφέρομεν τὴν προσκύνησιν καὶ τὴν λατρείαν»⁴¹.

Κατὰ ταῦτα ἡ περὶ εἰκόνων παράδοσις εἶναι ἀρχαία, αὕτη δὲ μετεδόθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς μαρτυρεῖ ἡ πρᾶξις αὐτῆς. Ἡ παράδοσις διεφυλάχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἐπιβεβαιώνει ὁ ἱερὸς Δαμασκηνός λέγων ὅτι «οὐ νέον τὸ τῶν εἰκόνων ἐφεύρημα, καὶ ἡ τούτων προσκύνησις, ἀλλὰ ἀρχαία τῆς Ἐκκλησίας παράδοσις, δέχου τῶν γραφικῶν καὶ πατερικῶν χρήσεων τὸν ἐσμόν»⁴².

Διὰ τοὺς εἰκονοκλάστας ὑπῆρχε τὸ σκάνδαλον τῆς ὕλης. Οὗτοι ἐπηρεασμένοι καὶ ἐκ τῶν καταπολεμούντων τὴν ὕλην Μανιχαίων - Παυλικιανῶν, ἐξήτουν πνευματικὴν λατρείαν, φοβούμενοι τὸν κίνδυνον τῆς εἰδωλολατρίας. Ἡ θέσις των ὅμως αὕτη ἀποτελεῖ συνέπειαν τῆς ἄρσεως τοῦ προσώπου, ἀποτελουμένου ἐκ πνεύματος καὶ ὕλης καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι σύγκρουσις καὶ σύζευξις ἀμφοτέρων⁴³.

Ἡ δυνατότης τοῦ πραγματικοῦ εἰκονισμοῦ τῆς Θεότητος διὰ τῆς ὕλης ἀποκαθίσταται διὰ τῆς ἄρσεως τοῦ φυσικοῦ χωρισμοῦ κτιστῆς φύσεως καὶ ἀκτίστου Θεοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ πάλιν θὰ διακηρύξῃ: «Πάλαι μὲν ὁ Θεός, ὁ ἀσώματός τε καὶ ἀσχημάτιστος, οὐδαμῶς εἰκονίζετο. Νῦν δὲ σαρκὶ ὀφθέντος Θεοῦ, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφέντος, εἰκονίζω Θεοῦ τὸ ὁρώμενον. Οὐ προσκυνῶ τῇ ὕλῃ, προσκυνῶ δὲ τὸν τῆς ὕλης δημιουργ-

³⁹ Λόγος πρῶτος ἀπολογητικὸς κλπ. PG 94, 1236D.

⁴⁰ Αὐτόθι.

⁴¹ Αὐτόθι, 1321, 1328.

⁴² Λόγος δεύτερος ἀπολογητικὸς κλπ., PG 94, 1305B.

⁴³ Λόγος δεύτερος ἀπολογητικὸς κλπ., PG 94, 1293B, 1296B, 1297C.

γόν, τὸν ὕλην δι' ἐμὲ γενόμενον, καὶ ἐν ὕλῃ κατοικῆσαι καταδεξάμενον, καὶ δι' ὕλης τὴν σωτηρίαν μου ἐργασάμενον καὶ σέβων οὐ παύσομαι τὴν ὕλην δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἰργασται»⁴⁴.

Διὰ τῆς ἐξεικονίσεως πάντων τῶν ἐπὶ γῆς γεγονότων τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, πληροφορεῖται ὁ πιστὸς τὸ μέγα ἔργον, ὅπερ ἐπετέλεσεν ὁ Θεὸς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ τὰ εἰκονιζόμενα ἀπετέλουν ὑπομνήματα ἐδεργείων τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ ἄνθρωποι ὄφειλον νὰ εἰκονίζον ταῦτα, πόσω μᾶλλον τὰ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ. Διότι ἡ εἰκὼν στηλογραφεῖ τὸν θρίαμβον τοῦ Χριστοῦ, ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὸν ἄνθρωπον⁴⁵. Οἱ εἰκονομάχοι κατηγοροῦν τοὺς ὀρθοδόξους ὡς ἀποτελοῦντας αἵρεσιν χριστολογικὴν. Διὰ τῆς περὶ εἰκόνας ὁμοῦ θεολογικῆς ἀναπτύξεως ὑπὸ τῶν Πατέρων ἀποδεικνύεται ὅτι οὗτοι (οἱ εἰκονομάχοι) ἀποτελοῦν αἵρεσιν χριστολογικὴν, μὴ δεχόμενοι τὸ δυνατόν τῆς ἐξεικονίσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀρνούμενοι τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ φύσιν⁴⁶.

Ἦδη ἐτονίσθη ἡ σωτηριολογικὴ σημασία τῆς ἐξεικονίσεως τῶν γεγονότων, τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Ἀνάγκη εἶναι ὁμοῦ νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ κλῆσις τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ γίνον ἐσύμμορφοι τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ (Ρωμ. 8, 29). Διὰ τῆς φυσικῆς ἡμῶν γεννήσεως ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοῦκοῦ, ἡ ὁποία δὲν παύει νὰ εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ Δημιουργοῦ. Διὰ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν ἀναγεννήσεως καλούμεθα νὰ ἐφορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ (Α' Κορινθ. 15, 49), νὰ ἀποτελέσωμεν δηλαδὴ τὸν τύπον τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀνακαίνισις αὕτη πραγματοποιεῖται ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ἦδη οἱ ἅγιοι, ὡς ἀποτελοῦντες τὸν ἐκλεκτὸν στρατὸν τοῦ Χριστοῦ, καὶ μιμηθέντες αὐτὸν ἐν τοῖς παθήμασι, συνδοξάζονται ἐν οὐρανοῖς. Ἡ ὑπαρξις αὐτῶν καταδεικνύει ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι εἰς ἀπλοῦς ὀργανισμὸς ἢ μία συναγωγὴ, ἀλλ' ὅτι ὄντως ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ Πνεύματος πραγματοποιεῖται ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ἀνθρώπου, καθισταμένου ὁμοίου πρὸς τὸν Θεόν⁴⁷.

Καὶ διὰ τῆς περὶ εἰκόνας διδασκαλίας ἀνανεοῦται ἡ παράδοσις ὡς

⁴⁴ Λόγος δευτέρος ἀπολογητικὸς κλπ., PG 94, 1245AB.

⁴⁵ Λόγος δευτέρος ἀπολογητικὸς κλπ., PG 94, 1296B.

⁴⁶ Β. Στεφανίδου, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 239.

⁴⁷ Λόγος πρῶτος ἀπολογητικὸς κλπ., PG 94, 1252D. Πρὸβλ. Ν. Γεωργιοπούλου, Ἡ ἀγιότης τῆς Ἐκκλησίας ἐξ Ὀρθοδόξου Ἐκπόψεως, Ἀθήναι 1967, σ. 126.

ἀναπτύσσουσα θεολογίαν, χριστολογίαν καὶ σωτηριολογίαν, ὑψίστας δηλ. ἀληθείας τῆς Ἐκκλησίας.

Γ'. Περίοδος σχίσματος (Φωτίου - Κηρουλαρίου - Παλαμᾶ).

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην παρατηρεῖται συντήρησις ἅμα καὶ ἀνανέωσις τῆς παραδόσεως. Διὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου ἢ καθολικῆς Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπηγόρευε πᾶσαν προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν ἐπὶ τῶν ἤδη παραδοθέντων καὶ ἀφορώντων εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς πίστεως. Ἡ Ὀρθοδοξία γνωρίζουσα τὸ γράμμα καὶ ἀναζητοῦσα ὀπισθεν αὐτοῦ τὸ πνεῦμα, ἐπέκρινε δριμύτατα, διὰ τῶν πατέρων, τὴν λατινικὴν θέσιν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (Filioque).

Ὁ Φώτιος ἐπικρίνας τὴν προσθήκην τοῦ Filioque διὰ τε τῆς ἐγκυκλίου του πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ λόγου αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ Ἁγ. Πνεύματος Μυσταγωγίας καὶ τῆς συγκροτηθείσης συνόδου τοῦ 867 ἐν Κωνσταντινουπόλει εὔρε ταύτην ὄχι μόνον ἀντίθετον πρὸς τὸ γράμμα τοῦ Εὐαγγελίου ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα. Ἡ προσθήκη τοῦ Filioque εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως εἰσάγει διαρχίαν εἰς τὴν μοναρχιακὴν Τριάδα καὶ καταλήγει εἰς διθεταν. Κατὰ ταῦτα ἡ προσθήκη δὲν ἀποτελεῖ βλασφημίαν μόνον κατὰ τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς Ἁγ. Τριάδος, τουτέστιν προσβάλλει τὴν ὑψίστην διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας περὶ Ἁγ. Τριάδος⁴⁸. Ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ Φωτίου ἱστάμενος ὁ Μιχαὴλ Κηρουλάριος κατεδίκασε τὴν αὐτὴν προσθήκην ἐπαναλαβὼν τοὺς λόγους τοῦ Πέτρου Ἀντιοχείας ὅτι αὕτη εἶναι ἐκκλῆσιον καὶ κακῶν κάκιστον⁴⁹.

Ἄλλ' ἐνῶ διὰ τοῦ Φωτίου ἐπιχειρεῖται οἰονεὶ συντήρησις τῆς παραδόσεως, ἐπικρίναντος τὴν προσθήκην εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τοῦ Filioque καὶ τὴν προσπάθειαν τῆς ἐπιβολῆς τοῦ παπικοῦ πρωτείου, διὰ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τὸν 14ον αἰῶνα, ἔχομεν ὄχι μόνον συντήρησιν ἀλλὰ καὶ ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως. Διότι τὸ ὅλον θέμα συνδέεται 1) πρὸς τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν ἐν τῷ Θεῷ, 2) τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ καὶ 3) τὴν σωτηριολογίαν διὰ πάντων δὲ τούτων καὶ πρὸς πᾶσαν ἀπόπειραν ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀκολουθῶν ὁ Παλαμᾶς τοὺς Καππαδό-

⁴⁸ Πρὸβλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Α', σ. 275.

⁴⁹ Αὐτόθι, σ. 289.

κας πατέρας και τὸν Φώτιον, καίπερ τούτου μὴ μνημονευομένου, ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἡ προσθήκη προσβάλλει τὴν περὶ Τριάδος διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὑποβιάζεται εἰς κτίσμα⁵⁰. Τὸ ὅλον πρόβλημα περιπλέκεται ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἀποδοχῆς ἀκτίστου οὐσίας και κτιστῶν ἐνεργειῶν ἐν τῷ Θεῷ. Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ, ἀκολουθοῦντος τὴν σχολαστικὴν διδασκαλίαν τῆς Δύσεως, μειώνει τὰ δύο πρόσωπα εἰς κτίσματα και ἄρα προσβάλλει τὴν περὶ ἁγ. Τριάδος διδασκαλίαν. Ἐπὶ πλέον ἡ ἀπόρριψις διακρίσεως ἀκτίστου οὐσίας και ἀκτίστων ἐνεργειῶν καταλήγει εἰς διθεταν, κτισματολατρείαν και ἀθεταν⁵¹.

Ὁ Παλαμᾶς διὰ τῆς διακρίσεως ἀκτίστου οὐσίας και ἀκτίστων ἐνεργειῶν ἐν τῷ Θεῷ ἀντεμετώπιζεν ὀρθῶς και τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Βαρλαάμ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως και ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ ἔδιδε νόημα μεταφυσικόν, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς καθαρῶς σωτηριολογικόν. Ἀσπαζόμενος ὁ Βαρλαάμ κατὰ τὸ μᾶλλον και ἤττον τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἐδέχετο κατὰ ἓνα τρόπον τὴν δυνατότητα εἰς τὸν ἀνθρώπον νὰ φθάσῃ μέχρι αὐτοῦ. Ἐν προκειμένῳ ἀναγνωρίζεται φυσικὴ συγγένεια Θεοῦ και ἀνθρώπου. Ὁ Παλαμᾶς ὅμως παρατηρεῖ ὅτι οἱ θεοφόροι πατέρες ἐρμηνεύοντες τὴν Γραφὴν ἐδίδασκον ὅτι τοῦ Θεοῦ τὸ μὲν εἶναι ἄγνωστον, ἤτοι ἡ οὐσία αὐτοῦ, τὸ δὲ γνωριστόν, δηλ. πάντα τὰ περὶ τὴν οὐσίαν, ἤτοι ἡ ἀγαθότης, ἡ σοφία, ἡ δύναμις, ἡ θεϊότης, ἤτοι ἡ μεγαλειότης, τὰ ὁποῖα ὁ Παλαμᾶς κατατάσσει εἰς τὰ νοούμενα. Ἀπὸ τῶν κτιστῶν ἀγόμεθα οὐχὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς οὐσίας, ἀλλὰ εἰς τὰ περὶ τὸν Θεόν. Τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ θεωρεῖ ὁ Παλαμᾶς ἀποδεικτικὴν ἐν ὑπαρξιακῇ ἐννοίᾳ. Αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύπτουν τὴν γνῶσιν ταύτην ὡς και τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀγνωσίας τοῦ ἀκαταλήπτου Θεοῦ⁵².

Ἡ ὑπαρξιακὴ αὕτη γνῶσις ἀποκτᾶται δυνάμει τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος⁵³.

Σοβαρώτερον ἔτι εἶναι τὸ θέμα τῆς ἀνθρωπίνης σωτηρίας. Ὁ Παλαμᾶς διέκρινε Θεὸν ἐνεργοῦντα, ἐνεργείας ἐν τῷ Θεῷ και ἀπο-

⁵⁰ Βλ. Ἁ. Παπαδοπούλου, Πνευματολογία εἰς τὸν ἡσυχασμὸν τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 6 ἔ., και 126 - 130.

⁵¹ Αὐτόθι, σ. 25.

⁵² Πρὸβλ. Ν. Μαρτσούκα, Γνῶσις και ἀγνωσία τοῦ Θεοῦ, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 30.

⁵³ Αὐτόθι.

τελέσματα, ἤτοι τὰ δημιουργήματα. Ἡ κτίσις εἶναι βασικῶς διάφορος τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ. Ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὸν καλλιτέχνην και τὸ ἔργον του, τὸ αὐτὸ συμβαίνει και μὲ τὸν Θεὸν και τὸ ἔργον αὐτοῦ. Διὰ τοῦ καλλιτεχνήματος γνωρίζομεν ιδιότητάς τινος τοῦ καλλιτέχνου, χωρὶς ὅμως νὰ γνωρίζωμεν τὸν ἴδιον. Τὸ αὐτὸ και περὶ τῶν δημιουργημάτων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ προσφέρουν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν δυνατότητα ἐπαφῆς και κοινωνίας μετὰ τοῦ δημιουργοῦ, ὅπως και τὸ ἔργον τοῦ καλλιτέχνου ἀδυνατεῖ νὰ φέρῃ ἡμᾶς εἰς προσωπικὴν συνάντησιν και κοινωνίαν μετ' αὐτοῦ. Ἡ προσωπικὴ κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τοῦ Πνεύματος. Ἡ παρουσία τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἁγ. Πνεύματος, αἱ διδόμεναι δωρεαὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπον, συντελοῦν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σωτηρίαν. Ἡ ἀπόρριψις πάντων τῶν ἀνωτέρω και τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν ἀποτελεῖ ἄρνησιν τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας, ἐνεργουμένου διὰ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ⁵⁴. Συγκεκριμένως διὰ τῆς καθόδου τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, τῆς πραγματοποιήσεως ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τοῦ σωτηριολογικοῦ ἔργου του, ἀκολούθως δὲ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἁγ. Πνεύματος δύναται ὁ ἀνθρώπος ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θέαν τοῦ θεοῦ φωτός, εἰς θεοπτίαν και τὴν θέωσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνοδος αὕτη τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖται μόνον διὰ τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, διὰ τοῦτο και ὁ Παλαμᾶς ἠγωνίσθη σθεναρῶς πρὸς περιφρούρησιν τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, κατ' ἀνάλογον τρόπον, ὡς κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν μεγάλων αἱρέσεων τοῦ Ἀρειανισμοῦ κλπ. Ὁ Παλαμᾶς εἰς τὴν ὅλην αὐτοῦ προσπάθειαν οὐσιαστικῶς ἀνανεώνει τὴν παράδοσιν διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων, τὴν ὁποῖαν ὄχι μόνον φαίνεται νὰ γνωρίζῃ καλῶς, ἀλλὰ και νὰ ἐρμηνεύῃ, προβάλλων ταύτην ἐν μέσῳ νέων ἀντιξοοτήτων και φιλοσοφικῶν ρευμάτων, ἐκπρόσωπος τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Βαρλαάμ.

Εἶναι κατὰ ταῦτα ὀρθὴ ἡ παρατήρησις τοῦ πατρὸς Florofsky εἰπόντος ὅτι εἰ ἡ παράδοσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ συνέχεια τῆς ἀνθρωπίνης μνήμης, ἢ ἡ διάρκεια τῶν τελετουργικῶν πράξεων και συνθητιῶν. Πρωτίστως παράδοσις εἶναι ἡ συνέχεια τῆς θείας καθοδηγήσεως και διαφωτίσεως, εἶναι ἡ παραμένουσα παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὸ γράμμα, ἀλλὰ κινεῖται σταθερώτατα ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Τὸ ἴδιον Πνεῦμα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἐτὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν,

⁵⁴ Ἁν. Παπαδοπούλου, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 27 - 28.

τὸ ὁποῖον ὠδήγει τοὺς Ἀποστόλους καὶ διεφώτιζε τοὺς Ἐδαγγελιστάς, παραμένει εἰσέτι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ συνεχῶς καθοδηγεῖ αὐτὴν εἰς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς θείας ἀληθείας καὶ ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. Ὁρθὴ ὡσαύτως ἡ παρατήρησις αὐτοῦ ὅτι πᾶσα παράδοσις διαφοροποιῶσα τὴν Μίαν Ἀγίαν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν ἐθεωρεῖτο καὶ θεωρεῖται αἵρεσις⁵⁵. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία ὑπῆρξεν αὐστηρὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὅλαι δὲ αἱ προσπάθειαι πρὸς ἔνωσιν ἀπέβησαν μάταιαι.

Δ'. Ὑστεροβυζαντινὴ ἐποχὴ.

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, μολοντί εἰς τὸ μέγιστον τμήμα αὐτῆς εὐρέθη ὑπὸ ζυγὸν δουλείας τεσσάρων καὶ πλέον αἰώνων, ἔχουσα ὅμως ὡς ὀδηγὸν τὸ τε γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Πατέρων καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων στερεῶς ἐπίστευεν ὅτι κατεῖχε τὰς εὐαγγελικὰς ἀληθείας ὡς αὐταὶ ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ διὰ τῶν Ἀποστόλων μετεδόθησαν. Ἀντιμετωπίζουσα πᾶσαν συκοφαντικὴν ἐκστρατείαν κατ' αὐτῆς, εἰς ἐποχὴν μάλιστα σφοδροῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἑτεροδόξων, κατὰ τὸν ὁποῖον παρίστατο ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὅτε μὲν ὡς ἀποδεχομένη προτεσταντικὰς ἰδέας διὰ τῆς λεγομένης ὁμολογίας τοῦ Λουκάρως καὶ τῶν παραφυσίων αὐτῆς, ὅτε δὲ ὡς ὑφισταμένη ἐπιδράσεις τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, προσεπάθει διὰ τε τῶν συγκροτηθεισῶν συνόδων ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἱεροσολύμοις, Ἰασίῳ καὶ τῶν Ὁμολογιῶν, Ἀποκρίσεων καὶ ἄλλων ἀπαντήσεων, νὰ καταδείξῃ ὅτι αὕτη οὐδέποτε ἀπεδέχθη μεταλλαγὰς καὶ μεταβολὰς ἀφορώσας εἰς τὴν οὐσίαν τῆς παραδόσεως. Πιστεύουσα ὅτι αὕτη κατεῖχε τὴν ἀλήθειαν ἐρχομένη εἰς διάλογον πρὸς τε τὸν προτεσταντικὸν κόσμον καὶ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν ὄχι μόνον κατεδίκαζε πᾶσαν ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς παραδόσεως καὶ πάντα καινοφανῆ νεωτερισμὸν μὴ συμφωνοῦντα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ κατεδίκαζε τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην παράδοσιν ὡς ἀληθῆ. Ταύτην προέβαλλε καὶ ὡς βάσιν διὰ τὴν ἔνωσιν. Ἀγῶνας ὡσαύτως διεξήγαγε, προσπαθοῦσα ὅπως διὰ τῆς προβολῆς τῆς ὀρθῆς παραδόσεως, διαφυλάξῃ τὸ κινδυνεῦον ἐκ τῶν ποικίλων ἱεραποστόλων ὀρθόδοξον ποίμνιον.

⁵⁵ G. Florofsky, Γρηγόριος ὁ Παλαμάς καὶ ἡ πατερικὴ παράδοσις. Πανηγυρικὸς τόμος ἑορτασμοῦ τῆς ἐξηκοστῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης, 1359 - 1959, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 240.

1. Τηροῦσα τὰς ἀποφάσεις τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ δὴ τῆς Ζ', ἐν ἣ ὁμολογοῦν οἱ ὀρθόδοξοι ὅτι «ἡμεῖς τῇ ἀρχαίᾳ θεσμοθεσίᾳ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπακολουθοῦμεν, ἡμεῖς τοὺς θεσμοὺς τῶν πατέρων φυλάττομεν, ἡμεῖς τοὺς προστιθέντας τι ἢ ἀφαιροῦντας ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἀναθεματίζομεν»⁵⁶, ἐπίστευεν ὅτι κατεῖχε τὴν ἀληθῆ παράδοσιν. Οὕτως Ἱερεμίας ὁ Β' γράφων πρὸς τοὺς θεολόγους τῆς Τυβίγγης ἔλεγεν ὅτι ἡμεῖς οἱ ὀρθόδοξοι ἰστάμεθα ἐπὶ τῇ πέτρᾳ τῆς πίστεως καὶ τῇ παραδόσει τῆς ἐκκλησίας καὶ δὲν «μεταίρομεν» τὰ τεθέντα ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, διτηρεῖτο οὐσιαστικῶς ἡ πίστις, ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τῶν Ἀποστόλων παραδοθεῖσα. Τὰ ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ διαφυλασσόμενα ἐθεσπίσθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ὁμοφωνίᾳ εὐρισκομένης⁵⁷, ταῦτα δέ, ἔγραφεν ὁ Πέτρος Μογίλας ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ του, ἠρμηνεύθησαν καὶ ἐδοκιμάσθησαν ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων⁵⁸. Ἡ Ὁρθόδοξία οὐδέποτε ἐδέχθη ἢ ἐδίδαξεν ἀλλότρια καὶ ἀλλόκοτα ἐκείνων τὰ ὁποῖα ὁ Κύριος παρέδωκεν. Ἡ παρακαταθήκη διτηρήθη ἀπαραχάρακτος, ἀνόθευτος, ἀπαράτρωτος, οὐδόλως προδοθεῖσα⁵⁹. Ἀπαντῶσα εἰς τὰς κατ' αὐτῆς κατηγορίας, περὶ ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτῆς ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν ἰδεῶν, διεκήρυσσεν ὅτι οὐδὲν ἠρανίσθη ἢ παρέλαβεν ὑπὸ τοῦ Παπισμοῦ ἢ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, διαφυλάσσει δὲ μέχρι σήμερον» ὡσαπερ ἐξ ἀρχῆς παρ' αὐτῶν τῶν θείων Γραφῶν ἐδιδάχθη καὶ διὰ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν θείων καὶ ἱερῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων παρέλαβε»⁶⁰. Κατὰ τρόπον κατηγορηματικὸν ἀνεγράφητο εἰς τὴν ἐγκύκλιον τῆς συνόδου τοῦ 1836 τὰ ἑξῆς: «Ἡμεῖς πιστεύομεν, ὁμολογοῦμεν καὶ οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἔχομεν, ὅτι ἡ πίστις ἡμῶν εἶναι ἡ μόνη ἀληθινὴ θρησκεία, ἡ μόνη θεάρεστος λατρεία καὶ ἡ μόνη σωτήριος ὁδός, καὶ τὴν κρατοῦμεν ἀπαραμειώτον, ἀπαραχάρακτον καὶ ἀπαράλλακτον, κα-

⁵⁶ J. Harduin, Acta Conciliorum, Paris 1715, VI, 344. Βλ. Ἱερεμίου Β', Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους Λουθηρανούς Θεολόγους (1573/81), παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Β', σ. 443.

⁵⁷ Ἱερεμίου Β', Ἀποκρίσεις κλπ., σ. 467

⁵⁸ Βλ. Πέτρος Μογίλας, Μητροπολίτου Κιέβου, Ὁρθόδοξος Ὁμολογία (1638/42) παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ἐνθ' ἄνωτ. τόμ. Β', σ. 596.

⁵⁹ Βλ. Πρακτικά τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου τοῦ 1691, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 789.

⁶⁰ Βλ. Ἀποκρίσεις τῶν ὀρθόδοξων Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τοὺς Ἀγγλικανούς Ἀνωμότους 1716/25, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 792.

θῶς τὴν παρελάβομεν ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν αὐτῆς Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἀπὸ τοὺς ἱεροῦς Ἀποστόλους καὶ ἀπὸ τοὺς θείους πατέρας⁶¹. Ἀπαντῶσα εἰς τὸν πάπαν Πίον Θ' (1848), καὶ τὸν Λέοντα ΙΓ' (1895) ὑπεγράμμιζεν ὅτι ἡ ἀληθὴς ἀποστολικότης συγκεφαλαιούται εἰς ὅ,τι ὁ Κύριος παρέδωκεν καὶ μετ' αὐτὸν οἱ Ἀπόστολοι μετέδωσαν. Ἡ παράδοσις αὕτη ἀποτυπωθεῖσα εἰς τὰς συνόδους φυλάσσεται ὑπὸ τῆς Ὁρθοδοξίας. Αἱ σύνοδοι εἶναι θεσμοὶ σεβάσιμοι καὶ ἀποτελοῦν ὑπέρτατον κριτήριον τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας. Πᾶς κινούμενος ἐκτὸς τῆς τροχιάς ταύτης θεωρεῖται ὑπὸ τῆς Ὁρθοδοξίας ἔκπτωτος⁶². Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, κατεχομένη ὑπὸ τοιαύτης πεποιθήσεως, ὑπεγράμμιζεν ὅτι πᾶσα κατ' αὐτῆς κατηγορία ἀπέβαιεν οὐσιαστικῶς κατὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου παραδοθείσης καὶ διὰ τῶν Ἀποστόλων μεταδοθείσης εἰς τοὺς πατέρας ἀληθείας⁶³.

2. Πιστεύουσα ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὅτι κατεῖχε τὴν παράδοσιν ἀπέρριπτε πάντα νεωτερισμὸν, ἐρχόμενον εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς παραδόσεως. Ἀπορρίπτομεν πᾶσαν προσθήκην, ἔγραφεν Ἱερεμίας ὁ Β', καὶ ἀφορίζομεν πάντα ἀφαιροῦντα⁶⁴. Ἡ Σύνοδος ἐξ ἄλλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1722 δι' ἐγκυκλίου αὐτῆς διεκήρυττε κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον συζήτησιν, ὅτι οὐδέποτε ἀπεδέχθη νεωτερισμὸν τῶν Λατίνων⁶⁵. Οἱ νεωτερισμοὶ οὗτοι ὄχι μόνον ἦσαν ἄγνωστοι εἰς τοὺς πατέρας, ἐστεροῦντο δηλ. ἀρχαιότητος, ἀλλὰ ἐστεροῦντο καὶ τῆς καθολικῆς ἀναγνωρίσεως⁶⁶. Αἱ καινοτομίαι ἐνό-

⁶¹ Βλ. Ἐγκύκλιον τῆς ἐν Κων)πόλει Συνόδου τοῦ 1836 κατὰ τῶν Διαμαρτυρομένων Ἱεροαστόλων, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 883.

⁶² Βλ. Ἀπάντησιν τῶν ὀρθόδοξων Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸν Πάπαν Πίον Θ' (1848), Παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 904, 924. Ὡσαύτως βλ. Γρηγορίου ΣΤ', Πατριάρχου Κων)πόλεως, Ἀπόρριψις τῆς παπικῆς προσκλήσεως τῆς ἐν Βατικανῷ Συνόδου 1868, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 927, καὶ Ἀπάντησιν τῆς ἐν Κων)πόλει Συνόδου τοῦ 1895 πρὸς Πάπαν Λέοντα ΙΓ', παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 932.

⁶³ Βλ. Πρακτικὰ τῆς ἐν Κων)πόλει Συνόδου τοῦ 1672, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 703.

⁶⁴ Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Βυρτεμπεργίους, σ. 445.

⁶⁵ Βλ. Ἐγκύκλιον τῆς ἐν Κων)πόλει Συνόδου τοῦ 1722 πρὸς τοὺς ὀρθόδοξους Ἀντιοχείς, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 823.

⁶⁶ Βλ. Ἀπάντησιν τῶν ὀρθόδοξων Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸν Πάπαν Πίον Θ' (1848), σ. 920.

θευσαν τὴν Ἐκκλησίαν, τουτέστι τὰς ὑπὸ τοῦ Κυρίου παραδοθείσας ἀληθείας⁶⁷.

3. Ἡ ἐμμονὴ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν εἰς τὰς καινοτομίας τῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἄρνησιν ἐνίοτε συμμετοχῆς τῶν ὀρθόδοξων εἰς τὰς συνόδους καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐν Βατικανῷ συγκρατηθείσης τῷ 1868⁶⁸, ἐνῶ αἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς ὀρθῆς παραδόσεως ἠμπόδισαν τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν⁶⁹.

Ὅπως δὲ ἦτορ ὁμοῦ ἐπιθυμοῦσα ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τὴν ἐξομάλυνσιν τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ὑπεγράμμιζεν τὴν ἀνάγκην ὅπως ἐξευρεθῆ βάσις, ἀφ' ἧς ἐκκινούντες ὀρθόδοξοι καὶ καθολικοὶ φθάσουν εἰς τὸν ποθητὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως. «Τοιαύτη δὲ ἀσφαλὴς ἀρχὴ καὶ βάσις οὐδεμία ἄλλη δύναται νὰ εἶναι ἢ ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἐπτὰ Οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἀνατρέχοντες λοιπὸν εἰς τὴν διδασκαλίαν ταύτην, κοινὴν οὖσαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως μέχρι τοῦ χωρισμοῦ, ὀφείλομεν ἐρευνῆσαι μετὰ εὐκρινοῦς πόθου τοῦ συνιδεῖν τὴν ἀλήθειαν, τί ἐπίστευε τότε σύσσωμος ἡ ἀνα τὴν Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν μία, ἁγία, καθολικὴ καὶ ὀρθόδοξος ἀποστολικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, καὶ κρατεῖν τοῦτο ἀκέραιον καὶ ἀναλλοίωτον⁷⁰. Μέχρις οὗτου εὐρεθῆ ἡ ἀρχὴ αὕτη καὶ ἐπέλθῃ συμφωνία κοινῆς πίστεως εἰς ἐνιαίαν παράδοσιν, ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπέκλειε πᾶσαν Intercommunio μετὰ τῶν καθολικῶν⁷¹, ὡς καὶ μετ' ἄλλων ὁμολογιῶν. Καὶ πρὸς τοὺς Ἀγγλικανοὺς Ἀνωμότους ἐτόνιζε ὅτι «ἐν γὰρ τοῖς θείοις δόγμασιν οὐδαμοῦ χώραν ἔχει ποτὲ ἡ οἰκονομία ἢ συγκατάβασις· ταῦτα γὰρ ἀσάλευτά εἰσι, καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ὀρθόδοξων ὡς ἀπαράβητα ἐν πάσῃ εὐλαθείᾳ διαφυλάσσονται· καὶ ὁ μικρὸν τι τούτων παραβαίνων, ὡς σχηματικὸς καὶ αἰρετικὸς κατακρίνεται καὶ ἀναθεματίζεται, καὶ ἀκοινώνητος παρὰ πᾶσι λογίζεται⁷².

4. Ἡ ὀρθόδοξία, διακρίνουσα παράδοσιν καὶ παραδόσεις, ἐθεώ-

⁶⁷ Γρηγορίου ΣΤ', Πατριάρχου Κων)πόλεως, Ἀπόρριψις τῆς παπικῆς προσκλήσεως κλπ., σ. 937.

⁶⁸ Αὐτόθι.

⁶⁹ Αὐτόθι.

⁷⁰ Βλ. Ἀπάντησιν τῆς ἐν Κων)πόλει Συνόδου τοῦ 1895 πρὸς τὸν Πάπαν Λέοντα ΙΓ', σ. 935.

⁷¹ Βλ. Δήλωσιν τῆς ὀρθόδοξου ἀντιπροσωπείας ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τοῦ Ἐδιμβούργου (1937), παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 967. Πρβλ. καὶ τὰ ἐν σελ. 1000 ὡς 1004.

⁷² Πρὸς τοὺς Ἀγγλικανοὺς Ἀνωμότους, σ. 808.

ρει ότι προσέβαλλον την πρώτην 1) τὸ Filioque, 2) τὸ πρωτεῖον καὶ τὸ καλλιεργούμενον ἀλάθητον, 3) αἱ περὶ ἐκκλησίας ἀντιλήψεις τῶν προτεσταντῶν, 4) αἱ περὶ μυστηρίων ἀπόψεις, 5) ἡ ἀπόρριψις τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων καὶ ἡ προσκύνησις αὐτῶν, στ) τὸ καθαρτήριο πῦρ καὶ ἄλλα. Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἀπησχόλησαν τοὺς Ὁρθοδόξους εἰς τὰς μνημονευθείσας συνόδους τῆς ὑπ' ὄψιν περιόδου καὶ εἰς τὰς Ὁμολογίας τῶν Ὁρθοδόξων ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀποκρίσεις καὶ ἀπαντήσεις των.

Τὸ Filioque ἀντιμετωπίζεται ὡς καὶ πρότερον κατὰ τὴν γραμμὴν τοῦ Φωτίου, ἐνῶ εἰς ὀλίγας μόνον περιπτώσεις συσχετίζεται πρὸς τὸ θέμα διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν ἐν τῷ Θεῷ καὶ τῷ Ἁγ. Πνεύματι. Ὅπως δὲ ἄρα ὁμοῦ διαφαίνεται ποιά τις ὑφείκει εἰς τὴν ἀντιμετώπισίν του⁷³. Ἀντιθέτως τὸ παπικὸν Πρωτεῖον καὶ τὸ μετ' αὐτοῦ καλλιεργούμενον ἀλάθητον τοῦ πάπα, εὐρίσκεται ἐν ἐξάρσει καὶ ἀποτελεῖ τὸ μέγιστον καὶ ἀνυπερέβλητον ἐμπόδιον διὰ πᾶσαν ἀπείπειραν πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Τὸ πρωτεῖον ἀπορρίπτεται 1) διότι εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν παράδοσιν οὐδαμοῦ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ ἐθεωρήθη ὁ πάπας «δικάριος» τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν οὐρανοῖς περιπτώσει ὑπέρτερος τῶν πατριαρχῶν, μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, 2) ἡ περαιτέρω ὑπαρξίς αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἐσφαλμένην δάσιν ἀπ' ἧς ἐκκινουῦντες οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ καινοτομοῦν, αἱ δὲ καινοτομίαι των ἀποβαίνουν εἰς βάρος τῆς παραδόσεως, 3) τὸ πρωτεῖον προσβάλλει τὴν οὐσίαν τῆς παραδόσεως, διότι ἀποτελεῖ ἐκκλησιολογικὸν θέμα⁷⁴. Ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖται ἡ μόνη ἀλάθητος. Τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν διακηρῦσσουσιν οἱ ὀρθόδοξοι ὄχι μόνον πρὸς τοὺς ρωμαιοκαθολικούς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς προτεστάντας. «Θεωροῦμεν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ οὐχὶ τὸν λόγον» (δηλ. τὸν τὴν γραπτὸν καὶ προφορικὸν) ὡς τὸ πρῶτιστον διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν», ἐδήλουν οἱ ὀρθόδοξοι ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου τοῦ Ἐδιμβούργου τῷ 1937, «Αἱ Γραφαὶ παρεδόθησαν ἡμῖν διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὴν καὶ μέσα τῆς χάριτος, ὧν χρῆζει αὐτὴ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας»⁷⁵. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ὁρθοδοξία προσε-

πάθησε καὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν νὰ περιφρουρήσῃ καὶ τὸ θεοσύστατον αὐτῶν νὰ ἀποδείξῃ, διότι δι' αὐτῶν διακρινεῖται τὸ σωτηριολογικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ⁷⁶. Κατηγορουμένη ὡς ἀποδεχθεῖσα ἄποψιν τῶν ρωμαιοκαθολικῶν διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «μετουσίωσις», ἡ Ἐκκλησία ὑπεγράμμισεν ὅτι ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων προσεδόθη εἰς τὸν νέον τοῦτον θεολογικὸν ὄρον ὀρθόδοξος ἔννοια καὶ περιεχόμενον· οὗτος δηλ. σημαίνει «μεταβολήν», «τροπήν», «μεταποίησιν», «μετασκευήν», «μεταρρύθμισιν», «μετάστασιν», «μεταμόρφωσιν» κ.ἄ., ὄρους οἵτινες εἶχον ἤδη χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πατέρων⁷⁷.

Ἡ περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς διδασκαλία ἀπορρίπτεται ὡς μὴ ἀπαντῶσα εἰς τὴν γραπτὴν καὶ προφορικὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας⁷⁸, ἐνῶ τέλος τὸ θέμα τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόπων καὶ τῆς ἀποδόσεως τιμῆς εἰς τοὺς ἁγίους ἀντιμετωπίζεται καθ' ὅμοιον τρόπον ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν· ἡ ἐπιχειρηματολογία, ἡ στηρίζουσα θεολογικῶς τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων εἰκόπων, ἀκολουθεῖ τὴν γραμμὴν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ φράσις· «Ἔστι γὰρ ζωγραφικὴ σιωπῶσά τις ἱστορία, ὡς καὶ ἡ ἱστορία φθεγγομένη τις ζωγραφιά»⁷⁹.

5. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ ὑπ' ὄψιν ἐποχὴ διακρίνεται κυρίως διὰ τὴν καταβληθεῖσαν προσπάθειαν πρὸς συντήρησιν κυρίως τῆς παραδόσεως. Διὰ τῆς συντηρήσεως ὁμοῦ ταύτης ἐπετεύχθησαν δύο τινὰ ἐπὶ πλέον 1) ἡ διάκρισις τοῦ γνησίου ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς καὶ 2) ἡ διαφύλαξις τοῦ ποιμνίου ἀπὸ τῶν ξένων προπαγανδιστικῶν κηρυγμάτων. Οὕτω διακρίνουσα ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ὅτι ἡ λεγομένη ὁμολογία τοῦ Λουκάρου δὲν ἀπηγεῖ τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἀπέρριψε αὐτήν· «Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἀνωτέρα τυγχάνει τῶν κατηγορημάτων, ἀ κατ' αὐτῆς ἐφεῦρον οἱ ἐναντίοι, καὶ ἤκιστα εἶδεν ἢ ἐξέδωκεν ἢ ἐπίστευσε ἢ τὰ διαληφθέντα Κυρίλλου κεφάλαια ἢ τὴν τε ἐκεῖνοις περιεχομένην ἀσέβειαν. Ἀνοίκειον γὰρ αὐτῇ τὸ μὴ ἴσταται ἐδραίως τῇ πίστει τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, καὶ τὸ περιφέρει-

⁷⁶ Περὶ μυστηρίων γίνεται λόγος εἰς τὰς συνόδους καὶ τὰς ἀποκρίσεις τῆς περιόδου ταύτης.

⁷⁷ Βλ. Πρακτικὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου τοῦ 1691, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 773 ἐξ.

⁷⁸ Περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς εἰς πρακτικὰ Συνοδικῆς ἀπαντήσεως Πατριαρχῶν.

⁷⁹ Βλ. Ἀποκρίσεις πρὸς Ἀγγλικανούς κλπ., σ. 814. Βλ. καὶ τὰ ἐν σελ. 573, 704, 815 καὶ 906.

⁷³ Βλ. Ἱερεμίον Β', Πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους κλπ. σ. 435, 454. Πρὸς καὶ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως, σ. 707, 866.

⁷⁴ Βλ. Δοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ὁμολογία πίστεως (1672), παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σελ. 748.

⁷⁵ Δήλωσιν τῆς ὀρθοδόξου ἀντιπροσωπείας ἐνώπιον συνεδρίου τοῦ Ἐδιμβούργου (1937), σ. 962.

σθαι ὡς νεφέλαι ἄνυδροι περιφερόμεναι ὑπ' ἀγρίων ἀνέμων, ἐπειδὴ πλουτεῖ διδάσκαλον καὶ ὄδηγόν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον»⁶⁰. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περιφρούρησιν τοῦ ποιμνίου ἀπὸ τῶν ξένων προπαγανδιστῶν παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Ἀπὸ τοῦ ἰθ' αἰῶνος αἱ συνεχιζόμεναι προσπάθειαι τῶν προτεσταντῶν ὅπως διεισδύσουν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἀνατολήν διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων καὶ ἄλλων πνευματικῶν καὶ πολιτιστικῶν κέντρων καὶ ἐπιτύχουν τὴν ἐκ τῶν κάτω μεταρρυθμίσεων τῆς Ἐκκλησίας, ἔφερον τὴν Ὁρθοδοξίαν ἐνώπιον μιᾶς νέας στάσεως. Ἡ Ἐκκλησία εὐρισκομένη ἐν ἀμύνη ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπολέμησε πᾶσαν προσθήκην καὶ ἀπόκλισην ἀπὸ τῆς παραδόσεως, ἀφ' ἑτέρου προσεπάθησε νὰ στηρίξῃ τὸ ποιμνιον διὰ τῆς προβολῆς τῆς ἀληθοῦς παραδόσεως. Διὰ τῶν ἐγκυκλίων αὐτῆς διατάσσεται 1) ἐπαγρύπνησις τῶν ποιμένων ἐπὶ τοῦ ποιμνίου, 2) διαφώτισις τῶν γονέων περὶ τῆς ψυχικῆς βλάβης τῶν τέκνων τῶν ἐκ τῶν προτεσταντικῶν σχολείων, 3) καταστροφή τῶν ψυχοφθόρων βιβλίων καὶ περιορισμὸς διαδόσεως τῶν μεταφράσεων τῆς Ἀγ. Γραφῆς⁶¹.

Εἰδικώτερον διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἡ καταβληθεῖσα προσπάθεια πρὸς συντήρησιν τῆς παραδόσεως ἔσχε καὶ ἐν ἄλλο ἀγαθόν· αὕτη ἐβοήθησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς καταστροφικῆς μακροχρονίου δουλείας. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐγνώριζεν ἐκ παραδόσεως, παρατηρεῖ ὁ Μ. Οἰκονόμου, ἀγωνιστῆς τοῦ 1821 καὶ γραμματεὺς τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία παρέμεινε ἀμετακίνητος ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων, τῶν ἀποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ ἑτερόδοξοι διὰ τῶν διδασκαλιῶν τῶν ἀπέκλινον ἀπὸ τῆς οὐσιαστικῆς παραδόσεως. Ἐδῶ ἀποδίδεται καὶ τὸ γεγονός ὅτι παντὶ σθένει προσεπάθησεν ὅπως περιφρουρήσῃ τὴν παράδοσιν, καὶ δι' αὐτῆς τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα τῶν Ἑλλήνων, τόσον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ὅσον καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν χρόνους ἐκ τῶν ποικίλων καὶ πάλιν ἱεραποστολῶν⁶².

Συνοψίζοντες τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ παράδοσις συγκεφαλαιοῦται εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψιν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, δι' οὗ καὶ μόνον πραγματοποιεῖται ἐντὸς τῆς Ἐκκλη-

⁶⁰ Βλ. Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Συνόδου τοῦ 1672, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, τόμ. Β', σ. 720.

⁶¹ Βλ. Ἐγκύκλιον τῆς ἐν Κων)πόλει Συνόδου τοῦ 1836 κατὰ τῶν Διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων, σ. 881 ἔ.

⁶² Μ. Οἰκονόμου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς καλιγγενοσίας, Ἐκδ. Γ. Τσουκαλά, τόμ. Β', Ἀθήναι 1957, σ. 303-304.

σίας ἢ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ θέωσις αὐτοῦ. Ἡ θεολογικὴ ἀνάπτυξις τῆς παραδόσεως αὐτῆς ἐν τῇ ἀνελλάξει τῆς ἱστορίας συντελεῖ εἰς τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς, παρατηρουμένη μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν περίοδον ἡ Ἐκκλησία συντηρεῖ κυρίως τὴν παράδοσιν καὶ περιφρουρεῖ διὰ ταύτης τὸ ποιμνιον. Καὶ ἐνῶ ἡ Ὁρθοδοξία ὑπῆρξεν ἀσθηρὰ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περιφρούρησιν τῆς παραδόσεως, φθάνουσα μέχρι τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ ἀναθέματος, κατενόησεν ὅτι παραλλήλως πρὸς αὐτὴν ἠδύναντο νὰ ὑπάρχουν πολλαὶ ἐπὶ μέρους παραδόσεις, ἢ τήρησις τῶν ὁποίων, ἢ ἡ ἀθέτησις αὐτῶν, κατὰ τὸν Φώτιον, οὐδένα κίνδυνον ὑπέκρυπτον διὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας⁶³. Χαρακτηριστικαί εἶναι αἱ παρατηρήσεις τῶν ὀρθοδόξων πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα Γ', ὅτι οὐδεμίαν ἀπόκλισην δέχονται οὗτοι καὶ ἡ βεβαίωσις αὐτῶν ὅτι «Ταῦτα λέγοντες οὐδόλως ἐννοοῦμεν τὰς διαφορὰς τὰς ἀφορώσας τὸ τυπικὸν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καὶ τὰ ἄσματα ἢ τὰ ἱερατικὰ ἄμφια καὶ τὰ παραπλήσια, ἅπερ καὶ ποικίλλονται, ὡς καὶ τὸ πάλαι, ἥμιστα παραβλάπτωσι τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, ἀλλὰ τὰς οὐσιώδεις ἐκείνας διαφορὰς τὰς ἀναγομένας εἰς τὰ θεοπαράδοτα τῆς πίστεως δόγματα καὶ τὸ θεοσυστατον κανονικὸν πολίτευμα τῆς τῶν ἐκκλησιῶν διοικήσεως»⁶⁴.

Μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰπωμεν, κατακλείοντες τὴν παροῦσαν εἰσήγησιν, ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία συνεχίζει τὴν πορείαν της. Κατὰ τὴν ἐποχὴν μας μάλιστα, χαρακτηριζομένην ὡς οἰκουμενικὴν, καταβάλλονται προσπάθειαι ὑπὸ συγγρόνων θεολόγων, ὅπως οὗτοι συμβάλουν ὄχι μόνον εἰς τὴν συντήρησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρὸς τὰ πρόσω προβολὴν καὶ ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως, ἀντιμετωπίζοντες ποικίλα θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ρεύματα.

⁶³ Φωτίου, Ἐπιστολὴ 3, 6, Ἐκδ. Ι. Βαλέττα, Λονδίνον 1864, σ. 156.

⁶⁴ Βλ. Ἀπάντησιν τῆς ἐν Κων)πόλει Συνόδου τοῦ 1895 πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα Π', τόμ. Β', σ. 935.

ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΠΑΡΑ G. FLOROVSKY, A. SCHMEMANN
ΚΑΙ O. CLEMENT

ΥΠΟ

Κ. Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ

ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΥ ΚΑΙ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΑΤΕΡΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ
ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΠΑΡΑ G. FLOROVSKY. A. SCHMEMMANN
ΚΑΙ O. CLEMENT

«Ὁ γὰρ μὴ κατὰ τὴν Παράδοσιν τῆς Καθολικῆς
Ἐκκλησίας πιστεύων ἄπιστός ἐστι...»

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ,

Ἐκθ. τῆς Ὁρθ. πίστεως, κ, ιθ', P.G. 94, 1128.

Βιογραφικὰ στοιχεῖα.

Ὁ Ρῶσος πρωτοπρεσβύτερος π. Γεώργιος Βασίλιεβιτς Φλωρόφσκι¹ ἐγεννήθη εἰς τὴν Ὀδησσὸν τὴν 28ην Αὐγούστου 1893, ἐκ πατρὸς ἱερέως. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν ἱστορικοφιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου τῆς γενετείρας του, λαβὼν τὸ πτυχίον τὸ 1916. Κατ' ἀρχὰς ἐδίδαξεν ἱστορίαν εἰς τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν. Ἀργότερον, τὸ 1919, ἀπέκτησε τὸν τίτλον τοῦ «Μαγίστρου τῆς Φιλοσοφίας» καὶ ἐξελέγη «λέκτωρ» τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὀδησοῦ, ἀλλὰ τὸ 1920

¹ Πρὸβλ. α) List of writings of professors of the russian orthodox theological Institute in Paris, 1925-1954 (Paris) (1954), σ. 49, ἐνθα καὶ ἀναγραφὴ (ὑπὸ † L. Zander) τῶν ἔργων του, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1926-1950. β) Ἡ τελετὴ ἀνακηρύξεως ἐπιτίμων διδασκτῶρων τῆς Θεολογίας, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς ἐκδιδομένη ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, τ. 5ος, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 256-258 (= Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης). γ) Γ. Σ. Μπέμπη, Τὸ ἔργον καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ χριστιανοῦ ἱστορικοῦ κατὰ τὸν Γ. Φλωρόφσκι, Ἀθήναι 1961. δ) Τοῦ αὐτοῦ, Φλωρόφσκι Γεώργιος, Θ.Η.Ε., 11, 1183-1186. ε) Κ. Κ. Παπουλίδη, Τὸ Ὁρθόδοξον Θεολογικὸν Ἰνστιτούτον τῶν Παρισίων «Ὁ Ἅγιος Σέργιος», «Ἐκκλησία» 43 (1966) 260-262, ἐνθα εὐρυτέρα βιβλιογραφία στ) Y.-N. Lelouvier, Perspectives russes sur l'Église Un theologien contemporain: Georges Florovsky, Paris (Centurion) (1968), (βιογραφικὰ στοιχεῖα, σσ. 13-25). Εἰς τὸ ἔργον του ὁ Y.-N. Lelouvier παρουσιάζει ἕνα Φλωρόφσκι ὡς καλὸν Ρωμαιοκαθολικὸν θεολόγον, πρὸβλ. καὶ αὐτόθι, σσ. 168-169 ζ) H. Williams, George Vasillievich Florovsky: His American Career (1918-1965), «The Greek Orthodox Theological Review», XI (1965) 7-107.

κατέφυγε μετά της οικογενείας του εις την Σόφειαν και τὸ 1921 εις τὴν Πράγαν, ἔνθα ἐδίδαξεν εις τὴν ἐκεῖ Νομικὴν Σχολὴν τῶν Ρώσων ἐμιγ-
κρέδων. Τὸ 1926 ἐξελέγη καθηγητὴς εις τὸ Ὁρθόδοξον Θεολογικὸν
Ἰνστιτούτον τῶν Παρισίων ἐ'Ο Ἅγιος Σέργιος», ἔνθα ἐδίδαξε Πα-
τρολογία (1926 - 1939) καὶ Δογματικὴν καὶ Ἠθικὴν Θεολογίαν
(1945 - 1948). Ἐχειροτονήθη εις πρεσβύτερον τὸ 1932 εις Παρισίους.
Τὸ 1950 ἀναλαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ διευθυντοῦ εις τὸ Ὁρθόδοξον
Θεολογικὸν Σεμινάριον τῆς Νέας Ἱερουσολέμης ἐ'Ο Ἅγιος Βλαδίμηρος»,
ἔνθα παρέμεινε μέχρι τοῦ 1955. Ἐκτοτε ἐδίδαξεν εις πολλὰ πανεπι-
στήμια τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς (Columbia, Union
Theological Seminary, Boston University, Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Σχο-
λὴ τοῦ Brookline, Harvard καὶ Princeton). Εἶναι ἐπίτιμος διδάκτωρ
Θεολογίας τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Σκωτίας (1924),
τοῦ Boston University (1950), τῆς Θεσσαλονίκης (1969), τοῦ πανε-
πιστημίου Notre Dame τῶν Η.Π.Α. (1966) καὶ τοῦ Ὁρθοδόξου Θεο-
λογικοῦ Σεμιναρίου Νέας Ἱερουσολέμης ἐ'Ο Ἅγιος Βλαδίμηρος» (1968).
Εἶναι ἀκόμη μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῶν Η.Π.Α. (1964)
καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1965). Μετέσχεν
εις πολλὰ διεθνή συνέδρια, ἰδίως τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, Πατρο-
λογικῶν συνέδριον τῆς Ὁξφόρδης καὶ ἐκλήθη ὑπὸ πολλῶν πανεπιστη-
μίων ὅπως δώση διαλέξεις. Εἶναι πολλὰ εις ἀριθμὸν τὰ ἄρθρα του, τὰ
ὁποῖα ἤδη διὰ τὴν συγκεντρώσιν τῆς ἀπαιτεῖται μεγάλη ἰκανότης, ἐπειδὴ
ἔγραψεν εις πλείστας ὄσας γλώσσας καὶ ἐπὶ τεσσαράκοντα καὶ πλέον
ἔτη. Περιοδικὰ διεθνοῦς κύρους ἐπιζητοῦν τὰ ἄρθρα καὶ τὴν συνερ-
γασίαν του.

Ἐ'Ο Ρώσος πρωτοπρεσβύτερος π. Ἀλέξανδρος Σμέμαν²
ἐγεννήθη τὸ 1921 εις Ταλλὴν τῆς Ἑσθονίας. Ἐσπούδασεν εις τὸ Ὁρ-
θόδοξον Θεολογικὸν Ἰνστιτούτον τῶν Παρισίων ἐ'Ο Ἅγιος Σέργιος»,
τοῦ ὁποίου εἶναι πτυχιούχος, ἐμάγιστρος καὶ διδάκτωρ εις τὴν Λει-
τουργικὴν Θεολογίαν. Κατ' ἀρχὰς ὑπηρετήσεν ὡς ἐλέκτωρ εις τὸ αὐ-
τὸ Ἰνστιτούτον, ἀλλ' ἀποχωρήσας τὸ 1951, μετέβη πρὸς ἐπὶ ἀνδρῶσιν
τοῦ νεοϊδρυθέντος Ὁρθοδόξου Θεολογικοῦ Σεμιναρίου τῆς Νέας Ἱερου-
σολέμης ἐ'Ο Ἅγιος Βλαδίμηρος». Ἐκεῖ ἐδίδαξε Λειτουργικὴν Θεολογίαν,
Πατρολογία καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν. Σήμερον διδάσκει Λει-

² Πρβλ. α) List of writings... ἔ.ἀ., σσ. 94-95, ἔνθα καὶ κατάλογος
(ὑπὸ τοῦ † L. Zander) τῶν ἔργων του μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1947-1952. β) Κ.
Κ. Παπουλίδης, ἔ.ἀ.

τουργικὴν Θεολογίαν καὶ εἶναι ὁ διευθυντὴς τοῦ Σεμιναρίου. Μετέσχε
πολλῶν διεθνῶν συνεδρίων καὶ ἐκλήθη ὅπως δώση διαλέξεις εις πανε-
πιστήμια τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἑυρώπης.

Ἐ'Ο Γάλλος κ. Olivier Clement³ εἶναι «agregé»⁴ εις τὴν
φιλοσοφίαν τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων καὶ καθηγητὴς εις τὴν
Παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν Θηλέων τῆς αὐτῆς πόλεως. Ἀποχωρήσας
τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξεν ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα
ἀγνωστικιστὴς καὶ ἀργότερον ἐρωτοτρόπησε μὲ τὴν ἑβραϊκὴν φιλοσο-
φίαν καὶ τὸν βουδδισμόν. Μελετῶν Ρώσους συγγραφεῖς καὶ φιλοσό-
φους (κυρίως τὸν Μπερντιάγιεφ), προσεχώρησεν εις τοὺς κόλπους τῆς
Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἶναι σοβαρὸν καὶ ἠγετικὸν στέλεχος τῶν Γάλ-
λων Ὁρθοδόξων καὶ διευθυντὴς συντάξεως τοῦ ὀρθοδόξου γαλλοφώνου
περιοδικοῦ «Contacts». Ἀπὸ τὸ ἔτος 1965 εἶναι ἐλέκτωρ τοῦ Ὁρθοδό-
ξου Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Παρισίων ἐ'Ο Ἅγιος Σέργιος» εις
τὴν Συμβολικὴν Θεολογίαν καὶ εις τὴν Ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς Θεο-
λογίας. Ὡς συγγραφεὺς ἔχει τὸ χάρισμα νὰ μεταδίδῃ τὰς θέσεις τῆς
Ὁρθοδόξου Θεολογίας «εις τὰ δυτικὰ πλαίσια» λόγῳ τῆς δυτικῆς κατα-
γωγῆς του. Κρατεῖ ἄσβεστον τὴν φλόγα τοῦ «νεοφωτιστοῦ».

Πατερικὴ παράδοσις παρὰ G. Florovsky, A. Schmemmann καὶ O. Clement.

Ἐ'Ο π. Γ. Φλωρόφσκι βάλλων κατὰ τῶν σλαβοφίλων ὑπε-
στήριξε χαρακτηριστικῶς ὅτι εις τὴν Ρωσίαν (καὶ τὸ γεγονός μετα-
φέρεται εις πάσας τὰς Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας): «... Ἐν ὀνόματι τῆς
ἀπλῆς εὐσεβείας ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ σήμερον ἄνθρωποι ποὺ ὑποστη-
ρίζουν ὅτι, ὅταν πρόκειται νὰ μιλήσῃ κανεὶς περὶ Χριστιανισμοῦ καὶ
Ὁρθοδοξίας, πρέπει νὰ χρησιμοποιῆ μία γλώσσα τεχνητὴ, διήθεν λαϊκὴ,
γεμάτη ψευδοσυντριβὴ καὶ ψευδοκατάνυξη. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ ἀποτε-
λοῦν ἐπικίνδυνον μορφήν σκοταδισμού, γνώρισμα συνήθως κουρασμέ-
νων καὶ ἀπογοητευμένων διανοουμένων. Μέσα σ' ἓνα τέτοιο πλαίσιο
ἡ Ὁρθοδοξία μεταβάλλεται εὐκόλως σ' ἓνα εἶδος ἠθογραφικῆς λαογρα-
φίας»⁵.

³ Κ. Κ. Παπουλίδης, ἔ.ἀ.

⁴ Ἐπιστημονικὸς τίτλος ἐν Γαλλίᾳ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχων μὲ τὸν τοῦ
ὑφηγητοῦ παρ' ἡμῶν. Ὁ agregé δύναται νὰ μὴ εἶναι κἀν διδάκτωρ.

⁵ Γ. Φλωρόφσκι, Ἡ πορεία τῆς ρωσικῆς Θεολογίας, ἐν τῷ συλλο-
γικῷ ἔργῳ: «Θεολογία, Ἀλήθεια καὶ Ζωή, Πνευματικῶν Συμπόσιον», Ἀθήνα
(Ζωή) 1962, σ. 22 ἐν συνεχείᾳ: Ἡ πορεία...).

α) Ποιοί είναι οι Πατέρες της 'Εκκλησίας.

Συνηθίζομεν, γράφει ο π. Γ. Φλωρόφσκι⁶, να θεωρῶμεν ὅτι ἡ ἀρχαία 'Εκκλησία ἦτο τρόπον τινά, πλησιεστέρα εἰς τὴν πηγὴν τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ ἐποχὴ τῶν Πατέρων παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτί. Τοῦτο, λέγει, εἶναι ἀστοχία διότι παρεσύρθημεν ἀπὸ χρονολογικὰ ὄρια τεθέντα ὑπὸ τῆς σχολαστικῆς Θεολογίας, ὑποστηρίζοντες ὅτι ὁ "Άγιος 'Ιωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἦτο ὁ τελευταῖος πατὴρ τῆς 'Ανατολῆς, ἢ ἀκόμη ὅτι ὁ "Άγιος Γρηγόριος ὁ Διάλογος ἢ ὁ 'Ισίδωρος τῆς Σεβίλλης ὁ τελευταῖος πατὴρ τῆς Δύσεως. Διὰ τὸ ὅμως, ἐρωτᾷ, ὁ "Άγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης νὰ μὴ συμπεριλαμβάνεται μεταξὺ τῶν Πατέρων; Ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τοῦ Mabillon, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ Βερνάρδος τοῦ Clairvaux ἦτο «ὁ τελευταῖος τῶν Πατέρων καὶ βεβαίως οὐχὶ ὑποδέεστερος τῶν ἀρχαιοτέρων». Ἡ ἐποχὴ τῶν σχολαστικῶν ἀπώθησε, λέγει, τοὺς Πατέρας. Δυστυχῶς ὅμως ἡ 'Ορθόδοξος 'Εκκλησία ὄχι μόνον παρεσύρθη ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν, ἀλλ' ἐδημιούργησε καὶ ἰδικόν της σχολαστικισμόν. Μήπως πολλοὶ εἰς τὴν 'Ανατολὴν δὲν θεωροῦν ὅτι ἡ ἐποχὴ τῶν Πατέρων φθάνει μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀυτοκράτορος 'Ιουστινιανοῦ ἢ ἀκόμη τὸ ἔτος 451; Καὶ συνεχίζει: «Ὁ ὑπερτονισμὸς τῶν πρώτων πέντε αἰώνων, ἐπικινδύνως διαστρέφει τὴν θεολογικὴν ἀντίληψιν καὶ ἐμποδίζει τὴν ὀρθὴν κατανόησιν αὐτοῦ τούτου τοῦ δόγματος τῆς Τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ ὅρος τῆς "Εκτῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου δύναται νὰ θεωρηθῆται ὡς ἀπλοῦν παράρτημα τῆς Τετάρτης μὲ ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ἐπιστήμονας θεολόγους μόνον καὶ ἡ μορφή τοῦ 'Αγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ σχεδὸν λησμονεῖται. Ὁμοίως, ἡ θεολογικὴ σημασία τῆς 'Εβδόμης Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀφανίζεται πλήρως καὶ ἀπορεῖ κανεὶς διατὶ ἡ Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας συσχετίζεται μὲ τὴν ἔναντι τῶν εἰκονομάχων νίκην τῆς 'Εκκλησίας. Δὲν ἦτο ἀπλῶς μία τελετουργικὴ φιλονικία; Πολλάκις λησμονοῦμεν ὅτι ὁ περίφημος ὅρος τοῦ Consensus quinquesaecularis, δηλαδή μέχρι τῆς Τετάρτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, εἶναι ὅρος προτεσταντικὸς καὶ ἀνταντακῶς ἰδιάζουσαν προτεσταντικὴν θεολογίαν περιτῆς ἱστορίας. Ὁ συνηθῆς τονισμὸς τῶν Ἐπτά Οἰκουμε-

⁶ Τοῦ αὐτοῦ, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Πατερικὴ Παράδοσις, ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ: «Πανηγυρικὸς Τόμος ἑορτασμοῦ τῆς ἑξακοσιοστῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ 'Αγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, 1359-1959», Ἐπιμελεία τοῦ Γ. Γραμ. τῆς Ἐπιτροπῆς ἑορτασμοῦ καθ. Π. Κ. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 244 ἐξ. (ἐν συνεχείᾳ: Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς...).

νικῶν. Συνόδων δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα πολὺ καλύτερος, ὅταν τεῖνῃ, ὅπως συνηθῶς γίνεται, εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς πνευματικῆς αὐθεντίας τῆς 'Εκκλησίας εἰς τοὺς πρώτους ὀκτὼ αἰῶνας, ὡσὰν ὁ χρυσοῦς αἰὼν νὰ εἶχε περάσει καὶ νὰ εὐρισκώμεθα τώρα ἤδη εἰς σιδηροῦν τινα αἰῶνα κατὰ πολὺ ὑποδεέστερον εἰς τὴν πνευματικὴν ζωτικότητα καὶ αὐθεντίαν. Τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τοῦ ἐπιπολαίου τούτου καθορισμοῦ τῶν ἐποχῶν εἶναι ὅτι λησμονοῦμεν ἐντελῶς τὸ κληροδόχημα τῆς βυζαντινῆς θεολογίας⁷.

Καὶ συνεχίζει τὴν κριτικὴν τοῦ ο. π. Γ. Φλωρόφσκι, εἰς ὅσους διαχωρίζουν τοὺς Πατέρας ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς Πατέρας, ὑποστηρίζων ὅτι οἱ "Άγιοι Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος καὶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς δὲν ὑστεροῦν τῶν Πατέρων τῶν πρώτων πέντε αἰώνων⁸. Τέλος, ὡς παράδειγμα ἀναφέρει τὴν ὑπαρξιν τῆς Φιλοκαλίας, ἡ ὁποία εἶναι ἐν κορπῷ κειμένων ἄνευ διακρίσεων τῶν χρονολογιῶν καὶ τῶν ἐποχῶν⁹.

Εἰς τὸ αὐτὸ θέμα ὁ π. Α. Σμέμαν ὑποστηρίζει ὅτι: «Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν διακοπὴν τῆς δημιουργικῆς πατερικῆς παραδόσεως ἡ Θεολογία μας ὑπέστη μίαν μακρὰν δυτικὴν αἰχμαλωσίαν, ἡ ὁποία βαθέως ἐσκότισε καὶ εἰς ὠρισμένας μάλιστα περιπτώσεις παρεμόρφωσε τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογικὴν σκέψιν. Κατὰ τὴν αὐτὴν μεταβυζαντινὴν καὶ μεταπατερικὴν περίοδον ἐσημειώθη καὶ μία ριζικὴ μεταβολὴ τῆς θέσεως καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς Θεολογίας εἰς τὴν ζωὴν τῆς 'Εκκλησίας¹⁰.

β) Ἡ Παράδοσις τῆς 'Εκκλησίας καὶ ἡ Παράδοσις τῶν Πατέρων.

Διὰ τὴν Ὁρθόδοξον 'Εκκλησίαν, κατὰ τὸν Ὁ. Κλεμάν, Παράδοσις τῆς 'Εκκλησίας δὲν εἶναι ἑτέρα πηγὴ Θείας Ἀποκαλύψεως παράλληλος πρὸς τὰς Ἁγίας Γραφὰς ἀλλὰ «ὁ μοναδικὸς τρόπος τῆς λήψεως τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως¹¹». Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν Βλ. Λόσσκι, Παράδοσις τῆς 'Εκκλησίας εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ὁποῖον καθορίζει τὰς Ἁγίας Γραφὰς καὶ προφυλάσσει τὴν ἔννοιάν των¹². Καὶ συνεχίζει ὁ κ. Ὁ.

⁷ Αὐτόθι, σσ. 245-246.

⁸ Αὐτόθι, σ. 246.

⁹ Αὐτόθι, σ. 247.

¹⁰ Α. Σμέμαν, Θεολογία καὶ Ἐὐχαριστία, ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ: «Θεολογία, Ἀλήθεια καὶ Ζωή...», ἐ.ἀ., σσ. 91-92.

¹¹ O. Clement, L'Église Orthodoxe, coll. «Que sais-je?», Paris (P.U.F.) 1961, σ. 84.

¹² Αὐτόθι.

Κλεμάν, αναφέρων ότι Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι τὸ συμπλήρωμα τοῦ Λόγου, ἀλλὰ ἡ πνοὴ ἢ μεταφέρουσα τὸν Λόγον καὶ καθιστῶσα Αὐτὸν ζῶντα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐξ ἄλλου, Παράδοσις Ἐκκλησίας εἶναι καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἰεραρχίας ἢ ἡ δόξα ἢ ἡ δόξα συνθέτει τὰ φαινομενικῶς ἑτερογενῆ τμήματα τῆς Βίβλου εἰς εἰς μοναδικὸν σύνολον τῆς Ἀληθείας¹³. Τέλος, διὰ τὸν Ὁ. Κλεμάν, Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ κριτικὸν πνεῦμα ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον διακρίνει τοὺς κόκκους τῆς ἀληθείας ἢ τοὺς σωστοὺς συμβολισμούς, τοὺς περιεχομένους εἰς τὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν καὶ τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ Θ. Λατρείᾳ καὶ ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ¹⁴.

Διὰ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι¹⁵, αἱ φράσεις: «Ἐπόμενοι τοῖς Ἁγίοις Πατράσι» καὶ «Ἐπακολουθοῦντες τῇ θεηγόρῳ διδασκαλίᾳ τῶν Ἁγίων Πατέρων ἡμῶν ἐν τῇ Παραδόσει τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας», ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐταύτιζε πάντοτε τὴν πίστιν τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ ὅτι ἡ ταυτότης αὕτη εἶναι δεῖγμα ὀρθῆς πίστεως. Ἐνταῦθα παραπέμπει εἰς τὴν γνωστὴν φράσιν τοῦ Ἀγ. Βικεντίου τοῦ ἐκ Λειρίνης: «Ad ipsa item catholica ecclesia magnopere curandum est ut id teneamus, quod ubique, quod semper quod ob omnibus creditum est».

Ἡ «ἀρχαιότης» ὅμως, συνεχίζει, δὲν εἶναι πάντοτε ἰκανὸς ὅρος ἀποδείξεως τῆς ὀρθῆς πίστεως καθ' ὅτι καὶ αἱ «αἰρέσεις» δύνανται νὰ χρησιμοποιοῦν μερικὰς παραδόσεις. Ἐξ ἄλλου, τὰ ἀρχαῖα ἦθη πολλάκις δὲν εἶναι ἐγγύσις ἀληθείας. Ἡ «ἀληθινὴ παράδοσις» εἶναι ἡ μόνη «παράδοσις τῆς ἀληθείας» (= Traditio veritatis). Καὶ ἡ Παράδοσις, κατὰ τὸν Ἀγ. Εἰρηναῖον, βασίζεται εἰς τὸ «χάρισμα τῆς ἀληθείας» (Charisma veritatis). Ἡ παράδοσις δὲν εἶναι συνέχεια τῆς ἀνθρωπίνης μνήμης ἢ ἡ διάρκεια τῶν τελετουργικῶν συνηθειῶν, ἀλλ' ἡ συνέχεια τῆς Θείας διαφωτίσεως, ἢ παραμένουσα παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ μαρτυρία τῶν Πατέρων («Ἐπόμενοι τοῖς Ἁγίοις Πα-

¹³ Αὐτόθι.

¹⁴ Αὐτόθι, σ. 85.

¹⁵ Γ. Φλωρόφσκι, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς... ἔ.ἀ. σσ. 240 ἔξ. Πρβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ The function of Tradition in the ancient Church, «The Greek Orthodox Theological Review», IX (1963-1964) 181-200. Τοῦ αὐτοῦ, The auctority of the ancient Councils and the Tradition of the Fathers, «Glaube Geist Geschichte», feitschrift fur E. Benz, Leiden 1967.

τράσι) εἶναι ἀναδρομὴ εἰς πρόσωπα, εἰς ἀγίους καὶ εἰς μάρτυρας. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἐξ ἴσου ἐπιφορτισμένη μὲ τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων καὶ μὲ τὰ δόγματα τῶν Πατέρων. Ἐνταῦθα παραπέμπει εἰς ἀρχαῖον ὕμνον, συνταγένητα ἴσως, λέγει, ὑπὸ τοῦ Ἀγ. Ρωμανοῦ τοῦ Μελοδοῦ:

«Τῶν Ἀποστόλων τὸ κήρυγμα καὶ τῶν Πατέρων τὰ δόγματα
ἢ Ἐκκλησία φυλάττουσα, μίαν τὴν πίστιν ἐσφράγισε
καὶ τὸν χιτῶνα φοροῦσα τῆς Ἀληθείας τὸν ὕφαντὸν ἐκ τῆς ἄνω
Θεολογίας

ὀρθοτομεῖ καὶ δοξάζει τῆς εὐσεβείας τὸ μέγα μυστήριον».

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι Ἀποστολικὴ ἀλλὰ καὶ Πατερικὴ. Καὶ μόνον διότι ἡ Ἐκκλησία εἶναι Πατερικὴ συνεχίζει νὰ εἶναι Ἀποστολικὴ. Οἱ Πατέρες εἶναι μάρτυρες τῆς ἀρχαίας πίστεως ἀλλὰ καὶ τῆς ἀληθοῦς πίστεως. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς πατερικῆς Θεολογίας εἶναι ὁ ὑπαρκτικὸς αὐτῆς χαρακτήρ. Ἐνταῦθα παραπέμπει εἰς τὸν Ἀγ. Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, γράψαντα ὅτι οἱ Πατέρες ἐθεολόγουν «ἀλιευτικῶς, οὐκ ἀριστοτελικῶς». Ἡ διδασκαλία τῶν Πατέρων παραμένει κήρυγμα¹⁶. Πάντως, διὰ τοὺς Πατέρας, κατὰ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι, Παράδοσις δὲν εἶναι ἡ ἀπλή ἀναμετάδοσις τῶν δογμάτων, ὡς εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ συνεχιζομένη ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Δὲν ἦτο κάτι τὸ καθωρισμένον, ἀλλὰ μᾶλλον μία διεσδυσίς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως¹⁷. Ἡ ἐρμηνεία, κατὰ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου του περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γράφοντος ὅτι ὑπάρχει «Παράδοσις ἄγραφος» ἐμπεριεχομένη εἰς τὰς τελετουργικὰς τελετὰς καὶ ἀποτελουμένη ἐκ Κήρυγματων καὶ Δογμάτων, δὲν ἦτο ἄλλο τι εἰμὴ ἢ ταῦτις εἰς τὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας¹⁸. Πάντως δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι διὰ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι, ἡ Παράδοσις τῶν Πατέρων δὲν διεκόπη ποτὲ εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας¹⁹.

Ὁ π. Ἀ. Σμέμαν ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτὰ μὲ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι σχετικῶς μὲ τὴν Παράδοσιν τῶν Πατέρων²⁰.

¹⁶ Y. - N. Lelouvier, ἔ.ἀ. σ. 117.

¹⁷ Αὐτόθι, σ. 110.

¹⁸ Αὐτόθι, σ. 112.

¹⁹ Αὐτόθι, σ. 117.

²⁰ Βλ. κυρίως A. Schmemmann, The Orthodox Tradition, ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ, «The Convergence of Tradition», ἔκδ. ὑπὸ E. O' Brien New York 1967.

Ἐναντιώσεις τῆς Ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας παρὰ G. Florovsky, A. Schmemmann, καὶ O. Clement.

«Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀποστολή καί... ἡ ἀποστολή ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς καὶ τὴν ἴδια τὴν ζωὴ τῆς. Χρειάζεται νὰ θυμώμαστε ὥστος πὺς ὀρισμένες διαστάσεις τῆς χριστιανικῆς ἀποστολῆς ἢ Ἐκκλησίας συχνὰ τίς λησμονήσε, ἀπὸ τὸν καιρὸ πὺς παραδέχτηκε τὴν ἐγκαθίδρυσὴ τῆς στὸν κόσμον καὶ τὴν ἀξιολογία τῆς ὡς μιᾶς παγκόσμιας θρησκείας»²¹.

«Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν ἦταν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς χριστιανικῆς ἀποστολῆς στὰ περασμένα, πρέπει σήμερον μὲ τιμιότητα νὰ ἀντιμετωπίσουμε μιᾶ διπλὴ ἀποτυχία: τὴν ἀποτυχία νὰ πετύχουμε ὁποιαδήποτε οὐσιαστικὴ νίκη καταπάνω στὶς ἄλλες μεγάλες παγκόσμιες θρησκείες καὶ τὴν ἀποτυχία νὰ καταπολεμήσουμε μὲ ὁποιοδήποτε σημαντικὸ τρόπο τὴν κυρίαρχη καὶ ἀξαναπόνητη κασμικότητα τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἀπλῶς μιᾶ θρησκεία ἀνάμεσα στὶς ἄλλες καὶ σίγουρα πέρασε ὁ καιρὸς πὺς οἱ Χριστιανοὶ μπορούσαν νὰ παίρνονε τίς ἄλλες θρησκείες γιὰ πρωτόγονες καὶ γιὰ καταδικασμένες νὰ χαθοῦνε κάτω ἀπὸ τὴν ἀταπόδειχτη ἀνωτερότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ»²².

α) Νεοπατριστικὴ Σύνθεσις.

Ἡ Παράδοσις γράφει ὁ Ὁ. Κλεμάν²³, πρέπει «νὰ δημιουργῆ νέας ὀρολογίας», κατὰ τὸν Ἁγ. Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, διὰ νὰ καθιστᾷ πάντοτε σύγχρονον τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ δημιουργία τῶν νέων ὀρολογιῶν δὲν σημαίνει τὴν σταδιακὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ὡς δογματικὴν ἐξέλιξιν, καθ' ὅτι ἅπαντα ἡ ἀλήθεια περιέχεται εἰς τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας: ἀλλὰ ὁ Ὁ. Κλεμάν τὴν ἐρμηνεύει ὡς μιᾶν συγκεντρωτικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία διὰ τοῦ δόγματος προστατεύει τὴν Ἐκκλησίαν, ὅταν αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὰς δυσκολίας κάθε ἐποχῆς.

Τὸ νὰ κρατοῦμε ἀλώβητους τὰς τελετουργικὰς ἀκολουθίας, γράφει ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι²⁴, δὲν σημαίνει ὅτι κρατοῦμε τὴν Παράδοσιν.

²¹ Τοῦ αὐτοῦ, Γιὰ νὰ ζήσῃ ὁ κόσμος, Προλ. καὶ μετάφρ. Ζ. Λορεντζάτου, Σειρὰ «Σύνορον», Ἀθήνα (ε' Ἀθηνᾶς) 1970, σ. 174.

²² Αὐτόθι, σσ. 174 - 175.

²³ O. Clement, ἔ.α., σ. 86.

²⁴ Y.-N. Lelouvier, ἔ.α., σσ. 147 ἔξ.

Ἀπαιτεῖται, γράφει, ἡ πνοὴ τῶν Πατέρων: ἀλλὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῆ ἀρχαιολογικῶς. Μία καλὴ παραπομπὴ εἰς τοὺς Πατέρας δὲν σημαίνει τίποτε, ἀλλὰ μᾶλλον χαρακτηρίζεται, ὑπὸ τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκι, καὶ ὡς ἐπικίνδυνος ἀκόμη συνήθεια. Ἀπαιτεῖται ἡ δημιουργικὴ ἐπιστροφή εἰς τοὺς Πατέρας, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει νεοπατριστικὴν σύνθεσιν. Ἡ νεοπατριστικὴ σύνθεσις εἶναι Χριστοκεντρικὴ, μὲ ἰδιαιτέρον τονισμὸν τὴν ἐνσάρκωσιν καὶ τὴν ἀνάστασιν. Ἡ νέα πνοή, ἡ ὁποία ζητεῖται ὑπὸ τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκι καὶ ἡ ὁποία εἶναι ἐπὶ θεμελιώδους προϋπόθεσις τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Θεολογίας, εἶναι ἡ «ἀνάκτησις τοῦ πατερικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι». Ἐπιστροφή εἰς τοὺς Πατέρας, κατὰ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι, σημαίνει πρόοδον καὶ ὄχι ὀπισθοδρομίαν. «Σημαίνει νὰ ἀνακτήσῃ κανεὶς τὴν ἰκανότητα νὰ φλέγεται, μόνις ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ πῦρ τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ ὄχι νὰ γίνῃ εἰδικὸς εἰς τὸν καταρτισμὸν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν ἢ συλλογῶν ἀπεξηραμμένων βοτάνων». Τέλος, κατὰ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι, ὁ θεολόγος ἀκολουθεῖ τοὺς Πατέρας ὅταν δημιουργῆ, ὄχι ὅταν ἀπλῶς τοὺς μιμῆται ἢ τοὺς ἐπαναλαμβάνῃ.

Ὁ π. Ἀ. Σμέμαν ἐρωτᾷ: ἡ «Πατερικὴ ἀναγέννησις» ἢ «Νεοπατριστικὴ σύνθεσις» μήπως δὲν εἶναι ἀνακεφαλαίωσις τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων, στηριζομένη ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως ὅτι οἱ Πατέρες «ἔχον ἤδη εἶπει ὅλα ὅσα ἔπρεπε νὰ λεχθοῦν»;²⁵ Καὶ ἀπαντᾷ, ὑποστηρίζων ὅτι μιᾶ τοιαύτη στροφή καὶ ἂν ἀκόμη ἦτο ὀρθὴ ἢ βασικὴ προϋπόθεσις τῆς, δὲν θὰ ἔλυνε ἀσφαλῶς τὸ πρόβλημα τῆς σημερινῆς ἀποξενώσεως τῆς Θεολογίας ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι ἐκαμμία σειρά εἰδικῶν πατρολογικῶν μονογραφιῶν, καμμία δημοσίευσίς τῶν πατερικῶν κειμένων εἰς λαϊκὰς ἐκδόσεις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ, ἀφ' ἑαυτῆς, τὴν ζῶσαν καὶ δημιουργικὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας, εἰς τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας²⁷. Πάντως, καταλήγει ὁ π. Ἀ. Σμέμαν, «εἶναι... ἀληθὲς ὅτι ἡμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι, καὶ μὲν διετηρήσαμεν ἀκεραίαν καὶ ἀλώβητον τὴν πατερικὴν κληρονομίαν, ἀλλὰ εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἐλησμονήσαμεν δυστυχῶς πὺς νὰ τὴν χρησιμοποιοῦμεν...»²⁸.

²⁵ Γ. Φλωρόφσκι, Ἡ πορεία..., ἔ.α., σσ. 26 ἔξ.

²⁶ Α. Σμέμαν, Θεολογία καὶ Εὐχαριστία..., ἔ.α., σσ. 120 ἔξ.

²⁷ Αὐτόθι, σ. 221.

²⁸ Α. Σμέμαν, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Λειτουργίαν, ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ: «Ἡ Λειτουργία μας», Ἀθήνα (ε' Ζωή) 1963, σ. 61.

β) *Αφομοιώσεις Καθολικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Παραδόσεων.*

Παρουσιάζων ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι, μίαν αὐστηρὰν κριτικὴν, κυρίως τῶν σλαβοφίλων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Ρωσίᾳ νοοτροπίας, διαπιστώνει²⁹ ὅτι πολλοὶ ἠγγνόσαν τὴν Θεολογίαν καὶ τὴν ἀντικατέστησαν μὲ Κανόνας τῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ μὲ παλαιὰς παραδόσεις Τυπικοῦ. Τὴν κατάστασιν ταύτην ὀνομάζει καθαρὸν ἀγνωστικισμόν, περιβεβλημένον μὲ τὸν μανδύαν τῆς εὐσεβείας καὶ καταλήγει ὅτι τοῦτο εἶναι αἵρεσις, τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ τῶν νέων «ἀντισόφων» ἢ νέων «γνωσιομάχων». Μόνον, ἐπαναλαμβάνει ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι, τὸ ταπεινόν, καθαρόν, ἀγρυπνον καὶ ἡσκημένον θεολογικὸν πνεῦμα θὰ μᾶς προφυλάξῃ ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῆς αὐστηρᾶς προσηλώσεως εἰς τοὺς τύπους ἢ τοὺς Κανόνας τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ συνεχίζει, ὑποστηρίζων ὅτι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Πέτρου εἰς τὴν Ρωσίαν ἡ εὐσέβεια εἶχεν ἀπωθηθῆ εἰς τὰ κατώτατα στρώματα καὶ ἐπῆλθεν ἡ ρῆξις μεταξὺ διανοουμένων καὶ τοῦ «λαοῦ». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κατηγορεῖ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὸν «λαόν» σλαβοφίλους τῆς Ρωσίας, γράφων ὅτι ὁ «λαός» ἔχει δηλητηριασθῆ μὲ τὰ «σμός», ἐνῶ οἱ μορφωμένοι γνωρίζουν τί πιστεύουν (ὅταν πιστεύουν). Καὶ καταλήγει ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι: «ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ κανεὶς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι ἡ αὐστηρὰ ἄσκησις, ἡ ψυχικὴ καὶ διανοητικὴ, καὶ ὄχι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν «λαόν», ἡ παλινδρόμησις. Ὅχι τὸ φολκλόρ, οἱ λαϊκοὶ θρηῖλοι, αἱ ὠραῖαι συνήθειαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλ' ἡ νηστεία καὶ ἡ ἐπίπονος προσπάθεια· ὄχι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν νηπιώδη πρωτογονισμόν, ἀλλ' ἡ εἰσοδος (μᾶλλον ἢ ἔξοδος) εἰς τὴν ἱστορίαν, διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῶν καθολικῶν καὶ οἰκουμενικῶν παραδόσεων».

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι σημαντικὴ καὶ ἀνησυχητικὴ ἡ παρατήρησις τοῦ π. Ἀ. Σμέμαν: Ὁ διαχωρισμός, γράφει³⁰, μεταξὺ Λατρείας καὶ Θεολογίας εἶχε καταστρεπτικώτατα ἀποτελέσματα. «Συντετέλεσεν εἰς τὸ νὰ χάσῃ ἡ Θεολογία τὰς στερεὰς καὶ ἀντικειμενικὰς τῆς βάσεις καὶ ἄλλοτε μὲν παρουσιάζεται ὡς καθαρὰ ἐπιστήμη, ὡς μία «ἐπιστήμη διὰ τὴν ἐπιστήμην», κατὰ τὸ γνωστὸν εἰς τὴν τέχνην, ἄλλοτε δὲ νὰ μεταβάλλεται εἰς ἀπλὴν ἐξαγγελίαν ἀτομικῶν γνωμῶν καὶ ἀπόψεων, τῶν διαβοητῶν «θεολογουμένων», ποὺ δὲν τολμοῦν καὶ δὲν ἠμποροῦν φυσικὰ νὰ ἀξιώσουν τὴν θέσιν τῆς μαρτυρίας τῆς καθολικῆς Παραδόσεως· συντετέλεσεν, ἐν ὀλίγοις, εἰς τὸ νὰ παύσῃ ἡ Ὁρθόδο-

²⁹ Γ. Φλωρόφσκι, Ἡ πορεία..., ἔ.ἀ., σσ. 22 ἔξ.

³⁰ Α. Σμέμαν, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Λειτουργίαν..., ἔ.ἀ., σσ. 67-68.

ξος Θεολογία νὰ εἶναι ὀρθόδοξος»³¹. Σήμερον, συνεχίζει ὁ π. Ἀ. Σμέμαν, θὰ πρέπει νὰ δώσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς πραγματικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ μὴ συνεχίζωμεν νὰ παρουσιάζωμεν τὸν Χριστιανισμόν ὡς παρηγορίαν, βοήθειαν, λύτρωσιν ἐκ πολλῶν πιέσεων, ἢ ἀκόμη ὡς ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ φόβου, ἐκ τῆς ἀπογοητεύσεως ἢ καὶ τῆς ἀγωνίας, ἀλλὰ ὡς σωτηρίαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου³².

γ) *Κοινωνικὸς Χριστιανισμὸς - Πίστις*

Ἐν βασικὸν θέμα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, κατὰ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι, εἶναι καὶ ἡ δημιουργία μιᾶς Νέας Πολιτείας διὰ τοῦ Κοινωνικοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄντὶ νὰ χάνωμεν χρόνον εἰς ἀντεγκλήσεις, εἶναι, γράφει, καλύτερον νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ Κοινωνικὸν Πρόβλημα³³. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ «ερυθροῦ ἀστέρος» τὸ ἀπαιτεῖ. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα εἶναι κατὰ βάθος πρόβλημα συνειδήσεως καὶ πρόβλημα πνευματικόν. Ἡ τροπὴ τῶν πραγμάτων μετὰ τὴν κομμουνιστικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1917 εἰς τὴν Ρωσίαν, θέτει ὄχι μόνον τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς πίστεως. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν Ρῶσον ποιητὴν Τιούτσεφ: «Τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι ἡ σὰρξ διαφθείρονται σήμερον· καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δοκιμάζει τὴν ἀγωνίαν ποὺ δὲν γνωρίζει ἐλπίδα». Οἱ θεολόγοι σήμερον, συνεχίζει ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀντι-θεολογίαν, ἀλλὰ ὀφείλουσιν νὰ καταστοῦν οἱ μάρτυρες τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Θεολογία μας σήμερον πρέπει νὰ καταστῇ καὶ πάλιν μαρτυρία. Οἱ θεολόγοι οἱ ὅποιοι ἐγνώρισαν τὴν ἀλήθειαν, καλοῦνται νὰ τὴν γνωρίσουν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Οἱ θεολόγοι καλοῦν τοὺς ἄλλους νὰ ταπεινωθοῦν ἐνώπιον τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ πρέπει οἱ ἴδιοι νὰ γνωρίζουν νὰ ὑποκλίνωνται καὶ νὰ εἶναι ταπεινοὶ ἐνώπιον τῆς ἀληθείας. Τέλος, ὡς θεολόγοι, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δώσωμεν μίαν πλήρη ἀπάντησιν εἰς ἐκείνους ποὺ προσπαθοῦν νὰ ὀργανώσουν τὸν κόσμον χωρὶς τὸν Θεὸν καὶ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, νὰ ἀντιτάξωμεν μίαν Θεολογικὴν ὁμολογίαν εἰς τὴν ἀντι-θεϊστικὴν καὶ ἀντιθεϊκὴν ἀνταρσίαν»³⁴.

³¹ Αὐτόθι.

³² Α. Σμέμαν, Γὰ νὰ ζήσῃ ὁ κόσμος..., ἔ.ἀ., σ. 113. - Ἡ ὑπογράμμισις ἐγένετο ὑπ' ἐμοῦ.

³³ Γ. Φλωρόφσκι, Ἡ πορεία..., ἔ.ἀ., σσ. 51-57.

³⁴ Αὐτόθι, σ. 56.

Ὁ π. Ἀ. Σμέμαν παρατηρεῖ ὅτι εἷς ἐκ τῶν βασικῶν σκοπῶν τῆς θεολογικῆς ἐργασίας εἶναι καὶ ἡ συνεχῆς μέριμνα ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὥστε ὁ κόσμος νὰ καταστῇ καλύτερος. Ὅσον ὅμως καὶ ἂν καταστῇ καλύτερος ὁ κόσμος, δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν κατάστασιν τὴν ὁποίαν ἐπεθύμησεν ὁ Θεός. Βεβαίως, ὁ Χριστιανισμὸς δὲν καταδικάζει τὸν κόσμον, ἀλλὰ ὁ κόσμος κατεδίκασε τὸν ἑαυτὸν του, ὅταν εἰς τὸν Γαλγοθᾶν κατεδίκασε τὸν Κύριον Ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὁ ὁποῖος «ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω» (Ἰωάν. α', 10)²⁵.

δ) Οἰκουμενικὴ Κίνησις - Θετικὴ μαρτυρία τῆς Ὁρθοδοξίας.

Διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ, ὑποστηρίζει ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι, ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῶν δυτικῶν ἐπιδράσεων, πρέπει νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰ πατερικὰ της θεμέλια²⁶. Πρέπει προηγουμένως νὰ κατακτήσῃ τὴν πεῖραν τῶν Πατέρων καὶ μετὰ νὰ τὴν ἀναπτύξῃ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν θὰ ἀρνηθῇ τὴν ἐποχὴν της. Ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων μὲ τὴν Δύσιν δὲν σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωσιν της. Εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν πίπτει τὸ μέγα βάρος νὰ ἀναλάβῃ καὶ νὰ μεταμορφώσῃ τὸ ἄγχος καὶ τὴν ἀμφιβολίαν τῆς Δύσεως. Εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν πίπτει τὸ μέγα βάρος νὰ ἐπωμισθῇ τὴν «εὐρωπαϊκὴν ἀγωνίαν» (ὅπως ἔγραψεν ὁ Ντοστογιέφσκι). Μόνον διὰ μιᾶς τοιαύτης «συμπαθείας», ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων, θὰ ἦτο δυνατόν ὁ διηρημένος κόσμος νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ἐνότητά του. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία θὰ πρέπει νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὴν δυτικὴν ἑτερορθοδοξίαν ὄχι τὴν ἀρνητικὴν διαμαρτυρίαν, ἀλλὰ τὴν θετικὴν μαρτυρίαν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ πλήρωμα τῆς Ὁρθοδοξίας.

ε) Φοίτησις εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἀσχολούμενος μὲ λειτουργιολογικὰ θέματα ὁ Ὁ. Κλεμὰν²⁷ θὰ ἀσχοληθῇ καὶ μὲ τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμὸν καὶ θὰ συζητήσῃ τὴν ἐπίδρασιν του ὡς συνθετικοῦ στοιχείου εἰς τὴν βυζαντινὴν λατρείαν. Ὁ ἴδιος θὰ παρουσιάσῃ καὶ ἀντιστοιχίας τῆς βυζαντινῆς λατρείας μὲ

²⁵ Α. Σμέμαν, Γιὰ νὰ ζήσῃ ὁ κόσμος..., ἔ.ἀ., σ. 35.

²⁶ Γ. Φλωρόφσκι, Ἡ πορεία..., ἔ.ἀ., σσ. 42-43.

²⁷ O. Clement, Βασικὸν διάγραμμα τῆς βυζαντινῆς λατρείας, ἐν τῷ συλλογικῷ ἔργῳ: «Ἡ Λειτουργία μας», ἔ.ἀ., σ. 106.

τὸν χορὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τραγωδίας καὶ θὰ ἐπαναλάβῃ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ δραματικότης τῶν κινήσεων, τῶν χειρονομιῶν καὶ τῆς ἀπαγγελίας ἐπιτρέπουν εἰς τὴν βυζαντινὴν λατρείαν νὰ θεωρῆται ὡς χριστιανικὴ κατάληξις τοῦ ἀρχαίου θεάτρου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ π. Ἀ. Σμέμαν εἰς κριτικὴν τῆς «βυζαντινῆς θεοκρατίας» ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτὰ μὲ τὸν Ὁ. Κλεμὰν θέματα καὶ συζητεῖ τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμὸν τῶν βυζαντινῶν εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν, εἰς τὴν Θεολογίαν τῆς εἰκόνας καὶ τὸν μυστικισμὸν τῶν ἡσυχαστῶν, ὑποστηρίζων ὅτι τὰ ἀνωτέρω θέματα παραμένουν ἡ μοναδικὴ πηγὴ ἐμπνεύσεως εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἀκόμη, ὅτι ἡ Παράδοσις ἐθεωρήθη ὡς ἀναπτυχθεῖσα πλήρως καὶ ὡς καταστᾶσα ἀμετάβλητος τέλος ὡς ὀρισθεῖσα (Παράδοσις) τῆς Ἐκκλησίας τῶν «Ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων»²⁸.

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι διαφωνεῖ πῶς, ὑποστηρίζων, ὅτι ἡ ρωσικὴ θεολογικὴ σκέψις δὲν παρέμεινεν αὐστηρῶς εἰς τὰ πλαίσια τῆς πατερικῆς καὶ βυζαντινῆς θεολογικῆς σκέψεως²⁹. Ἡ ρωσικὴ Ἐκκλησία καὶ Θεολογία, κατὰ τὸν π. Γ. Φλωρόφσκι, πρέπει νὰ φοιτήσουν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἑλληνισμὸς ἔχει ἀποκτήσει αἰώνιον χαρακτῆρα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατέστη αἰώνιος κατηγορία τῆς χριστιανικῆς ὑπάρξεως. Βεβαίως μὲ τὴν ὀρολογίαν «ἑλληνισμὸς» ἀναφέρεται εἰς τὸν ἑλληνισμὸν τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, εἰς τὸν ἑλληνισμὸν τῆς Θεῖας Λατρείας καὶ εἰς τὸν ἑλληνισμὸν τῆς εἰκόνας. Ἄλλωστε, ὑπογραμμίζει, εἰς τὴν Ρωσίαν ἀπέδωσαν μόνον οἱ εἰκονογράφοι καὶ τοῦτο διότι προηγουμένως εἶχον ἀφομοιώσει τὴν ἑλληνικὴν εἰκονογραφικὴν πεῖραν. Ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία, γράφει, μόνον ἐν τῷ ἑλληνισμῷ δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι ἀληθὴς Καθολικὴ Θεολογία. Δὲν παραλείπει ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι νὰ ἐξετάσῃ καὶ «τὸν ἑλληνισμὸν» τοῦ Nietzsche, τοῦ A. Ritschl, τοῦ Hegel, τοῦ Schelling, τοῦ Baader, τοῦ Chomiakoff, τοῦ Kant, τοῦ Lotze καὶ τέλος τοῦ Bergson. Γενικῶς, ἀντιδρᾷ ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι εἰς τὴν ἀντικατάστασιν ἢ τὴν μεταφοράν, ὡς σημειοῖ χαρακτηριστικῶς, τῆς Δογματικῆς Θεολογίας ἐκ τῆς «επεπαιωμένης» ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς γλώσσης εἰς τὴν περισσότερον καταληπτὴν γλώσσαν

²⁸ Α. Σμέμαν, La théocratie byzantine et l'Église Orthodoxe, «Dieu Vivant», 25, σ. 35-53. Βλ. σχετικῶς καὶ τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ἄρθρον (τοῦ αὐτοῦ), Autorité et liberté dans l'Église, «Le Messager Orthodoxe», 40-41 (1937-8) 40-53.

²⁹ Γ. Φλωρόφσκι, Ἡ πορεία..., ἔ.ἀ., σσ. 32 ἔξ.

τοῦ νέου ἰδεαλισμοῦ. Τέλος, ὑποστηρίζει ὅτι «Ὅποιος δὲν θέλει νὰ μείνῃ μὲ τοὺς Πατέρας, ὅποιος φοβεῖται μήπως γίνῃ οὐραγὸς τοῦ «πατερικοῦ σχολαστικισμοῦ», ὅποιος ματαίως προσπαθεῖ νὰ ἀνοίξῃ νέους δρόμους μὲ τὴν βοήθειαν τῆς σοφίας τοῦ κόσμου τούτου, αὐτὸς μοιραίως ὠθεῖται ἀπὸ τὴν λογικὴν τῶν ἰδεῶν τῶν πραγμάτων πρὸς τὰ ὀπίσω, πρὸς μίαν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἀνεύρῃ ἑαυτὸν σύντροφον καὶ συνοδοιπόρον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, δηλαδὴ πρὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκ τῶν τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ παρόμοια προσκνήματα τῆς Ἱερουσαλήμ εἰς τὰς Ἀθήνας εἶναι πλέον ἀχρηστοὶ καὶ φοβερὰ καθυστερημένα»⁴⁰.

στ) Σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας.

Ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία, γράφει ὁ π. Ἀ. Σμέμαν, καίτοι παρουσιάζεται ὡς φιλελευθέρα, συντηρητικὴ, νεοπατερικὴ, νεομυστικὴ, ἱστορικὴ, ἀντι-ἱστορικὴ, «οἰκουμενικὴ», ἢ ἀντιδυτικὴ, ἐν τούτοις δὲν κατορθώνει νὰ συγκινήσῃ εἰμὴ ὀλίγους ἐπαγγελματίας θεολόγους. Ἡ ἀποξένωσις τῆς Θεολογίας ἀποτελεῖ τραγωδίαν δι' αὐτὴν ταύτην τὴν Θεολογίαν καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Εἶναι γεγονός ὅτι τὰ προβλήματα τῆς Ἐκκλησίας δὲν δύνανται νὰ λυθοῦν διὰ πληρεστέρας ὁργανώσεως ἢ καλλιτέρας διοικήσεως. Εἰς τὴν πραγματικότητά «Ἡ Ἐκκλησία χρειάζεται τὴν Θεολογίαν»⁴¹. Καὶ συνεχίζει «Ἡ Θεολογία εἶναι ἡ συνείδησις τῆς (τῆς Ἐκκλησίας), ἡ ἐξαγνιστικὴ αὐτοκριτικὴ τῆς, ἡ διαρκὴς ὑπόμνησις τῶν πραγματικῶν σκοπῶν τῆς ὑπάρξεώς τῆς. Βασικὴ καὶ ζωτικὴ ἀποστολὴ τῆς Θεολογίας εἶναι νὰ ἀναφέρῃ συνεχῶς τὴν ἐμπειρικὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς πηγὰς τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς τῆς, εἰς τὴν ζωσαν καὶ ζωοποιὸν Ἀλήθειαν, νὰ ὑποτιμᾷ καὶ νὰ κρίνῃ τὸ «ἐμπειρικόν» ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῆς τῆς Ἀληθείας. Ἐστερημένη τῆς Θεολογίας, ἐστερημένη τῆς θεολογικῆς μαρτυρίας καὶ τῆς θεολογικῆς κριτικῆς, ἡ Ἐκκλησία διατρέχει κάθε στιγμὴν τὸν κίνδυνον νὰ λησμονήσῃ ἢ νὰ παρεξηγήσῃ τὴν Παράδοσιν τῆς καὶ νὰ κάμῃ σύγχυσις μεταξὺ οὐσιώδους καὶ δευτερεύοντος, νὰ ἀπολυτοποιήσῃ τὸ σχετικόν, νὰ χάσῃ τὴν ὀρθὴν προοπτικὴν μέσα εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ζῇ τὴν ζωὴν τῆς»⁴². Καὶ θέτει τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ Θεολογία χρειά-

⁴⁰ Αὐτόθι, σ. 38.

⁴¹ Α. Σμέμαν, Θεολογία καὶ Ἐδχαριστία..., ἔ.ἀ., σ. 94.

⁴² Αὐτόθι, σ. 95.

⁴³ Αὐτόθι, σ. 95.

ζεται τὴν Ἐκκλησίαν τόσο ὡς πηγὴν, ὅσον καὶ ὡς σκοπὸν ὑπάρξεώς τῆς, καὶ ἐὰν ἡ Ἐκκλησία χρειάζεται τὴν Θεολογίαν ὡς συνείδησίν τῆς»⁴⁴. Καὶ καταλήγει ὁ π. Ἀ. Σμέμαν μὲ τὴν σημαντικὴν τοποθέτησιν, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία πρέπει νὰ ἀπαντήσῃ ἐὰν θέλῃ ὄντως νὰ ἀπολυτρωθῇ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν χάος τῆς, νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας τῆς καὶ νὰ παύσῃ νὰ ζῇ ὡς παράσιτον μέσα εἰς μίαν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία δὲν δίδει εἰς αὐτὴν καμμίαν σημασίαν καὶ καμμίαν προσοχήν. Καὶ συνεχίζει καταλήγων, ὅτι θὰ ὑπερνηκθῇ ἢ ἀμοιβαία ἀποξένωσις τῶν (τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας) καὶ θὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ὁργανικὴ σχέσις τῶν μόνον διὰ τῆς Θείας Ἐδχαριστίας καὶ ἐν τῇ Θεῷ Ἐδχαριστίᾳ⁴⁵.

Εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι, δὲν θὰ θέξῃ ἐκ πρώτης ὄψεως τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, ἀλλὰ θὰ ἀναφερθῇ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς θεολογικῆς ἐρεῦνης καὶ προφητικῶς θὰ καλέσῃ⁴⁶, ὅπως, ἡ Θεολογία μας, συνεχίζουσα τὴν πνοὴν τῶν Πατέρων (φέρει ὡς παράδειγμα τὴν ἔκδοσιν τῆς «Φιλοκαλίας» ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Μακαρίου καὶ Ὁσίου Νικοδήμου) προσδώσῃ μεγαλυτέραν προσοχὴν εἰς τὸν λειτουργικὸν πλοῦτον τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὰ προβλήματα εἰς τὴν θεολογικὴν ἐρευναν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον θεολογικὴν σκέψιν θὰ εἶναι τὸ ἀναφερόμενον παράδειγμα, τὸ ὁποῖον νομίζω ὅτι εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρον. Ἀναφέρει, λοιπόν, ὁ π. Γ. Φλωρόφσκι, ὅτι «πρὸ ἐτῶν εἰς φοιτητῆς τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας τῆς Μόσχας, ἔλαβεν ὡς θέμα τῆς διατριβῆς του «Τὸ Ὁρθόδοξον δόγμα περὶ Ἀπολυτρώσεως». Πρῶτα συμβουλευθῆ τὰ ὑπάρχοντα τότε ἐγχειρίδια καὶ εὗρεν ἐν αὐτοῖς μίαν συγχρονισμένην ἔκδοχὴν τῆς θεωρίας τοῦ Ἀνσέλμου. Τοῦτο ἐγένετο ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Ὁ φοιτητῆς οὗτος ἀνεγίνωσκε καὶ ἐψάλλεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Αἰφνης ἀνεκάλυψεν ἐν τῷ Τριωδίῳ ἀντίληψιν περὶ λυτρώσεως ριζικῶς διάφορον τῆς θεωρίας τοῦ Ἀνσέλμου. Δὲν ἦτο βεβαίως δύσκολον νὰ ἐξιγνιάσῃ τὰς ρίζας τῆς ἀνακαλύψεώς του εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων. Ὁ φοιτητῆς ἔπαθε σύγχυσις. Τὸ παράδειγμα εἶναι χαρακτηριστικόν»⁴⁷.

⁴⁴ Αὐτόθι, σ. 96.

⁴⁵ Αὐτόθι, σ. 96. - Ἴσως εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ὑπενθυμίσω ἐνταῦθα, ὅτι τὰς δύο τελευταίας σημαντικὰς τοποθετήσεις τὰς ἀναφέρει καθηγητῆς Ὁρθόδοξου Θεολογικῆς Σχολῆς ἀλλὰ καὶ ἱερέυς. Πρὸς καὶ Γ. Τσανανᾶ, Ἡ ἐν τῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας θέσις τῆς Θεολογίας, «Ἐκκλησία», 40 (1968) 445 - 449.

⁴⁶ Γ. Φλωρόφσκι, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς..., ἔ.ἀ., σ. 247.

⁴⁷ Αὐτόθι.

***Αντι 'Επιλόγου.**

«'Από τοῦ «σημείου» τοῦ καθήκοντος, τὸ μέλλον μᾶς ἀποκαλύπτεται ἀσφαλέστερον καὶ μὲ περισσότερον βάθος παρὰ ὑπὸ τὸ «σημείον» τῆς προσδοκίας ἢ τοῦ ἀπλοῦ συναισθήματος. Τὸ μέλλον δὲν εἶναι μόνον κάτι ποῦ ἀναμένομεν καὶ ἐλπίζομεν· εἶναι ἐπίσης κάτι ποῦ πρέπει ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ δημιουργήσωμεν. Ἡ λεγομένη «κλήσις» μας εἶναι ἀπλούστατα ἡ ἀναγνώρισις καὶ παραδοχὴ τοῦ καθήκοντός μας. Ἡ δὲ ὑπακοὴ μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀνακαλύψωμεν μέσα μας δυνάμεις δημιουργίας καὶ ἰκανότητος παραγωγῆς, τὰς ὁποίας οὔτε ἀνεμέναμεν οὔτε ὑπωπτευόμεθα. Ἀντιθέτως ἡ ἄσκοπος ἐλευθερία ἀποδεικνύεται πάντοτε αἰτία διασπάσεως καὶ σπατάλης. Ἐνταξίς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀσκήσεως, πιστότης μὲ τὴν ἔννοιαν ποῦ ἔχει ὁ ὄρος εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἐπιστροφὴ εἰς τὸν Χριστιανικὸν ἑλληνισμόν, ἐλευθέρᾳ συνάντησις μετὴν Δύσειν, αὐτοὶ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀνάλογοι παράγοντες ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις τῆς ἀναγεννήσεως καὶ δημιουργικῆς παρουσίας τῆς (ρωσικῆς) Θεολογίας μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ συγχρόνου κόσμου. Ἄλλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν καὶ τὴν ὑποθήκην τοῦ παρελθόντος, τὴν εὐθύνην, τὴν ὑποχρέωσίν μας ἔναντι αὐτοῦ. Τὰ λάθη καὶ αἱ ἀποτυχίαι τοῦ παρελθόντος δὲν πρέπει νὰ μᾶς τρομάζουν. Δὲν ἐφθάσαμεν ἀκόμη εἰς τὸ τέλος τῆς πορείας μας· ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχει ἀκόμη «συντελεσθῆ»...»⁴⁸.

«Ἡ Ὁρθοδοξία δὲν εἶναι μόνον Παράδοσις, εἶναι ἐπίσης ἔργον καὶ ὄχι ἔργον ἄγνωστον, ἀλλ' ἔργον δεδομένον, ἔργον ποῦ ἐναπόκειται εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπιτελέσωμεν, ζύμη ζωῆς, κόκκος σινάπεως, καθήκον καὶ ἀποστολὴ μας»⁴⁹. Ἐξ ἄλλου: «Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ πάντα εἶναι δυναμικά, τὰ πάντα ἐν δράσει καὶ ἐν κινήσει, ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τῆς Μεγάλης Ἡμέρας τῆς ἐν δόξῃ ἐπανόδου τοῦ Κυρίου»⁵⁰.

Περαιῶν, θὰ ἀναφερθῶ εἰς τὸν π. Ἄ. Σμέμαν, ὁ ὁποῖος γράφει, ὅτι ἐὼ Χριστιανός, ὅπου καὶ νὰ κοιτάξῃ βρῖσκει παντοῦ τὸ Χριστὸ καὶ χαίρεται μαζύ Του. Καὶ ἡ χαρὰ αὐτὴ μεταμορφώνει ὅλα τὰ ἀνθρώπινα σχέδια καὶ τὰ προγράμματα, τίς ἀποφάσεις καὶ τίς ἐνέργειες καὶ κάνει ὀλάκαιρη τὴν ἀποστολὴν ἓνα μυστήριον (Sacrament) τοῦ γυρισμοῦ τοῦ κόσμου σὲ Ἐκεῖνον ποῦ εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου»⁵¹!

⁴⁸ Γ. Φλωρόφσκυ, Ἡ πορεία..., ἔ.δ., σ. 57.

⁴⁹ Αὐτόθι, σ. 58.

⁵⁰ Αὐτόθι, σ. 51.

⁵¹ Α. Σμέμαν, Γιὰ νὰ ζήσῃ ὁ κόσμος..., ἔ.δ., σ. 186.

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

ΥΠΟ

ΘΩΜΑ Μ. ΠΡΟΒΑΤΑΚΗ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Όχι μόνον έσωτερικήν πνευματικήν άλλαγήν επέφερεν ό Χριστιανισμός εις τούς όπαδούς του αλλά και μεταμόρφωσιν του έξωτερικού των κόσμου. ΕΙς άπλοϋς «ναός» ύπήρξεν εις την άρχήν, ό του ύπερώου¹. Έντός τούτου ήκούσθησαν αί τελευταίαι ύποθήκαι του ίδρυτου τής νέας θρησκείας και από εκείνον έξεκίνησαν δώδεκα άλιεις, οί μαθηταί Του, μετά την Πεντηκοστήν, προς άναμόρφωσιν τής Οικουμένης. Σήμερον δέν ύπάρχει χριστιανικόν χωρίον, τó όποίον νά μήν είναι έκτισμένον περίξ ένός ναού και δέν εύρίσκεται πόλις, τής όποιας αί οικίαι τών χριστιανών πολιτών της νά μή πλαισιώνουν καθεδρικόν ή ένοριακόν τινα ναόν. Πολυάριθμα προς τούτοις λατρευτικά κτίσματα ποικίλων ρυθμών και τύπων ίδρύθησαν κατά καιρούς εις διάφορα σημεία του γηραιού πλανήτου μας, άνά την ύπαιθρον ή έντός τών κατοικημένων χώρων, εις τάς κορυφάς τών όρέων ή εις τάς όχθας παρά την θάλασσαν ή πλησίον τών λιμνών, εις τούς λόφους ή εις τάς όχθας τών ποταμών κ.α. Οί πολυάριθμοι ούτοι ναοί έξυπηρέτουν τούς πιστούς είτε εις την λατρείαν του ίδιου του Θεού είτε εις την τιμήν τών άποδεδειγμένων γνησίων «φίλων» Του επί τής γής. Ό ύψηλός ούτος σκοπός τής Χριστιανικής ναοδομίας ύπηγόρευσε και την έντός τών λατρευτικών κτηρίων καλλιέργειαν άπασών τών επί μέρους μορφών τής θρησκευτικής τέχνης, ήτοι τής ζωγραφικής, τής γλυπτικής, τής μικροτεχνίας, τής βιοτεχνίας κ.ά. Άλλά τόσον ή πολύμορφος χριστιανική ναοδομία όσον και ή πλουσία διακοσμητική της δέν έδημιουργήθησαν έξ άρχής. Έμφανισθείσαι ύπό άπλουστέραν πως μορφήν διήλθον διάφορα έξελικτικά στάδια και διεμορφώθησαν επί τη βάσει τών δια τών αίωνων λειτουργικών και έορτολογικών άναγκών τής Έκκλησίας και τινων άλλων πνευματικών σκοπών, τούς όποιους θά ίδωμεν κατωτέρω. Την γενικήν ταύτην πορείαν και εξέλιξιν τής Όρθοδόξου τέχνης παρακολουθούντες και ήμεις συνοπτικώς κατωτέρω θά προσπαθήσωμεν εις τά στενά όρια τής παρούσης εισηγήσεως α) νά άνιχνεύσωμεν την

¹ Πράξ. α', 13. β', 2.

προέλευσίν της, ήτοι να έντοπίσωμεν τὰ «στοιχεία», επί τῶν ὁποίων αὕτη ἐστηρίχθη καί β) να παρακολουθήσωμεν τήν ἐπ' αὐτῶν πιστότητα ἢ παρέκκλισίν της κατά τήν μακρὰν διάρκειαν τῆς διαμορφώσεως καί δλοκληρώσεώς της. Φανερόν κατά συνέπειαν γίνεται ὅτι δὲν ἐξαντλεῖται τὸ θέμα ένταῦθα. Ἀπλῶς σκιαγραφεῖται ἐλαφρότατα ἡ ὀρθόδοξος τέχνη καί ἐπιχειρεῖται σύντομος ἐρμηνεία τῶν μορφῶν της. Διακρίνοντες οὕτω εἰς τὰς ἀκολουθοῦσας γραμμὰς τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τῆς ὀρθοδόξου τέχνης καί ἀξιολογοῦντες αὐτὰ θὰ δυνηθῶμεν ἐνδερέστερον να ἐρμηνεύσωμεν τήν εἰδιάζουσαν γραμμὴν» της καί να ἐκτιμήσωμεν τὸν ὑψηλὸν πνευματικὸν χαρακτήρα της.

Ἀρχικῶς οἱ Χριστιανοὶ ἐλάτρευον τὸν Θεὸν τῶν εἰς συνήθειαι ἀιθούσας ἰδιωτικῶν οἰκιῶν² ἕνεκα τῶν εἰδικῶν περιστάσεων, τὰς ὁποίας ἀντιμετώπιζον. Οἱ διωγμοὶ δηλαδή, ἢ μετὰ πολλοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀναμονῆ τῆς ὁσονούπω ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου καί ἡ πνευματικὴ σημασία, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδον εἰς τὸν ναὸν καί εἰς τὸν ἐν αὐτῷ λατρευόμενον³ δὲν ἄφηναν περιθώρια εἰς τοὺς πιστοὺς διὰ να αἰσθανθῶν τὴν ἀνάγκην τῆς δημιουργίας αὐτοτελῶν ναῶν. Ὀλίγον ὅμως ἀργότερον, ὅτε οἱ πιστοὶ πῃξήθησαν, αἱ λατρευτικαὶ ἀνάγκαι ἐπολλαπλασιάσθησαν καί κατενόηθη ὅτι ἡ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ θὰ ἐβράδυνεν, ἐδημιουργήθησαν αὐτοτελεῖς ἰδιόκτητοι χῶροι, οἱ ὁποῖοι ἐθεράπευον τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν πιστῶν⁴. Τέλος, ὅτε ἀρκοῦντως ἐξηπλώθη ὁ Χριστιανισμὸς καί οἱ πιστοὶ ἀνεκουφίσθησαν πῶς ἀπὸ τὴν μετὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Βαλεριανοῦ ἐπικρατήσασαν τεσσαρακονταπενταετη γαλήνην (258-303 μ.Χ.) ἤρχισαν πλέον διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ να κτίζουν εὐρείας εἰς πλάτος ἀνά πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων... ἐκκλησίας⁵. Μετ' ὀλίγον ὁ τελευταῖος ἀλλὰ καί φοβερώτερος πάντων διωγμὸς, τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἐτῶν μὲν εὐκτηρίων τοὺς οἴκους ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίους κατέρριψεν⁶ ὅμως ἀμέσως μετὰ τοῦτο, ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἤρχισε νέος ναοδομικὸς ὀργανισμὸς. Ἡ πνευματικὴ καί ἠθικὴ ἐπιβολὴ τῆς Νέας Ρώμης, καί ἡ ἀντίθεσις ταύτης πρὸς τὸ πολυθεϊστικόν, ἐνδοκοσμικόν, στρατιωτικόν καί στυγνὸν πολίτευμα τῆς Παλαιᾶς ἐμῆνυον

² Πράξ. ιβ', 12. κ', 8. Βλπ. καί Ἰουστίνου, Ἀπολογία Α' κεφ. 69.

³ Ὁριγένους, κατὰ Κέλσου, Ρ.Γ. 11, 1545.

⁴ Τοιοῦτος π.χ. εἶναι ὁ ἐν Δούρα Εὐρωπὸς τῆς Μεσοποταμίας, λατρευτικὸς οἶκος, ἀναγόμενος εἰς τὰ μέσα τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος.

⁵ Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ρ.Γ. 20, 741 καί ἐξ.

⁶ Τοῦ αὐτοῦ, ἔνθ' ἄνωτ. Ρ.Γ. 20, 744.

τὴν ἀλλαγὴν τῆς ἀτμοσφαιρας διὰ τοὺς Χριστιανοὺς καί τὰ ἔργα τῶν. Ὁ ἴδιος πλέον ὁ Ἰσαπόστολος αὐτοκράτωρ, ὄχι μόνον ἀφῆκεν ἐλευθέρους τοὺς χριστιανοὺς να ἰδρύνουν πανταχοῦ ναοὺς ἀλλὰ καί βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Μητροῦς του, Ἐλένης, «ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ πλουσίας τὰς παρ' αὐτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίας, ἐπαύξων μὲν καί εἰς ὕψος αἴρων τοὺς εὐκτηρίους οἴκους, πλείστοις δὲ ἀναθήμασι τὰ σεμνὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας καθηγιασμένων φαιδρύνων». Οὕτω ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος δὲν ἔβλεπε κανεὶς εἰς ὀλόκληρον τὴν αὐτοκρατορίαν παρὰ «ἐγκαινίων ἑορτὰς κατὰ πόλεις καί τῶν ἄρτι νεοπαγῶν προσευκτηρίων ἀφιερώσεις». Τότε πολλοὶ εἰδωλολατρικοὶ ναοὶ μετετράπησαν εἰς Χριστιανικοὺς καί μέγας ἀριθμὸς νέων λατρευτικῶν κτισμάτων ἀνηγγέρθη. Πρῶτος δὲ τύπος Χριστιανικοῦ ναοῦ ἦτο ὁ τῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία καί ἰδιαίτερος ἠγαπήθη. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος να ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ πολὺκροτον πρόβλημα τῆς «προελεύσεως καί διαμορφώσεως» της. Ἀπλῶς μόνον θὰ σημειώσωμεν τὸ ἐπ' αὐτοῦ συμπέρασμα τῶν σπουδαιότερων ἀρχαιολόγων⁷ καί θὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς μονομερῆ τὴν ἀντίθετον ἄποψιν, τὴν εὐρισκομένην εἰς τινὰς ἐρευνητὰς⁸ καί, κατ' ἀντιγραφὴν, εἰς διάφορα σχολικὰ ἐγχειρίδια⁹. Ὁ ρυθμὸς δηλ. τῆς βασιλικῆς

⁷ Εὐσεβίου, Βίος Κωνσταντίνου, Ρ.Γ. 20, 1021. Πρὸβλ. καί 20, 845.

⁸ Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ... Ρ.Γ. 20, 848.

⁹ Α. Ὁρλάνδου, Ἡ Ζυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης, Ἀθῆναι Α' 1952, Β' 1954, σελ. 72 καί ἐξῆς. Κ. Καλοκύρη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Χριστιανικὴν καί Βυζαντινὴν Ἀρχαιολογίαν, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 45-50. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καί Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, σελ. 162 καί ἐξῆς. E. D y g g v e, Atti del IV Congresso Internazionale di Archeologia Christiana I, σελ. 45-431. Τοῦ ἰδίου, Propleme des Altchristlichen Kultbaues, ἐν Zeitschrift fur Kirchengeschichte 59, 1940, σελ. 103-113. Τοῦ ἰδίου, History of Salonitan Christianity, Oslo 1951, σελ. 164 καί ἐξῆς. Βλ. ὡσαύτως καί τὸ θαναμάσιον ἔργον τοῦ Α. Γαβάρ, Martirium, Recherches sur le Culte des Relique et l'Art Chretien Antique, Paris 1946 (σοφοραδικῶς Τοῦ ἰδίου, La Basilique Chretienne et les Themes de l'Architecture Sacrale dans l'Antiquité, ἐν Kunstchronik, τόμ. Α', 1951, σελ. 98-102.

¹⁰ Α. Μ. Schneider, Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften Gottingen, 1952 σελ. 160. Ρ. Lemaire, L'Origin de la Basilique latine, Brüssel, 1911, σελ. 33-64. Π. Παπαευσταγγέλου, Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς ἐξ ἀπόψεως Ὁρθοδόξου, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 30-40 κ.ά.

¹⁰α Βλπ. π.χ. Ε. Βουραζέλη-Μαρινάκου, Ἱστορία τῶν μέσων χρόνων, Ἀθῆναι 1966 (Ἐγχειρίδιον διὰ τὴν χρῆσιν τῶν μαθητῶν Δ' Τάξεως ἑξατάξιον ἢ Α' Τάξεως Λυκείων) σελ. 72.

είναι ἀποτέλεσμα ἐνώσεως δύο ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικῶν τμημάτων. Τῆς ἀπλῆς αἰθούσης, εἰς τὴν ὁποῖαν συνεκεντροῦτο ἡ χριστιανικὴ κοινότης τῆς πόλεως διὰ τὴν συνήθη κοινὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αἰθούσης ἐκείνης, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν ἐκτὸς τῆς πόλεως ὑπεράνω τοῦ τάφου τοῦ μάρτυρος, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη καὶ ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐτιμᾶτο. Ἡ τελευταία αὕτη αἶθουσα ἐξεῖχεν ἐνίοτε εἰς τὰ πλάγια, ἦτο δὲ ἐφωδιασμένη μὲ κόγχην. Παρὰ τὴν ἑξῆς συνεχωνεύθησαν καὶ τὰ ἐκατέρωθεν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων τμημάτων σώματα ὡς τὸ σύνθρονον, τὸ κιβώριον, αἱ κιονοστοιχίαι καὶ ὀλίγον ἀργότερον ὁ γυναικωνίτης, τὸ αἶθριον κλπ. καὶ ἀπετελέσθη οὕτως ἐν ἐνιαίῳ κτήριον, ἡ χριστιανικὴ βασιλική. Τῆς ἐνώσεως ταύτης προηγῆθη δεβαίως ἡ συγχώνευσις δύο λατρείων, τῆς κοινῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῶν πόλεων καὶ τῆς «λατρείας» τοῦ μάρτυρος ἐκτὸς αὐτῶν. Ἡ κοινὴ αὕτη λατρεία ὑπηγόρευσε τὴν ἔνωσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τμημάτων. Ἡ ἄλλη ἄποψις, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ βασιλικὴ προῆλθεν ἐκ καθαρῶς ρωμαϊκῶν προτύπων (Basilicae Forences, Basilicae Privatae κλπ.) τῶν ὁποίων μάλιστα τόσον τὸ σχέδιον, ὅσον καὶ τὸ ὄνομα (βασιλῆις στοὰ κλπ.) εἶχον παραλάβει ἐκ τῶν Ἑλλήνων, δὲν εὐσταθεῖ σήμερον. Ἡ χριστιανικὴ βασιλικὴ λοιπὸν προῆλθεν ἐκ ταφικῶν χριστιανικῶν προϋποθέσεων. Τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς διεμορφώθησαν σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ τῶν ἐκάστοτε λειτουργικῶν ἀναγκῶν καὶ τοπικῶν παραδόσεων καὶ ἀπαιτήσεων. Αἱ ἰδρυθεῖσαι μεγάλαι βασιλικαὶ ἀνῆλθον εἰς πολλὰς δεκάδας εἰς ὀλόκληρον τὸν χριστιανικὸν κόσμον¹¹. Συνήθως ἐμορφοῦντο εἰς ἐπιμήκη κτήρια, τὰ ὁποῖα ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐχωρίζοντο διὰ κίωνων ἢ καὶ πεσσῶν εἰς κλίτη, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἦσαν ἐφωδιασμένα ἀνατολικῶς διὰ κόγχης καὶ δυτικῶς διὰ νάρθηκος καὶ ἐν συνεχείᾳ τούτου διὰ στοοπεριβλήτου αἶθριου. Ἐνταῦθα τονίζεται ὁ κατὰ μῆκος ἄξων ἐν ἀντιθέσει μὲ ἄλλα μνημεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Πλὴν ὅμως τοῦ γενικοῦ τούτου ρυθμοῦ ὑπῆρχον καὶ τινες παραλλαγαί. Σπουδαιότεραι τούτων ἦσαν ὁ τύπος τῆς μετ' ἐγκαρσίου κλίτους καὶ ὁ τῆς σταυρικῆς βασιλικῆς. Καὶ εἰς τούτους ὡσαύτως ἀνήκουν μεγάλαι παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαί¹². Ἀμφότεροι δὲ οἱ ἐν λόγῳ τύποι παρέχουν ἐμ-

¹¹ Περὶ τούτων ἰδὲ λεπτομερέστερον ἐν Γ. Σωτηρίου, Μνημ. ἔργον, σελ. 245-312, Κ. Καλοκύρη, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 50-52.

¹² Εἰς τὸν πρῶτον τύπον (μὲ ἐγκαρσίον κλίτος) μετὰ ἄλλων ἀνήκουν ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου εἰς Θεσσαλονίκην, αἱ τρεῖς βασιλικαὶ τῶν ἁγίων Πέτρου, Παύλου καὶ Ἰωάννου εἰς Ρώμην, τοῦ Λεχαίου εἰς Πελοπόν-

φανῶς εἴτε ἐν κατόφει εἴτε ἐν σχήματι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ (ταυομόρφου ἢ κανονικοῦ).

Παρὰ τὴν ἑξῆς μετὰ τὴν βασιλικὴν οἱ Χριστιανοὶ ἐχρησιμοποίησαν ἐνωρίτατα καὶ τὸν περιφερικὸν τύπον τῶν ναῶν¹³. Τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τοῦ παρελήφθησαν ἀπὸ τὴν θύραθεν ἀρχιτεκτονικῆν, διεμορφώθησαν ὅμως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν τοπικῶν παραδόσεων ἐκάστης ἐκκλησίας. Εἰς τὰ μνημεῖα ταῦτα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς βασιλικὰς ἐξαίρεται ὁ καθ' ἑἴδος ἄξων. Τὸ κυριώτερον δὲ καὶ χαρακτηριστικώτερον γνώρισμά των εἶναι ὁ τροῦλλος.

Ὀλίγον ἀργότερον συνεδυσάσθη ἡ μετ' ἐγκαρσίου κλίτους ἢ σταυρικὴ βασιλικὴ μετὰ τοῦ περικέντρου κτηρίου καὶ παρήχθη νέος ρυθμὸς ναοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἡ λεγομένη τρουλλαία βασιλική, ἡ ὁποία πάλι διακρίνεται εἰς δύο ἐπὶ μέρους ἄλλους τύπους¹⁴. Τοῦ ρυθμοῦ τούτου ἰδρῦθησαν πολλοὶ ναοὶ εἰς ὀλόκληρον τὸν παλαιοχριστιανικὸν κόσμον.

Ἀλλὰ ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπεφύλασσε μετ' ὀλίγον νέας ἐκπλήξεις. Ἡ Κωνσταντινούπολις δηλ. ἀποδεχομένη τὰ ἀνατολικὰ

νησον τῆς Νικοπόλεως Α' εἰς Πρέβεζαν, τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς Πάνορμον Κρήτης κ.ἄ. Εἰς τὸν ἄλλον δὲ τύπον (σταυρικὴ βασιλική) ἀνήκουν μετὰ ἄλλων ἡ τοῦ ἁγίου Βαβύλα εἰς Ἀντιόχειαν, ἡ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Καταπολιανὴ τῆς Πάρου, ἡ τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Στυλίου ἐν Καλ-ατ-Συμάν τῆς Συρίας κ.ἄ.

¹³ Ἀλλὰ καὶ ὁ ρυθμὸς οὗτος περιελάμβανε διαφόρους τύπους. Γενικῶς δηλ. τὰ περικέντρα κτήρια ἦσαν εἴτε κυκλοτερεῖς ναοὶ ὡς τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Τάφου, ὁ ἁγ. Γεώργιος (Rotonda) Θεονίκης, ἡ Santa Constanza Ρώμης κ.ἄ. εἴτε ὀκταγωνικοὶ ὡς ὁ ναὸς τῆς Νύσσης, ὁ κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὁ ναὸς τῆς Δέρβης εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, οἱ συριακοὶ ναοὶ ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἔσραν, τῶν ἁγ. Σεργίου, Βάχου καὶ Λεοντίου εἰς Βόσραν, ὁ ἁγ. Σέργιος καὶ Βάχος Κωνπόλεως, ὁ ἁγ. Βιττάλιος Ραβέννης κ.ἄ. εἴτε τέλος τρίκογχοι καὶ τετρακογχοὶ ὡς ὁ ναὸς τῆς διδλιοθήκης Ἀδριανῶν Ἀθηνῶν, ἡ Ἐρυθρὰ Ἐκκλησία παρὰ τὴν Φιλιππούπολιν, ὁ ἁγ. Λαυρέντιος Μιλάνου κ.ἄ. Βλπ. καὶ Γ. Σωτηρίου, Μνημονεῦθ ἐργον σελ. 323-335, Κ. Καλοκύρη, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 52-54.

¹⁴ Κατὰ τὸν πρῶτον ὁ τροῦλλος ὑψούμενος ὑπεράνω τοῦ θήματος, στήριζεται ἐπὶ τεσσάρων ποδαρικῶν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην διακόπτεται καὶ ἡ σειρὰ τῶν κίωνων. Κατὰ τὸν δεύτερον ὁ τροῦλλος ὑψοῦται εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ, ἐδραζόμενος ἐπὶ τεσσάρων τόξων, ὅπότε οἱ κίονες χωροῦν κανονικῶς. Παραδείγματα τοῦ μὲν πρώτου τύπου σημειοῦμεν τὰς βασιλικὰς τοῦ Ἰλισσοῦ, Φιλίππων Β', Λεχαίου κ.ἄ. τοῦ δὲ δευτέρου τὰς βασιλικὰς τοῦ Μεριαμλίκ τῆς Συρίας, τῆς μονῆς εἰς Χοτζᾶ Καλεσὶ τῆς Ἰσαυρίας κ.ἄ. Πρβλ. Κ. Καλοκύρη, Μνημ. ἔργ. σελ. 54-55.

καλλιτεχνικά ρεύματα συνεδύαζε ταῦτα μὲ τὴν ἑλληνικὴν χάριν, τὸ μέτρον καὶ κομψότητα καὶ ἐδημιούργει νέους τύπους καὶ νέας μορφάς. Ἦδη ἀπὸ τὸν βον μ.Χ. αἰῶνα παρουσιάζει διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Χριστιανικὴν ἀρχιτεκτονικὴν πολυσύνθετον τύπον, ὁ ὁποῖος ἐκυριάρχησεν ἔκτοτε. Πρόκειται διὰ κτήρια, εἰς τὰ ὁποῖα προσέρχεται ἰδιαιτέρως ἡ θολοδομία. Κατὰ βάσιν θεβαίως τὸ σχέδιόν των εἶναι ἐκεῖνον τῆς τρουλλαίας βασιλικῆς. Ὅμως προστίθενται μέρη (τμήματα), τὰ ὁποῖα συνθέτουν πραγματικὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα. Ἡ ναοδομικὴ αὐτὴ μορφή ἀκολουθεῖ βασικῶς τοὺς τύπους τῶν συριακῶν ναῶν, ἦτοι τοῦ Βοσρα καὶ Esra καθὼς καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σεργίου καὶ Βάχχου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ τροῦλλος τῶν ἐν λόγῳ ναῶν φέρεται ἐπὶ τεσσάρων τόξων καὶ ἐπὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν δημιουργουμένων τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων, διὰ τῶν ὁποῖων γίνεται ἰδεώδης μετάβασις ἐκ τοῦ τετραγώνου εἰς τὸν κύκλον. Στοαὶ περιβάλλουν συνήθως τὰ τοιαῦτα κτήρια καὶ ἡ καθαρότης τῶν τοίχων — ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς — εἶναι ἐμφανής. Τὰ παραδείγματα τοῦ ρυθμοῦ τούτου, ὁ ὁποῖος ἀπεκλήθη ἔκτοτε «βυζαντινός», συνιστοῦν κλασσικὰ μνημεῖα. Μάλιστα τὸ περικλεέστερον καὶ θαυμασιώτερον ἀρχιτεκτονικὸν δημιουργήμα τοῦ Βυζαντίου, ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, ἀνήκει εἰς τὸν ρυθμὸν αὐτόν. Ἐκεῖνος ὁ ναὸς κατόπιν ἀπετέλεσε τὸ ὑπόδειγμα διὰ τὴν δημιουργίαν παρομοίων οἰκῶν λατρείας καθ' ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, οἱ ὁποῖοι καὶ ὠνομάσθησαν ἀναλόγως τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν των σταυροειδεῖς τρουλλαῖοι στοοπερίβλητοι ναοί, σταυρικοί τρουλλαῖοι εἰς τύπον ἐλευθέρου ἢ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ, μονότρουλλοι ἢ πολύτρουλλοι.¹⁵ Εἰς τούτους ὁ τροῦλλος ἐξαίρεται ἔτι περισσότερο διότι τοποθετεῖται εἰς παρεμβαλλόμενον τύμπανον, τὸ ὁποῖον ἐδράζεται ἐπὶ δύο καμαρῶν (ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς) καὶ ἐπὶ δύο τόξων (βορείως καὶ νοτίως), τὰ ὁποῖα ὀλίγον ἀργότερον μετασχηματίζονται εἰς θαθεῖας καμάρας, ὁπότε ἐμφα-

¹⁵ Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τῶν ἐν λόγῳ τύπων σημειούμεν προχείρως Σταυροειδεῖς τρουλλαῖοι στοοπερίβλητοι: Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς τῆς Χώρας εἰς Κων(σταντι)πολιν, ὁ ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἰς Θεσσαλονίκην, ὁ ναὸς τῆς Καπνικαρέας εἰς Ἀθήνας, οἱ ναοὶ τῶν χωρίων Χώνικα καὶ Μπέριμπακα εἰς Πελοπόννησον, ὁ κατεδαφισθεὶς ναὸς τῆς Θεοτόκου εἰς Νίκαιαν κ.ἄ.π. Σταυρικοί τρουλλαῖοι: Ὁ Ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς Σκριποῦν τῆς Βοιωτίας, τὸ καθολικὸν μονῆς Λατόμου Θεο(σ)νίκης κ.ἄ.

νίζεται ἰσοσκελῆς σταυρός. Τὰ πλάγια κλίτη τῆς βασιλικῆς μετατρέπονται ἐνταῦθα εἰς τμήματα τῆς ἐγκαρσίας κεραίας τοῦ σταυροῦ.

Ἐξέλιξιν τρόπον τινὰ τῶν σταυροειδῶν ναῶν, συνισταμένην εἰς τὴν συγχώνευσιν παλαιότερων καὶ νεωτέρων ἐπὶ μέρους στοιχείων ἀποτελοῦν οἱ ὀκταγωνικοὶ καλούμενοι ναοί. Οὗτοι διατηροῦν μὲν τὰς τέσσαρας καμάρας τοῦ σταυροῦ, παρεβάλλονται ὁμως μεταξὺ αὐτῶν ἰσάριθμοι γωνιαῖαι κόγχαι, αἱ ὁποῖαι σχηματίζουν τὸ ὀκτάγωνον. Ὁ τροῦλλος καλύπτει ὀλόκληρον τὸν ναὸν καὶ ὄχι μόνον τὸ κέντρον αὐτοῦ ὡς εἰς τοὺς προηγουμένους τύπους. Οὕτω καὶ ὁ σταυρός διατηρεῖται ἐδῶ καὶ ὁ τροῦλλος ἐξαίρεται ἰδιαιτέρως¹⁶.

Ἀπὸ τοῦ 13ου μ.Χ. αἰῶνος ἐμφανίζονται εἰς τὸν ἑλλαδικὸν χῶρον καὶ οἱ σταυροεπίστεγοι ναοί. Τὴν ὀνομασίαν των δηλοῖ τὸ σχέδιόν των. Παρέχουν δηλ. ἐπὶ τῆς στέγης τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην συναντῶνται διάφοροι τύποι καὶ πολλὰ παραδείγματα δι' ἕκαστον ἐξ αὐτῶν¹⁷.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐξελίξεως καὶ διαμορφώσεως τῆς καθ' ὅλου βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὁ τύπος τῆς βασιλικῆς ἐξηκολούθη ὑφιστάμενος. Μάλιστα πολλοὶ καθεδρικοὶ ναοὶ ἐκτίσθησαν ὡς βασιλικαὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους¹⁸.

Κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον εἰς τὸν ἑλλαδικὸν χῶρον παρουσιάζονται οἱ προσημειωθέντες τύποι μὲ ἀπλουστέραν ὁμως ἐμφάνισιν καὶ τεχνικὴν ἔνεκα τοῦ πολυκυμάντου βίου τῶν δημιουργῶν των. Ἀξιόλογοι εἶναι οἱ ναοὶ τῶν διαφόρων μοναστικῶν κέντρων ὡς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῶν Μετεώρων κλπ., εἰς τὰ ὁποῖα ἐσυνεχί-

¹⁶ Μεταξὺ τῶν ἄλλων παραδειγμάτων τοῦ τύπου καταλέγονται καὶ οἱ ἐξῆς πασίγνωστοι ναοί: Τὰ καθολικὰ τῶν μονῶν Ὁσίου Λουκά (Λεβαδείας), Δαφνίου (Ἀθηνῶν) καὶ Νέας Μονῆς (Χίου), τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὸν 11ον αἰῶνα, οἱ Ἁγ. Θεόδωροι εἰς Μυστρᾶν, ἡ ἁγία Ριψιμία εἰς Ἀρμενίαν (7ος αἰών), ὁ ἰδιότυπος ὀκταγωνικὸς ναὸς τῆς Παρηγορητίσεως (13ος αἰών) εἰς Ἄρταν κ.ἄ.

¹⁷ Συγκεκριμένως διακρίνονται τρεῖς τύποι ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τῆς ὑπερυψωμένης ἐγκαρσίας καμάρας. Σταυροεπίστεγοι ναοὶ συναντῶνται εἰς τὴν Ἠπειρόν, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους (Εἰβόια, Σποράδες, Κυκλάδες, Κρήτη) καὶ εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν (Συρίαν, Μ. Ἀσίαν) ὁ τύπος συναντᾶται ἀρχαιότερον. Βλ. πλείονα ἐν Γ. Δημητροκάλλη, Ἡ καταγωγή τῶν σταυροειδῶν ναῶν ἐν «Χαριστήριον Α. Ὁρλάνδου», Ἀθῆναι 1960, τόμ. 2ος, σελ. ...

¹⁸ Περὶ τῆς ἐπιδιώσεως τοῦ τύπου ἰδὲ Γ. Σωτηρίου, Μνημον. Ἔργον σελ. 319 - 322.

ζετο ή παλαιότερα παράδοσις και κατασκευάζοντο ναοί αξιόλογοι κατά τε τὸν ὄγκον καὶ τὸ κάλλος αὐτῶν. Ἴδιαίτερα μάλιστα προτίμησις παρατηρεῖται εἰς τοὺς πολλοὺς τρούλλους καὶ τὰς κόγχας (πολύτρουλλοι, τρίκογχοι ναοί). Βεβαίως δὲ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ διετηρεῖτο.

Εἰς τὰς ὁμόρους καὶ τὰς ἄλλας σλαβικὰς χώρας δημιουργοῦνται οἱ αὐτοὶ κατὰ βάσιν ρυθμοὶ μὲ πολλὰ ἐπιχωριάζοντα στοιχεῖα ὡς π.χ. οἱ πολλοὶ βολβοειδεῖς ἢ μετὰ ραβδώσεων τρούλλοι εἰς τὴν Ρωσίαν, ἢ ἰδιότυπος κατασκευὴ τῶν τρούλλων καὶ οἱ στρεπτοὶ κιο-νίσκοι τῶν ὑψηλῶν τυμπάνων εἰς Ρουμανίαν, τὸ πυραμιδοειδὲς στέγα-στρον τοῦ τρούλλου εἰς Σερβίαν (Hορονο), κ.ἄ..

Κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας ἡ ὀρθόδοξος ἀρχιτεκτονικὴ παραμένει συνήθως εἰς τοὺς παραδοσιακοὺς ρυθμοὺς μὲ ὅλως ἰδιαίτεραν προτίμησιν εἰς τὸν βυζαντινόν. Ἀρέσκειται εἰς τὴν ἀντιγραφὴν καὶ ἀπομίμησιν. Διατηρεῖ κατὰ βάσιν τὰ ἐπὶ μέρους τμήματα τῶν ναῶν τῆς παραδόσεως καίτοι χρησιμοποιοῖ πλέον διαφορετικὰ δομικὰ ὕλικά. Ἐσχάτως ἰδρύνονται καὶ ναοί, οἱ ὁποῖοι εἴτε στεροῦνται τινῶν τῶν ἐπὶ μέρους τμημάτων τῶν παραδοσιακῶν ναῶν εἴτε ἔχουν ἄλλα μὴ ὑπάρχοντα εἰς αὐτοὺς εἴτε τέλος ἐλάχιστα ἢ οὐδὲ-λως ὁμοιάζουν μὲ ἐκεῖνους¹⁹.

Καίτοι εἰς τὴν παροῦσαν εἰσήγησιν ἐπισκοποῦμεν γενικῶς τὴν ὀρθόδοξον μόνον ἀρχιτεκτονικὴν, ὅμως πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνας τῆς καθ' ὅλου χριστιανικῆς τοιαύτης σημειώνομεν ἀπλῶς ὅτι εἰς τὴν Δύσιν ἂν καὶ ὁ τύπος τῆς βασιλικῆς παραμένειν ὁ πλέον διαδεδομένος, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν βάσιν του, ἐνωρίτατα ἤδη ἀνεπτύχθη ἀρκούν-τως ὁ περιφερικὸς τύπος καὶ εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἐχρησιμοποιήθη ὁ τρούλλος²⁰. Πρὸς τούτοις ἐγένετο χρῆσις καὶ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους εἰς

¹⁹ Πολλοὶ ναοὶ ἰδρύνονται ἐσχάτως στεροῦνται π.χ. παντελῶς νάρθηκος. Ἄλλοτε οἱ ἀρχιτεκτονήσαντες τούτους ἐντάσσουσιν τὰ γραφεῖα τῶν ἱερῶν ἀνορ-γάνως ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν ναῶν καὶ ἄλλα παρόμοια. Παραδείγματα ἐμοντέρ-νων» ναῶν συναντᾷ τις σήμερον εἰς τὰ προάστεια «Φοῖνιξ» τῆς Θεσσαλονίκης, «Χολαργόν» Ἀθηνῶν, εἰς Καλαμάταν εἰς πολλὰς ὁμοδόξους κοινότητος τοῦ ἔξωτερου, ἰδίως δὲ τῆς Ἀμερικῆς, καὶ ἄλλαχού.

²⁰ Μεταξὺ τῶν ἄλλων περικέντρων ναῶν τῆς Δύσεως σημειοῦμεν τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, ἰδρυθέντα τὸ ἔτος 482 μ.Χ. καθὼς καὶ τὴν Santa Constanza ἀμφοτέρους εἰς Ρώμην τὸν Temprieto, in Montorio τοῦ Bramante, τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς τὸν Κυρινάλιον, τὴν Santa Maria degli Angeli τῆς Φλωρεντίας, τὸν Ἁγιον Πέτρον Ρώμης (16ος αἰὼν) κ.ἄ. Ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος ὁ ρωμανικὸς ρυθμὸς γίνεται τρουλλαῖος. Ὡσαύτως τρουλ-λαῖοι ναοὶ εἶναι πάμπολλοι ναοὶ τῶν ρυθμῶν τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ μπα-

τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ. Γενικῶς τὰ ἐγκάρσια κλίτη συναντῶνται εἰς τὴν Δύσιν λίαν ἐνωρίς, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 4ου περί-που αἰῶνος²¹. Ἀλλὰ καὶ οἱ ρωμανικοῦ ρυθμοῦ ναοὶ παρουσιάζουσιν ἐν κατόψει τὸ σχῆμα τοῦ λεγομένου λατινικοῦ σταυροῦ²². Τὸ κυριώτερον δὲ χαρακτηριστικὸν τῶν ναῶν ὄλων τῶν ρυθμῶν τῆς Δύσεως εἶναι τὸ ὑπέμετρον, τὸ ὄγκωδες καὶ ἐν μιᾷ φράσει τὸ ἐκτὸς τῶν ἀνθρωπίνων μέτρων καὶ ἀναλογιῶν ἔργον.

Ἐκ τῆς προηγηθείσης γενικῆς θεωρήσεως τῆς ὀρθοδόξου ναοδο-μίας ἐδείχθη, νομιζομεν, ὅτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐξελίξεως καὶ διαμορφώσεώς της διετηρήθησαν εἴτε μεμονωμένα εἴτε συνηνωμέ-να δύο βασικά χαρακτηριστικά. Ὁ Σταυρὸς καὶ ὁ Τρούλλος. Οὗτοι ἀπετέλεσαν τὰ κυριώτερα στοιχεῖα της. Προηγουμένως διὰ τὰς μεγαλοπρεπεῖς βασιλικὰς, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ὑπῆρχε τὸ ἐγκάρσιον κλίτος λίαν εὐστόχως ἢ θριαμβεύουσα Ἐκκλησία ἔκαμε μίαν ἀναγω-γὴν ἐκ τοῦ ἐπιγείου βασιλέως, ὁ ὁποῖος τὰς ἀνήγειρε, τοῦ Μ. Κωνσταν-τίνου δηλ., εἰς τὸν οὐράνιον, ἦτοι τὸν Χριστόν, ὁ Ὅποιος καὶ ἐλατρεύε-το ἐντὸς αὐτῶν²³. Πανηγυρίζουσα πλέον ἡ Ἐκκλησία τὴν ἐλευθερίαν της ἔδωκεν ἀνάλογον μορφὴν θριάμβου καὶ εἰς τοὺς εὐκτηρίους οἴκους της. Τὸ γενικὸν σχέδιόν των καθὼς καὶ τὰ ἐπὶ μέρους τμήματά των ἢ καὶ τὰ διάφορα προσκτίσματα καθορίζοντο ἀπὸ τὰ πατερικὰ κείμε-να²⁴. Ἀπέβλεπον δὲ εἰς πρακτικοὺς καὶ εἰς θεολογικοὺς σκοπούς. Τὸ ἐγκάρσιον κλίτος τῆς βασιλικῆς, τὸ ὁποῖον ἔβλεπε πλέον ἐν συνδυασμῶ μὲ τὸ κάθετον τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ ἐδημιουργήθη ἐκ λειτουργικῶν καὶ πρακτικῶν λόγων ὡς ἤδη προεσημειώσαμεν, (ἔνωσις δύο λειτουρ-γιῶν, «λατρευιῶν», κοιμητηριακῆς — κοινοτικῆς, προσκόλλησις τῶν δύο αἰθουσῶν, ἦτοι τῆς μετὰ κόγχης αἰθούσης, τῆς εὐρισκομένης ἄνω

ρόκ. (Περὶ τούτων βλ. πλείονα ἐν Κ. Καλοκύρη, Μνημ. Ἔργον σελ. 237-278)

²¹ Α. Ὁρλάνδου, Μνημ. Ἔργον σελ. 167.

²² Κ. Καλοκύρη, Μνημ. Ἔργον σελ. 248-249.

²³ Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, P.G. 20, 856. Τὸ πολίτευμα τοῦ Βυζαντίου ἦτο Θεοκρατικόν, ὁ δὲ ἀνώτατος ἄρχων ἦτο «Ἐλέω Θεοῦ» πα-στὸς βασιλεὺς.

²⁴ «Ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης, κατὰ ἀνατολὰς τετραμένος, ἐξ ἐκατέρων τῶν μερῶν ἔχων τὰ παστοφῶρια πρὸς ἀνατολήν... κείσθω δὲ μέσος ὁ τοῦ ἐπι-σκόπου θρόνος... οὐ μόνον γὰρ νηὶ ἀλλὰ καὶ μάνδρη ὁμοίωται ἡ ἐκκλησία...» Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, Βιβλίον Βον κεφ. 57ον ἐν P.G., 1, 724-737. Ἴδὲ πλείονα ἐν Γ. Σωτηρίου, Μνημ. Ἔργον σελ. 172-178. Διὰ τὴν διαμόρ-φωσιν τοῦ Ἁγίου Βήματος συνέβαλε καὶ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως.

τοῦ τάφου τοῦ μάρτυρος καὶ τῆς ἄλλης αἰθούσης, δηλ. τῆς ἐκκλησίας τῶν πόλεων). Ἄλλ' εἰς τὸ νέον τοῦτο σχῆμα τῆς μετ' ἐγκαρσίου κλίτους βασιλικῆς λίαν ἐνωρὶς ἢ Ἐκκλησία εἶδε τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ καὶ τὸ ἐξῆρεν ὄλως ἰδιαιτέρως. Τὸ περιέβαλλε μὲ τὴν ἀνάλογον τιμὴν καὶ τὸ διετήρησεν εἰς ὄλους σχεδὸν τοὺς μετέπειτα ναοδομικοὺς τύπους τῆς, (βασιλικαὶ μετ' ἐγκαρσίου κλίτους, σταυρικοὶ βασιλικά, σταυρικοὶ ναοί, σταυροειδεῖς, ὀκταγωνικοὶ, σταυρεπίστεγοι). Ἦδη ὁ Μ. Κων)τίνος «φυλακτήριον ἐδόκει τοῦτο αὐτῆς βασιλείας πεποιθῆσθαι»²⁵, «ὁ δὲ προσκυνῶν τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ ἐν αὐτῷ προσκυνεῖ τὸν ζωοποιὸν σταυρὸν» διότι «ἢ ἐκεῖνου ἰδέα καὶ διαγραφή, ὁ τύπος ἐστίν» κατὰ τὸν Θεόδωρον Στουδίτην²⁶. Κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, τελουμένην εἰς τοὺς πολυαριθμοὺς ὡς ἄνω ναοὺς, ὁ πιστὸς συμμετεῖχεν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ δράματος τοῦ Γολγοθᾶ καὶ μετελάμβανεν ἀπὸ τοῦ σώματος Ἐκεῖνου, ὁ Ὅποιος ἐκρεμάσθη εἰς τὸν Σταυρὸν διὰ νὰ προσφέρῃ τὴν χαρὰν εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον. Γενικῶς τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ τὴν ἐξαίρουσιν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας²⁷. Διδάσκουν ὅτι ὀλόκληρος ἢ θεία Οἰκονομία περιέχεται εἰς τὸν «Λόγον τοῦ Σταυροῦ». Διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ἐπιδράσῃ μεγάλως ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου ναοδομίας ὡς παρατηρήθη ἤδη²⁸. Ἐφ' ὅσον δηλ. τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ κέκτηται τοιαύτας ἰδιότητας καὶ ἐφ' ὅσον παίζει τοσοῦτον ρόλον εἰς τὴν ζωὴν τῶν πιστῶν δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ τὸ διέκρινον, νὰ τὸ διετήρουν καὶ νὰ τὸ ἐξῆρουν εἰς τὰ λατρευτικὰ κτίσματά των, εἰς τὰ ὁποῖα προσέτρεχον διὰ νὰ λατρεύσουν τὸν Χριστὸν καὶ νὰ διακηρύξουν τὴν διὰ τοῦ Σταυροῦ νίκην Του.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ τύπος τοῦ Σταυροῦ εἶναι τὸ «ὄργανον», διὰ τοῦ ὁποῦ ἐλυτρώθη ὁ πιστὸς, ὁ οὐρανός, τοῦ ὁποῦ μικρογραφία εἶναι ὁ

²⁵ Εὐσεβίου, Εἰς τὸν βίον τοῦ Κωνσταντίνου, ἐν Β.Ε.Π.Ε.Σ. τόμ. 24, 162.

²⁶ Ἀντιρρητικὸς Β', Ρ.Γ. 99, 36.

²⁷ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, Λόγος IV, Ρ.Γ. 87, 3.308. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. Περὶ εἰκόνων λόγος Γ' Ρ.Γ., 94, 1353. Φιλοθέου Κων)λεως. Εἰς τὴν Ἱψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Ρ.Γ. 154, 728. Ἰωάννου Χρυσόστομο, Πρὸς Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας Ρ.Γ., 48, 826 κ.ἀ.π. Βλπ. καὶ Μ. Σιώτη, Ὁ Σταυρὸς ὡς σφραγὶς τῶν χριστιανῶν ἐν «Γρηγόριος ὁ Παλαμάς», Θεσσαλονίκη, τόμ. 33 (1950), σελ. 223-230 καὶ 268-276'

²⁸ Κ. Καλοκύρη, Μνημ. ἔργον σελ. 30-33.

τροῦλλος, θεωρεῖται ὁ σκοπὸς του. Βεβαίως ὁ τροῦλλος ἐδημιουργήθη κατ' ἀπομίμησιν ἀνατολικῶν προτύπων²⁹ καὶ διὰ λόγους ἐξάρσεως, ἴσως, τοῦ ἱεροῦ δήματος (τῆς Ἁγίας Τραπέζης) καὶ γενικώτερον τοῦ ὄλου ναοῦ. Ἡ Ἐκκλησία ὁμως ἐξ ἀρχῆς ἐχαρακτήρισε τοῦτον ὡς «οὐρανὸν» καὶ «αἰωρουμένην σφαῖραν» τόσον διὰ τῶν ὕμνων τῆς³⁰, ὅσον καὶ τῶν κατὰ καιροὺς διαφόρων περιγραφῶν τρουλλαίων ναῶν ἐκ μέρους τῶν πιστῶν τῆς³¹. Ἡ Χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοιοῦτοτρόπως ἐτεμάχισε τὸν ὄγκον καὶ μὲ τοιαύτην τεχνικὴν ἐχρησιμοποίησε τὴν ὕλην ὥστε μᾶς ἔδωσε μίαν «μικρογραφίαν» τοῦ οὐρανοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐκ παραλλήλου μίαν «μεγαλογραφίαν» τῆς κεφαλῆς μας. Ἡ οὐρανοειδὴς αὕτη σκεπὴ τῶν ναῶν, ἢ ὁποῖα ἐγενικεύθη ἀπὸ τοῦ βου μ.Χ. αἰῶνος ὑπεβοήθει τοὺς πιστοὺς νὰ μεταρσιωθοῦν εἰς οὐρανίους θόλους. Λίαν εὐστόχως παρατηρήθη ὅτι ἱστάμενος ὁ πιστὸς κάτωθεν τοῦ τροῦλλου ἐνὸς σταυροειδοῦς π.χ. ναοῦ ἔχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ τροῦλλος μὲ τὴν καμπύλην του προεκτείνει εἰς τὸ ἄπειρον τὸ διάγραμμα τῆς κεφαλῆς μας ἐνῶ αἱ πλάγαι καμάραι διαγράφουν ὁμοίως τοὺς ὄμους μας³². Ἡ ὕψηλὴ αὕτη σκοπιμότης τοῦ τροῦλλου, ἦτοι ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἔπαρσις τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ἐρμηνεύει τὴν εὐρυτάτην εἰς ἕκτασιν καὶ χρόνον χρησιμοποίησιν μονοτρούλλων ἢ πολυτρούλλων ναῶν. Πράγματι. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐντεῦθεν οἱ τύποι τῶν σταυροειδῶν, σταυρικῶν, ὀκταγωνικῶν, μονοχῶρων πολλακίς ναῶν ἢ καὶ τύποι βασιλικῆς στεγάζονται δι' ἑνὸς ἢ περισσοτέρων τροῦλλων. Εἰς τοὺς ὀκταγωνικοὺς μάλιστα ναοὺς ὁ τροῦλλος καλύπτει ὀλόκληρον τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον καὶ ὄχι μόνον τὸ κέντρον ὡς συνέβαιεν εἰς τοὺς ἄλλους τύ-

²⁹ Κ. Καλοκύρη, Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 90.

³⁰ Βλπ. π.χ. Ὁρολόγιον, Ἐκδ. Ἀποστ. Διακονίας, Ἀθήναι 1963, σελ. 86 «Ἐν τῷ ναῷ ἐστῶτες τῆς δόξης σου ἐν οὐρανῷ ἐστάναι νομίζομεν...». Ἄλλαχού ἡμεῖται ὁ ναὸς ὡς κτίσμα ἀποτελοῦν ἐνέον οὐρανόν» (Τροπ. δ' ὁδῆς τοῦ κανόνος τῆς 31ης Αὐγούστου. Πρὸβλ. Ρ.Γ. 63, 128. 79' 1253, 155, 312 ἔνθα ὁ Πατέρες Χρυσόστομος, Νεῖλος καὶ Συμεὼν ὁμιλοῦν ἀντιστοιχῶς περὶ τοῦ ναοῦ ὡς οὐρανοῦ.

³¹ Προκοπίου, Περὶ κτισμάτων. «Τούτου δὲ τοῦ κυκλοτεροῦς παμμεγέθους ἐπανεστηκῆς τις, σφαιροειδῆς θόλος ποιεῖται αὐτὸ διαφερόντως εὐπρόσωπον, δοκεῖ δὲ οὐκ ἐπὶ στερεῶς τῆς οἰκοδομίας ἐστάναι, ἀλλὰ τῇ σφαίρᾳ τῇ χρυσῇ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐξημμένη καλύπτειν τὸν χῶρον...» Ρ.Γ. 87, 2827. Βλπ. Ἰδίου, Αὐτόθι 2829-2837. Πρὸβλ. Παύλου Σιλεντιαρίου, Ἐκφρασις τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Ρ.Γ. 86, 2119-2152. Φ. Κόντογλου, Ὁ Τροῦλλος, ἐν «Ν. Ἐστία», Ἀθήναι 1939, τόμ. 50, σελ. 89-93.

³² Κ. Καλοκύρη, Μνημ. ἔργον σελ. 32.

πος. Εἰς δὲ τοὺς ὀρθοδόξους σλαβικούς ναοὺς ὁ τροῦλλος ἐξαίρεται ἢ δι' ὑψηλοτάτου τυμπάνου ἢ, ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς ρουμανικούς ναοὺς, διὰ τῆς ἰδιοτύπου κατασκευῆς του. Τὸν καθ' ὅλου δὲ πνευματικὸν χαρακτήρα τοῦ τροῦλλου συνεπλήρωνεν ὁ κυρίαρχος Παντοκράτωρ, ὁ Ὅποιος «ἐφιλοξενεῖτο» ἐκεῖ καὶ περὶ τοῦ Ὅποιου θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὸ δευτέρον μέρος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐγένετο φανερόν ὅτι τόσον τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ ὅσον καὶ ὁ τροῦλλος χρησιμοποιούμενα εἰς τὴν χριστιανικὴν καὶ εἰδικώτερον τὴν ὀρθόδοξον ναοδομίαν παραλλήλως μὲ τὴν λατρευτικὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν πιστῶν προσέλαβον λίαν ἐνωρὶς ὑψηλὸν πνευματικὸν χαρακτήρα, συνιστάμενον εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς θεανδρικῆς βάσεως τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας. Διὰ τοῦ τροῦλλου, ὁ ὅποιος θεωρεῖται μικρογραφία τοῦ οὐρανοῦ τονίζεται ἡ κάθοδος τοῦ θείου, τοῦ ὑπερβατικοῦ εἰς τὸν κόσμον. Διὰ τοῦ Σταυροῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἔπαθε «σαρκί» ὁ Χριστὸς ἐκφράζεται τὸ κορυφωμα τῆς ταπεινώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἀντιστοίχως ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου πλησίον τοῦ «βασιλέως τοῦ Οὐρανοῦ». Ὁ Τροῦλλος καὶ ὁ Σταυρὸς λοιπὸν ἀποτελοῦν δύο κέντρα ἀφετηρίας καὶ τέρματος μαζί. Δύο πόλους μὲ ἀμφίδρομον ἐπικοινωνίαν ἐκφραζομένην εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ (κάθοδος) καὶ τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου (ἀνοδος), εἰς τὴν προσέγγισιν τῆς Παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ πλάσματος. Τὴν ἐννοίαν αὐτὴν ἀπηχοῦν πολλοὶ ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας ὡς π.χ. «Οὐρανίας ἀψίδος ὀροφουργὲ Κύριε καὶ τῆς Ἐκκλησίας δομητορ, σὺ μὲ στερέωσον ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ σῆ τῶν ἐφετῶν ἢ ἀκρότης... τῶν πιστῶν τὸ στήριγμα» (Παρακλητικὴ, Ἔκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσ)κη 1967 σελ. 737). Ἄλλαχού ὁ ναὸς θεωρεῖται ὡς κτίσμα ἐκμιμούμενον πᾶσαν τῶν οὐρανῶν τὴν εὐκοσμίαν ἢ ὡς «νέος οὐρανός» (Κανὼν 31ης Ἀυγούστου, ὡδὴ θ' καὶ δ'). Οὕτως ἐξεφράζετο καὶ διὰ τῶν ἐν λόγῳ σχημάτων (ὅπως διὰ τῶν ὕμνων καὶ τῶν παραστάσεων) μία Θεολογία, ἡ ὁποία ἦτο καὶ ἡ σκοπιμότης τῆς ὀρθοδόξου τέχνης. Ἡ διατήρησις τῶν στοιχείων αὐτῶν κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πνευματικοῦ χαρακτήρος των βελτιωμένη ἀνανέωσις των διὰ μέσου τῶν αἰῶνων κατέστη πλέον παράδοσις εἰς τὸν ὀρθόδοξον χῶρον.

Ἐὰν ἡ ὀρθόδοξος ἀρχιτεκτονικὴ ἐτεμάχισε τὸν γήϊνον χῶρον καθ' ὀρισιμένον συμβολικὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποίου παραλλήλως πρὸς τὴν «λειτουργικὴν» ἐξυπηρέτησιν τῶν μελῶν τῆς Ἐκ)σίας ἐμικρογραφουῦντο ἡ

γῆ καὶ ὁ οὐρανός καὶ προσέτι διεγράφετο τὸ «σημεῖον» τῆς ἀνυψώσεως τῶν παροίκων τῆς πρώτης πρὸς τὸν δευτέρον ἢ ὀρθόδοξος ζωγραφικὴ διὰ τῶν ποικίλων ἔργων τῆς παρέστησε τοὺς «κατοίκους» τῶν δύο αὐτῶν κόσμων καὶ ἐξέφρασε τὰς μεταξύ των σχέσεις. Προσεπάθησε νὰ «περιγράψῃ» τὸν ἀπερίγραφτον Θεὸν διὰ νὰ θεοποιήσῃ τὸν περιγραφτὸν ἄνθρωπον. Οἱ τρόποι δὲ τῆς περιγραφῆς δὲν ἦσαν ὀλίγοι. Τὰ κυριώτερα εἶδη τῆς ὀρθοδόξου ζωγραφικῆς εἶναι αἱ ψηφιδογραφίαι, αἱ τοιχογραφίαι, αἱ φορηταὶ εἰκόνες, αἱ ἐκ σμάλτου καὶ αἱ μικρογραφίαι τῶν χειρογράφων. Εἰς ταῦτα παρίσταται κατ' ἀρχὴν ὁ Χριστὸς ὡς θεάνθρωπος καθ' ὅτι καίτοι ἀπερίγραφτος «τῆ τῆς Θεότητος φύσει» ὁμοῦς γίνεται «περιγραφτὸς τῷ σώματι»³³. Εἰκονίζεται ὅθεν ὁ ἀόρατος, γράφεται ὁ ἄποσος καὶ χρωματουργεῖται ὁ ἀχρωμάτιστος διότι ἐγένετο ὄρατος «σαρκί» καὶ περιορίσθη εἰς ἓνα ἀνθρώπινον σῶμα· εἰκονίζεται δηλ. «τὸ τοῦ ὄραθέντος ὁμοίωμα» κατὰ τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν³⁴. Ἄλλος λόγος τῆς τοιαύτης παραστάσεως εἶναι διότι οὕτω ἐρχόμεθα εἰς ἀνάμνησιν τῆς θείας αὐτοῦ καὶ ζωοποιῦ καὶ ἀρρήτου ἐνανθρωπήσεως³⁵. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἱστορεῖται καὶ ἡ Πανάχραντος τοῦ Κυρίου Μήτηρ, ἵνα δευχθῆ ὅτι ἐγνή τὴν φύσιν ὑπάρχουσα καὶ οὐκ ἄλλοτρία τοῦ ἡμετέρου φυχράματος γενομένη, τὸν Θεὸν τὸν ἀόρατον, καὶ τὰ πάντα τῇ χειρὶ περιέποντα... ἐν τῇ ἑαυτῆς συνέλαβε γαστρί, καὶ ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα ἀπεκύησεν³⁶. Μαζὶ μὲ τὸν Χριστὸν ζωγραφουῦνται καὶ οἱ Ἅγιοι διότι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ γυμνοῦνται ὁ βασιλεὺς τοῦ στρατεύματός Του³⁷. Πάντων τούτων τὰ «ὁμοιώματα ἀναγράφει»³⁸ ἡ ὀρθόδοξος ζωγραφικὴ, ἀποβλέπουσα πάντοτε εἰς παιδαγωγικούς σκοποὺς τοῦ ἀνθρώπου. Δύο ἦσαν τὰ ἀντικείμενα τῆς ὀρθοδόξου ζωγραφικῆς: Ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος. Μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀνθρωπειῶν Του μορφῆς μαρτυρεῖ ἡ εἰκονογραφία τῶν ὀρθοδόξων ὅτι ὁ

³³ Θεοδώρου Στουδίτου, Ἀντιρρητικός Β' ἐν P.G. 99, 354.

³⁴ Περὶ εἰκόνων, λόγος Α' P.G. 94, 1240.

³⁵ Γερμανοῦ Πατριάρχου Κων)πόλεως, Δογματικαὶ Ἐπιστολαὶ Β' P.G. 98, 157.

³⁶ Τοῦ Ἰδίου, Μνημ. ἔργον P.G. 98, 160.

³⁷ Ἰ. Δαμασκηνοῦ, Μνημ. ἔργον P.G. 94, 1252 «Ἰστοροῦμεν οὖν Χριστὸν τὸν Βασιλέα καὶ Κύριον οὐ γυμνοῦντες αὐτὸν τοῦ στρατεύματος».

³⁸ Γερμανοῦ Πατριάρχου Κων)πόλεως, Μνημ. ἔργον. P.G. 98, 160 «Καὶ τοὺς ἁγίους δὲ μάρτυρας τοῦ Χριστοῦ, ἀποστόλους τε, καὶ προφήτας, ὁσίους καὶ λοιποὺς τῶν ἁγίων, συνδούλους δὲ ἡμῶν καὶ ἀληθεῖς θεράποντας Θεοῦ γενομένους, πράξειστέ τε ἀγαθαῖς... καὶ πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἀνδρείας αὐτῶν καὶ γνησίας περὶ τὸν Θεὸν δουλείας, τὰ ὁμοιώματα ἀναγράφομεν».

Θεός γίνεται προσιτός εις τὸν ἄνθρωπον, μόνο μέσα εις τὸν ἄνθρωπον ἂν καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι ὁ Ἀκατάληπτος, ὁ Ἀπερίγραπτος, ὁ Ἅγιος καὶ ὁ Ἀθάνατος³⁹. Μὲ τὴν παράστασιν πάλιν τῆς Θεοτόκου τῶν Ἁγίων καὶ γενικῶς τῶν φίλων τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἱστοριῶν τῶν δύο Διαθηκῶν ἀποσκοπεῖ ἡ ὀρθόδοξος ζωγραφικὴ εἰς τὸ ἐνὰ πληρώσει τὸν ναὸν ἅγιον... ἔνθεν καὶ ἔνθεν χειρὶ καλλίστου ζωγράφου... ὅπως ἂν οἱ μὴ εἰδότες γράμματα, μὴ δυνάμενοι τὰς θείας ἀναγιγνώσκειν Γραφὰς τῇ θεωρίᾳ τῆς ζωγραφίας μνήμην τέ λαμβάνωσιν τῆς τῶν γνησίαν τῷ ἀληθινῷ Θεῷ δεδουλενκότων ἀνδραγαθίας καὶ πρὸς ἀμιλλαν διαγείρωνται⁴⁰. Κατὰ συνέπειαν ἡ ζωγραφικὴ τῶν ὀρθοδόξων ἀναφέρεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν ὅλην ζωὴν τῆς στρατευμένης καὶ θριαμβευούσης Ἐκκλησίας ἀφ' ἑτέρου. Οἱ δύο αὐτοὶ πόλοι, ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐγένοντο διὰ τὴν ὀρθόδοξον ζωγραφικὴν τὸ ἀντικείμενον, ἡ οὐσία καὶ ὁ σκοπὸς τῆς.

Παρακολουθοῦντες τὴν προσέλευσιν, τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ὡς ἄνω ποικίλων παραστάσεων διαπιστώνομεν ὅτι αἱ ἀπεικονίσεις αὐταὶ δὲν παρέμενον πάντοτε αἱ αὐταί. Δὲν εἶχον ἐξ ἀρχῆς στατικὸν καὶ τυποποιημένον χαρακτῆρα, οὔτε καὶ ἀπολύτως προκαθορισμένην τεχνοτροπίαν καὶ τεχνικὴν. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ὅτε ἡ Ἐκκλησία ἦτο ἑμπερίστατος καὶ ἀντιμετώπιζε τόσους ἐχθροὺς ἐχρησιμοποιοῦσε τὰ σύμβολα πρὸς ἐξάπλωσιν τῶν ἰδεῶν τῆς. Εὐνόητον ὅτι μέρος τῶν διαφόρων τούτων ζωγραφικῶν τύπων ἐλήφθησαν ἀπὸ τὸν ἀνατολικόν, τὸν ἑλληνιστικὸν καὶ τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον. Ἐδόθη ὁμοίως εἰς αὐτοὺς πνευματικὸν καὶ θεολογικὸν περιεχόμενον. Μεταξὺ τῶν ἄλλων μνημονεύομεν τὸν ἔρωτα καὶ τὴν ψυχὴν, τὴν περιστερᾶν, τὸν φοῖνικα, τὴν ἐλαίαν, τὴν ἄγκυραν, τὴν ναῦν κ.ἄ. Ἀργότερον ἡ θριαμβεύουσα πίστις ἐκφράζεται διὰ ἱστορικῶν παραστάσεων. Αἱ σκηναὶ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ τῆς Θεοτόκου, καὶ τῶν Ἁγίων εἶθ' ἀποτελέσουν πρᾶγματι τὴν μεγάλην ἐποποιίαν τῶν ἱστοριῶν τοῦ ὀρθοδόξου ναοῦ⁴¹. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἡ μαρτυρία

³⁹ Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ κοντάκιον τῆς Κυριακῆς τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἐὶς τὸ ἀπερίγραπτος λόγος τοῦ Πατρὸς περιεγράφει σαρκούμενος καὶ τὴν οὐπω-θεῖσαν εἰκόνα ἀναμορφώσας τῷ θεῷ κάλλι συγκατέμειξεν. Ἄλλ' ὁμολογοῦντες τὴν σωτηρίαν ἔργῳ καὶ λόγῳ ταύτην ἀνιστοροῦμεν.

⁴⁰ Νεῖλου Μοναχοῦ, Ἐπιστολὴ πρὸς Ὀλυμπόδοξον Ἐπαρχον, P.G. 79, 577-580.

⁴¹ Κ. Καλοκέρη, Ἡ οὐσία τῆς Ὀρθοδόξου ἀγιογραφίας, Ἀθήναι 1960, σελ. 14.

τῆς ἀνατολικῆς παραδόσεως ἦτο καταφανής. Ἡ τιμὴ τοῦ Βασιλέως, ὁ ὁποῖος ἦτο ἱερὸν πρόσωπον καὶ τῶν ἀρχόντων μεταβαίνει κατ' ἀναλογίαν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς Ἁγίους. Μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν καὶ τὴν οὐσιαστικὴν νίκην τῆς Ὀρθοδοξίας ἡ εἰκονογραφία ἀποβλέπει εἰς δογματικὰς ἀληθείας καὶ θεολογικὰς ἀναλύσεις. Ἡ εἰκὼν πλέον ἀποβαίνει τὸ κάτοπτρον ἐντὸς τοῦ ὁποῖου φαίνεται καὶ προσμετᾶται ἡ πίστις καὶ ἡ πνευματικότης τοῦ χριστιανοῦ. Αἱ δογματικαὶ προϋποθέσεις τῆς ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας γίνονται ἔκτοτε ἀπαραίτητοι. Ἡ εἰκονογραφία λαμβάνει πλέον μίαν «δογματικὴν σταθερότητα», ἕνα «θεολογικὸν ὕψος», ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐκκινοῦν ἅπασαι αἱ μελλοντικαὶ «προεκτάσεις» τῆς. Ἀπὸ τῶν χρόνων δὲ τῶν Μακεδόνων καὶ Κομνηνῶν αἱ εἰκονογραφίαι γίνονται πλουσιώτεροι. Τότε παραίστανται λεπτομερῶς ὄχι μόνον οἱ βίοι τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων, ἀλλὰ πολλοὶ ὕμνοι καὶ ψαλμοί. Ἡ ἀναγέννησις εἰς τὴν ζωγραφικὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐδημιούργησε πραγματικὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα, τὰ ὁποῖα ἔφθασαν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἐκφράσεως τῶν κατὰ τοὺς ἀκολουθήσαντας χρόνους τῶν Παλαιολόγων. Τότε ἀκριβῶς ἡ τέχνη κατέστη ἀφηγηματικὴ.

Ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος δύο μεγάλα ρεύματα ζωγραφικῆς κατακλύζουν τὸν ὀρθόδοξον χῶρον. Τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν, τὸ καλούμενον «Μακεδονικὴ Σχολή», ἐπιχειρεῖ ἀληθεστέρας καὶ φυσικωτέρας παραστάσεις. Ἡ τεχνικὴ τῆς προτιμᾷ τοὺς ἀνοικτοὺς προπλασμούς, τοὺς ζωηροὺς τόνους καὶ τὰ συμπληρωματικὰ χρώματα. Τὰ ἔργα τῆς χαρακτηρίζονται διὰ τὰς ζωηρὰς κινήσεις καὶ χειρονομίας, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τὰς συγκινήσεις, αἵτινες φθάνουν ἕως τοῦ δραματικοῦ πάθους. Πολυάριθμα μνημεῖα ἐκτελοῦνται κατὰ τὴν τεχνικὴν ταύτην καὶ τεχνοτροπίαν.

Ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ρεαλισμὸν τοῦτον παρουσιάζει εἰς τὰ ἔργα τῆς ἡ λεγομένη «Κρητικὴ Σχολή». Μὴ στερουμένη ζωτικότητος καὶ ἐκείνη παρέμεινε περισσότερο πιστὴ εἰς τὸν βυζαντινὸν ἰδεαλισμὸν. Ἠγάπησε τὴν συντηρητικότητά, τὰς συγκρατημένας κινήσεις, τὴν ἡρεμίαν καὶ τὴν ἐκφρασὴν ἐσωτερικῆς συγκινήσεως. Ἡ τεχνοτροπία αὕτη εὔρε τὴν τελειώσιν τῆς εἰς τὰ ἔργα τοῦ περιφήμου τοιχογράφου Θεοφάνους τοῦ Κρητῆ καὶ τοῦ ζωγράφου φορητῶν εἰκόνων Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν μαθητῶν των. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι τὸ γεγονός ὅτι αἱ μεγαλύτεραι καλλιτεχνικαὶ μεταρρυθμίσεις καὶ αἱ σπουδαιότεραι φάσεις τῶν ἐξελίξεων εἰς τὴν ζωγραφικὴν ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐγένοντο εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. Καὶ τοῦτο ἦτο ἐπόμενον. Ἐκεῖ ἦτο ἡ Ἔδρα τοῦ Ἀυτοκράτορος καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἐκεῖ

ὑπῆρχον αἱ μεγάλοι μοναί, εἰς τὰ καλλιτεχνικά ἐργαστήρια τῶν ὁποίων καὶ μάλιστα τοῦ Στουδίου οἱ καλλιτέχναι ἀπέκτων Θεολογικὴν μόρφωσιν. Κατὰ συνέπειαν πᾶσα ἐξωτερικὴ «ἀλλαγὴ» ἔφερε τὴν σφραγίδα τοῦ κέντρου τοῦ Κράτους, τῆς Κων)λεως.

Ἄπὸ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ ἐξῆς ἡ ζωγραφικὴ ὁλοκληρωθεῖσα πλέον θεολογικῶς παρέμεινε ἕκτοτε εἰς τοὺς παραδεδομένους τύπους. Εἰδικώτερον τὰ δύο ὡς ἄνω ρεύματα κυριαρχοῦν πλέον εἰς τὸν ὀρθόδοξον χῶρον καὶ τοῦ λοιποῦ συναντῶνται ἔργα ἀκολουθοῦντα τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τεχνοτροπίαν ἢ συνδυάζοντας ἀμφοτέρας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατέστη φανερόν, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος ζωγραφικὴ ἐμορφοποιεῖτο κατὰ καιροὺς (ἐξωτερικῶς βεβαίως πάντοτε) ἐπὶ τῇ βάσει τόσο τῶν ἐκάστοτε θεολογικῶν σκέψεων, συζητήσεων καὶ ἰδεῶν, ὅσο καὶ τῶν κατὰ καιροὺς βελτιωμένων τεχνικῶν προϋποθέσεων. Τοῦτο ὄθεν ἦτο εὐλογον. Διότι ἐφ' ὅσον ἡ ὀρθόδοξος εἰκονογραφία προσεπάθη νὰ χαρακτηρίσῃ διὰ τοῦ χρωστήρος τὰ «θεῖα πρωτότυπα» ἢ νὰ μνηνῆ διὰ τῶν ἔργων τῆς «ἀμυδρῶς τὰς θείας ἐμφάσεις»⁴², καὶ ἐφ' ὅσον παραλλήλως ἐστηρίζετο εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ κωδικοποιηθεῖσας διὰ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων δογματικὰς διδασκαλίας καὶ τέλος ἐφ' ὅσον ἐχρησιμοποιεῖ τὰ νεώτερα τεχνικὰ καὶ τεχνοτροπικὰ δεδομένα, ἦτο λίαν εὐλογον τὸ γεγονὸς τῆς συνεχοῦς κινήσεώς της πρὸς διαφοροποίησιν τοῦ «κατεστημένου» μὲ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν καλύτεραν ἔκφρασιν της⁴³. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς ἀγιογραφίας εἶναι αἱ κατὰ καιροὺς παρατηρηθεῖσαι «μεταμορφώσεις» — «προεκτάσεις» αὐτῆς καθὼς καὶ αἱ «κινήσεις ἀνανεώσεως» τῶν μέσων καὶ τῶν τρόπων ἔκφρασεώς της, αἵτινες (ἀνανεώσεις - προεκτάσεις - ἀναγεννήσεις) συνεβάδιζον πάντοτε μὲ τὴν πορείαν τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἐκδηλώσεων, καθ' ὅσον «τέχνη καὶ ἐπιστῆμη συμβαδίζουσιν»⁴⁴.

Εἴτε ὁμως ὑπὸ τὴν συμβολικὴν τῆς μορφῆν ἐρευνήσωμεν τὴν ὀρθόδοξον ζωγραφικὴν, εἴτε ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν εἴτε ὑπὸ τὴν δογματικὴν - θεολογικὴν, εἴτε ὑπὸ τὴν ἀφηγηματικὴν, εἴτε καὶ ὑπὸ οἰανδήποτε τεχνοτροπίαν καὶ τεχνικὴν τῆς πάντοτε θὰ διαπιστώνωμεν ὅτι ἀπεσκοπεῖ εἰς

⁴² Ἰ. Δαμασκηνοῦ, Περὶ Εἰκόνων, λόγος Α, Ρ.Γ. 94, 1241.

⁴³ Θ. Προβάτακη, Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν Ὄρθόδοξον ζωγραφικὴν, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 57.

⁴⁴ Κ. Καλοκύρη, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία (Πολυγραφημένα Σημειώσεις, Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 18.

τὴν «παροχὴν» τῶν ὑψηλῶν ὀρθόδοξων ἀληθειῶν. Ἐφ' ὅσον σκοπὸς ταύτης ἦτο ἡ παράστασις τῆς κατηγορίας τοῦ ἁγίου, τὸ ὅποιον εἶναι ἀναλλοίωτον καὶ ἀμετάτρεπτον, ἐπόμενον ἦτο ὁ χαρακτήρ της νὰ παραμένῃ ἀνέκαθεν ὁ αὐτὸς εἰς τὰ βασικά του χαρακτηριστικά. Πολλὰκις ἤλλασεν «ἐνδύματα καὶ μορφολογία» ὁμως ἡ οὐσία της, συνισταμένη εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ αἰωνίου πνευματικοῦ κόσμου, παρέμενε πάντοτε ἡ αὐτή. Τὴν οὐσίαν δὲ ἀκριβῶς αὐτὴν καὶ τὸν ὑψηλὸν πνευματικὸν χαρακτήρα της τονίζει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ ἀντιλογικὴ της κλίμαξ καὶ ὁ ἀντιρεαλιστικὸς τρόπος ἔκφρασεώς της. Παρατηροῦμεν δηλαδὴ ὅτι ἀγνοεῖ τὸν φυσικὸν χῶρον καὶ τὸν πραγματικὸν χρόνον. Κινεῖται εἰς ἰδεατὸν μεταφυσικὸν χῶρον καὶ εἰς λειτουργικὸν χρόνον. Ἡ φύσις ἀποδίδεται κατὰ ὑπερφυσικὸν τρόπον. Τὰ ὄρη καὶ οἱ λόφοι σχηματικοῦνται, τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα εἰκονίζονται γεωμετρικῶς. Τὸ σχέδιον καὶ ἡ ἐκτέλεσις καθὼς καὶ τὸ ὄλον χρυσοῦν βάθος, φανερώνουν τὴν προσπάθειαν τοῦ ζωγράφου νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν παράστασιν τοῦ ἀπὸ τὸν ἐπίγειον κόσμον. Τὸ σῶμα διὰ τὸν ὀρθόδοξον ζωγράφον ἔχει δευτερεύουσαν σημασίαν. Διὰ τοῦτο εἴτε τὸ καλύπτει ὑπὸ κλασσικὰς ἐνδυμασιακὰς διπλώσεις εἴτε τὸ παριστᾷ γυμνόν, ἀλλὰ ἐξαυλωμένον. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον συγκεντρώνει ὁλόκληρον τὴν φροντίδα τοῦ καλλιτέχνου εἶναι ἡ μορφή τοῦ εἰκονιζομένου. Οὕτως ἡ κεφαλὴ (πρόσωπον) ἡ ὁποία ἀκριβῶς συνθέτει τὴν μορφήν δὲν παρίσταται ἐξωραϊσμένη, ἦτοι μὲ ἐνδοκοσμικὸν κάλλος. Δίδεται εἰς τὴν ὄψιν μία ἐσχολογικὴ ὠραιότης, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ὁποίας καὶ κατανοεῖται. Χαρακτηριστικά εἶναι τὸ μέτωπον, οἱ ὀφθαλμοί, ἡ ρίς, τὰ χεῖλη καὶ ἡ ὄλη στάσις. Τὸ ὑψηλὸν μέτωπον καὶ ἡ κατὰ κρόταφον στάσις ἐκφράζουν τὴν ἡρεμίαν καὶ τὴν ἡσυχία, τὴν εἰρήνην καὶ τὴν μακαριότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει πλέον τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον. Οἱ μεγάλοι ἀμυδαλωτοὶ ὀφθαλμοὶ εἶναι γενικὸς κανὼν. Οὗτοι μαζὶ μὲ τὴν κάθετον καὶ λεπτὴν ρίνα καθὼς καὶ τὰ λεπτὰ καὶ ἄϋλα χεῖλη ὁμιλοῦν εὐγλωττότερον διὰ τὴν ἰδεολογίαν τῆς παραστάσεως. Ὅλα μαζὶ ἐκφράζουν τὴν οὐρανίαν μακαριότητα τῶν «ἐδεδουλευκότων ἀνδραγαθίας τῷ ἀληθινῷ Θεῷ». Πρωτότυπα κατὰ συνέπειαν, εἰλημμένα ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἀχρειωμένης καθημερινότητος τοῦ ζωγράφου, πρὸς παράστασιν τοῦ μεταφυσικοῦ κόσμου οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὸν ὀρθόδοξον χῶρον. Οὐδεὶς ἄνθρωπος εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσῃ ὑπόδειγμα — μοντέλλο — διὰ νὰ παρασταθῇ ὁ Χριστὸς ἢ ἄλλα ἱερὰ πρόσωπα ὡς συνέβη εἰς τὴν δυτικὴν ζωγραφικὴν. Τὸ ὑψηλὸν τοῦτο περιεχόμενον τῆς βυζαντινῆς

ζωγραφικής κατέστησε αυτήν τέχνην λειτουργικήν, σωτηριολογικήν και καθαρώς θεολογική⁴⁵.

Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα ἀπετέλουν τὰ αἰώνια παραδείγματα καὶ τοὺς δείκτας πορείας τῶν ἐκκλησιαζομένων πιστῶν. Ἐβοήθουν εἰς τὸ νὰ μεταβῇ ὁ πιστὸς ἐκ τοῦ παρόντος ὕλικου καὶ πεπερασμένου κόσμου εἰς τὸν οὐράνιον καὶ αἰώνιον. Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ θέσις τῶν τοιχογραφιῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἦτο προκαθορισμένη. Τὸν τροῦλλον π.χ., ὅταν ὑπάρχη, τὸν καταλαμβάνει μόνον ὁ Παντοκράτωρ. Ἐκεῖνος εἶναι ὁ Δημιουργός, ὁ Σωτὴρ καὶ ὁ Κριτής, ὁ Ὅποιος «κατοικεῖ» εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἔχει ὑποπόδιον τῶν ποδῶν Του τὴν γῆν. Ἡ Θεοτόκος ἱστορεῖται εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ Βήματος ὡς ἡ κλῆμαξ ἢ ἐνώσασα τὴν γῆν μετὰ τὸν οὐρανόν. Οἱ εὐαγγελισταὶ γράφονται εἰς τὰ τέσσαρα σφαιρικά Τρίγωνα ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ Τροῦλλος, οἱ ἱεράρχαι ἅγιοι κάτωθεν τῆς Θεοτόκου, ἢ «Μετάληψις» καὶ ἡ Μετάδοσις δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, τὸ δωδεκάορτον εἰς τὰς καμάρας τοῦ ναοῦ, ἄλλοι ἅγιοι εἰς κατωτέρας ζῶνας κλπ.

Τόσον ὅμως ἡ «ἔκφρασις» ὅσον καὶ τὸ εἰκονογραφικὸν πρόγραμμα τῆς Ὁρθοδόξου ἀγιογραφίας ἐπραγματοποιήθησαν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκείνη ὡς μόνη θεματοφύλαξ τῆς παραδόσεως καὶ κατὰ συνέπειαν ὡς φυσικὸς φρουρὸς καὶ προστάτις ἐπηγρύπτει ἐπὶ τὴν ζωγραφικήν, καθιέρωνε τοὺς εἰκονογραφικοὺς τύπους καὶ καθώριζε τὴν θέσιν των ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κυρίου. Ἡ ἰδία ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δογματικῶν ἀναπτύξεων, τῶν παραδόσεών της καὶ τῶν κατ' ἐποχὰς ἀπαιτήσεων καθώριζε τὸ περιεχόμενον της. Οἱ ἐκάστοτε ζωγράφοι ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς Ἐκκλησίας συνέθετον ἔργα, δημιουργοῦντα δογματικὴν, θεολογικὴν, λειτουργικὴν καὶ σωτηριολογικὴν ἀκόμη ἀτμόσφαιραν εἰς τοὺς κόλπους της⁴⁶. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ

⁴⁵ Διὰ τὴν «Θεολογίαν» καὶ τὴν «λειτουργίαν» τῆς εἰκόνος ἰδὲ πλείονα ἐν P. Evdokimov, L'art de l'icône, théologie de la beauté, Bruges, Belgique 1971, ἰδίως εἰς τὰς σελ. 141-195. Κ. Καλοκύρη, Ἡ οὐσία... σελ. 16-26. Λ. Οὐσπένσκη, Ἡ Εἰκόνα, μετάφρ. Φ. Κόντογλου, Ἀθήναι 1952.

⁴⁶ Σπουδαιότητι εἶναι ἡ σχετικὴ πληροφορία τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. «Τῶν ζωγράφων ἐφεύρεσις ἢ τῶν εἰκόνων ποίησις, ἀλλὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔγκριτος θεομοθεσία καὶ παράδοσις... Αὐτῶν (δηλ. τῶν ἁγ. Πατέρων) ἢ ἐπίνοια καὶ παράδοσις καὶ οὐ τοῦ ζωγράφου. Τοῦ γὰρ ζωγράφου ἢ τέχνη μόνον ἢ δὲ διάταξις τῶν δειμαμένων ἁγ. Πατέρων». Mansi, Sacri Cons. Nova et Ampl. Collectia XIII, 252.

νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ εἰκονογραφία τῆς Ἀνατολῆς, προέρχεται, ζῆ, ἀποπνέει καὶ παραμένει εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν εἰκονογραφίαν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ζωγραφικὴ τῆς Δύσεως δὲν ἔχει τὸ αὐτὸ περιεχόμενον. Ἀπὸ πολὺ ἐνωρίς εὐρέθη ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐποπτείας καὶ ἀφέθη εἰς τὰς προσωπικὰς ἀπαιτήσεις τῶν καλλιτεχνῶν οὕτω ἐξέφυγε τοῦ ὑψηλοῦ πνευματικοῦ προσορισμοῦ της. Ἦδη τὸ 794 μ.Χ. ἡ Σύνοδος τῆς Φραγκοφούρτης ἐθεώρησε τὴν εἰκονογραφίαν ὡς στοιχεῖον διακοσμῆσεως τῶν ναῶν. Τοιοῦτοτρόπως τοῦ λοιποῦ κατέστη ἐλευθέρη καὶ ἀσύδοτος, δημιουργήσασα ἔργα πράγματι ἐνδοκοσμικά, γεμάτα «γλυκασμὸν» καὶ «προσποίησιν» ἐν συγκρίσει μετὰ ἐκεῖνα τῆς Ἀνατολῆς. Ὅχι πολὺ δυσκόλως θὰ ἠδύνατο, ἴσως, ἕνας τολμηρὸς ἱστορικὸς νὰ γράψῃ τὴν πολιτιστικὴν ἱστορίαν τοῦ Δυτικοῦ κόσμου τοῦ μεσαίωνος παρακολουθῶν τὰς μεταμορφώσεις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν τέχνην. Ὁ Χριστὸς, ἡ Θεοτόκος καὶ οἱ Ἅγιοι παρίσταντο πλέον οὐχὶ ὡς ὑπάρξεις τῆς αἰωνίου μακαριότητος, εἰς τὰς ὁποίας ὑπάρχει ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς πρόσωπα φυσικά, κοσμικόφρονος μόνον ὠραιότητος καὶ καλλονῆς. Πρῶτυπα τούτων ἐχρησιμοποιήθησαν καθημερινὰ πρόσωπα ἀμφιβόλου πολλάκις ἠθικῆς ἀκεραιότητος μετὰ ἀποτέλεσμα ἢ ὅλη ζωγραφικὴ τῆς Δύσεως νὰ παραμείνῃ ρεαλιστικὴ, ἐνδοκοσμικὴ, θρησκευτικὴ ἀπλῶς χωρὶς νὰ ἀποπνέῃ τὸ πνευματικὸν ἄρωμα τῆς ἀνατολικῆς εἰκονογραφίας καὶ χωρὶς νὰ μεταφέρῃ τὰ ὑψηλὰ ἰδεολογικὰ μνημῆματα ἐκείνης.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ πνευματικὸς χαρακτήρ τῆς ὀρθοδόξου τέχνης ἐδέχθη, υἱοθέτησε καὶ ἐκαλλιέργησε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν μετὰ χαρὰν καὶ ἐνθουσιασμόν, δὲν ἔπραξε τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὴν γλυπτικὴν. Ἀπλῶς μετὰ οὐδετερότητα ἠνέχθη κατ' ἀρχὴν τὴν εἰδωλολατρικὴν γλυπτικὴν γενικῶς. Τὴν οὐδετερότητα ταύτην διεδέχθη ἡ ἀδιαφορία καὶ ἐκείνην ἢ ἀποστροφὴ. Καὶ οἱ λόγοι ἦσαν προφανεῖς: α) Τὰ ἀγάλματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ὑπενθύμιζον εἰδωλολατρίαν⁴⁷. β) Τὰ κατεπολέμουν οἱ ἔξ Ἰουδαίων Χριστιανοὶ διότι τὰ ἀπηγόρευεν ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, καὶ γ) Τὰ ἐχρησιμοποιοῦν οἱ αἱρετικοὶ ὡς οἱ Ἀντινομισταί, οἱ Καρ-

⁴⁷ Πρὸβλ. καὶ τὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου, «Ὅτι ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῶ, ἀργύρῳ ἢ λίθῳ χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον Πράξ. ιζ', 29.

ποκρατιανοί, οί 'Οφῖται κ.ἄ. Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τῶν ἀνωτέρω κινδύνων δὲν ἐδέχθη τὰ ἀγάλματα ἢ 'Εκκλησία. Οὐδεὶς ὁμῶς κανὼν ὑπάρχει, ὁ ὁποῖος νὰ ἀπαγορεύῃ ρητῶς τὴν ἀγαματοποιεῖται· οὔτε παρὰλλήλως ἄλλοι ὀρίζουν τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς των, τὸ ὕλικόν των καὶ τὴν χρῆσιν των ὡς συμβαίνει μὲ τὴν ζωγραφικὴν. Τὰ κατήργησε ἢ κοινὴ συνείδησις τῆς 'Εκκλησίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναμφιβόλως ἐπέδρασε καὶ ἡ ἀνατολικὴ παράδοσις.

Τὴν διὰ τῶν ἀγαλμάτων λοιπὸν παράστασιν τοῦ Χριστοῦ, τῶν 'Αποστόλων καὶ τῶν 'Αγίων τὴν ἀπέφυγε γενικῶς ἡ 'Ορθόδοξος 'Εκκλησία. Τὴν ἐντὸς ὁμῶς καὶ ἐκτὸς τῶν ναῶν πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν τὴν ἐδέχθη ἡ ὀρθόδοξος παράδοσις ὡς μέσον ἐκφράσεως ὀλιγότερον ὕλιστικὸν καὶ προσεγγίζον τὴν πνευματικωτέραν ζωγραφικὴν. 'Ἐχρησιμοποίησε δηλ. τὴν γλυπτικὴν κυρίως εἰς τὴν διακόσμησιν ἀφοῦ προηγουμένως ἀφῆρεσε ὅ,τι ἐτόνιζε τὸν ὕλιστικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν μετέπλασεν εἰς ἰδεαλιστικὴν τέχνην. Οὕτω ἐχρησιμοποίησεν ὀλίγον τὸ ἔξεργον, περισσότερο τὸ πρόστυπον καὶ εἰς μεγάλην κλίμακα τὸ ἐπιπεδόγλυφον. Τὰ πολλὰ παραδείγματα τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν τῆς γλυπτικῆς παραλείπομεν χάριν συντομίας. Πάντως τὰ κυριώτερα γλυπτικά ἀντικείμενα εἶναι αἱ σαρκοφάγοι, τὰ θωράκια, οἱ κίονες, τὰ κιονόκρανα, ὀλίγαι ἐντοιχιζόμεναι θρησκευτικαὶ παραστάσεις, τὰ ἐπιστύλια (κοσμηταὶ) γλυπτὰ τόξα πυλῶν κ.ἄ. 'Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ ξυλογλυπτικὴ, διὰ τῆς ὁποίας κατασκευάζοντο συνήθως τὰ ἀντικαταστήσαντα τὰ μαρμάρινα τέμπλα ξύλινα τοιαῦτα ἀπὸ τοῦ τέλους κυρίως τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς, καθὼς καὶ θρησκευτικαὶ παραστάσεις ἐπὶ ξυλίνης ἐπιφανείας, ἐπισκοπικοὶ θρόνοι, στασίδια, ἀναλόγια, σταυροί, σφραγίδες, τελευταίως δὲ πολυέλαιοι κ.ἄ. Εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν ἀνήκουν καὶ τὰ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ὡς καὶ τὰ ἐκ στεατίτου ἔργα. Πρόκειται διὰ δίπτυχα, κυβωτίδια, θρόνους, εἰκόνας, καλύμματα εὐαγγελίων κλπ. ἅτινα φέρουν παραστάσεις ἐκ τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου ἢ τῶν 'Αγίων κ.ἄ.⁴⁰.

Εἰς τὴν Δύσιν ἀντιθέτως ἐχρησιμοποιήθησαν ἀγάλματα ἱερῶν προσώπων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ναῶν. Τὸ τοιοῦτον ἦτο καρπὸς τῆς ἐλ-

⁴⁰ Περὶ τῆς γλυπτικῆς λεπτομερέστερον ἰδὲ Κ. Καλοκύρη, Εἰσαγωγὴ... σελ. 193-204 ἔνθα πλὴν τῆς περιεκτικῆς ἀναφορᾶς καὶ σχετικῆς βιβλιογραφία. 'Αξιόλογα εἶναι τὰ ἔργα τοῦ L. Bréhier, Études sur l'histoire de la sculpture byzantine, N. Arch. des Miss. Scient. N. S. 1911. Τοῦ αὐτοῦ, La sculpture et les arts byzantines Paris 1936.

λείψεως πνευματικῆς θεωρήσεως τῆς καθ' ὅλου χριστιανικῆς τέχνης ἀφ' ἐνὸς ὡς ἤδη εὐκαιρικῶς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω καὶ ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα ἀδυναμίας τῶν τοίχων τῶν ναῶν των (πολλὰ παράθυρα κλπ.) νὰ φιλοξενήσουν ἔργα τῆς πνευματικωτέρας ζωγραφικῆς.

Παράλλῃως πρὸς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας ἀνεπτύχθησαν ἡ μικροτεχνία καὶ ἡ βιοτεχνία λίαν ἐνωρίς. Μνημεῖα τῆς πρώτης εἶναι ἔργα τῆς μεταλλοτεχνίας καὶ ὕφαντουργίας, τῆς δὲ δευτέρας τῆς ὑαλοουργίας καὶ κεραμεικῆς.

'Ἡ μεταλλοτεχνία κατ' ἀρχὴν παρήγαγεν ἔργα ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου ἢ χαλκοῦ. Τὰ πλέον διαδεδομένα ἦσαν τὰ χάλκινα, ἠκολούθουν τὰ ἀργυρᾶ καὶ εἶποντο τὰ χρυσᾶ ὡς ἐκ τῆς ἀξίας τῆς ὕλης των. Τὰ ἐκ τοῦ χαλκοῦ ἀντικείμενα ἦσαν ἀγάλματα, θύραι ναῶν, θυμιατήρια, λύχνοι, κηροπήγια, σταυροί, λειτουργικὰ σκευῆ καὶ ἄλλα. Τὰ ἐξ ἀργύρου ποτήρια, δίσκοι, λειψανοθήκαι, καλύμματα εὐαγγελίων, «εὐλογίαι» κ.ἄ. Τὰ δὲ ἐκ χρυσοῦ Ἅγια Ποτήρια, δίσκοι, σταυροί, ἐγκόλπια, εἰκόνες, κοσμήματα κ.ἄ. 'Ἐπὶ τῶν διαφορῶν τούτων ἀντικειμένων παρίσταντο πολλάκις ἀνάγλυφοι παραστάσεις ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν σφαιρὰν ἢ ἀπὸ τὸν φυσικὸν καὶ ζωικὸν κόσμον ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν. 'Ο χρυσοῦς ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς λεπτὰ φύλλα, ἐκ τῶν ὁποίων διὰ καταλλήλου σφουρηλασίας ἢ ἄλλης ἐπεξεργασίας καὶ διὰ τῆς ταυτοχρόνου χρήσεως ἡμιπολυτίμων ἢ πολυτίμων λίθων ἢ σμάλτου παρήχθησαν ἔργα μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἐκτελέσεως καὶ ἀξίας. 'Ἡ πρόσμειξις τοῦ χρυσοῦ ἢ τοῦ ἀργύρου μετὰ τῶν διαφορῶν ἄλλων οὐσιῶν ἢ ὁ συνδυασμὸς των μετὰ σμάλτων (χυμευτά, - περίκλειστα - Email cloisonné, - τεχνικὴ Niello κ.ἄ.) ἢ λίθων ἐγένετο μὲ διαφορῶς μεθόδους, αἱ ὁποῖαι φανερόνουν τὴν δεξιοτεχνίαν τῶν δημιουργῶν των. Τὰ μεταλλοτεχνικὰ ἔργα τῆς πρωτοχριστιανικῆς, τῆς πρωτοβυζαντινῆς καὶ τῆς κυρίως βυζαντινῆς περιόδου εἶναι πολλά⁴¹. 'Αλλὰ ἀπὸ τοῦ 12ου μ.Χ. αἰῶνος τὰ ἔργα τῆς μεταλλοτεχνίας γενικῶς τὰ διαδέχεται ἡ παρακμὴ καὶ ἡ ἀπομίμησις. Τότε εἰς τὴν χριστιανικὴν τέχνην ἐπικρατεῖ κυρίως τὸ ψηφιδωτὸν καὶ ἡ νοπογραφία.

'Ἡ ὕφαντουργία περιελάμβανε ὕφαντά, κεντητά, μεταξωτά κ.ἄ. 'Ἐπὶ τῶν ὕφασμάτων δηλ. ὕφαινοντο, ἐπερράπτοντο ἢ ἐκεντῶντο δια-

⁴¹ Κ. Καλοκύρη Μνημ. ἔργων σελ. 205-213. J. Ebersolt, Les arts somptuaires de Byzance, Paris 1921. C. Diehl, Manuel d'art byzantin (τομ 2) Paris 1925-26.

κοσμητικά παραστάσεις, ή θρησκευτικά θέματα με διαφόρους τρόπους και τεχνικάς. "Άλλοτε συνυφαίνοντο χρυσά ή άργυρά νήματα ή χρυσά κοσμήματα. Τα ένδύματα έχρησιμοποιούντο από την άνωτέραν κοινωνίαν αλλά και από τον κληρον δια λειτουργικάς ανάγκας (παραπετάσματα, λειτουργικά άμφια, σάκκοι, στιχάρια, φελώνια, ποδέαι, άέρες, επιτάφιοι κ.ά.). Δείγματα των ύφασμάτων τούτων σώζονται σήμεραν πολλά εις τον όρθόδοξον χώρον και ιδία εις τα διάφορα μοναστικά κέντρα⁸⁰. "Ανεπτύχθησαν και έκαλλιεργήθησαν καθ' όλους τους χριστιανικούς αιώνας ιδίως δέ κατά την περίοδον από του 10ου, ίσως, έως του 15ου μ.Χ. αιώνος.

"Η ύαλουργία περιελάμβανε ποτήρια, κανδήλας, ύάλινα σκεύη και εις την Δύσιν τα περίφημα ύαλουργήματα (vitreaux) κ.ά. "Η Κεραμεική, ούσα τέχνη του χώματος και της φωτιάς (εγής και πυρός) παρήγαγεν άξιόλογα άγγεία, λύχνους, πινάκια, πλίνθους, κεράμους κ.ά. "Έχρησιμοποιήθησαν από τους πιστούς τόσον δια λειτουργικούς σκοπούς όσον και δια διακοσμητικούς τοιούτους. Τα σωζόμενα πήλινα λειτουργικά αντικείμενα εύρίσκονται σήμεραν συνήθως εις τα μουσεια. Σπουδαίαν δέ έντύπωσιν προκαλεί ό κεραμοπλαστικός διάκοσμος των στεγών των βυζαντινών κυρίως ναών καθώς και τα όμόκεντρα διπλά και τριπλά άψιδώματα των θυρών και των παραθύρων αυτών. "Έκεί διαδέχονται άλλήλας αί κατά διαστήματα δια πλίνθων ζώναι των τοίχων καθώς και τα επίπεδα των έπαλλήλων κεραμοσκεπών έρυθρών στεγών. Ούτω παρουσιάζεται μία θαυμασία έξωτερική εμφάνισις.

"Η παράδοσις της μικροτεχνίας και ύφαντουργίας προήλθεν κυρίως εκ της "Ανατολής. "Ανάλογα έργα συναντώνται εις την Περσίαν, την Συρίαν και την Αίγυπτον, αναγόμενα εις πολή άρχαιοτέραν εποχήν.

Δεδομένου δέ του πνευματικού χαρακτήρος και της τάξεως της καθ' όλου χριστιανικής τέχνης, τα άνωτέρω καλλιτεχνικά έργα δέν έδημιουργήθησαν χωρίς συγκεκριμένον σκοπόν. "Έκαστον αντικείμενον είχε την άνάλογον θέσιν του έντός του λατρευτικού χώρου. "Έξετέλη ειδικήν λειτουργίαν εις τον ναόν του Θεού. "Ητο μία έκφρασις βαθυτέρων συναισθημάτων της ψυχής, ή όποία «ήγάπα την εύπρέπειαν του οίκου του Κυρίου».

"Επομένως έφ' όσον τα έργα των ως άνω διακοσμητικών τεχνών έξετέλουν ειδικήν λειτουργίαν εκαστον και έφ' όσον συγχρόνως έξέφραζον νέας άληθείας έπόμενον ήτο να έχουν «ώρισμένην γραμμήν»

⁸⁰ Κ. Καλοκύρης, Μνημ. έργον σελ. 215-221.

παρά τον πλούτον των ειδών και την ποικιλίαν της έκφράσεως δια μέσου των αιώνων. Και εις τας τέχνας ταύτας ως και εις τας εικαστικάς αί ρίζαι ήσαν "Ελληνικαί και ή επίδρασις άνατολική. "Εκείνον όμως, τó όποιον τελικώς έμορφοποιεί τα έργα ταύτα ήτο ή εύψηλή άποστολή των. "Εκείνη έξ άρχής έδημιούργησε μίαν παράδοσιν, της όποίας ή έπιταγή κατέστη ίσχυρά δια τους μεταγενεστέρους και εκείνη έξετόπισε και τó προσωπικό στοιχείον των άνωνύμων καλλιτεχνών, οι όποιοι έπίστευον ότι γίνονται «άπλοι λειτουργοί» και παροδικά όργανα έκφράσεως των αιώνιων άληθειών.

∴

Κατά την προηγηθείσαν γενικήν ιστορικήν εξέτασιν της όρθόδοξου τέχνης έχαράχθη έλαφρώς ή πορεία της και ίχνογραφήθη άμυδρώς τó πνευματικόν της περιεχόμενον. Δια των προσημειωθέντων δηλ. έλαχίστων στοιχείων άπεδείχθη ότι ή ούσία της τέχνης των όρθόδοξων έγένετο ό δείκτης της όλης έξελίξεως και διαμορφώσεώς της. Διατηρήσασα ή "Εκκλησία έξ άρχής τύπους και σχήματα του άρχαίου ελληνιστικού και ρωμαϊκού κόσμου και άποδεχθείσα τας επιδράσεις των άνατολικών καλλιτεχνικών ρευμάτων έρύθμιζε μορφάς, εις τας όποίας έδιδε πλέον πνευματικόν περιεχόμενον. "Αλλά δέν παρέμεινε μόνον εις αυτάς. "Εδημιούργησε νέους τύπους, τους όποιους θεολογικώς έστήριξε και δια των όποιων μετέδιδε τα νέα μηνύματα της διδασκαλίας του Χριστού. "Ολίγον καθ' όλίγον στηριζόμενοι οι πιστοι εις τας έν τω μεταξδ διαπτυχθείσας θεολογικάς έννοιάς, τας έποχικάς άπαιτήσεις και τας καλλιτεχνικάς και οικονομικάς των δυνατότητας συνεκαλλιέργησαν όλας τας μορμάς της τέχνης και έδημιούργησαν έναν εικαστικόν κόσμον έντός του όποίου έζων. "Η "Ορθόδοξος τέχνη όπως και ή Θεολογία ήσαν δύο πόλοι, περίξ των όποιων περιεστράφη ό πολιτισμός του Θεοκρατικού Βυζαντίου. Τούτο τó άποδεικνύει τρανώτατα τó εικονομαχικόν κίνημα, τó όποιον παραλλήλως φανερώνει και τας πνευματικάς διαστάσεις της τέχνης, καθώς και την ύπηρεσίαν της εις την όρθόδοξον Θεολογίαν. Τήν ύψηλήν ποιότητα της "Ορθόδοξου τέχνης δεικνύει πρds τούτοις και τó γεγονός της δια των αιώνων συνεχίσεώς της υπό τους άνέκαθεν παραδεδομένους τύπους παρά τας εκάστοτε άντιξοότητάς και δυσκολιάς. Και όταν άκόμη έσχίσθη ό άγραφος χιτών του Κυρίου δια της διαιρέσεως των "Εκκλησιών ή μορφή της Χριστιανικής τέχνης παντου έκανε την παρουσίαν της έστω και υπό ουχί όμοίαν ύφιν. Εις την "Ανατολήν βεβαίως έξηκολού-

θει ή ίδια σχεδόν μορφολογία, ή όποία και δέν ήλλοιώθη κι' όταν άκόμη έπαυσαν νά λειτουργοῦν τά αὐτοκρατορικά έργαστήρια τής Βασιλευούσης και τών άλλων καλλιτεχνικῶν κέντρων τής 'Ανατολῆς. Πάντοτε έπαρουσιάζετο πλουσιωτάτη εις ὕλην, σχήματα και τύπους, χωρίς πάλιν νά άφίσταται τών βασικῶν της στοιχείων. Πάντοτε τά ταπεινά κείμενα τής Νέας Διαθήκης προεκάλλον άρχιτεκτονικάς, και ιδίως εικονογραφικάς και άλλας καλλιτεχνικάς έρμηνείας, αίτινες συνεδυάζοντο εις τήν πρᾶξιν μέ τās λειτουργικάς ανάγκας τοῦ πληρώματος τής 'Εκκλησίας.

Αὐτήν τήν πορείαν έλαβεν ή μορφολογία τής ορθόδοξου τέχνης. Και τοῦτο όφείλεται εις τόν πνευματικόν χαρακτήρα της, ό όποιος και τήν έμορφοποιεί εκάστοτε, ώς έσημειώθη ήδη. Οὔσα δηλ. ένιαία βασικῶς και παραμείνασα εις τά κύρια χαρακτηριστικά της ή αὐτή, έπαρουσιάζετο κατά καιροδς έλαφρῶς παρηλλαγμένη εις τήν έξωτερικήν μόνον μορφήν. 'Η έξωτερική αὐτή «μεταποίησης» και «μεταγράμμισης» ήτο καρπός τής πνευματικῆς αισθητικῆς της, ή όποία άντικατέστησε τήν αισθησιακήν τοιαύτην τοῦ κλασσικοῦ κόσμου. Πάντοτε ένικεῖτο κάτω άπό μίαν θεολογικήν ιδεολογίαν και τήν ὅλην παράδοσιν τής 'Εκκλησίας, ὑπό τήν επαγρύπνησιν τής όποίας έδημιουργεῖτο και τόν σκοπόν τής όποίας έξυπηρέτει. Νά «φέρη χαμηλότερον» τόν Θεόν και νά «άνεβάσῃ» ὕψηλότερον τόν άνθρωπον. 'Η 'Ορθόδοξος τέχνη (σταυρός - τροῦλλος, εις τήν άρχιτεκτονικήν, παραστάσεις Χριστοῦ, Θεοτόκου, άγίων εις τήν εικονογραφίαν, λειτουργικά σκεύη και ὕφάσματα εις τήν μικροτεχνίαν κλπ.) εκφράζει τόν «σαρκωθέντα» τόν μεταμορφωθέντα τόν «ταπεινωθέντα» αλλά και τόν «θριαμβευτήν» Χριστόν. 'Η ίδια τέχνη εῖναι παραλλήλως ή μαρτυρία τής πίστεως και τής αγάπης τών πιστῶν πρὸς τόν Θεόν. Εῖναι μία έξομολόγησις άπέναντί Του. Διά τόν λόγον άκριβῶς τοῦτο εις τήν βυζαντινήν τέχνην ισχύει ή κλίμαξ τοῦ Θεοῦ. Χρησιμοποιεῖ δέ μόνον δ,τι εῖναι αναγκαῖον άπό τόν παρόντα φυσικόν κόσμον διά νά εκφράσῃ τόν άλλον τόν μεταφυσικόν και αἰώνιον. 'Ο ὕψηλός λοιπόν οὔτος πνευματικός χαρακτήρ τής 'Ορθόδοξου τέχνης ήτο ό χαρακτήρ τής πορείας της και ή κατευθυντήριος γραμμή τής ὅλης μορφῆς της. Τοῦτο άκριβῶς έγένετο μέχρι σήμερα ως έφανέρωσεν ή προσηγηθεῖσα συντομωτάτη θεώρησις τής Ιστορίας και τής οὔσιας της. Μόνον δέ ὑπό τοιαύτας προϋποθέσεις και προοπτικάς πρέπει, νομίζομεν, νά γίνεται λόγος διά μίαν ανανέωσιν και διά μίαν σύγχρονον προσαρμογήν της εις τόν ορθόδοξον και γενικώτερον εις τόν καθ' ὅλου Χριστιανικόν κόσμον.

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΥΠΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΤΣΟΥΚΑ

ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Γενικά χαρακτηριστικά του προβλήματος και η ουσία της παραδόσεως.

Τὸ πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας δύναται κατ' ἀρχὴν νὰ ἐντοπισθῇ καὶ νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὸν συνολικὸν πολιτιστικὸν χῶρον, ὅπου συγκρούονται αἱ ἀντιλήψεις τῶν γενεῶν. Ἡ Ἐκκλησία ὡς πορευομένη ἐντὸς τῆς ἱστορικῆς διαστάσεως δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἔντασιν ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ χάσμα τῶν γενεῶν εἰς τὴν λειτουργικὴν δομὴν τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ. Ἐν προκειμένῳ ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐνυλωμένη πνευματικὴ ἐμπειρία τῆς ζωῆς τῆς, δένεται ὀργανικῶς μὲ τὰς διαστάσεις τοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ συνάμα διακρίνεται διὰ τὴν ἰδιουσίαν καὶ τὴν θεϊαν προέλευσιν αὐτῆς. Τὸ χάσμα τῶν γενεῶν καὶ αἱ μεταξὺ των συγκρούσεις δὲν ἀπουσιάζουν ἀπὸ καμμίαν ἐποχὴν. Εἰς ἐποχὰς ὅμως, ὡς εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωνος, κατὰ τὰς ὁποίας εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ἱστορικὴν διάστασιν διέβλεπον αἱ γενεαὶ μίαν κλειστὴν καὶ σχηματοποιημένην κοσμικὴν τάξιν, τὸ χάσμα τοῦτο καὶ αἱ συγκρούσεις δὲν ἠδύναντο νὰ λάβουν δραματικὸν χαρακτήρα. Ἦσαν μικραὶ καὶ ἡπιαὶ ἀντιθέσεις. Μόνον ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, ὡς πορευθεῖσα εἰς σειρὰν πνευματικῶν ζυμώσεων, ἰδεολογικῶν ἀνακατατάξεων, μεγάλων πτώσεων καὶ ἐντατικῶν ἐνωτικῶν τάσεων εἰς τὸν πολιτιστικὸν χῶρον, παρουσίασε τὴν εἰκόνα ὀδυνηρῶν καὶ τραγικῶν συγκρούσεων μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος. Κατὰ τὴν περίοδον ποῦ διανύομεν ἔχουν «γκρεμισθῆ» κοσμοεἶδωλα καὶ εἶδωλα καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅλονεν καὶ βιώνει τὴν ἀπομόνωσίν του ἐντὸς τῆς ἀπεραντοσύνης τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ χώρου. Οὕτω κατέστη ὁ χῶρος τῆς ὑπάρξεως τὸ μοναδικὸν καταφύγιον. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ θέματα τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἀνανεώσεως, εἰς τὸ χάσμα τῶν γενεῶν καὶ γενικώτερον εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος αἱ ἀντιθέσεις γίνονται ὅλονεν καὶ ὀξύτεραι.

Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν καθόλου ζωὴν τῶν γενεῶν καὶ ἄρα καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν παρουσιάζει τὰς ἐξῆς κυρίας ὀψεις: 1) παρατηρεῖται μία ἔντονος προσπάθεια κάθε νέας γενεᾶς νὰ κατανοήσῃ τὰς παραδεδομένας μορφὰς ζωῆς, νὰ διαδραματίσῃ ἐνεργῶν ρόλον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐν λόγῳ ζωῆς καὶ συνάμα νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰ νέα δεδομένα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ τὰ ἀφομοιώσῃ ὁλοκληρωτικῶς. 2) Ζῶσα ἢ ἐκάστοτε νέα γενεὰ ἐντὸς νέων προοπτικῶν θέτει ἢ ἰδίᾳ τὰ σπέρματα ποὺ καταλήγουν εἰς μίαν προσωπικὴν σύγκρουσιν τῶν νέων ἀνθρώπων πρὸς τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰς μορφὰς ζωῆς παρελθουσῶν γενεῶν, αἱ ὁποῖαι διεκδικοῦν κύριον ἢ καὶ δευτερεύοντα ἀκόμη ρόλον εἰς τὴν καθόλου ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ. 3) Παρατηροῦνται διαρκῶς καὶ νέα ἐξελίξεις ὑπὸ ραγδαίαν κίνησιν αἱ ὁποῖαι προβάλλουν σειρὰν ἐξωτερικῶν παραγόντων, ἀνασταλτικῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤτιον εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἐκάστοτε νέας γενεᾶς νὰ ἀφομοιώσῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ τὸ μετουσιώσῃ εἰς τὰς πράξεις τῆς ζωῆς ποὺ διανύει. 4) Ἐντὸς τῶν ποικίλων δυσχερειῶν ποὺ θέτει ἢ ζωὴ, ἢ νέα γενεὰ θέτει μὲ τὴν σειρὰν τῆς τὸ αἷτημα τῆς ἀνανεώσεως τῶν παραδεδομένων μορφῶν τοῦ πολιτισμοῦ παρελθουσῶν γενεῶν.

Κατὰ ταῦτα ἡ διαλεκτικὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἓν κύριον χαρακτηριστικὸν ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὸ πρόβλημα τῆς παραδόσεως καθόλου. Καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ ὅλη διαδικασία ἐντοπίζεται εἰς τὸν τρόπον καὶ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τοῦ ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ τῆς παραδόσεως. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς τίθενται τὰ προβλήματα καὶ πραγματοποιοῦνται αἱ προσωπικαὶ συγκρούσεις μεταξὺ τῶν γενεῶν.

Ἡ βαρῦτης ἐπὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος ἐντοπίζεται εἰς τὴν ἱστορικὴν διάστασιν τῆς παραδόσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον αὐτῆς ἀφ' ἑτέρου. Γενικῶς δὲ ἡ παράδοσις, ὡς ὀργανικὴ συνέχεια καὶ ἀνάπτυξις ἑνὸς πνευματικοῦ περιεχομένου, εἶναι φαινόμενον κατ' ἐξοχὴν κοινωνικόν. Δὲν νοεῖται παράδοσις ἐκτὸς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ εἰδικώτερον ἐκτὸς τῶν πολιτιστικῶν μορφῶν αὐτῆς. Ἐν προκειμένῳ ἡ παράδοσις ἀποτελεῖ ζωντανὸν ὀργανισμὸν ἱστορικῆς συνεχείας μὲ διαρκῆ συνειδητοποίησιν ἀπὸ τὴν προσωπικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων αὐτῆς τῆς συνεχείας ποὺ ἐκφράζεται εἰς ἓν σύνολον ἀντιλήψεων, εἰς μίαν ποικιλίαν τρόπων ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς. Αἱ ἐν λόγῳ ἀντιλήψεις καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ζωῆς ἀναφέρονται εἰς πάντα τομέα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀπὸ τῶν ἀπλῶν ἐθιμικῶν μέχρι τῶν πλέον

ἀνεπτυγμένων θρησκευτικῶν, φιλοσοφικῶν, αἰσθητικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐκδηλώσεων. Κατὰ συνέπειαν ἡ παράδοσις ἀποτελεῖ ἓν φυσικὸν καὶ φυσιολογικὸν φαινόμενον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Οὕτω ἔχομεν παραδεδομένας μορφὰς ζωῆς ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐθνικὴν ζωὴν, τὴν παιδείαν, τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν καὶ λοιπὰς ἄλλας πνευματικὰς ἐκδηλώσεις. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ὡς ἔχουσα τὴν γνωστὴν ἰδιοτυπίαν, ἐνῶ ἐντάσσεται λειτουργικῶς εἰς πάσας τὰς ἀνωτέρω ἐκδηλώσεις, συνάμα διατηρεῖ (ἢ πρέπει νὰ διατηρῇ) τὴν αὐτονομίαν τῆς ἐντὸς τῆς συγκρούσεως καὶ τῆς ἀναμετρήσεώς τῆς πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ κόσμου. Κατανοεῖ λοιπὸν κανεὶς εὐκόλως ὅτι ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος διαλεκτικὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν λαμβάνει ἀκόμη περισσότερον δραματικὸν χαρακτῆρα.

Πέραν τούτων ἡ παράδοσις, ὡς ἔκφρασις ἑνὸς ζωντανοῦ καὶ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ὡς ἐκάστοτε βίωσις τοῦ περιεχομένου τῆς μέσῃ τῶν προσωπικῶν σχέσεων, συνυφαίνεται μόνον ἐντὸς τῆς σφαιράς τοῦ πνεύματος. Ἡ ἱστορικὴ δηλ. συνέχεια καὶ ἡ βίωσις τῶν πνευματικῶν ἐμπειριῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἐκφράζονται κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ παράδοσις, ὡς συνεχῆς πνευματικὴ αὔξησις, ὡς ζῶσα ἐμπειρία καὶ ὡς συνεχῆς ἐρμηνεία καὶ βίωσις πνευματικῶν μορφῶν ζωῆς, εἶναι «ἀξεπέραστη», ἀνεπανάληπτος καὶ ἀναντικατάστατος. Ἐν προκειμένῳ κατανοοῦνται ταῦτα καλύτερον διὰ μιᾶς διευκρινήσεως καὶ ἑνὸς παραδείγματος. Χωρὶς παράδοσιν λ.χ. εἶναι ἀδιανόητος ἡ «ἐπανάληψις» ἢ ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ βίωσις τοῦ περιεχομένου τῶν Ὀμηρικῶν Ἐπῶν καὶ τῆς ἀρχαίας τραγωδίας. Ἡ παράδοσις αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ἀπλῶς ὡς διάσωσις καὶ διατήρησις χειρογράφων καὶ κωδίκων, ἀλλὰ ὡς συνεχῆς διδασκαλία, μετάδοσις καὶ ἐρμηνεία τοῦ πνεύματος τῶν μεγάλων αὐτῶν δημιουργημάτων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ τυχὸν ἀπώλεια τῶν κειμένων ποὺ περιέχουν τὰ ἐν λόγῳ ἔργα καὶ ἡ διακοπὴ τῆς μεταδόσεως καὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τούτων θὰ συνετέλει εἰς τὸν θάνατον τῆς παραδόσεως ταύτης μὲ καμμίαν ἐλπίδα ἐπαναλήψεως αὐτῶν τῶν ἰδίων δημιουργημάτων. Ἀντιθέτως, ἐν τεχνολογικὸν ἐπίτευγμα, ὡς εἶναι λ.χ. ἡ κατάκτησις τῆς σελήνης εἰς τὰς ἡμέρας μας, δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ ὅποσδήποτε, καὶ ἂν ἀκόμη αἱ μέλλουσαι γενεαί, διὰ τὸν Α ἢ Β λόγον, δὲν ἐλάμβανον ἐτοιμὴν τὴν πείραν τῶν προγενεστέρων. Πῶς δύναται ὁμοίως νὰ νοηθῇ ἡ ἀνωτέρω διάκρισις;

Ἡ παράδοσις ὡς δημιουργία καὶ ἐρμηνεία πνευματικῶν μορφῶν ζωῆς ἀποτελεῖ καρπὸν τῆς συνόλου προσωπικῆς διαστάσεως καὶ ὄχι μό-

νον τῆς λειτουργίας τοῦ λόγου. Διαφόρως κατὰ πάντα τὰ τεχνολογικά ἐπιτεύγματα στηρίζονται σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητα ἐπὶ τῶν λογικῶν λειτουργιῶν καὶ δυνάμεων τοῦ προσώπου. Οὕτω πᾶσα λογικὴ κατάκτησις ἢ λογικὴ σύλληψις ὡς πρὸς τὴν καθαρὰν τῆς μορφῆν δὲν ἐνέχει τὸ προσωπικὸν γνῶρισμα ἀλλὰ τείνει νὰ ἐξομοιωθῇ ἢ νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν λόγον καθόλου, πὸν οὕτως ἢ ἄλλως ἔχει σταθερὰν ὁμοιομορφίαν εἰς πάντα σκεπτόμενον ἄνθρωπον. Ἀντιθέτως, πᾶν πρόσωπον εἶναι ἀνεπανάληπτον καὶ ἀναντικατάστατον, ὡς ἔχον μίαν ἰδιάζουσαν ἰδιαιτερότητα. Ἐν πρόσωπον οὐδέποτε δύναται νὰ ἀντικατασταθῇ μὲ ἐν ἄλλο πρόσωπον, ὡς ἐν ἄτομον ἀντικαθίσταται μὲ ἐν ἄλλο ἄτομον. Διὰ τοῦτο ἡ ἐκπτώσις ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ προσώπου μεταβάλλει τοὺς ἀνθρώπους εἰς πράγματα καὶ ἐξαρτήματα μιᾶς μηχανοποιημένης λειτουργίας. Οὕτω ἡ ἀπόλυσις ἐργατῶν καὶ ἡ ἀντικατάστασις τούτων ὑπὸ ἄλλων εἰς μίαν ἀπρόσωπον ἐπιχείρησιν ἀποτελοῦν πράξεις πὸν δὲν ἀπορρέουν ἐκ προσωπικῶν ἀλλὰ ἐκ μηχανικῶν σχέσεων. Τὸ πρόσωπον ὡς ἀνεπανάληπτον καὶ ἔχον ἰδιαιτερότητα καὶ τρόπον τινὰ «ἀμεταβίβαστον» γνῶρισμα οὐδέποτε δύναται νὰ ἀντικατασταθῇ. Κατὰ ταῦτα ἡ δημιουργία πνευματικῆς ζωῆς φέρει τὸν προσωπικὸν χαρακτήρα καὶ τὴν προσωπικὴν σφραγίδα καὶ οὕτω εἶναι ζωὴ ἀνεπανάληπτος, δυναμένη μόνον νὰ παραδοθῇ καὶ νὰ κατανοηθῇ ὑπὸ ἄλλων διὰ προσωπικῆς σχέσεως, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς μεγάλας δημιουργίας τῆς τέχνης, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν. Οὕτω ἡ παράδοσις πνευματικῆς ζωῆς στηρίζεται μὲν ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς συνεχείας καὶ τῶν γεγονότων, λαμβάνει ὁμως ὑπόστασιν καὶ δομὴν ἐντὸς τῆς προσωπικῆς διαστάσεως. Τὰ τεχνολογικά ἐπιτεύγματα εἶναι σχεδὸν ἄχρωμα, στερούμενα τῆς προσωπικῆς διαστάσεως καὶ οὕτω μὴ φέροντα τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνεπανάληπτου. Κατὰ συνέπειαν ἡ γνῶσις τῆς παραδόσεως εἶναι διάφορος κατὰ πάντα ἐν σχέσει πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων.

Ἐν προκειμένῳ ἡ γνῶσις τῆς παραδόσεως δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μετοχὴ εἰς μορφὰς ζωῆς. Διαφόρως κατὰ πάντα ἡ γνῶσις τῶν τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων, ἐνῶ κατὰ συγκυρίαν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πείρας προγενεστέρων, δύναται νὰ νοηθῇ ὡς αὐτόνομος λειτουργία τοῦ λόγου, ἡ ὁποία δὲν φέρει τὸν χαρακτήρα τῆς προσωπικῆς μετοχῆς εἰς παραδεδομένης μορφῆς ζωῆς. Ἐπὶ πλέον δὲ ἡ θεωρητικὴ γνῶσις τῆς παραδόσεως, ἐκτὸς τοῦ γεγονότος ὅτι εἶναι δευτερεύουσα καὶ ἐπιγενεστέρα τῶν παραδεδομένων μορφῶν ζωῆς λειτουργία, δὲν δύναται νὰ «ξεπεράσῃ» τὴν ἄμεσον καὶ προσωπικὴν ἐμπειρίαν τοῦ

ἀνθρώπου πὸν μετέχει εἰς αὐτήν, ἐντὸς τῆς λειτουργικῆς δομῆς τῆς συνόλου ζωῆς. Οὕτω οἱ ἄνθρωποι δύναται νὰ μεταμορφώσων, νὰ πλουτίσων, νὰ ἐξασθενίσων ἢ ἀκόμη νὰ τείνων νὰ λησμονοῦν τὴν παράδοσιν, ἐν τούτοις δὲν δύναται ποτὲ νὰ τὴν καταργήσων ἢ νὰ τὴν ἀρνηθοῦν. Ἡ παράδοσις ἐπιβάλλεται μόνη τῆς, ὡς ἐπιβάλλεται ἀκριβῶς ἡ ἰδία ἡ ζωὴ. Κατάργησις τῆς παραδόσεως σημαίνει κατάργησιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἀφανισμόν τοῦ προσώπου. Τὸ κάθε πρόσωπον εἶναι ἀναντικατάστατον· δὲν ἐπαναλαμβάνεται οὔτε μεταδίδονται ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὰ του γνωρίσματα εἰς ἄλλο πρόσωπον. Τοῦτο δύναται μόνον διὰ προσωπικῆς σχέσεως νὰ κατανοήσων τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ κάθε προσώπου. Ἡ ἰδιαιτερότης καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ προσώπου δημιουργεῖ τὴν πνευματικὴν ζωὴν. Οὕτω τὸ σύνολον κοινωνικὸν σῶμα, ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων συνεκτικῶν δεσμῶν ἐντὸς τῆς διαρθρώσεώς του (ὡς εἶναι λ.χ. ὁ νόμος καὶ ὁ ἐξαναγκασμὸς πάσης μορφῆς), ἔχει πάντοτε προσωπικὰς βάσεις εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἄρα τῆς παραδόσεως.

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰς τὴν παράδοσιν ἐνυλωθεῖσα ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψις ὡς πρὸς τὴν φανέρωσιν τῆς ἔχει δύο βασικά χαρακτηριστικά· 1) τὴν ἱστορικὴν διάστασιν τῶν γεγονότων καὶ 2) τὴν προσωπικὴν ζωὴν καὶ τὰς διαπροσωπικὰς σχέσεις. Οὕτω οἱ ζῶντες εἰς τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας δὲν δύναται νὰ ἀρνηθοῦν τὴν κοινωνίαν τῶν μελῶν, τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς παραδόσεως καὶ τὴν πίστιν των χωρὶς νὰ θέσων πρόβλημα ἐξόδου των ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ σώματος. Ἡ πίστις αὐτὴ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἐνῶ ἐνυλώνεται κατ' ἀνάγκην, θὰ ἔλεγε κανεὶς, εἰς τὴν ἱστορικὴν διάστασιν, εἶναι λειτουργία προσωπικὴ καὶ πνευματικὴ. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὁ λόγος διαδραματίζει δευτερεύοντα καὶ ἐπιγενεστερον ρόλον εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ζωῆς ταύτης καὶ ἡ παράδοσις ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἀποτελεῖ κάτι τὸ «ἀξεπέραστον», ἀναντικατάστατον καὶ δυνάμενον νὰ ἐπαναληφθῇ μόνον ὡς ἐρμηνεία καὶ ἐμπειρικὴ βίωσις τοῦ περιεχομένου τῆς. Ἡ παράδοσις εἰς τὴν ἱστορίαν εἶναι προσιτὴ μόνον διὰ τῆς προσωπικῆς μετοχῆς.

Ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ πνευματικὴν ζωὴν, ἐνυλωμένην ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν διαστάσεων, βιωθεῖσαν καὶ βιουμένην ὑπὸ τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος διὰ τῶν προσωπικῶν λειτουργιῶν. Ἐντὸς αὐτῶν καὶ συνάμα ἐντὸς τῆς ἱστορίας ἐπενεργεῖ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τὸ δρᾶμα τῆς σωτηρίας. Κατὰ ταῦτα, ἡ Ἁγία Γραφή, ἡ μυστηριακὴ ζωὴ, αἱ ὁμολογίαι πίστεως, τὰ κείμενα καὶ πάσης φύσεως μνημεῖα νοοῦνται ἐντὸς τοῦ νήματος μιᾶς ἱστορικῆς συνεχείας

και ως εκφρασις και βίωσις μορφῶν πνευματικῆς ζωῆς διὰ τῶν προσωπικῶν σχέσεων. Πάντα ταῦτα εἶναι ὅ,τι ἔζησαν και ὅ,τι ζοῦν τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ λειτουργικὴ δομὴ τῆς παραδόσεως και μόνον ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦτο δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸ πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ παρελθόντος και τοῦ παρόντος ὑπὸ ὀρθὴν προοπτικὴν και σταθερὰν ὀπτικὴν γωνίαν. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος διαλεκτικὴ ἐντοπίζεται (ἢ πρέπει νὰ ἐντοπίζεται) ἐντὸς τῶν συνολικῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων τῆς παραδεδομένης και παρατιδομένης ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

2. Μορφαι συγκρούσεως.

α') Τὸ αἶτημα τῆς ἀνανεώσεως.

Ἡ πρώτη ρῆξις ἢ ἡ τάσις πρὸς ρῆξιν τῆς ἐκάστοτε νέας γενεᾶς πρὸς τὴν παλαιὰν ὑποβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ αἰτήματος, διὰ μίαν ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως. Τὸ αἶτημα τοῦτο ὑποβάλλεται και προβάλλεται ρητῶς ἢ σιωπηρῶς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς νέας γενεᾶς ποὺ ἔχουν ἔντονον τὴν συνείδησιν και τὴν εὐθύνην νὰ συνεχίσουν και νὰ προαγάγουν τὴν ζωὴν τῆς παραδόσεως. Ἡ ἐν λόγῳ σύγκρουσις εἶναι κατὰ τινα τρόπον ἀναπόφευκτος, δοθέντος ὅτι ἡ παλαιὰ γενεὰ ἐκτιμᾷ ἐδλόγως τὸ παρελθὸν ὡς ὑψίστην ἀξίαν και ἡ νέα γενεὰ τὸ παρὸν και τὸ μέλλον ὡς μοναδικὰς προοπτικὰς διὰ τὴν καταξίωσιν τῆς παραδόσεως. Ἐν προκειμένῳ μία φυσιολογικὴ, θὰ ἔλεγε κανεῖς, σύγκρουσις μεταξὺ τῶν γενεῶν και μία «ὀμαλὴ» ἀντίθεσις δύνανται νὰ ὀδηγήσουν βαθμηδὸν και κατ' ὀλίγον εἰς ὀξεῖαν διάστασιν, ἀν τὸσον ἡ παλαιὰ γενεὰ ὄσον και ἡ νέα ἀπολυτοποιήσουν τὰς κρίσεις και ἐκτιμήσεις των. Ἡ ὑπὸ τῆς παλαιᾶς γενεᾶς τυχὸν ἄρνησις παντὸς αἰτήματος ἀνανεώσεως, ὡς ἐπικινδύνου κατὰ πάντα, σημαίνει ἄρνησιν τῆς παραδόσεως ὡς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ, ἀναπτυσσομένου και προσαρμοζομένου εἰς τὸ περιβάλλον, ὡς ἐπίσης και ἡ ὑπὸ τῆς νέας γενεᾶς ἀπόρριψις τοῦ παρελθόντος, ὡς ἀπρηχαιωμένου και νεκροῦ, σημαίνει ἄρνησιν τῆς οὐσίας τῆς παραδόσεως, ὡς ζωντανοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μόνον παρὸν και μέλλον ἀλλ' ἔχει τὰς ρίζας και καταβολὰς τῆς ὑπάρξεώς του εἰς τὸ παρελθόν, εἰς τὸ λίκνον τῆς γενεσεῶς του.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἱστορικὴ συνέχεια τῆς παραδόσεως ποτὲ δὲν νοεῖται ὡς ὀμοιόμορφος και μηχανικὴ ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου τῶν μορφῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς οὔτε πάλιν ἡ ἀνανέωσις τῆς παραδόσεως εἶναι κάτι ἄλλο, ἐν ξένον σῶμα, ποὺ προστίθεται εἰς τὸ

παρατιδόμενον περιεχόμενον τῆς ζωῆς. Παράδοσις και ἀνανέωσις ἀποτελοῦν μίαν και τὴν αὐτὴν ὀργανικὴν ἔκφρασιν ποὺ παρουσιάζει πολλὰς ὀψεις. Ἡ ἀνανέωσις εἶναι ἡ ἐκάστοτε βίωσις τῆς παραδόσεως ἢ καλύτερον ὁ ἐκ ἴσουτε τρόπος διὰ τοῦ ὁποῖου βιώνεται και ἐκφράζεται ἡ παράδοσις εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν, εἰς τὸ κήρυγμα, εἰς τὴν ὀμολογίαν πίστεως, εἰς τὰ θεολογικὰ κείμενα, εἰς ἐπισήμους ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας κ.ο.κ. Πρόκειται περὶ ἐνὸς και τοῦ αὐτοῦ πράγματος ποὺ διαρκῶς ἀναπτύσσεται και προσαρμόζεται. Ἐν προκειμένῳ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραλληλίσωμεν τὴν λειτουργίαν ταύτην πρὸς τὴν ἐνιαίαν ψυχοσωματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, νοουμένου ὡς ἐνιαίας προσωπικότητος (ἢ ὡς «ἐνσαρκωμένου προσώπου» κατὰ τὴν ὀρολογία τοῦ φιλοσόφου G. Marcel). Κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἀνάπτυξιν ἔχομεν διαφοροποιήσεις, ἐνίοτε κρίσιμους και βασικὰς, κατὰ τὰ στάδια τῆς ἡλικίας (βρεφικῆς, νηπιακῆς, παιδικῆς, ἐφηβικῆς, ἀνδρικῆς κ.ο.κ.), ἐνῶ ἡ προσωπικότης παραμένει ἐνιαία και ἡ αὐτὴ. Πᾶσα διάσπασις τῆς ἐνότητος ταύτης και τῆς ἁρμονικῆς ἀναπτύξεως ὀδηγεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον και ἥττον εἰς τὸν μαρασμὸν τῆς προσωπικότητος. Τηρουμένων βεβαίως τῶν ἀναλογιῶν, δυνάμεθα οὕτω νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν ἢ τὴν ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως.

Παρ' ὅλα αὐτὰ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπαιτεῖται μία βασικὴ διευκρίνησις. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος γίνεται κατὰ τινα τρόπον φυσικόν, ἐνῶ ἡ παράδοσις εἶναι διάσπασις ἱστορικὴ ποὺ ἔχει ἐνίοτε ἐξέλιξιν ἐξόχως δραματικὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ ρόλος αὐτῆς ταύτης τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι ἡ συμβολὴ τῆς και ἡ συνεργασία τῆς, καθορίζει ὑπευθύνως ἐν μέγα μέρος τῆς πορείας τῆς. Διὰ τοῦτο δημιουργεῖται τὸ χάσμα μεταξὺ τῶν γενεῶν και ἡ σύγκυσις ὡς πρὸς τὴν ζωντανὴν ἐξέλιξιν τοῦ περιεχομένου τῆς παραδόσεως. Ἡ ἐν λόγῳ ἐξέλιξις και ἀνάπτυξις, ἐνῶ καθορίζεται ἀπὸ σκληροὺς συλλογικοὺς παράγοντας, δὲν εἶναι ἐν τούτοις μόνον ἔκφρασις φυσικὴ ἀλλὰ κυρίως και κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέρα και προσωπικὴ.

Ἡ ἀνανέωσις τῆς παραδόσεως λοιπὸν εἶναι ἐν φυσικόν, κυρίως ὀμως προσωπικὸν ἀποτέλεσμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς και συνίσταται εἰς τὴν ὀμαλὴν συνέχισιν τῆς ἔκφρασεως τῆς πίστεως. Ἡ ἔκφρασις αὐτῆ, φυσικῶ τῷ λόγῳ, δὲν νοεῖται ὡς ἀπλὴ και θεωρητικὴ ὀμολογία ἀλλὰ ὡς συνολικὴ ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς. Τὸ πρόβλημα εἰς τὴν ἔντασιν μεταξὺ παρελθόντος και παρόντος ὑπάρχει, ὅταν παρεμβάλλωνται φθοροποιὰ στοιχεῖα ποὺ καθιστοῦν δύσκολον ἢ ἀκόμη και ἀδύνατον τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν και προσαρμογὴν τοῦ ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ τῆς

παραδόσεως. Οὕτω, ἐὰν διαπιστώνεται ὅτι ἡ ἀνανέωσις (ἢ ἔκφρασις δηλ. τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως) προσκρούει ἐνώπιον φραγμάτων, δύνανται νὰ τίθενται αἰτήματα ἀνανεώσεως, ποτὲ ὅμως νὰ μὴ προσδοκᾶται αὕτη ὡς ἀποτέλεσμα ἀποφάσεων. Ἡ ἀνανέωσις γίνεται συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας ζωῆς πού διανύει ἡ Ἐκκλησία. Εἶναι δυνατὸν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ἐπὶ ἓν διάστημα νὰ παρουσιάξῃ κάποιαν δυσκαμψίαν, ὡς πρὸς τὴν πορείαν τῆς, ἐν τούτοις θάττον ἢ βράδιον θὰ λάβῃ τὸν φυσιολογικὸν δρόμον. Μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν σημαίνει ἔλλειψιν εὐθύνης ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν ἢ δικαιολογίαν διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀδράνειάν των. Τὸ ἔργον τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως, ὡς προσφορὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τελεσιουργεῖται διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ταυτοχρόνου δημιουργικῆς καὶ προσωπικῆς συνεργίας τοῦ ἀνθρώπου. Μηχανικὴ ἢ μαγικὴ ἀντίληψις περὶ σωτηρίας ἀποτελεῖ τὴν πλεον χυδαίαν αἴρεσιν πού θίγει τὸν κορμὸν τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἀνθρωπολογίας. Οὕτως ἢ ἄλλως μία τοιαύτη ἀντίληψις δὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ ὑπαρξίν προβλήματος ὡς πρὸς τὴν ἔντασιν μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος. Τότε τὰ πάντα νοοῦνται (ἢ πρέπει νὰ νοοῦνται) ὡς διαστάσεις στατικαὶ ἐκτὸς τῆς δυναμικῆς ροῆς τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων. Ἡ παράδοσις καὶ ἡ ἀνανέωσις ὅμως, ὡς ἐνιαία πορεία, εἶναι δυναμικὴ ἔκφρασις τῆς ζωῆς. Κατὰ συνέπειαν ἡ παράδοσις δὲν εἶναι (ἢ δὲν πρέπει νὰ εἶναι) ἀπολιθωμένος σωρὸς βιωθεισῶν ἐμπειριῶν, τὰς ὁποίας ἀπλῶς ἐρωτῶμεν ἢ ἐρευνῶμεν διὰ νὰ λάβωμεν συγκεκριμένας ἀπαντήσεις, ἀλλὰ εἶναι ζῶσα καὶ ἐξελισσομένη ἐμπειρία, ἡ ὁποία μόνη τῆς δίδει ἀπαντήσεις ἄνευ ἀνακρίσεων καὶ ἐρευνῶν. Πολλάκις ἢ μὴ βαθεῖα κατανόησις τῆς ἀληθείας ταύτης δξύνει τὴν ἔντασιν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατανοεῖται ἐνκόλως ὅτι ὡς παράδοσις κακῶς ἐνίοτε ἐκλαμβάνεται ἀπομεμονωμένως ἢ παραδεδομένη καὶ παραδιδόμενη διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Οὐδέποτε αὕτη δύναται νὰ νοηθῇ ἀποκεκομμένη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ ἀνανέωσις δὲν εἶναι μόνον πρόβλημα (ὡς συνήθως ὑποστηρίζεται) ἀλλαγῆς τῆς ὁρολογίας. Ἡ ἔντασις μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος δὲν ἀναφέρεται πρωτίστως εἰς τὴν ὁρολογίαν ἀλλὰ εἰς τὸν τρόπον ἐκφράσεως τῆς ζωῆς. Ὁ αὐτὸς ἢ διαφορετικὸς τρόπος ἐκφράσεως τῆς ζωῆς δημιουργεῖ τὴν αὐτὴν ἢ διάφορον ὁρολογίαν εἰς τὴν θεολογικὴν σκέψιν. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ὁρολογίας συμβαδίζει (ἢ πρέπει νὰ συμβαδίσῃ) μὲ τὴν συνολικὴν προσαρμογὴν ὁλοκλήρου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ εἰς

νέας μορφὰς ζωῆς (ὡς πρὸς τὴν λειτουργικὴν πρᾶξιν, τὴν ποιμαντικὴν φροντίδα, τὴν διοικητικὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ρύθμισιν ποικίλων προβλημάτων τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς). Ἡ συγγραφὴ θεολογικῶν μελετῶν μὲ διάφορον ἢ «σύγχρονον» ὁρολογίαν, ἄνευ ταυτοχρόνου ὑπαγορεύσεως μιᾶς τοιαύτης ἀνάγκης ἀπὸ τὰ προσαρμοζόμενα πράγματα, ἀποτελεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀβδηριτισμὸν. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ πάσης ἐνκόλου παρεξηγήσεως πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ θεολογία ὡς ἐρμηνεία τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως βοηθεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως. Ἡ λειτουργία ὅμως αὕτη πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἀπόρροια (ἢ τοῦλάχιστον ὡς παράλληλος ἐνέργεια) τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Τότε ἡ θεωρία βοηθεῖ τὴν πρᾶξιν καὶ ἡ πρᾶξις τὴν θεωρίαν ἐντὸς μιᾶς ὀργανικῆς σχέσεως, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ὡς πρὸς τὰ σαφῆ ὄρια αὐτῆς.

Ἄλλως ἔχομεν μίαν κατὰ τινὰ τρόπον ἀνεπιτυχῆ προσπάθειαν προβολῆς διὰ τῆς ἐν γένει θεολογικῆς διδασκαλίας τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, πρᾶγμα πού δημιουργεῖ ἔτι μεγαλύτεραν ἔντασιν εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Σήμερον λ.χ. πολὺς γίνεται λόγος περὶ τῆς θεολογίας τῶν Νεοπαλαμιστῶν, πολλάκις δὲ μὲ μίαν αἰχμὴν κατὰ τῆς δυτικῆς θεολογίας καὶ ζωῆς, ἐνῶ ὁ ἀμερόληπτος κριτὴς διαβλέπει συνάμα ὅτι ἡ θεολογία τούτων οὔτε συμβαδίζει μὲ μίαν ἐκκλησιαστικὴν ἀνανέωσιν, ἱκανοποιητικὴν κατὰ πάντα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ὀρθοδοξίας, οὔτε λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν προσαρμοστικότητα τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν (εἰς ὀρισμένους βεβαίως τομεῖς ἐκδηλώσεως), οὔτε ἀναπνέει εἰς τὸ σύγχρονον πνευματικὸν κλίμα. Πῶς δύναται μία τοιαύτη θεολογία, ὡς ἀπλῆ ἀνακάλυψις τοῦ ἀποφατισμοῦ καὶ τῆς περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου τῆς τριαδικῆς θεότητος διδασκαλίας, νὰ ἔχῃ κατ' ἀρχὴν μίαν ἀπρόσκοπον ἀνταπόκρισιν εἰς τὸν κόσμον, ὅπως εἶχεν ἡ θεολογία λ.χ. τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τῶν Ἀπολογητῶν καὶ τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας; Καὶ ὅταν λέγωμεν «μίαν κατ' ἀρχὴν ἀπρόσκοπον ἀνταπόκρισιν» ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐννοοῦμεν τὴν ἀθρόαν καὶ κατὰ πλειοψηφίαν ἀνωτέραν προσέλευσιν τῶν ἀνθρώπων εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν συζητοῦμεν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ ἀλλὰ περὶ τῆς ποιοτικῆς στάθμης καὶ τῆς ὀρθῆς φανερώσεως τῆς ἀληθείας. Ἡ προσέλευσις ἢ μὴ προσέλευσις τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἄλλο πρόβλημα πού ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἐκ τῆς ἐντάσεως μεταξὺ τῆς δαιμονοποιήσεως καὶ ζωοποιήσεως τοῦ κόσμου.

Καί ἐν προκειμένῳ, ὡς πρὸς τὴν ὀρθὴν φανέρωσιν τῆς ἀληθείας ὡς ἔκφρασιν τῆς πίστεως, ἔχομεν τὰ προμνημονευθέντα παραδείγματα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τῶν Ἀπολογητῶν καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Πολλοὶ διαβλέπουν θεολογικὰ προβλήματα (ἐνίοτε ἄλλα), προερχόμενα ἐκ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ Συνοπτικῶν καὶ Ἀποστόλου Παύλου. Ὁ ἐν λόγῳ Ἀπόστολος ὁμῶς μᾶς παρέχει τὸ πρῶτον παράδειγμα φυσιολογικῆς, ὀρθῆς, αὐτομάτου καὶ προσωπικῆς συνάμα προσαρμογῆς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν χῶρον τῆς Οἰκουμένης. Δὲν συνεζήτησε περὶ τῆς ἀναγκαιότητος μιᾶς προσαρμογῆς, ἀλλὰ προσήρμωσε τὴν ζωὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν νέον κόσμον. «Ὅταν εἰσῆλθεν εἰς τὸν χῶρον τῆς Οἰκουμένης ὁ ἴδιος ἀνέπνεε εἰς τὸ ἑλληνιστικὸν κλῖμα» καὶ ἐντὸς αὐτοῦ μετεφύτευσε τὸ Εὐαγγέλιον. Δὲν μετέδωσε μόνον διδασκαλίαν, ἀλλὰ μορφᾶς ζωῆς τῆς Ἀποκαλύψεως ἐντὸς μορφῶν ζωῆς, τὰς ὁποίας κατενόησε. «Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν...» (Α΄ Κορινθ. 11, 23). Πρόκειται περὶ παραλαβῆς καὶ παραδόσεως τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παρέδωκε «ζωὴν». Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ Βάπτισμα (Ρωμ. 6, 1 - 11). Ἡ παράδοσις τῆς «ζωῆς» ἔγινε συνάμα μὲ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῆς ὑπὸ τὸ ἑλληνιστικὸν κλῖμα. Πρόκειται λοιπὸν περὶ μιᾶς ἀρίστης λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, τῆς παραδόσεως.

Ἐξ ἄλλου οἱ Ἀπολογηταί, οἱ ἐπιδιώξαντες φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν ἀπάντησιν κατὰ τῶν ἐχθρικών προσβολῶν διὰ τῆς προσαρμογῆς, ἐτόνισαν ὠρισμένας πλευρὰς τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους περὶ τῆς ἀρίστης λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς παραδόσεως. Μόνον οὕτω ἡ διαλεκτικὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος εὕρισκε δύναμιν λύσιν. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐθεολόγησαν μὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τῶν στωικῶν κ.ἄ. ὄχι διότι ἡ γλῶσσα τῶν ἐν λόγῳ φιλοσόφων εἶναι θεόπνευστος καὶ «ἀξεπέραστη», ἀλλὰ διότι οἱ Πατέρες ἔζων ἐντόνως εἰς τὸ πολιτιστικὸν κλῖμα τῆς ἐποχῆς τῶν καὶ οὕτω ἀπῆντησαν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος εὐστόχως. Ἡ τυχὸν μὴ κατανόησις τῆς ζωῆς τοῦ περιβάλλοντος ἢ ἡ μὴ προσαρμογὴ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς αὐτὸ δημιουργεῖ πάντοτε προβλήματα ὡς πρὸς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, διότι δυσχεραίνεται ἡ ὁμαλὴ ἀνάπτυξις τῆς παραδόσεως, εἰς τὴν ὁποίαν παρουσιάζεται οὕτω δυσκαμψία ὡς πρὸς τὴν περαιτέρω πορείαν τῆς.

β') Φιλελευθερισμός - συντηρητικισμός.

Ἡ διεκκυστίνδα φιλελευθερισμοῦ - συντηρητικισμοῦ διαδραματίζει ἀνάλογον καὶ ἐνίοτε δραματικὸν ρόλον εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Ἡ σύνολος κοινωνικὴ ζωὴ διέπεται ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ συντηρητικισμοῦ, ἐντὸς μιᾶς φυσιολογικῆς λειτουργικῆς οἰκονομίας τῶν δυνάμεων. Ὁ φιλελευθερισμὸς τείνει πρὸς τὴν προσαρμογὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς, ἐνῶ ὁ συντηρητικισμὸς κρατεῖ ἀλώβητον τὸν συνεχῆ κορμὸν τῆς παραδόσεως, μὴ ἐπιτρέπων τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἀπώλειαν τῶν ριζῶν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Ταῦτα, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἰσχύουν καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς πρὸς ὃ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀνθρώπινον αὐτῆς μέρος, τὸ ὁποῖον εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως ἢ βάσις τῆς φανερώσεως τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Ἐν προκειμένῳ ἡ ὑπὸ ὀπαδῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ συντηρητικισμοῦ μὴ κατανόησις τοῦ περιεχομένου τῆς παραδόσεως δύναται νὰ ἐπιφέρῃ συγκρούσεις, ἐνίοτε δραματικὰς. Οἱ περισσότεροι τείνουν νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ ἐκ τῆς φύσεώς της εἶναι συντηρητικὴ. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ἐσφαλμένος κατὰ πάντα. Εἰς τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν ὁμῶς, εἰς τὴν ὁποίαν οὕτως ἢ ἄλλως ὑφίσταται ἡ λειτουργικὴ αὐτὴ οἰκονομία τῶν δυνάμεων τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ συντηρητικισμοῦ ἢ σύγκρουσις μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος, ὡς ἐπίσης συντηρητικῶν καὶ φιλελευθέρων δυνάμεων, λαμβάνει δραματικώτερον χαρακτῆρα. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι εὐεξηγήτον κατὰ πάντα, διότι ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ κατέχει καὶ προβάλλει τὸ ἀπόλυτον εἰς τὴν ἱστορίαν. Κατὰ συνέπειαν ἡ εὐθύνη καὶ ἡ ἐπαγρύπνησις τῶν συντηρητικῶν εἶναι ἐντονώτεροι. Ἐν προκειμένῳ δὲν δικαιολογεῖται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἢ κακῆ καὶ ἐσφαλμένη στάσις τῶν κακῶν συντηρητικῶν, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ ἐντοπίζουν τὸ ἀπόλυτον (ἢ ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἐντοπίζουν), λησμονοῦν ὅτι τοῦτο δὲν ὑπάρχει πούθεν ἀπαρὰ μόνον μυστηριακῶ τῷ τρόπῳ ἐνυλωμένον εἰς τὰ σχετικὰ ἱστορικὰ σχήματα. Κατὰ ταῦτα ἡ πρόοδος εἶναι ἐπιβεβλημένη καὶ μάλιστα πάντοτε νοητέα ὑπὸ τὸ ἱστορικὸν πρίσμα τῆς ἐξελίξεως. Ἄλλως ἔχομεν ἄρνησιν τοῦ δόγματος τῆς ἐνανθρωπήσεως. Ἐξ ἄλλου οἱ κακοπροοδευτικοὶ πολλάκις λησμονοῦν τὸ ἀπόλυτον καὶ τρέπονται πρὸς τὸ σχετικόν. Οὕτω ἡ διαλεκτικὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος καθίσταται δραματικὴ.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ συντηρητικισμὸς καὶ ὁ φιλελευθερισμὸς νοούμενοι καθ' ἑαυτοὺς ὄχι μόνον εἶναι παράγοντες θετικοὶ ἀλλὰ

καὶ φυσικαί, λειτουργικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, τὰς ὁποίας οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ ἀποβάλωμεν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν πάντοτε πρέπει νὰ γίνεται ἡ προσεκτικὴ καὶ ἀμερόληπτος ἀξιολόγησις τῶν ἐν λόγῳ παραγόντων. Ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πληροφοροῦμεθα τὴν σύγκρουσίν του πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ πρὸς Ἀποστόλους, ἀξιολογοῦντας, φαινομενικῶς τοῦλάχιστον, κατὰ διάφορον τρόπον τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν. Ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν ἐκατὰ πρόσωπον ἀντέστη τῷ Πέτρῳ (Γαλ. 2, 11), ὑπακούων εἰς τὴν λειτουργικὴν οἰκονομίαν τῶν προμνημονευθειῶν δυνάμεων καὶ διαβλέπων τὸ «μέλλον» τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν προσαρμογὴν πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου τῆς Οἰκουμένης. Οἱ Ἀπολογηταὶ ἐξ ἄλλου τοῦ 2ου αἰῶνος, πὸν ἠρνήθησαν πᾶσαν σχέσιν καὶ πάντα συμβιβασμὸν πρὸς τὸν κόσμον, ὅπως ἴσχυον νὰ ἀξιολογηθοῦν καὶ θετικῶς, δοθέντος ὅτι ἐντὸς τῆς λειτουργικῆς δομῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς συνεκράτουν τοὺς ἐπιδιώκοντας τὴν προσαρμογὴν πρὸς τὸ περιβάλλον Ἀπολογητὰς ἀπὸ ἐν ἐνδεχόμενον ὀλισθημα.

γ') Ὑποκρισία - δημιουργικότης.

Τὸ πολλάκις ἀγεφύρωτον χάσμα τῶν γενεῶν, ἡ ἀδυναμία εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως πὸν ἐντείνει τὴν διαλεκτικὴν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, ὀφείλονται καὶ εἰς τὴν ἔντασιν μεταξὺ ὑποκριτικοῦ τρόπου ζωῆς καὶ δημιουργικότητος (ἡ τοῦλάχιστον αἰτήματος δημιουργικότητος). Ἐν προκειμένῳ τὴν ὑποκρισίαν πρέπει νὰ τὴν ἐξετάζωμεν θεολογικῶς καὶ ὄχι ἠθικῶς. Δὲν πρόκειται ἀπλῶς περὶ μιᾶς προσποιήσεως τῆς ἀρετῆς ἢ ἐνὸς ἀπλοῦ ρόλου διπροσωπίας. Ἡ ὑποκρισία εἶναι μία συλλογικὴ, σατανικὴ θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὀργάνωσις ὄλων τῶν συμβατικότητων πὸν ὀχυρώνουν ἓνα ὀλόκληρον κόσμον καταθλιπτικῶν πιέσεων. Πρόκειται περὶ ἐνὸς Status quo τῆς ἀμαρτίας. Οὕτω εἰδωλοποιοῦνται ὀρισμένα σχήματα καὶ ἀσκοῦν καταθλιπτικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Τρόποι ὀργάνωσεως τῆς ζωῆς καὶ τρόποι ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς πολλάκις εἶναι ἀμετακίνητοι καὶ παραδεκτοί, παρ' ὅλον ὅτι ἀσκοῦν βλαπτικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως. Πολλάκις καλοὶ καὶ ἀξιέπαινοι κατὰ τὰ ἄλλα ἄνθρωποι, παγιδευμένοι εἰς τοὺς πλοκάμους ἐνὸς ἠθικισμοῦ ἢ κοινωνισμοῦ ἢ μιᾶς ὀργανωμένης τάξεως ὑψώνουν εἰδῶλα, δημιουργοῦν ἐκάστην, μερίδα ἐκλεκτῶν ὀπαδῶν, καὶ οὕτω φθείρουν τὴν οἰκουμηνικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν εἰδῶλων αὐτῶν ἴσως εἶναι καλοὶ ἄνθρωποι καὶ τότε ἡ κατάστασις δυσχε-

ραίνεται περισσότερο. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ πάντοτε κινδυνεύει νὰ πέσῃ εἰς τοιαῦτα σχήματα ὑποκριτικῆς ζωῆς, ὅπου ὁ Σατανᾶς μεταμορφώνεται εἰς μορφὰς ἐκλεπτυσμένας καὶ μὴ δυναμένας νὰ διακριθοῦν ἀπὸ τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ κίνδυνος οὗτος ἦτο καὶ εὐρίσκειται πάντοτε ἐπὶ θύραις. Καὶ ὅταν ἡ συλλογικὴ αὐτὴ ὀργάνωσις τῶν συμβατικότητων καὶ εἰδώλων ἐναγκαλισθῇ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, τότε ἀξιεπαινοὶ κατὰ πάντα ἄνθρωποι, μὴ δυνάμενοι ὅμως νὰ κατανοήσουν καὶ νὰ διώσουν τὴν χριστιανικὴν σωτηρίαν, ἀδυνατοῦν νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ἄρσιν τῶν συγκρούσεων. Ὁμοιάζουν μὲ τοὺς ἐξαιρέτους καὶ ἐντίμους ἐκείνους ὑπαλλήλους πὸν ἀδυνατοῦν νὰ βοηθήσουν κάποιον ἄνθρωπον πὸν δολοφονεῖται ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ νόμου, διότι ὑπόκεινται εἰς τὴν ἀνεξέλεγκτον ἐπιρροὴν τῶν δυνάμεων τῆς γραφειοκρατίας. Οὕτω οἱ ἄνθρωποι σύρονται εἰς τὸν ὑποκριτικὸν τρόπον ζωῆς.

Κατὰ ταῦτα ἡ τάσις πρὸς δημιουργικότητα καὶ ἀνάπτυξιν ἀληθινῆς κοινωνικότητος, κατ' ἀρχὴν προερχομένη ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς κατ' εἰκόνα δημιουργίας, προσκρούει εἰς αὐτὸν τὸν λαθρινθῶδη δρόμον τοῦ ὑποκριτικοῦ τρόπου ζωῆς. Ἡ δυσκολία αὕτη ἐπιφέρει μίαν σοβαρὰν δυσκαμψίαν εἰς τὴν πορείαν τῆς ἀνανεώσεως τῶν παραδεδομένων μορφῶν ζωῆς, δημιουργεῖ πολωτικὰς ἀντιθέσεις εἰς τὰς σχέσεις τῶν γενεῶν καὶ πολλάκις συγκλονίζει τὴν ζωὴν μὲ ἐπαναστατικὰς ἐκδηλώσεις. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ οὐδέποτε δύναται νὰ ἐκφύγῃ τῶν ἐν λόγῳ ἐπιρροῶν. Ἐν προκειμένῳ ἡ τάσις πρὸς δημιουργικότητα ἀφ' ἐνὸς καὶ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας ἀφ' ἑτέρου διαδραματίζουσι τὸν τελικὸν ρόλον εἰς τὴν ἔντασιν. Οὕτω προαναγγέλεται ἡ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ κατατρόπωσις τῶν εἰδώλων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς δημιουργικότητος. Τὸ μυστήριον τοῦτο τελεσιουργεῖται εἰς τὸ βάθος καὶ μετὰ ταῦτα ἐπεκτείνεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν πὸν χαρακτηρίζεται διὰ τὸν ὑποκριτικὸν τρόπον ζωῆς καὶ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Τὸ αἶτημα τοῦ παρόντος εἶναι: περισσότερο βάθος καὶ περισσότερο εἰλικρίνεια, δυναμικὴ φορὰ καὶ κατατρόπωσις τῶν συμβατικότητων πὸν ἐπιφέρουν τὴν δυσκαμψίαν εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς παραδόσεως. Τὸ παρελθὸν ἐξ ἄλλου θὰ ἐπισημάνῃ τὸ βάθος τοῦ μυστηρίου καὶ θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ὀλοκληρωμένην ἐξέλιξιν, τὴν νίκην τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας καὶ τῶν δυνάμεων τῆς δημιουργικότητος κατὰ τῆς ὑποκρισίας.

δ') Ἐξωτερικαὶ δυσχερεῖαι.

Ἡ φύσις τῶν ἐξωτερικῶν δυσχερειῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀνω-

τέρω έκτεθείσας απόψεις, οὐδέποτε δύναται νὰ νοηθῆ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς καὶ καταστροφικὰς δυνάμεις τῆς ἁμαρτωλοῦ καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὑποκριτικὸς τρόπος ζωῆς λ.χ. εἶναι ἐν ἀποτελεσματῆς πάλης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ ἐκμηδενισμοῦ ποῦ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸν θάνατον. Τὸ σύνολον τῆς ζωῆς ταύτης ἀποτελεῖ μίαν ματαίαν ἀσπίδα προστασίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς ζωῆς πιστεύει ὁ ἄνθρωπος ὅτι θὰ δημιουργήσῃ τὰς προϋποθέσεις πρὸς ἀπόκτησιν δυνάμεως καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐκμηδενισμοῦ τῆς προσωπικῆς του ζωῆς. Οὕτω ἡ πάλη αὕτη προβάλλει καὶ δημιουργικὰς πράξεις, ἀπορροεῦσας ἀπὸ τὰς καταβολὰς τῆς θείας εἰκόνας καὶ κατὰ μείζονα λόγον μετὰ ταῦτα ἀπὸ τὴν μετοχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας.

Κατὰ ταῦτα, ὅσα ἀποτελέσματα προκύπτουν ἐκ τοῦ ὑποκριτικοῦ τρόπου ζωῆς, ἐνὸς καρποῦ τῆς ἁμαρτωλοῦ καταστάσεως, ὑψώνονται ὡς ἐξωτερικὰ δυσχέρειαι πάσης φύσεως καὶ φράγματα ἀδιapέραστα ἐνώπιον τῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀφομοιώσῃ τὸ παρελθὸν καὶ νὰ τὸ μετουσιώσῃ εἰς τὰ σχήματα τοῦ παρόντος. Οὐδέποτε δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸν ἐν προκειμένῳ ὅτι ἡ ἀπλῆ ἄρσις τῶν ἐξωτερικῶν δυσχερειῶν συντελεῖ εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἐντάσεως καὶ τῆς διαλεκτικῆς. Οὕτω ἡ ἐμπειρία δὲν μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ παράγοντος, ἀλλὰ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ βάθους καὶ τοῦ δράματος ποῦ ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόσωπον. Ἡ ἔντασις καὶ ἡ διαλεκτικὴ λύεται καὶ ὑπερβαίνεται εἰς τὸ προσωπικὸν βάθος ποῦ ἐπεκτείνεται μυστηριακῶς εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιφάνειαν. Διὰ τοῦτο ἐν αἴτημα ἀνανεώσεως τῆς παραδόσεως ἄνευ τῆς ζωῆς τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ ὄχι μόνον οὐτοπίαν ἀλλὰ καὶ κατάφωρον ἐμπαιγμὸν τῆς θείας πραγματικότητος.

3. Νίκη τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ παρόντος ;

Τὸ αἴτημα τῆς ἀνανεώσεως δύναται νὰ λάβῃ σάρκα καὶ ὄστᾶ, ὅταν ἡ διαδικασία τῆς διαλεκτικῆς τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος κατορθώσῃ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἐξωτερικὰς δυσχερείας, νὰ ἐναρμονίσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ συντηρητικισμοῦ, καὶ ὅταν διαβρωθῆ ὁ ὑποκριτικὸς κόσμος καὶ δώσῃ τὴν θέσιν του εἰς τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν, εἰς τὴν χαρισματικὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὸ ἔργον τῆς μεταμορφώσεως δυνάμει τοῦ κοσμοσωτηρίου δράματος. Οὕτω ἡ προσαρμογὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν σημαίνει συνάμα μεταμόρφω-

σιν τῆς φυσικῆς καὶ ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐν λόγῳ προσαρμογὴ δὲν εἶναι συνθηκολόγησις ἢ συμβιβασμὸς πρὸς τὸν κόσμον. Ἐν προκειμένῳ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μᾶς παρουσίασεν ἐκτύπως τὸν τρόπον αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς. «Μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς» (Ρωμ. 12, 2). Ὁ συσχηματισμὸς πρὸς τὸν αἰῶνα τοῦτον εἶναι ἡ παραίτησις ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν, ἢ ἔξοδος ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Παραδόσεως. Ἡ μεταμόρφωσις, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος προτρέπει τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας ὡς ζῶντα ἐντὸς τῶν ἐνεργειῶν τοῦ μεταμορφώνοντος τὰ πάντα Ἁγίου Πνεύματος, εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἀνανεώσεως. Διότι ἡ μεταμόρφωσις δὲν εἶναι μία στατικὴ καὶ ἀνεπανάλητος πραγματικότητα. Εἶναι κάτι ποῦ γίνεται διαρκῶς, προκύπτει ἀπὸ τὰς ἐνεργείας τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ ἐντοπίζεται εἰς τὴν πάλην τοῦ ὑποκριτικοῦ κόσμου καὶ τῶν δυνάμεων τοῦ κοσμοσωτηρίου δράματος. Κατὰ συνέπειαν μεταμόρφωσις καὶ ἀνανέωσις ταυτίζονται, διότι εἶναι αὕτη ἡ διαρκὴς τελεσιουργία τοῦ δράματος τῆς σωτηρίας. Εἰς τὸν χῶρον τῆς μεταμορφώσεως αἱρεται πᾶσα δυσκαμψία εἰς τὴν πορείαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραδόσεως.

Ἡ ἀνανέωσις τῆς παραδόσεως γίνεται μέσα εἰς τὸν κόσμον καὶ ὄχι ἐκτὸς τοῦ κόσμου. Τὸ ἀντίθετον θὰ εἰσήγαγε σοβαρωτάτην αἵρεσιν εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω εἰς τὰς πλέον δραματικὰς ἱστορικὰς ἐξελίξεις καὶ τὰς πλέον ἀκραίας ἐκδηλώσεις τῆς ἀποστασίας, ἡ Ἐκκλησία μετὰ τῆς συνόλου ζωῆς της νοουμένη πορεύεται μὲ τὸν κόσμον. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ πάλιν ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα. Παρ' ὅλην τὴν ἐσχατολογικὴν ἀναμονὴν του δὲν υἱοθετεῖ βιαίαν καὶ ἐπαναστατικὴν τακτικὴν κατὰ τῶν θεσμῶν τοῦ κόσμου. Ἡ Ἐκκλησία δέχεται τὰ τοῦ κόσμου καὶ ἀγωνίζεται μόνον διὰ τὴν μεταμόρφωσίν του, νοουμένην ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, οὐδέποτε δὲ δύναται νὰ ἐπιδιώξῃ κυριαρχίαν ἐπ' αὐτοῦ ἄλλης φύσεως. Οὕτω ἐξηγεῖται ἡ προτροπὴ τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν πρὸς ὑπακοὴν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐξουσίαν (Ρωμ. 13, 1) καὶ πρὸς διατήρησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας καὶ τῶν ἀντιλήψεων περὶ τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν γυναικῶν. Τὸ κοσμοσωτήριον δράμα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τοῦ κόσμου ἀλλὰ ὄχι διὰ τῆς βιαίας καὶ διεστραμμένης κυριαρχικότητος ποῦ προσιδιάζει εἰς τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον, καταβάλλοντα πᾶσαν ὀρμὴν κυριαρχίας πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐκμηδενισμοῦ του. Ἡ κυριαρχία τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ εἶναι δημιουργικότης καὶ τελείωσις, μεταμόρφωσις καὶ ἀνάπλασις, ἐπ' οὐδενί

λόγω προσπάθεια αποφυγής του προσωπικού εκμηδενισμού. Κατά συνέπειαν ή ανανέωσις ως μεταμόρφωσις του κόσμου και ως αίρουσα την διαλεκτικήν του παρελθόντος και του παρόντος προσφέρει την σωτηριάν που είναι πληρότης και ολοκληρωμένη ζωή. Η κυριαρχία της βίας είναι ή υποκρισία και τὰ πάσης φύσεως εμπόδια που δυσχεραίνουν τὸ ἔργον τῆς ανανεώσεως, τελικῶς ὁμως διαβρώνονται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ ταῦτα τὸ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας χάσμα τῶν γενεῶν εἰς τὴν σκληρὰν διαλεκτικὴν σύγκρουσιν γεφυρώνεται μὲ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ που διαρκῶς μεταμορφώνει και ανανεώνει τὴν παράδοσιν. Ὁ ἀσφαλὴς δρόμος ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ πορεία πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Τὸ περιβάλλον τῆς Ἐκκλησίας οὕτως ἢ ἄλλως δίδει ὄλην τὴν ἀνεσιν διὰ τὴν ὁμαλὴν πορείαν. Οὕτω ἡ προσαρμογὴ πρὸς τὸ περιβάλλον ἀφ' ἑνὸς μὲν ανανεώνει τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως (διότι τὸ ἐκφράζει μὲ νέας μορφὰς) ἀφ' ἑτέρου δὲ διατηρεῖ ἀλώβητον αὐτὴν ταύτην τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν. Ἡ Ἐκκλησία διαλέγεται πρὸς τὸν κόσμον και ζητεῖ τρόπους μεταδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ προσαρμογὴ, ὡς ἀνοχὴ και συνδιαλλαγὴ πρὸς τὸν κόσμον, ἀποτελεῖ τὸ προανάκρουσμα τῆς μεταμορφώσεως. Οἱ Ἀπολογηταὶ τοῦ 2ου αἰῶνος, ὡς εἶναι ὁ Ἰουστίνος, ὁ Μελίτων Σάρδεων, ὁ Ἀθηναγόρας κ.ἀ., ἀντίθετοι πρὸς τοὺς ἀδιαλλάκτους, προσεπάθησαν νὰ δημιουργήσουν τὰς προϋποθέσεις διὰ μίαν πορείαν πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὴν ἄρσιν τῆς διαλεκτικῆς και πρὸς τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ κόσμου. Μόνον ὅταν δημιουργηθοῦν κρίκοι που ἐνώνουν τὸ κοσμοσωτήριον ἔργον μὲ τὸν κόσμον, τότε δύναται νὰ γίνῃ ὁ κόσμος χριστιανικός. Ἄλλωστε ὁ μέγας και κατ' ἐξοχὴν κρίκος εἶναι ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ. Οὕτω οἱ Ἀπολογηταὶ τοῦ 2ου αἰῶνος προητοίμασαν τὸν δρόμον τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Λίαν ὀρθῶς ὁ Ρενὰν ἐπεσήμανε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ 2ος αἰὼν εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τότε ἐσφυρηλατήθησαν οἱ κρίκοι που συνέδεσαν τὴν σωτηριάν πρὸς τὴν δυναμικὴν ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰς δυνατότητας δημιουργίας μιᾶς παραδόσεως ανανεουμένης ἐντὸς τῆς ἱστορίας.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὁ Γνωστικισμὸς ἀπέτυχε εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ και δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιβίωσῃ ὡς παράδοσις. Ἀπὸ τὸν Γνωστικισμὸν ἔλειπε ἡ δύναμις τῆς ανανεώσεως και τῶν παραδεδομένων μορφῶν ζωῆς. Οὕτω ὁ Χριστιανισμὸς, ἐνῶ ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἐσατολογικός, ἠδυνήθη νὰ ἐνδυθῇ τὴν ζωὴν και συνάμα νὰ γίνῃ τὸ

ἐνδυμα μιᾶς αὐτοκρατορίας. Πέραν τοῦ Γνωστικισμοῦ, ὁ ἐθνικὸς κόσμος ἐνικήθη ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν, διότι εἶχε ἀπολέσει τὰς ρίζας τῆς παραδόσεως. (Τοῦτο ἐξηγεῖ μόνον τὸν τρόπον τῆς ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων χωρὶς νὰ συσχετίζεται πρὸς τὴν θεῖαν προέλευσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ). Τὸ ὅτι ὁ ἐθνικὸς κόσμος εἶχε ἀπολέσει τὰς ρίζας τῆς παραδόσεως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ἔργον δύο μεγάλων ἐκπροσώπων του, τοῦ Κέλσου και τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ πρῶτος εἰς δριμεῖαν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς βλέπομεν εἰς τὸ Κατὰ Κέλσου τοῦ Ὀριγένους, κατηγορεῖ τοὺς Χριστιανούς ὡς στερουμένους πάσης παραδόσεως και ἄρα τῆς παραδόσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ και τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου*. Κατὰ συνέπειαν εἰς αὐτοὺς διέβλεπε τὸν κίνδυνον καταρρέσεως τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως και ὁ ἀγὼν του συνίστατο εἰς τὴν πάση θυσίᾳ διατήρησιν τῆς ἐν λόγῳ παραδόσεως. Ὁ Ἰουλιανὸς ἐξ ἄλλου ἐπεξήτει τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας ζωῆς και τοῦτο ἐμαρτύρει ἀπλῶς νέκρωσιν τῶν ριζῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὸ ἔργον τῶν δύο τούτων ἐκπροσώπων τοῦ παλαιοῦ κόσμου πράγματι ἀνεδύοντο οἱ τριγμοὶ ἐνὸς οἰκοδομήματος που κατέπιπτε, διότι ἡ παράδοσις εἶχε διαβρωθῆ ἀνεπανορθώτως. Ἐκτὸς τῆς παραδόσεως οὐδεμίαν ἀνανέωσιν τῆς ζωῆς νοεῖται και ἄρα οὐδεμίαν συμφιλίωσιν εἰς τὰς συγκρούσεις μεταξὺ παρελθόντος και παρόντος.

Ἐξ ἄλλου ὁ Λουκιανὸς μὲ τὸν ἰδικόν του τρόπον εἶχεν ἐπισημάνει τὴν πτώσιν τῆς παραδόσεως και μετ' αὐτῆς ἐνὸς ὀλοκλήρου πνευματικοῦ κόσμου. Ἡ σάτυρα τοῦ Λουκιανοῦ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἐπιβεβαίωσις ὅτι ἡ παράδοσις τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, ὡς ἀπολέσασα τὰς ρίζας τοῦ παρελθόντος και τὰς ανανεωτικὰς δυνάμεις τοῦ παρόντος, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ὀρθοποδήσῃ. Ἐξ ἄλλης ἀπόψεως ὁ Λουκιανὸς δὲν ἐδείκνυε ἐνδιαφέρον διὰ καμμίαν ἄλλην παράδοσιν, κατὰ μείζονα λόγον διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πάντως εἰς τὸ σατυρικὸν ἔργον του διαβλέπει κανεὶς ὅτι οὔτε τὸ παρελθὸν οὔτε τὸ παρὸν δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν κυριαρχίαν του. Ἡ καυστικὴ εἰρωνεία τοῦ Λουκιανοῦ ἐπισημαίνει τὴν πτώσιν ἐνὸς κόσμου και τὴν ἀπώλειαν τῆς σοβαρότητός του.

Κατὰ ταῦτα δύναται κανεὶς νὰ ἐξαγάγῃ ἀδιάστως ὀρισμένα συμ-

* Ὀριγένους, κατὰ Κέλσου, 5, 33· «...ἐρήσομαι αὐτούς, πόθεν ἔχουσιν ἢ τίνα ἔχουσιν ἀρχηγέτην τῶν πατρίων νόμων. Οὐδένα φήσουσιν, οἱ γε ἐκεῖθεν μὲν ὠρμηται και αὐτοὶ και τὸν διδάσκαλόν τε και χοροστάτην οὐκ ἄλλοθεν ποθεν φέρουσιν ὁμως δ' ἀφεστήκασιν Ἰουδαίων».

περάσματα. Ἡ ζωὴ τῆς παραδόσεως δὲν διατηρεῖται οὔτε μὲ τὴν νίκην τοῦ παρελθόντος οὔτε μὲ τὴν νίκην τοῦ παρόντος. Νίκη τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ παρόντος μεμονωμένη ὁπωσδήποτε εἶναι πύρρειος νίκη καὶ συνάμα προώριεται νὰ ὀδηγηθῆ εἰς ἀτιμωτικὸν ἐκφυλισμὸν. Μόνον ὅταν τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν συμφιλιωθοῦν, τότε ὑπάρχει δρόμος ἀνοικτὸς πρὸς τὸ μέλλον. Οὕτω ἔχομεν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς ζωῆς τῆς παραδόσεως. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ σύγχρονος ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ὡς ἐποχὴ οἰκουμενικῶν ἀναζητήσεων καὶ κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν. Ἡ σύμμικτος ἑτεροκλήτων στοιχείων καὶ ἡ προσπάθεια ἐνοποιήσεώς των ἐνθυμίζει τὸν ἑλληνιστικὸν κόσμον. Καὶ σήμερον ἡ χριστιανικὴ παράδοσις καλεῖται νὰ συγκρατήσῃ τὸν κόσμον, νὰ τοῦ δώσῃ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πραγματικότητά τῆς ἀνανεώσεως καὶ οὕτω νὰ ἀνοιγῆ εἰς δρόμον δημιουργικῶν ἐπιτεύξεων πρὸς τὸ μέλλον. Κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸ πρόβλημα ἀναφέρεται εἰς τὴν καταξίωσιν καὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ἡ δημιουργικὴ πορεία πρὸς τὸ μέλλον εἶναι (ἢ πρέπει νὰ εἶναι) ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῆς κοινότητος τῆς ἀγάπης. Ἡ παράδοσις τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως προβάλλει τὸν κοινωνικὸν χαρακτήρα τῆς σωτηρίας. Ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀληθείας ταύτης συντελεῖται μὲ τὴν ἄρσιν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Ἡ διαλεκτικὴ αὕτη καθίσταται σήμερον οὐκ ὀλίγον ἐπώδυνος. Τὸ παρελθόν, ὡς περιεχόμενον τῆς πίστεως, μετουσιώνεται εἰς τὸ παρὸν καὶ οὕτω ἀνανεώνεται. Ἡ διαλεκτικὴ αἰρεται καὶ πάλιν ἐμφανίζεται. Καὶ ἡ διαρκὴς ἀνανέωσις ἢ μεταμόρφωσις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται καὶ αὕτη ἀθροῦτως. Ἡ δημιουργία δὲν δύναται νὰ ἐκπέσῃ εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ ἐκμηδενισμοῦ, εἰς τὴν δίνην τῶν καταστροφικῶν στοιχείων. Ἡ ἀνανέωσις τῆς παραδεδομένης πίστεως εἶναι ἡ διαρκὴς παρουσία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διαρκὴς προσωπικὴ βίωσις τοῦ πνευματικοῦ τούτου γεγονότος. Ἡ Ἐκκλησία ὡς ἱστορικὴ καὶ χαρισματικὴ κοινωνία ὀδηγεῖ τὴν δημιουργίαν εἰς τὴν ἀνανέωσιν ταύτην καὶ οὕτω στηρίζει τὴν ἐλπίδα τοῦ κόσμου. Εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνιστικῆς Οἰκουμένης ἢ Ἐκκλησία ἐπέδειξε πίστιν καὶ τόλμην. Τὸ αὐτὸ ἐπιδεικνύει σήμερον καὶ ἡ σύγχρονος χριστιανισμὸς. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν προκειμένῳ κατέχει τὴν πλήρη εὐθύνην καὶ τὴν πλήρη συνείδησιν τῆς δημιουργικῆς τῆς ἀποστολῆς.

Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΕΝΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑ

ΥΠΟ

ΠΑΝΤΕΛΗ ΛΙΑΛΙΑΜΠΗ
ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΛΗΓΗΓΗΤΟΥ

Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΓΕΝΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑ

1. *Ανταγωνισμός παλαιᾶς και νέας γενεᾶς.*

Ὁ ανταγωνισμός τῶν γενεῶν ὡς ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ὀρίμου και καθεστηκυίας γενεᾶς ἀφ' ἑνὸς και τῆς νέας γενεᾶς, ἡ ὁποία ἐτοιμάζεται νὰ καταλάβῃ ἐν τῷ καιρῷ αὐτῆς τὴν θέσιν τῆς προηγουμένης ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ἐν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ὀξύτητα εἰς τὴν ἐποχὴν μας, χωρὶς ὅμως νὰ λείπῃ ἀπὸ καιμίας ἐποχῆς. Ἀνέκαθεν ὁ συντηρητισμός, ὁ ὁποῖος διέκρινε τὴν παλαιὰν γενεὰν ἀντιτίθετο εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν διάθεσιν τῆς νέας γενεᾶς, ἡ ὁποία προσεπάθει νὰ ἀνατρέψῃ τὴν παράδοσιν ἐκείνης, νὰ ἀλλαγῇ ἀπὸ τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις και συνηθείας, τὰς ὁποίας ἐθεώρει ἢ ὡς κατὰ συνθήκην ἠθικοὺς τύπους και ὑποκρισίαν ἢ ὡς δεσμευτικὰς τῶν ἰδικῶν τῆς περὶ ζωῆς και εὐτυχίας ἀντιλήψεων και ἀρεσκειῶν.

Οἱ μεγάλοι ἐγενίκεον τὰ κρούσματα αὐθαδείας, ἀπειθαρχίας και ἀνταρσίας τῆς νέας γενεᾶς, ἔβλεπον ὅτι τὰ πατροπαράδοτα ἦθη και ἔθιμα ἐτίθεντο ἐν κινδύνῳ, ὅτι αἱ ἀντιλήψεις περὶ κόσμον, ζωῆς, τάξεως και προόδου, τὰς ὁποίας εἶχον αὐτοί, ὄχι μόνον δὲν ἐγίνοντο ἐν πᾶσι δεκτά, ἀλλ' ἀνετρέποντο ἀπὸ τοὺς ἐπερχομένους και ὕψωνον φωνὴν διαμαρτυρίας. Ὁ Σαλλούστιος (86 - 35 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἔζησεν εἰς μίαν ἐποχὴν παρομοίαν, κατὰ τὸν Τοϋνβее, μὲ τὴν ἰδικὴν μας, λέγει διὰ τὴν νεολαίαν ὅτι και σήμερον λέγεται ἀπὸ πολλοὺς: «Ὁ πλοῦτος ὠδήγησε τὴν νεολαίαν εἰς τὴν πολυτέλειαν και τὴν πλεονεξίαν, εἰς τὴν ἀρπαγὴν και τὴν σπατάλην. Ἐντροπή, πειθαρχία, τάξις, ὑπακοή εἰς τοὺς νόμους εἶναι πράγματα ἀδιάφορα διὰ τὴν νεολαίαν. Δὲν γνωρίζει οὔτε μέτρον, οὔτε ὄρια, τείνει πρὸς τὴν ἀκολασίαν, τὴν ἀσωτείαν και πρὸς κάθε εἶδος πολυτέλειαν». Παρόμοιαι κατηγορίαι ἀπαντοῦν και σήμερον: «Οἱ σημερινοὶ νέοι δὲν νοιώθουν περιφρόνησι γιὰ τὸ παρελθόν. Δὲν ἐπαναστατοῦν κατὰ τῆς συντηρητικότητος και τῆς ὑποκρισίας τῶν κατὰ συνθήκην ἠθικῶν τύπων τῆς προηγουμένης γενεᾶς, ὅπως συνέ-

¹ Παρὰ Ἰ. Ξηροτύρη, Γενεές και ἀντιθέσεις, Θεσ/νίκη 1970, σ. 44.

βαινε με τους νέους προηγούμενων εποχών. Οί σημερινοί νέοι δὲν ἀγωνίζονται πρὸς κανένα παρελθόν. Δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι γι' αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει κἀν παρελθόν. Αὐτοὶ ἀναζητοῦν ἕνα κόσμον χωρὶς σχῆμα καὶ χωρὶς μορφὴ σὰν νὰ μὴν ὑπῆρξε κόσμος ἀπὸ καταβολῆς του καὶ σὰν ἡ κοινωνικὴ, ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος νὰ ἰσοδυναμῆ μ' ἕνα μεγάλο μηδενικό. Ὁ ὁμαδικὸς σεξουαλικὸς ἐκτροχιασμός, ἡ ἔλλειψις τῆς αἰδοῦς, τὰ ὀργιαστικὰ πάρτυ καὶ οἱ ἀνωμαλίες, ὅλα αὐτὰ δὲν ἔλλειψαν ἀπὸ καμμιά ἐποχὴ στὴν ζωὴ τῶν νέων. Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογηθῆ πὼς ποτὲ δὲν εἶχαν πάρει τὴν σημερινὴ ἔκτασιν καὶ τὴν σημερινὴ μορφή².

Παράπονα ὅμως καὶ κατηγορίας ἐναντίον τῶν ὠρίμων διατυπώνουν καὶ οἱ νέοι. Παραπονοῦνται ὅτι οἱ ὠριμοὶ δὲν τοὺς κατανοοῦν, ὅτι μένουν προσκεκολλημένοι εἰς παλαιοὺς καὶ «ξεπερασμένους» τύπους, ὅτι εἶναι ξένοι πρὸς τὰς νέας ἀντιλήψεις καὶ τὰς νέας καταστάσεις, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἐξέλιξις καὶ ὅτι τὰς ἀξίας περὶ τῶν ὁποίων κόπτονται, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὠριμοὶ παρεβίασαν καὶ ἀνέτρεψαν πρῶτοι διὰ τὴν συμβαίνῃ ὅ,τι ὁ προφήτης Ἰερεμίας εἶχεν ἐπισημάνει: «Οἱ πατέρες ἔφαγον ὄμφρακα καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἠμωδίασαν»³.

Ἄλλ' αἱ κατηγορίαι καὶ τὰ παράπονα τῶν μεγάλων κατὰ τῶν νέων προϋποθέτουν α) ὅτι ὑπάρχουν ὠρισμένοι ἀπόλυτοι ἢ τοῦλάχιστον σταθεραὶ ἀρχαί, τὰς ὁποίας οἱ μεγάλοι παρέλαβον καὶ κατέστησαν κανόνας τῆς ζωῆς των, ὑπάρχουν ὠρισμένοι ἀξίαι ἀπαρασάλευτοι, τὰς ὁποίας ὑπερασπίζονται ἀπὸ τὴν ὑπὸ τῶν νέων καὶ παντὸς ἄλλου ἐπιχειρουμένην ἀνατροπὴν καὶ β) ὅτι ὑπάρχουν ὠρισμένα σχετικὰ σχήματα, μετὰ τὰ ὁποία ἡ ὑφ' ἑστώσα γενεὰ ἐκφράζει τὰς πεποιθήσεις της ἢ ἐρμηνεύει ὅ,τι ἐθεώρησεν ὡς οὐσιῶδες διὰ τὴν ὁμαλὴν συμβίωσιν καὶ ἐξέλιξιν, καὶ τὰ ὁποία σχήματα βλέπει νὰ περιφρονοῦνται ἀπὸ τοὺς νεωτέρους, οἱ ὁποιοὶ μαζὶ μετὰ αὐτὰ περιφρονοῦν καὶ καταστρέφουν καὶ τὴν οὐσίαν.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος αἱ κατηγορίαι τῶν νέων δὲν φαίνεται νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξίν ἀξιών καὶ ἀρχῶν ἀλλὰ κατευθύνονται κατὰ τῶν σχημάτων μετὰ τὰ ὁποία τοὺς προσφέρονται, τὰ ὁποία ἢ ἀπ' ἀρχῆς παρερμήνευσαν καὶ παρεποίησαν τὴν οὐσίαν ἢ φαίνονται ἀκατανόητα καὶ γελοῖα μετὰ τὴν ἀλλαγὴν ἀντιλήψεων καὶ τρόπου ζωῆς, μετὰ τὰς δυνατότη-

² Σ. Ἀγουρίδου, Ἐνδιαφέροντα καὶ προβλήματα τῆς σημερινῆς Νεολαίας, ὁμιλία στὴ Χ.Α.Ν. Θεσσαλονίκης (πολυγρ.) 22.11.64, σ. 2.

³ Ἰερ. 31. 29.

τας, τὰς ὁποίας παρέσχεν ἡ πρόοδος, μετὰ τὰς νέας ἀνάγκας, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ὁ πολιτισμός, τώρα δὲ τελευταίως καὶ μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ κοσμοειδώλου. Ἄλλωστε ἡ ἐξέλιξις, τροποποιήσις καὶ ἀντικατάστασις τῶν ἐξωτερικῶν σχημάτων, τὴν ὁποίαν ζητοῦν οἱ νέοι, εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον καὶ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἐπεχειρήθη καὶ ἐπραγματοποιήθη, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παρουσιάζεται ἡ ἠθικοκοινωνικὴ παράδοσις ὄχι ὡς κάτι τὸ στατικὸν καὶ ἀπολιθωμένον, ἀλλ' ὡς δυναμικὸν καὶ ἀνανεούμενον. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προέχει εἶναι νὰ μὴ μεταποιηθῆ ἡ οὐσία τόσο ὥστε τὸ ὄντως ἐπιδικωτέον ἀγαθὸν νὰ θεωρῆται ὡς ὄντως φευκτέον κακόν.

Εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ὄχι ὡς κάποιον αὐθαίρετον καὶ τυχαῖον κατασκευάσματος, ἀλλ' ὡς ἀντικειμενικοῦ καὶ ἀπολύτου πηγάζοντος ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ αὐτὸν τοῦτον τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν τάξιν τοῦ εἶναι, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπορρέουν αἱ ἀπαρασάλευτοι ἐκεῖναι ἠθικαὶ ἀρχαί, χωρὶς τὰς ὁποίας οὔτε ὑφίσταται οὔτε νοεῖται ἀνθρωπίνῃ κοινωνία. Αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ εἶτε ὡς ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος νοητοῦν, εἶτε ὡς χρυσοὺς κανόνες, εἶτε ὡς Δεκάλογος⁴, δεσπόζουν εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ ἐρμηνεύονται διὰ ποικίλων ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων καὶ τύπων ἀποτελοῦν τὴν παράδοσιν ἐκάστης γενεᾶς, τὴν ὁποίαν οἱ παλαιότεροι προσπαθοῦν νὰ μεταλαμπαδεύουν εἰς τοὺς νεωτέρους. Ἀσφαλῶς οἱ τύποι καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὁ ἐθιμικὸς τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖον ἐκφράζει καὶ ἐρμηνεύει ἐκάστη γενεὰ τὸ ἀγαθόν, τὴν good life, δέχονται ποικίλας ἐπιδράσεις ἀπὸ τὰς εἰδικὰς περιστάσεις καὶ περιπετείας ὑπὸ τὰς ὁποίας ζῆ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι τυχαίως καὶ περιστατικῶς καθωρίσθη ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος, ὁ ὁποῖος τὸ ἐπιτάσσει⁵. Δὲν εἶναι ὅμως εὐκολον οὔτε αἱ λεπτομέρειαι καὶ οἱ τύποι νὰ ἀποχωρισθοῦν ἀπὸ τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τὴν ὁποίαν περικλείουν ἢ νομίζεται ὅτι περικλείουν, οὔτε τὸ περιστατικόν καὶ τυχαῖον νὰ διακριθῆ ἀπὸ τὸ σταθερὸν καὶ ἀπόλυτον. Ἀκριβῶς

⁴ Εἰς τὸν γενικὸν καὶ ἀόριστον φυσικὸν ἠθικὸν νόμον περιέχονται ἐν γενικωτάτῃ μορφῇ ὅλαι αἱ σκέψεις καὶ κεντρικαὶ ἰδέαι τοῦ Δεκαλόγου (Ἰ. Καρμίρη, Χριστιανικὴ Ἠθικὴ, παραδόσεις (πολυγρ.), Ἀθήναι 1947, σ. 130.

⁵ Πλάτωνος, Νόμοι 109. «Τύχαι καὶ συμφοραὶ παντοῖαι κίπτονται παντοίως νομοθετοῦσι τὰ πάντα ἡμῖν ἢ γὰρ πόλεμος τις διασάμενος ἀνέτραφε πολιτείας καὶ μετέβαλε νόμους ἢ πενίας χαλεπῆς ἀπορία· πολλὰ δὲ καὶ νόσοι ἀναγκάζουσι καινοτομεῖν, λοιμῶν τε ἐμπίπτοντων καὶ χρόνον ἐπὶ πολὺν ἐνιαυτῶν πολλῶν πολλὰς ἀκαιρίας».

δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς περὶ αὐτὰ μεταξὺ τῆς παλαιᾶς καὶ νέας γενεᾶς γίνεται δξύτερος. Οἱ παλαιότεροι προσπαθοῦν νὰ τὰ διαφυλάξουν ὅλα, οἱ δὲ νεώτεροι τὰ ἀρνοῦνται ὅλα, καὶ δὲν θεωροῦν ὡς κατὰ συνθήκην ψεύδη τὰ ὄντως τοιαῦτα, ἀλλὰ τὴν ὅλην κοινωνικὴν δομὴν.

Ἄλλ' ἡ ἀντίθεσις αὕτη παρὰ τὸν τρόπον τὸν ὁποῖον προκαλεῖ εἰς τοὺς παλαιούς⁶, ἐφ' ὅσον δὲν ἐμπλακῆ εἰς ἄλλας ἀντιθέσεις, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, παρέρχεται χωρὶς σπουδαίας μεταβολᾶς ἢ ἀνατροπᾶς. Ἡ νέα γενεὰ μὲ τὴν ἔλλειψιν τῆς πείρας τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, μὲ τὴν ἔλλειψιν γνώσεων καὶ κριτηρίων, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μὲ τὴν ἐκρίσιν πρωτοτυπίας, τὴν τάσιν δηλ. πρὸς τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἰδιορρυθμίαν, διέρχεται μίαν ἐκρίσιν προσαρμογῆς. Στρέφεται κατὰ πάντων ἢ κατὰ τῶν περισσοτέρων σχημάτων τῆς παλαιᾶς γενεᾶς, ἕως ὅτου ὠριμάσῃ, προσαρμοσθῆ καὶ κατανοήσῃ τὴν ἀπόλυτον ἢ σχετικὴν ἀξίαν τῶν σχημάτων αὐτῶν διὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ ἀνθρωπίνην διαβίωσιν. Ὅσον ἐνωρίτερον προσαρμοσθοῦν κοινωνικῶς οἱ νέοι, τόσον καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν πρὸς τοὺς μεγάλους γίνεται ἀνεπαίσθητος καὶ τόσον ταχύτερον γίνονται αὐτοὶ πλέον οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν ἀξιών καὶ τῆς ὀρθῆς διαβαθμίσεως αὐτῶν κατὰ τῆς νεωτέρας καὶ ἀπροσαρμοστοῦ γενεᾶς. Οὔτε ἄλλωστε εἶναι ὑποχρεωτικὸν πάντες οἱ νέοι νὰ ἔλθουν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς παλαιούς καὶ νὰ παρουσιάσουν ἀντικοινωνικὰς ἐκδηλώσεις, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον ἡ ἀρχοῦσα γενεὰ ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν της ὅλα τὰ μέσα ἐκεῖνα, (ἐκπαίδευσιν, νόμους, προπαγάνδαν, σύστημα, ἀκόμη καὶ σωφρονιστήρια), τὰ ὁποῖα συντελοῦν εἰς τὸ νὰ ἔχῃ πολὺ προσωρινὸν χαρακτῆρα ἢ ἀπειθία, ἢ αὐθάδεια καὶ ἡ ἐπαναστατικότης τῶν νέων. Ζητοῦν οἱ νέοι, πρὸ πάντων σήμερον, τὴν ἀλλαγὴν καὶ τὴν ἀνανέωσιν, ἀπειλοῦντες μὲ ἀνατροπὴν τὰ ἰσχύοντα καὶ ἀναγκάζοντες τοὺς μεγάλους νὰ ὑποχωροῦν καὶ εἰς τοὺς τύπους καὶ εἰς τὴν οὐσίαν⁷, ἐνίοτε δὲ νὰ μεταβάλουν ἐπὶ τὸ ὀρθότερον ἀπόψεις καὶ τακτικὴν διὰ νὰ ἐπέλθῃ μία πρα-

⁶ Ἦδη ὁ Ἡσίοδος βλέπει ζοφερὸν τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ μέλλον εὐρίσκειτο εἰς χεῖρας τῆς ἐλαφρόμυαλης νεολαίας, πού κάμνει τὸν ἔξυπνον καὶ δὲν λαμβάνει τίποτε ὑπ' ὄψιν της, δὲν σέβεται (παρὰ Ἰ. Ξηροτύρη, ἔνθ' ἄν., σ. 42).

⁷ Τὸ φαινόμενον τῆς ἐξάλλου ἐνδυμασίας π.χ. εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεχώρησαν οἱ μεγάλοι συνοδεύεται καὶ μὲ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων, τὴν ὁποῖαν πολλοὶ σήμερον βλέπουν ὡς κάτι φυσικὸν ἐνῶ παλαιότερον διὰ παρόμοιον σύμπτωμα ἐδημιουργοῦντο δράματα τιμῆς.

γματικὴ ἀνανέωσις καὶ ἐξέλιξις εἰς πράγματα, τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ ἀλλάξουν, τοῦτο ὁμῶς δὲν ἔχει σχέσιν τόσον μὲ τὴν ἀπλὴν ἀντίθεσιν παλαιᾶς καὶ νέας γενεᾶς ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ ἄλλου εἶδους σοβαρωτέρας ἀντιθέσεις.

2. Ἀντίθεσις γενῶν καὶ ἐποχῶν.

Ἡ ἀνατροπὴ τῶν ἀξιών καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἡ προσπάθεια ἀνορθώσεως καὶ ἀνανεώσεως γίνεται συνήθως κατὰ τὸν ἀνταγωνισμὸν μιᾶς κακῆς μερίδος τῆς κοινωνίας πρὸς τὴν ἀγαθὴν τοιαύτην. Ὅταν ἡ κοινωνία, λόγῳ ἄλλωστε καὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικούσης ἁμαρτίας ἢ τοῦ θράσους καὶ τῆς πλεονεξίας⁸, παύσῃ νὰ σέβεται τὰς ἀξίας καὶ προσχωρῆ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος της εἰς τὸν ἡδονισμὸν, τὸν ὕλισμὸν, τὸν ἀτομικισμὸν κ.τ.τ., τὰ πράγματα γίνονται πλέον ἢ σοβαρά. Αἱ ἀρχαί, τὰ πατροπαράδοτα, αἱ παραδόσεις δέχονται ἐπίθεσιν ἀπὸ μέρους τῆς κακῆς ταύτης μερίδος τῆς κοινωνίας. Δημιουργεῖται τοιοῦτοτρόπως μία πάλῃ ὄχι παλαιᾶς καὶ νέας γενεᾶς⁹ ἀλλὰ πάλῃ γενῶν, ἐνὸς καλοῦ καὶ ἐνὸς κακοῦ γένους. Τὸ παράδοξον εἶναι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὅτι τὸ κακὸν γένος ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ ἀλλάξῃ τὴν οὐσίαν τῶν παραδόσεων, νὰ μετακινήσῃ δηλ. τὰ ἀμετακίνητα, συνήθως διαφυλλάττει καὶ ὑπερτονίζει τοὺς τύπους καὶ τὰς συμβατικότητας καὶ ὀχυροῦται ὀπισθεν αὐτῶν. Τοῦτο γίνεται διότι ἡ οἰαδήποτε κοινωνία ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτῆς νὰ ἀμνηθῆ κατὰ τοῦ κακοῦ δημιουργεῖ μίαν νομικὴν τάξιν εἰς τὴν ὁποῖαν οὐσία καὶ τύποι εἶναι δυσδιάκριτα. Ἐὰν αἱ ἀξίαι καὶ τὰ ἦθη τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν ἀνατραποῦν καὶ διαλυθοῦν, ἡ νομικὴ τάξις ἐξακολουθεῖ νὰ προστατεύῃ τοὺς τύπους, νὰ προστατεύῃ τὰ ἔθη ἐνῶ τὰ ἦθη τὰ ἀφήνει ἀπροστάτευτα¹⁰. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ καλὸν γένος,

⁸ Θουκυδίδου, Βίβλ. γ' 45 ἐάλλ' ἢ μὲν πενία, ἀνάγκη τὴν τόλμαν παρέχουσα, ἡ δὲ ἐξουσία, ὑβρεῖ τὴν πλεονεξίαν καὶ φρονήματα.

⁹ Ἀφοῦ εοὶ μὲν νέοι προσβυτέροις ἀπεικάζονται καὶ διαμιλλῶνται καὶ ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις, οἱ δὲ γέροντες ξυγκαθιέντες τοῖς νέοις εὐτραπέλις τε καὶ χαριεντισμοῦ ἐμπίμπανται, μιμούμενοι τοὺς νέους, ἵνα δὴ μὴ δοκῶσι ἀηδεῖς εἶναι μηδὲ δεσποτικοῖς (Πλάτωνος Πολιτεία 563a).

¹⁰ Ὁ Σωκράτης πίνει τὸ κώνειον ὄχι διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἠθῶν τὰ ὁποῖα μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον εἶχον ἀνατραπῆ ἀλλὰ βάσει ἐθῶν καὶ νομικῆς τάξεως τῆς ἐποχῆς τοῦ Μιλτιάδου καὶ Ἀριστείδου (Ν. Κοτζιά, Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, τόμος 1ος, Ἀθῆναι 1876 σ. 343). Ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος λιθοβολεῖται ἀπὸ τοὺς λαβόντας τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων καὶ

συνήθως τὸ ἐπιδέκατον ('Ἡσαίας 6, 13), μὲ ἐπικεφαλῆς ἀνθρώπους μὲ προφητικὴν διάθεσιν ἀντιδρᾶ καὶ ἐπιδιώκει τὴν ἀνανέωσιν τῶν καταστραφέντων ἡθῶν καὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν ἀνατραπειῶν ἀξιών. Ἔρχονται ὅμως οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἰς ἀντίθεσιν μὲ τοὺς παλαιούς τύπους καὶ τὰς συμβατικότητας διότι οἱ τύποι ἐκεῖνοι ἔχουν πλέον ἀχρηστευθῆ, κατήνησαν οἱ παλαιοὶ ἄσκοι, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν δύναται νὰ ἐμβληθῆ ὁ νέος οἶνος διότι θὰ τοὺς διαρρήξῃ. (Μάρκ. 2, 22). Κατὰ πόσον βέβαια οἱ κατὰ καιροὺς παρουσιαζόμενοι ἀνακαινιστὰι δύνανται νὰ ἐπιφέρουν πραγματικὴν ἀνακαίνισιν καὶ νὰ μὴ παρασυρθοῦν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὰ «κατεστημένα», ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι μὲ τὸν ἀνταγωνισμὸν αὐτὸν δημιουργεῖται μία διαφοροποίησις τῆς ἠθικοκοινωνικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία βαίνει πρὸς τὸ καλύτερον μόνον ὅταν ὑπάρξῃ θεία ἐπέμβασις. Τὴν ἀνάγκην τῆς θείας ἐπεμβάσεως καὶ δὴ καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Θεοῦ φαίνεται ὅτι συναισθάνεται καὶ ὁ Σωκράτης εἰς τὴν 'Απολογία του, καίτοι ὑπεροπτικῶς πως, θεωρῶν ἑαυτὸν εὐπὸ τοῦ Θεοῦ τῆ πόλει δεδόσθαι καὶ προειδοποιῶν τοὺς 'Αθηναίους ὅτι ἐὰν τὸν ἀπέκτεινον εἴτα τὸν λοιπὸν βίον καθεύδοντες διατελοῖτε ἄν, εἰ μὴ τινα ἄλλον ὁ θεὸς ὑμῖν ἐπιπέμψῃ κηδόμενος ὑμῶν»¹¹. Καὶ ἄλλου, ἐν τῷ 'Αλκιβιάδει Β', ἀναμένει τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν ἀπεσταλμένον του ὁ ὁποῖος θὰ διδάξῃ ἐὼς δεῖ πρὸς θεοὺς καὶ ἀνθρώπους διακείσθαι¹². Ἀκόμη καὶ ὁ Σενέκας, μὴ δυνάμενος νὰ διακρίνῃ ὅτι εἶχεν ἔλθει μία νέα ἐποχὴ καὶ μένων μὲ τὰς ἐντυπώσεις τοῦ καταθλιπτικοῦ περιβάλλοντός του, τὸ ὁποῖον καὶ τὸν ἴδιον ἀφωμοίωσεν καὶ συνέθλιψεν, ἐτόνιζε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ. Πρὸ πάντων ὅμως τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Θεοῦ ἐτόνιζον οἱ Προφῆται τῆς Π. Διαθήκης, ἀκόμη καὶ ὅταν ἔμενον μόνοι ὑπερασπιστὰι τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἐντὸς ἐνὸς κόσμου βυθιζομένου εἰς τὸ κακόν, ἀκόμη καὶ ὅταν ἐγένοντο φωνὴ βοῶντων ἐν τῇ ἐρήμῳ.

μὴ φυλάξαντας, ἀπὸ τοὺς ἀπειρημένους τῆ καρδία καὶ τοῖς ὡσὶν 'Ιουδαίους, προβάλλοντας ὡς δικαιολογίαν τὸ ὅτι «ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λέγοντος ὅτι 'Ιησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος... ἀλλάξει τὰ ἔθνη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς. (Πράξ. 1, 14. 2, 51 - 53). 'Ο Παῦλος ραβδίεται καὶ φυλακίζεται εἰς Φιλίππους τῆ ἐπιμονῆ τῶν φιλαργύρων ἐκμεταλλευτῶν τῆς δυστυχίας τῆς δαμιονιζομένης παιδείας διότι ἐκατήγγελεν ἔθνη, ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι μηδὲ ποιεῖν Ρωμαίους οὐσιν» (Πράξ. 16, 20).

¹¹ Πλάτωνος, 'Απολογία Σωκράτους 18.

¹² Πλάτωνος 'Αλκιβιάδης Β' 13 ἐξ.

'Αλλ' ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἡ πλέον οὐσιαστικὴ ἀντίθεσις καὶ φανερὰ πάλῃ, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχονται νέαι ἀντιλήψεις, νέοι τρόποι ζωῆς, ἀλλαγὴ συμπεριφορᾶς, ἐπιδιώξεων καὶ σκοπῶν, μὲ τὰ ὁποῖα αἱ ἠθικοκοινωνικαὶ παραδόσεις μεταβάλλονται εἶναι ἡ διαδοχὴ τῶν ἐποχῶν. Τὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν μίαν ἐποχὴν ἀπὸ ἄλλῃν εἶναι πολλά. Οἰκονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί, ἰδεολογικοί, πολιτιστικοί, θρησκευτικοὶ παράγοντες συνετέλεσαν νὰ διέλθῃ ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ πολλὰς συγχρόνως ἐποχάς. Οὕτως ἔχομεν: Ἐποχὴ κνηγίου, γεωργίας, βιομηχανίας. Ἐποχὴ λίθου, χαλκοῦ, σιδήρου, πυρηνικῆς ἐνεργείας. Ἐποχὴ ἀνιμισμοῦ, τοτεμισμοῦ, πολυθείας, συγκρητισμοῦ, μονοθείας. Ἐποχὴ βασιλείας, τυραννίας, δημοκρατίας, ἀπολύτου μοναρχίας, κοινοβουλευτισμοῦ. Ἐποχὴ κλασικισμοῦ, ρομαντισμοῦ, συμβολισμοῦ, πραγματισμοῦ, ὑπερρεαλισμοῦ. Ἐποχὴ δουλείας, δουλοπαροικίας, φεουδαρχίας, ταξικῆς ἢ ἀταξικῆς κοινωνίας. Ἐποχὴ μεσαιῶνος, ἀναγεννήσεως, νέων χρόνων κλπ. Ὅλα αὐτὰ τὰ εἶδη τῶν ἐποχῶν συμπλεκόμενα μεταξὺ τῶν εἰς πλείστας ὑποδιαιρέσεις καὶ ὑποεποχὰς ἐδημιούργησαν καταστάσεις καὶ «κατεστημένα», διεμόρφωσαν μίαν παράδοσιν, μίαν τυπικὴν συμπεριφορὰν καὶ ἐθιμοτυπίαν, τῶν ὁποίων ἡ ἀρνησις ἢ μεταβολὴ προεκάλει ἀντιθέσεις μὲ τρομακτικὰς ἐνίοτε συνεπειάς. Τὸ σημαντικώτερον εἶναι ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν συμπλοκὴν τῶν ἐποχῶν δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διακρίνῃ κανεὶς ποῖα «ἐποχὴ» προκαλεῖ τὴν μεταβολὴν ἀντιλήψεων καὶ κατευθύνσεων καὶ ποῖα ἐξ ἄλλων λόγων προελθοῦσαι ἀντιλήψεις καὶ καταστάσεις προκαλοῦν τὴν διαφοροποίησιν μιᾶς «ἐποχῆς» ἀπὸ ἄλλῃν. Πάντως μέσα εἰς αὐτὴν τὴν διαμάχην τῶν ἐποχῶν ἡ παραδοσιαρχία ὑπεχώρει εἰς τὸν μοντερνισμόν¹³, ἐδημιουργεῖτο μία ἐξέλιξις πρὸς τὸ καλύτερον ἢ πρὸς τὸ χειρότερον, αὐτῆς δὲ τῆς ἐξελίξεως ἀποκορύφωμα εἶναι ἡ ἰδικὴ μας ἐποχὴ, ἡ ἐποχὴ τῶν ἀστροναυτῶν, ἡ ὁποία προμηνύει πολλὰς ἀλλαγὰς διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅταν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀναγκασθῆ νὰ ζῆ μὲ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ψυχολογίαν τοῦ ἀστροναύτου¹⁴, πρὸς τὴν ὁποίαν μοιραίως φέρεται.

¹³ Αἱ λέξεις παραδοσιαρχία καὶ μοντερνισμὸς μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐμμονῆς εἰς τὰ παραδεδομένα καὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς παραδόσεως καὶ ὄχι ὅπως συναντῶνται εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας.

¹⁴ Ἡ γῆ δὲν ἀποτελεῖ πλέον τὸν τόπον μὲ τοὺς ἀνεξαντλήτους πόρους, τὰ ἀθάνατα βουναὶ τῆς καὶ τὴν ἀπεραντωσίην τῆς. Μὲ τὰ διαστημικὰ ταξείδια ἐδημιουργήθη ἤδη ἡ ἐντύπωσις εἰς πολλοὺς ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἓνα μεγάλο διαστημολογικόν, μὲ πόρους οἱ ὁποῖοι ὀσονούπω ἐξαντλοῦνται, μὲ ἀτμοσφαῖραν ὑποκειμένην εἰς μολυσμὸν, μὲ χώρον περιορισμένον. Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦν μίαν νέαν ψυχολογίαν, ἄγνωστον εἰς τοὺς παλαιούς, καὶ μίαν νέαν οἰκονομίαν.

Παρ' όλα ταῦτα ὁμως, παρὰ τὴν τεραστίαν ἐξέλιξιν καὶ διαφοροποίησιν τῆς ζωῆς εἰς πλείστους τομεῖς, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὄρισμένα βασικά χαρακτηριστικά, ὄρισμένα ἠθικοκοινωνικά θέσµα, τὰ ὅποια μένουσιν ἀδιασάλευτα. Τὸ αἶσθηµα τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας, τὸ «δὲ σὺ μισεῖς μηδενὶ ποιήσεις», ἡ ἀλληλοβοήθεια, ὁ σεβασµὸς πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὰ μέσα διατηρήσεώς της, τὸ αἶσθηµα τῆς τιμῆς καὶ τοῦ ἐντίμως ζῆν, ὁ σεβασµὸς πρὸς ὅσα ἐκάστη ἐποχὴ ἐθεώρησεν ὡς ὄσια καὶ ἱερά, ἡ ἱεράρχησις τῶν ἀξιών, παρὰ τὰς δοκιμασίας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν κατὰ καιροῦς, συναντῶνται ὡς ἰδιάζοντα γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς¹⁵. Τὸ δὲ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι ἀνέκαθεν πραγματικὴ πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου ἐθεωρήθη ἢ πρόοδος του εἰς τὸν ἠθικὸν πολιτισμὸν μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν τεχνολογικὴν ἀνάπτυξιν, ἢ δὲ εὐδαιμονία του, κυρίως ἀπὸ φιλοσοφικῆς πλευρᾶς, συνεδυάσθη μὲ τὴν ἠθικὴν του μᾶλλον τελειότητα παρὰ μὲ τὴν ἀφθονίαν τῶν ὑλικῶν καὶ τεχνικῶν μέσων. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου παρατηρεῖται ὅτι πολλαὶ συμβουλαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων, ἐξενεχθεῖσαι πρὸ χιλιάδων ἐτῶν ἰσχύουσιν καὶ διὰ σήμερον.

Ἀσφαλῶς σήμερον πολλὰ πράγματα ἔχουσιν ἀλλάξει. Ἄλλωστε ὁ ἀνταγωνισµὸς τῶν γενεῶν καὶ ὁ ἀνταγωνισµὸς τῶν ἐποχῶν ἔχει κορυφωθῆ εἰς τοιοῦτον σηµεῖον ὥστε ἀπὸ μὲν τὸν πρῶτον νὰ δημιουργηθῆται πανικός, ἀπὸ τὸν δευτέρου δὲ νὰ προβλέπεται μία τελεία ἀλλαγὴ, εἰς ὅσα ἐθεωρήθησαν ὡς ἀπαραβίαστα, ἀφ' ὅτου ἐν τῇ ἀκράτῳ καὶ ἀδικαιολογήτῳ αἰσιοδοξίᾳ τῆς ἢ τεχνολογία ἔκαµε πολλοὺς νὰ πιστεύουσιν εἰς τὰς ἀνεξαντλήτους δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ζητήσουν τὴν ἀντικατάστασιν τῆς τρεχούσης ἠθικῆς διὰ μιᾶς ἄλλης διαστηµικῆς ἠθικῆς, νὰ ζητήσουν τ.ἐ. τὴν κατάργησιν πασῶν τῶν παραδόσεων καὶ ἐν τῇ βαθυτέρῳ τῶν οὐσίᾳ, ὡς σεβασµοῦ πρὸς ἀπολύτους ἠθικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ τοὺς τύπους. Ὅλα αὐτὰ ἔχουσιν φέρει σύγχυσιν εἰς τὸν σημερινὸν κόσµον, ἔχουσιν ὀδηγήσει πολλοὺς εἰς τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ παλαιά, πρὸ πάντων δὲ τοὺς νέους ἢ μίαν ἀξιόλογον μερίδα αὐτῶν. Πλὴν ὁμως, παρὰ τὴν σύγχυσιν, ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται ὄχι μόνον αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ὡς βάσεις τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως καὶ νὰ καυτηριάζωνται καὶ νὰ καταπολεμοῦνται αἱ παραβάσεις τούτων, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἀτομικισµὸς καὶ τὸ ἄγχος τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ἀναγκάζουν πολλοὺς νὰ κάμνουν ὑποχωρήσεις εἰς αὐτάς, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ παλαιὰ σχήµατα κατὰ πολὺ ἢ ὀλίγον τρο-

¹⁵ Πρὸβλ. Β. Ἀντωνιάδου, Ἐγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς, τόμ. Α', Κων)πολις 1927, σ. 59.

ποποιηθέντα καὶ ἐξελιχθέντα νὰ ἀποτελοῦν τὸν κορµὸν τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ συστήµατος. Θρησκεία, πατρίς, οἰκογένεια, κυβερνήσεις, ἐξουσίαι, σχολεῖα, ἐμπόριον, τέχναι, συναλλαγá, ἐργασία, ἱατρικὴ περίθαλψις, ἐπιστῆμαι, καλαὶ τέχναι καὶ τόσα ἄλλα πράγματα εἶναι αὐτὰ μὲ τὰ ὅποια ἢ νέα γενεὰ ἀρχίζει νὰ δημιουργῆ τὴν ἰδικὴν τῆς παράδοσιν καὶ τὰ ἰδικά της σχήµατα, τὰ ὅποια κινοῦνται ἐντὸς τῶν προηγουμένων. Βεβαίως μὲ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων ὄρισμένα σχήµατα μὲ τὰ ὅποια ἐξεφράσθησαν ἢ ἔζησαν αἱ παλαιαὶ γενεαὶ ἐξηφανίσθησαν. Τὰ ἐξαφανισθέντα τούτα σχήµατα ὁμως ἢ ἦσαν ἀντίθετα μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ διετηροῦντο ὅσον ὁ ἀνθρωπισµὸς κατεπιέζετο, (δουλεία, κάσται, δουλοπαροικία, φεουδαρχία κλπ.) ἢ προέκυψαν ἀπὸ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς συνθήκας διαφόρων ἐποχῶν καὶ ἐλησμονήθησαν ὅταν αἱ ἀνάγκαι καὶ αἱ συνθήκαι αὐταὶ ἔπαυσαν νὰ ὑφίστανται.

3. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ἐν μέσῳ τῶν ἀντιθέσεων.

Μέσα εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἀντίθεσιν τῶν γενεῶν, τῶν γενῶν καὶ τῶν ἐποχῶν, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἐσκιαγραφήσαμεν, παραλλήλως πρὸς τὴν ἠθικοκοινωνικὴν παράδοσιν, ἐνεφανίσθη καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, κατ' ἀρχὴν ὡς ἠθικοκοινωνικὴ παράδοσις μιᾶς μερίδος ἀνθρώπων, τῶν Χριστιανῶν, μέλλουσα ὁμως νὰ ἀποτελέσῃ τὴν παράδοσιν ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας, ὅταν ἡ κοινωνία αὐτὴ θὰ μετεβάλλετο εἰς χριστιανικὴν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτὴ παράδοσις ἐκλαµβάνεται βεβαίως ὡς ἡ ἀντικαταστήσασα ἀπλῶς καὶ διαδεχθεῖσα τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων (διὰ τὴν Παλαιστίνην). Εἰς τὴν θέσιν τῶν εἰδωλολατρικῶν κυρίως θεσµίων, τῶν ἐορτῶν, τῶν θρησκευτικῶν μύθων καὶ παραδόσεων, τίθεται πλέον ἢ χριστιανικὴ λατρεία, ἢ χριστιανικὴ πίστις, αἱ χριστιανικαὶ ἐορταί. Τὰ πράγματα ὁμως δὲν ἔχουσιν ἀκριβῶς ἔτσι. Τὴν Ἐκκλησίαν οἱ εἰδωλολάτραι δὲν τὴν ἔβλεπον ὡς κηρύσσουσαν μόνον μίαν νέαν θρησκείαν παράλληλον πρὸς τὰς ἄλλας, ἀλλ' ὡς μίαν νέαν κοινωνίαν μὲ ἄλλα ἦθη, μὲ νέας ἀρχάς, μὲ ἄλλην ζωὴν, μὲ μίαν ὁλωσδιόλου νέαν παράδοσιν, ὡς ἐκαταγγέλλουσιν ἔσθῃ ἀπαράδεκτα διὰ τοὺς Ρωμαίους (Πράξ. 16, 21) καὶ ἐνάντια πρὸς τὰ Ἰουδαϊκά (Πράξ. 21, 21). Δι' αὐτὸ ἄλλωστε κατηγοροῦν τοὺς χριστιανοὺς ὄχι μόνον ὡς ἀθέους ἀλλὰ καὶ ὡς συνωµότας καὶ ὡς μισανθρώπους, ὡς ἀνατροπεῖς παγίων ἀρχῶν καὶ ἐνόχους θεοσετείων δειπνῶν καὶ οἰδιποδειῶν μείξεων, ὡς ἀπεργαζομένους τὸν ἀφανισμὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἐπισύροντας τὴν ὀργὴν τῶν Θεῶν. Δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ ὅτι εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος μὲ τὸ περίφημον ρωμαϊκὸν δίκαιον, ὅπου τὰ πάντα διήποντο ὑπὸ τῶν νόμων, ὅπου κανεὶς δὲν κατε-

διώκετο άνευ ένοχής και δίκης, οί χριστιανοί έν τούτοις έθανατώνοντο άπλώς και μόνον διότι έλέγοντο Χριστιανοί. 'Ο 'Ιουστίνος έντόνωσ διαμαρτύρεται διά τούτο. «Και γάρ τούς κατηγορουμένους έφ' ήμών πάντας πριν έλεγχθηναι ού τιμωρεΐτε· έφ' ήμών δέ τó όνομα ώς έλεγχον λαμβάνετε»¹⁶. 'Αλλά πλην τών ειδωλολατρών και οί ίδιοι χριστιανοί είχον τήν αντίληψιν ότι άποτελοΐν εκαινόν γένος ή έπιτήδευμα εισελθόν εις τόν βίον νΐν και ού πρότερον» και «θανυμαστήν και όμολογουμένως παράδοξον ένδεικνυται τήν κατάστασιν τής έαυτών πολιτείας»¹⁷. Κατά τόν Εϋσέβιον Καισαρείας «τής τοϋ Χριστοϋ παρουσίας πΐσιν άνθρώποις έπιλαμψάσης, νέον όμολογουμένως έθνος, ού μικρόν, οϋδ' άσθενές, οϋδ' έπί γωνίας ποι γής ίδρυμένον... άναπέφηνε»¹⁸. Αυτό τó καινόν γένος, τó νέον έθνος, ή 'Εκκλησία ώς Σώμα Χριστοϋ, παρουσιάζεται λοιπόν με καινήν παράδοσιν και καινήν ζωήν, ή όποία έρχεται να άντικαταστήση τήν παράδοσιν τών άνθρώπων διότι οί Χριστιανοί καλοΐνται εϋθδς έξ άρχής να περιπατήσουν έν Χριστῷ 'Ιησοϋ τῷ Κυρίῳ και όχι εκατά τήν παράδοσιν τών άνθρώπων, κατά τά στοιχεΐα τοϋ κόσμου» (Κολ. 2, 8).

Τό όμολογουμένως παράδοξον περι τοϋ όποίου κάμνει λόγον και ή προς Διόγνητον έπιστολή είναι ότι ή όλως νέα αυτή ζωή με τήν όλως νέαν παράδοσιν, («ίδου γέγονε πάντα καινά» 2 Κορ. 5, 17) εκτυλίσσεται έντός τής παλαιάς ζωής και τών παλαιών παραδόσεων, τών όποίων άρνεΐται τās κενοφωνίας και τήν κενήν άπάτην, χωρίς όμως να άπαλλάσσεται από ώρισμένα σχήματα, από ώρισμένα έθη και στοιχεΐα και τύπους άκόμη. Διά τήν περίπτωσιν αυτήν είναι πολϋ σημαντικόν τó και πολϋ γνωστόν βον κεφ. τής προς Διόγνητον έπιστολής. Κατ' αυτό οί Χριστιανοί άφ' ένδς μεν «οϋτε φωνή οϋτε έθεσι διακεκριμένοι τών λοιπών εισιν άνθρώπων... κατοικοΐσι πόλεις έλληνίδας τε και βαρβάρους ώς εκαστος εκληρώθη, τοΐς έγγχωρίοις έθεσιν ακολουθοΐσιν έν τε έσθῆτι και διαίτη και τῷ λοιπῷ βίῳ... πατρίδας οικοΐσιν ίδίας... μετέχουσι πάντων ώς πολΐται, τεκνογονοΐσι, πείθονται τοΐς ώρισμένοις νόμοις, έν σαρκι τυγχάνουσιν, έπί γής διατρίβουσιν» άφ' έτέρου όμως είναι επάροικοι και ξενοι, παρατίθενται οϋ κοινήν τράπεζαν, οϋ κατά σάρκα ζῶσιν, έν οϋρανῷ πολιτεύονται, τοΐς ίδίοις βίοις νικῶσι τούς νόμους»¹⁹. Αυτό σημαίνει ότι ή ζωή τών Χριστιανών, ή ζωή τής 'Εκκλησίας, ένῶ είναι κάτι τó νέον, τó καινόν, δέν παύει να άποτελῆ συγ-

¹⁶ 'Ιουστίνου, 'Απολογία Α' 4, 4 (Β.Ε.Π.Ε.Σ. 3, 163).

¹⁷ Προς Διόγνητον Ι (Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, 251).

¹⁸ Εϋσεβίου, 'Εκκλ. 'Ιστορία Α' 4, 2 (Β.Ε.Π.Ε.Σ. 19, 207).

¹⁹ Προς Διόγνητον V (Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, 253).

χρόνως και τήν ζωήν μιās ανθρωπίνης κοινωνίας, ή όποία είχεν ήδη πολλās ανθρωπίνας παραδόσεις, τās όποιās οϋτε ήσθάνθη τήν ανάγκην, οϋτε έχρειάζετο άλλωστε να άπορρίψη. 'Αναλόγως δέ τών τόπων και τών πολιτισμῶν εις τούς όποιους ή 'Εκκλησία διεδίδετο και ανεπτύσσετο, παρουσιαζομένη συγχρόνως και ώς ανθρωπίνη κοινωνία, προσελάμβανε νέα χαρακτηριστικά, έξεφράζετο με τούς αυτούς τύπους²⁰, έφ' όσον οί τύποι αυτοί δέν παρεχάρασσον και δέν ένόθευον τήν οϋσίαν της, διότι τότε τούς άπέρριπτε, (πολλάκις μάλιστα μετά σκληράν και άνένδοτον πάλην), και εις τήν θέσιν των έδημιούργει άλλους. 'Υπό τήν έννοιαν αυτήν όταν λέγομεν εκκλησιαστική παράδοσιν έννοοΐμεν τήν ζωήν τής 'Εκκλησίας, εις τήν όποΐαν ύπάρχουν α) αΐ άπόλυτοι και άπαρασάλευτοι άρχαι τās όποιās οί χριστιανοί καθιστοΐν κανόνας και σκοπούς τής ζωής των και β) ώρισμένα σχετικα σχήματα, με τά όποια άφ' ένδς μεν εκφράζονται και έρμηνεύονται αΐ άρχαι αυτά, άφ' έτέρου δέ συνδέεται ή εκκλησιαστική ζωή με τήν ζωήν τής ανθρωπίνης κοινωνίας έντός τής όποιās αναπτύσσεται²¹. 'Υπάρχει έπομένως εις τήν 'Εκκλησιαστικήν παράδοσιν έν άπόλυτον και οϋσιῶδες και έν σχετικόν και δευτερεϋον, έν σταθερόν και άμετακίνητον και έν σχηματοποιούμενον και μεταβαλλόμενον, τά όποια όμως ώς εκφρασις τής όλης ζωής τοϋ Σώματος τής 'Εκκλησίας έν μιᾷ δεδομένη στιγμή δέν είναι εύκολον να διακριθοΐν και ύπάρχει ό κίνδυνος να άπολυτοποιηθοΐν πράγματα όλως σχετικα όπως κατά καιρούς συνέβη και συμβαίνει. Δι' αυτό και εή διάκρισις μεταξϋ άπολύτου και σχετικου έν τῇ παραδόσει θεωρεΐται, κατά τόν 'Ι. Μάγεντορφ, ως τó περισσότερον επείγον από όλα τά προβλήματα, που έχουν να αντιμετωπίσουν σήμερα οί όρθόδοξοι θεολόγοι»²².

4. Τό άπόλυτον και σχετικόν έν τῇ εκκλησιαστικῇ παραδόσει.

'Εάν θελήσωμεν να ακριβολογήσωμεν εις τόν βρον 'Εκκλησιαστική ή Χριστιανική παράδοσις πρέπει να διακρίνωμεν τόν δοτήρα και τόν δέκτην, άφοϋ παράδοσις κατ' οϋσίαν σημαίνει τήν δόσιν, τήν δωρεάν, τήν παρακαταθήκην. Δοτήρ είναι ό Θεός και δέκτης ή 'Εκκλησία. 'Εκεινο τó όποΐον κατ' έξοχήν έδωσεν ό Θεός και έδέχθη ή 'Εκκλησία, τó μέγιστον δῶρον και ή δντως αγαθή δόσις είναι ό Τίδς Αυτοϋ, ό

²⁰ 'Ι. Μάγεντορφ, Παράδοσις τής 'Εκκλησίας και παραδόσεις τών άνθρώπων εις: Θεολογία, πνευματικόν συμπόσιον, 'Αθήναι 1962 σ. 131 έξ.

²¹ Κάτι άνάλογον είδομεν έν αρχῇ διά τās άπολύτους άρχάς και τά σχετικα σχήματα τής ήθικοκοινωνικής παραδόσεως.

²² 'Ι. Μάγεντορφ, ένθ' άν. σ. 133.

Χριστός. «Καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ» (Ἐφ. 1, 22). «Ὡς οὖν παρελάβετε²³ τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατήτε» (Κολ. 1, 6). Κατ' ἀρχὴν λοιπὸν ἡ παράδοσις, ὅπως εὐστόχως ἀναπτύσσει ὁ μητροπολίτης Ἐλαίας Ἀθηναγόρας, «δὲν εἶναι ἀπλή περὶ Θεοῦ διδασκαλία, μήτε γράμμα καὶ σύνθεσις μαρτυριῶν τῆς θείας παρουσίας ἐν τῷ κόσμῳ· μήτε στατική μορφή καὶ ἔννοια ἠθικῶν παραγγελμάτων, μήτε συλλογὴ ἐθίμων καὶ διατάξεων ἱερῶν. Ἡ παράδοσις ἡμῶν εἶναι χριστιανική, εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ζωὴ ἑνὸς προσώπου. Εἶναι ὁ Χριστὸς ὁ συνταυτίζων τὸν ἑαυτὸν τοῦ μετὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ φῶς. Εἶναι ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁδὸς καὶ ἡ σωτηρία καὶ ἡ ἀπολύτρωσις, ἡ τελειομένη εἰς τὴν προσομοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν θέωσιν τ.ἔ. τοῦ ἀνθρώπου. Ταῦτα τὰ στοιχεῖα τῆς αἰζώου καὶ θεανθρώπου φανερώσεως παρεδόθησαν ἡμῖν παρὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν καὶ ἀποτελοῦν τὸ σύνολον τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως ἢ παραδόσεως²⁴. Τὸ μυστήριον ἐπομένως τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς ζωῆς καὶ τῶν λόγων τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ, συνεχίσθη ὑπὸ τῶν αὐτοπτῶν καὶ ὑπηρετῶν τοῦ Λόγου (Λουκ. 1, 2-3), ὡς ζώντων τὴν ζωὴν τοῦ καὶ ὡς μεταδοτῶν τῶν διδαγμάτων καὶ τῶν λόγων τοῦ, καὶ ἔφθασε μέχρι ἡμῶν διατηρούμενον ἐν ἀπάσῃ αὐτοῦ τῇ πληρότητι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Σώματος δηλ. τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν συγκρότημα ζωῆς καὶ διδασκαλίας, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχὴν καὶ συνέχειαν. Χαρακτηριστικὰ ἐπομένως τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησαν ἀπόλυτον κύρος εἶναι 1) ἡ ζωὴ τοῦ Θεανθρώπου καὶ ἡ προφορικὴ αὐτοῦ διδασκαλία, 2) ἡ συνέχεια τῆς ζωῆς ταύτης ἐν τῇ ζωῇ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ προφορικὴ μετάδοσις τῶν Κυριακῶν λογίων, 3) ἡ γραπτὴ ἔκθεσις τῆς ζωῆς καὶ μετάδοσεως τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ καὶ 4) ἡ ἐρμηνεία καὶ ἐφαρμογὴ τῆς ζωῆς καὶ τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ δι' αὐτῆς ἀδιαλείπτως μέχρι τῶν ἐσχάτων²⁵. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν²⁶ καὶ τὴν

²³ Ἐδῶ τὸ παρελάβετε μετὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐδιδάχθητε ὑπὸ τοῦ Ἐπαφροῦ, ὁ ὁποῖος ὁμοίως παρέδωκε, ὁ καὶ παρέλαβεν ἡ Ἐκκλησία.

²⁴ Μητροπολίτου Ἐλαίας Ἀθηναγόρα, Ἡ παράδοσις καὶ αἱ παραδόσεις, ΘΕΟΛΟΓΙΑ 34/1963 σ. 42 ἔξ.

²⁵ Αὐτόθι.

²⁶ Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην θὰ ἐλέγομεν, ἀλλ' ὡς γνωστὸν Π. καὶ Κ. Διαθήκην ἀποτελοῦν ἐν τῷ ὅλῳ καὶ ἐνῶ ἡ Π. Διαθήκη δὲν ἐδημιουργήθη ἐν τῇ παραδόσει τῆς Ἐκκλησίας ἐχρησιμοποιήθη ὁμοίως ἐν τῇ ἐκφράσει τῆς ζωῆς αὐτῆς.

Ἱερὰν Παράδοσιν, (τὴν ἄλλως καὶ Δογματικὴν Παράδοσιν λεγομένην), περὶ τῶν ὁποίων ὁμοίως δὲν θὰ κάμωμεν ἰδιαίτερον λόγον διότι ἡ γραπτὴ καὶ προφορικὴ παράδοσις ὡς στοιχεῖα τοῦ ἑνὸς καὶ ὅλου μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ δὲν χωρίζονται. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐφαρμογὴν τῆς ζωῆς καὶ τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐνεπλήχθησαν καὶ στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς ἐμπειρίας ἀπ' ἀρχῆς τηρούμενα ὡς συντελεστικά εἰς τὴν αὔξησιν τῆς εὐσεβείας καὶ προτρεπτικά εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς, εἰς τρόπον ὥστε Παράδοσις νὰ εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, τοῦ συνεχίζοντος τὴν σωτηριώδη αὐτοῦ δρᾶσιν καὶ ζωὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τῶν μυστηρίων, διὰ τοῦ κανόνος τῆς πίστεως, διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ, διὰ τῆς θείας λατρείας.

Ἄλλ' ἐνῶ συνήθως εἰς τὴν Γραφήν καὶ τὴν Παράδοσιν, ὅπως ὀρίζονται εἰς τὰς Δογματικάς, ἀποδίδεται ἀπόλυτον κύρος, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ διακρίνωμεν ἐν αὐτοῖς στοιχεῖα πρωταρχικῆς καὶ δευτερευούσης σημασίας. Ἄλλωστε ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα μετὰ τοπικὸν καὶ προσωρινὸν χαρακτήρα, ὀλιγώτερα εἰς τὴν Γραφήν καὶ πολυπληθέστερα εἰς τὴν Παράδοσιν²⁷. Δι' αὐτὸ γίνεται διαχωρισμὸς τῆς Παράδοσεως μετὰ τὸν καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον χαρακτήρα, ὡς περιλαμβανούσης τὴν μίαν Πίστιν, τὸν ἕνα Κύριον, τὸ Ἐν βάπτισμα, ἢ κατὰ τὸν Βικέντιον ἐκ Λειρῖνου ἐτὰ πάντοτε, παντοῦ καὶ ὑπὸ πάντων πιστευόμενα, καὶ τῶν παραδόσεων μετὰ τὸν σχετικὸν χαρακτήρα, τῶν ἀνθρωπίνων ἄλλως λεγομένων παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι διεμορφώθησαν κατὰ τὸν ροῦν τῆς ἱστορίας καὶ κατέστησαν δυνατὸν τὸ κήρυγμα εἰς διαφορετικούς λαοὺς κατὰ διαφορετικὰς ἐποχάς. Λόγω τῆς φύσεως καὶ προελεύσεώς των λοιπὸν αἱ παραδόσεις αὗται δὲν δύνανται νὰ θεωροῦνται ὡς ἀπόλυτοι δι' αὐτὸ καὶ διαφέρουν κατὰ τόπους ἀλλὰ καὶ ἀλλάσσουν ὅταν παύουν νὰ ἐρμηνεύουν τὴν οὐσίαν. Τὸ ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν ἐθνῶν καὶ ἐθίμων δὲν παραβλάπτει τὴν οὐσίαν διεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Φωτίου καὶ ἄλλων Πατριαρχῶν. «Ἐν οἷς οὐκ ἔστι πίστις τὸ ἀθετούμενον οὐδὲ κοινῶν τε καὶ καθολικοῦ ψηφίσματος ἐκπτώσις, ἄλλων παρ' ἄλλοις ἐθνῶν τε καὶ νομίμων φυλαττομένων, οὔτε τοὺς φύλακας ἀδικεῖν οὔτε τοὺς μὴ παραδεξαμένους παρανομεῖν ὁρθῶς ἂν τις κρίνειν εἰδῶς διορίσαι-

²⁷ Ἄλλωστε ἡ Π. Διαθήκη καὶ προσημῖνε τὰ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὰ καὶ καθωδήγει τὴν εαὐχμαίνουσαν Ἐκκλησίαν.

²⁸ Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ἡ καλύτερα τῶν γυναικῶν, αἱ ἀγάπαι καὶ ἡ ἐν Παλαιστίνῃ ἰδιότυπος κοινοκτημοσύνη, εἰς δὲ τὴν Παράδοσιν τὰ κατὰ τόπους θερησκευτικὰ ἔθιμα, ὁ τρόπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, ἡ νηστεία, αἱ μέθοδοι τῆς πειθαρχίας κλπ.

το»²⁰. 'Αλλά και ή ἀλλαγὴ τοιούτων σχετικῶν πραγμάτων δὲν παραβλάπτει τὴν οὐσίαν, ἐὰν οἱ καιροὶ καὶ αἱ ἀνάγκαι ἀπαιτήσουν τὴν ἀλλαγὴν, ὅπως συνέβη μὲ τὸ ζήτημα τοῦ ἡμερολογίου. Τὸ νέον ἡμερολόγιον δὲν ἀφήρεσε γνησιότητα ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξίαν ὅπως νομίζουν οἱ αὐτοκαλούμενοι γνήσιοι ὀρθόδοξοι, ὅπως καὶ δὲν θὰ ἐνοχλήσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν, ἐὰν ὑπάρξῃ πραγματικὴ ἀνάγκη νὰ ἐφαρμοσθῇ ἓνα ἄλλο ἡμερολόγιον, ἔστω καὶ ἂν εἰς αὐτὸ παύσουν νὰ ὑπάρχουν κινηταὶ ἑορταί. «Εἴτερ ἀληθεῖα καὶ θεῖω πνεύματι περὶ ἀναγκαίων κυρίως ἐσκόπων, πολλὰ ἄλλα εἰσὶ ψυχοφελῆ καὶ σωτήρια καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὄρολογίων τούτων οὐδὲν ὄντων»²¹ ἔγραφεν ὁ 'Ιερεμίας Β' ὁ Τρανὸς πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς 'Ενετικῆς Κυβερνήσεως. 'Αλλά καὶ ἄλλαι ἀλλαγαὶ εἶναι δυνατὸν νὰ συμβοῦν χωρὶς νὰ μεταβληθῇ ἡ οὐσία τῆς ὀρθοδοξίας, ὅπως ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ χωροταξικὴ διάταξις τῶν ναῶν, ἡ ἐξωτερικὴ ἀμφίεσις τῶν κληρικῶν, ἀκόμη καὶ ἡ παρουσία ἐγγάμων ἐπισκόπων²², ἡ μεταβολὴ τῆς γλώσσης τῶν ὕμνων καὶ ἄλλα πολλά.

'Εξ ὅλων τούτων φαίνεται ὅτι εἰς τὴν σύνολον ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν παρὰ τὰ ἀναγκαῖα, ἀπαραίτητα καὶ οὐσιώδη ὑπάρχουν καὶ τὰ μᾶλλον ἐξωτερικά, τυπικὰ καὶ εὐμετάβλητα, τὰ ὁποῖα ὁμως ἐπειδὴ εἰς μίαν περίοδον ἐξέφραζον καὶ διηρημήνευον τὴν οὐσίαν ἐνεσωματώθησαν εἰς αὐτήν, καὶ τώρα πού ἔπαυσαν νὰ τὴν ἐκφράζουν χρειάζονται ἀλλαγὴν. 'Αλλά, κατὰ μίαν γνώμην, οἱ ὀρθόδοξοι δὲν διαθέτουν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καμμίαν ἐξωτερικὴν αὐθεντίαν εἰς τὴν ὁποίαν νὰ δύνανται νὰ προστρέχουν διὰ νὰ κάμουν τὴν διάκρισιν μεταξὺ οὐσιώδους καὶ δευτερεύοντος καὶ προτιμοῦν νὰ τὰ διατηρήσουν ὅλα παρὰ νὰ διατρέξουν τὸν κίνδυνον νὰ χάσουν ἔστω καὶ εἴωτα ἓν» ἀπὸ τὸν Νόμον τοῦ Θεοῦ²³. Πλὴν ὁμως αἱ ἐποχαὶ ἀλλάζουν, τὰ σχήματα μεταβάλλονται, ὁ ρυθμὸς τῆς ζωῆς γίνεται διαφορετικὸς. Χρειάζονται νέαι προσαρμογαὶ καὶ μεταβολαὶ ὄχι χάριν ἑνὸς μοντερνισμοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ ἀρνεῖται ὅλα, ἀλλὰ χάριν τῆς διὰ συγχρόνων μέσων ἐρμηνείας καὶ ἐκφράσεως τῆς οὐσίας τῆς Παραδόσεως. Ποῖος ὁμως θὰ κάμῃ αὐτὰς τὰς μεταβολὰς καὶ προσαρμογὰς καὶ θάσει ποίων κριτηρίων; 'Ο μόνος ἀρμόδιος εἶναι ἡ ἰδία 'Εκκλησία ὡς ὀργανισμὸς φυσικὸς καὶ μυστικὸς, ζῶν καὶ κινού-

²⁰ P.G. 102, 605. Περὶ ἄλλων Πατριαρχῶν ἰδὲ 'Ι. Μάγεντορφ ἐνθ' ἀν. σ. 144 ἐξ.

²¹ Παρὰ Κ. Παπαρηγοπούλου, 'Ιστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Εθνους, τ. 5β 'Αθήναι 1925 σ. 52.

²² Ἰδὲ Π. Δημητροπούλου, 'Ορθόδοξος Χριστιανικὴ 'Ἠθική, 'Αθήναι 1970, σ. 445.

²³ 'Ι. Μάγεντορφ, ἐνθ' ἀν. σ. 137.

μενος πρὸς τὴν ἀλήθειαν διὰ τοῦ 'Αγίου Πνεύματος. Αὐτὴ πρέπει νὰ κινήθῃ καὶ νὰ ἐκφρασθῇ κατὰ τὰς παρουσιαζομένας ἀνάγκας τῆς ζωῆς τῆς, ὅπως ἔκαμε καὶ εἰς τὸ παρελθόν. 'Αλλως ὑπάρχει κίνδυνος ἢ νὰ ἀποστεωθῇ ἡ 'Εκκλησιαστικὴ Παράδοσις εἰς τύπους καὶ σχήματα τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἔχουν νὰ προσφέρουν, ἀποξενουμένη ἀπὸ ὅλον ἐν καὶ μεγαλυτέρας μάζας ἀνθρώπων, ἢ νὰ συσχηματισθῇ μὲ τὰ παροδικὰ σχήματα τοῦ κόσμου τούτου καὶ νὰ χάσῃ τὸ οὐσιαστικὸν τῆς περιεχομένου.

5. Τὸ αἷτημα τῆς ἀνανεώσεως.

'Υπάρχουν ἐποχαὶ κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ἦτο ὁ ρυθμιστὴς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Χριστιανῶν. Σκοπὸς τῆς ἄλλωστε εἶναι νὰ ἐπηρεάξῃ καὶ νὰ καθαγιάξῃ ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς καθημερινῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, νὰ παρουσιάξῃ τὴν κοινωνίαν ὡς μίαν χριστιανικὴν κοινότητα, ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. 'Αλλ' ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπάρχει, ὡς εἶδομεν, ὁ ὄξυς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν γενεῶν, ἡ πάλῃ τῆς κακῆς πρὸς τὴν ἀγαθὴν μερίδα, ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐποχῶν. Μοιραίως λοιπὸν καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις ὑφίσταται τὰς συνεπείας τοῦ ἀνταγωνισμοῦ αὐτοῦ. Αἱ συνέπειαι ὁμως δὲν εἶναι, ὅπως θὰ ἐπερίμενε κανεὶς, ἡ ἀλλοίωσις τῆς καὶ ἡ μετάθεσις τῆς ἀπὸ τὰς βασικὰς τῆς ἀρχάς, ἀλλ' ἡ ἀπ' αὐτῆς ἀλλοτριώσις πολλῶν ἀνθρώπων. Αἱ αἰρέσεις, τὰ σχίσματα καὶ ἡ ἀποξένωσις ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ πολλῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον ἔπαυσαν νὰ ἐπηρεάζονται ἀπὸ αὐτὴν ἀλλ' ἔχασαν κάθε ἐπαφὴν μὲ αὐτήν, τὴν περιώρισαν εἰς ὅσους ἀποτελοῦν ἢ θέλουν νὰ ἀποτελοῦν τὰ ἐνεργὰ καὶ ζῶντα μέλη τοῦ Σώματος τῆς 'Εκκλησίας. 'Αλλ' ἐδῶ χρειάζεται προσοχὴ διότι ἀπὸ τοὺς ἀποξενωθέντας δὲν ἐξέλιπεν τελείως ἡ πίστις καὶ τὸ ὀρθόδοξον ὑπόβαθρον, ὡς ἐνεργὰ δὲ καὶ ζῶντα μέλη πολλάκις θεωροῦνται οἱ ἐπιμένοντες εἰς τὴν τήρησιν τῶν τυπικῶν ἐκείνων ἐκδηλωμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα ἐξεφράζετο ἡ ὀρθοδοξία, χωρὶς νὰ ἐξετάζεται ἂν ὁ σεβασμὸς εἰς αὐτὰ καὶ μόνον συνιστᾷ τὴν πραγματικὴν εὐσεβειαν ἢ ἂν προέρχεται ὁ σεβασμὸς οὗτος ἀπὸ «μόρφωσιν εὐσεβείας»²⁴.

Τοῦτο ἀπαιτεῖ νὰ ἐξετασθοῦν σοβαρῶς οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἀποξενώνουν τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τὴν Παράδοσιν καὶ νὰ ἐπιδιωχθῇ μίαν γνησίως ὀρθόδοξος ἀνανεώσις, ἡ ὁποία καὶ τοὺς ἀπομακρυνθέντας θὰ ἐπαναφέρῃ καὶ τοὺς μένοντας θὰ ἀποκαθάρῃ, ἄλλως οἱ πολλοὶ περὶ τῶν

²⁴ 2 Τιμ. 3, 5 ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας (= τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα τοῦ εὐσεβοῦς), τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρηνημένοι.

ὁποίων ἐξεχύθη τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ (Ματθ. 26, 28) θὰ ἀγνοοῦν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαναπαυώμεθα εἰς τὸ ὅτι «πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς» (Ματθ. 16, 18). Ἀσφαλῶς καὶ δὲν θὰ κατισχύσουν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὅταν οἱ πιστοὶ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ τὴν Πέτρον τῆς Πίστεως καὶ ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῆς Παραδόσεως ὑπόκεινται εἰς τὴν κατίσχυσιν τῶν ἀντιθέων δυνάμεων. Καὶ δύνανται μὲν νὰ μετέχουν εἰς ἑορταστικά τινὰ ἔθιμα ἢ νὰ διατηροῦν (ἕως πότε;) ἔθιμα τινὰ θρησκευτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτῆρος, ἀλλὰ ταῦτα ἀποφιλούμενα ἀπὸ κάθε οὐσιαστικὸν περιεχόμενον ἐπόμενον εἶναι νὰ ἀντικατασταθοῦν σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ ἄλλα ἔθιμα καὶ ἔθιμα ἄσχετα πρὸς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Παράδοσιν. Διὰ πολλοὺς π.χ. σήμερον ἡ Κυριακὴ διερμηνεύεται ὡς ἐκδρομὴ, τὰ Χριστούγεννα ὡς τουρισμὸς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἢ ρεβεγιὸν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἡ Πρωτοχρονιά ὡς χαρτοπαιξία, αἱ Ἀπόκρεω ὡς Καρνάβαλος κ.ο.κ. Εἰς αὐτὰς τὰς παρερμηνείας, αἱ ὁποῖαι τείνουν νὰ ἀποτελέσουν μίαν κοινωνικὴν Παράδοσιν, ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ δώσῃ μίαν νέαν ἐρμηνείαν ἀνταποκρινομένην εἰς τὰς νέας συνθήκας τῆς ζωῆς καὶ ἱκανοποιούσαν τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι συσχηματιζομένη καὶ ἀκολουθοῦσα μοντερνισμόν τινα κακῆς ποιότητος ἀλλ' ἐκφράζουσα μὲ νέα σχήματα τὰς ἀρχὰς καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως.

Διὰ νὰ γίνῃ ὁμοῦς τοῦτο πρέπει οἱ μὴ ἀποξενωθέντες ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν νὰ ἀποκτήσουν συνείδησιν τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ γίνον ἐν μέσῳ τοῦ «κόσμου» οἱ μάρτυρες τῆς ἀληθοῦς πίστεως διὰ τῆς συμφώνου πρὸς τὰ οὐσιώδη καὶ ἀπόλυτα χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς. Τότε ἡ μαρτυρία τῶν αὐτῶν θὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας, διὰ νὰ συμβαίῃ αὐτὸ τὸ ὁποῖον εἶπεν ὁ Κύριος εἰς τοὺς μαθητάς του: «Ἐκεῖνος (ὁ Παράκλητος) μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστὲ» (Ἰωάν. 15, 27). Χωρὶς τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴν, χωρὶς τὴν ὁδηγίαν καὶ τὴν σύμπραξιν μετὰ τοῦ Πνεύματος, ὁ οἰοσδήποτε συντηρητισμὸς καὶ ἡ οἰαδήποτε προσήλωσις εἰς τοὺς τύπους καὶ τὰς παραδόσεις δὲν δημιουργεῖ χριστιανικὴν ζωὴν. Ἀλλὰ μόνον ἡ χριστιανικὴ ζωὴ θὰ καταστήσῃ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Παράδοσιν ὄχι ἀπολιθωμένον τι σχῆμα ἐνὸς ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ³³ ἀλλὰ μίαν ζῶσαν πραγματικότητα, ἡ ὁποία θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ θὰ γίνῃ ὁ ρυθμιστὴς τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς.

³³ Ἡ ὀρθοδοξία π.χ. συνδέεται μὲ τὸ Βυζάντιον. Τοὺς χριστιανούς ὁμοῦς δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει τὸ Βυζάντιον ὡς Βυζάντιον ἀλλ' ἡ ἀληθινὴ χριστιανικὴ πίστις, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασαν καὶ ἠρμήνευσαν οἱ Πατέρες διὰ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν σχημάτων καὶ δυνατοτήτων τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΝΤΥΜΟΝ Π. Θ.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΙΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΘΟΛΙΚΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ

Α'. Τὸ πρόβλημα τῆς Παραδόσεως.

Τὸ θέμα τὸ ὁποῖον θὰ ἀναπτύξωμεν εἶναι: «Ἡ Παράδοσις καὶ ἡ ἀνανέωσις εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν», πῶς δηλαδὴ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία συνδυάζει τὴν ἀνάγκην τῶν μεταρρυθμίσεων τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει ἡ σημερινὴ ἐποχὴ μετὰ τοῦ ἱεροῦ χαρακτήρος τῆς Παραδόσεως.

Κατὰ πρῶτον τίθεται τὸ πρόβλημα, τί εἶναι ἡ Παράδοσις. Θὰ ἴδωμεν ὅτι μόνον μέχρις ἐνὸς σημείου δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, διότι μετὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ ἄνθρωπος συναντᾷ τὸ ἴδιον τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ.

1. Τὸ θεολογικὸν πρόβλημα τῆς Παραδόσεως.

Ἐπειδὴ ἴδωμεν ἐπομένως ἐν πρώτοις τὸ θεολογικὸν πρόβλημα τῆς Παραδόσεως, τοῦλάχιστον ὡς τὸ βλέπομεν ἡμεῖς εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἀναφέρω κατ' ἀρχὴν τὰς καλύτερας μελέτας, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰς τὴν Γαλλικὴν, ὡς αἱ μελέται τοῦ πατρὸς Congar¹, ὁ ὁποῖος ἐξήγησεν ἰδιαιτέρως τὸ θέμα τῆς Παραδόσεως.

Κατὰ πρῶτον, λοιπόν, «ἱερὰ Παράδοσις» εἶναι ἡ παραδιδομένη «παρακαταθήκη» τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. «Παράδοσις» εἶναι αἱ διάφοροι ἐκφράσεις διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἱερὰ Παράδοσις παραδίδεται εἰς ἡμᾶς. Ἐπομένως ὑπάρχουν ὠρισμένοι ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι τόσον πολὺ συνδέονται μετὰ τῆς ἰδίας τῆς Παραδόσεως, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς θίξωμεν χωρὶς νὰ θίξωμεν συγχρόνως καὶ τὴν ἰδίαν τὴν οὐσίαν τῆς Παραδόσεως. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλαι ἐκφράσεις αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπλῶς μία ἀντανάκλασις τῆς Παραδόσεως καὶ δὲν συνδέονται οὐσιαστικῶς μετὰ τῆς Ἀποκαλύψεως.

¹ Yves M.-J. Congar, *La Tradition et les traditions*, Paris 1961. Βλ. ἐπίσης *La Tradition et la Vie de l'Église*, Paris 1963, καὶ τὰ διάφορα ἄρθρα του.

Τὸ πρῶτον ὁμῶς πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ ἀμέσως εἰς τὴν Παράδοσιν εἶναι τὸ κριτήριον τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς δώσῃ τὴν δυνατότητα νὰ διακρίνωμεν ἐὰν ἡ τάδε ἢ τὰδε πραγματικότης εἶναι ὄντως Παράδοσις τῆς Ἀποκαλύψεως ἢ ὄχι. Εἰς τὸν τομέα τοῦτον θὰ μᾶς βοηθήσῃ ἐν πρῶτον κριτήριον, τὸ λεγόμενον «κριτήριον ματεριάλε» τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ κριτήριον καθ' ἑλθὴν, δηλαδὴ ἡ Παράδοσις ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς οὐσίας, τοῦ περιεχομένου τῆς. Εἶπον ὅτι ἡ Παράδοσις εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἢ μᾶλλον ἡ παράδοσις τῆς Ἀποκαλύψεως, εἴ παραδιδόμενη Ἀποκάλυψις. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐνιαῖον. Διὰ μέσου τῶν ἀληθειῶν ἀνακαλύπτωμεν τὴν Ἀλήθειαν. Ἐπομένως πέραν τῶν διαφορῶν τῶν θεολογιῶν ἀνακαλύπτωμεν τὸν ἴδιον τὸν Θεόν. Ἐπὶ παραδείγματι ὑπάρχει ἡ Θεολογία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἡ θεολογία τοῦ Ἁγίου Παύλου, καὶ ἡ μὲν καὶ ἡ δὲ ὁμῶς μᾶς παραδίδουν τὴν ἰδίαν ἀλήθειαν, τὸ ἴδιον περιεχόμενον, τὴν ἰδίαν οὐσίαν. Καὶ ἀκριβῶς τὸ κριτήριον «ματεριάλε» συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι εἰς τὰς διαφορὰς πραγματικότητας, τὰς ὁποίας βλέπομεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὑπάρχον μερικαὶ ἀλήθειαι, αἱ ὁποῖαι ἀνέκαθεν παραδίδονται εἰς ἡμᾶς, εἴτε μὲ τὸν ἕνα τρόπον, εἴτε μὲ τὸν ἄλλον, καὶ τοῦτο ἀπ' ἧς στιγμῆς ὁ Θεὸς ἠθέλησε νὰ ἀρχίσῃ τὸν διάλογόν Του μετὰ τῶν ἀνθρώπων. «Quod ubique, quod semper» τοῦ Βικεντίου. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ὡς ἄνω κριτηρίου ἀποβλέπει ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ διακρίνωμεν, πέραν τῶν φαινομενικῶν ἐκδηλώσεων ἢ ἐκφράσεων τῆς Ἀποκαλύψεως, τὸ ἴδιον περιεχόμενον, τὴν ἰδίαν οὐσίαν καὶ τοῦτο ἦτο ἤδη τὸ σύστημα τοῦ Εἰρηναίου μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἀνακεφαλαίωσης τοῦ Παλαιοῦ εἰς τὸ Καινόν². Ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἀποκαλύψεως ἔχουν μετὰ τῶν ὁμοιογένειαν, κάτι τὸ συμπαγὲς καὶ συνεπὲς καὶ τοῦτο τὸ κριτήριον μᾶς βοηθεῖ νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀληθῆ Παράδοσιν ἀπὸ τὴν ἀπλῆν ἀνθρωπίνην παράδοσιν. Ἐπὶ παραδείγματι, βλέπομεν εἰς τὴν Παλαιάν Διαθήκην ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἐπιτρέπει τὸ διαζύγιον³, διὰ τὸ ὁποῖον ἐνόμιζον οἱ περισσότεροι, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κυρίου, ὅτι εἶναι θέλημα τοῦ Θεοῦ ὅταν ὑπάρχῃ λόγος, διότι ἐφηροῦζετο τοῦτο ἀπὸ αἰώνων καὶ διότι εἶναι γραμμῆνον εἰς τὸν Νόμον, ἄρα εἶναι ἡ Παράδοσις. Ὁ Κύριος

² Βλ. εἰς τὸν ἅγιον Εἰρηναῖον «Adv. Haereses» τὴν ἰδέαν τῆς ἀνακεφαλαίωσης τοῦ παλαιοῦ εἰς τὸ καινόν. «Recapitulationem effusionis sanguinis ab initio... futuram indicans...».

³ Δευτερο. 24, 1-2.

ὁμῶς τοὺς ἐξηγεῖ ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἄλλωστε οὐδέποτε ἐπήνεσεν ὁ Θεὸς τὸ διαζύγιον εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, καὶ ὅτι ὁ Μωϋσῆς τὸ ἐπέτρεπε λόγω τῆς σκληροκαρδίας των. Περὶ τοῦ ἀδιαλύτου τοῦ γάμου ὁμιλεῖ καὶ ὁ Ἅγιος Παῦλος⁴. Φαίνεται ἐπομένως ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς ἀληθείας ταύτης εὐρίσκεται ὡς ἀδιάκοπον νῆμα καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν ὅταν ὁ Θεὸς ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς⁵ καὶ ὅταν ὁμιλῇ ὁ Χριστὸς περὶ αὐτοῦ, καὶ τοῦτο παρὰ τὰς ἐξαιρέσεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Οὕτως εἰς οἰονδήποτε τομέα τῆς ἀληθοῦς Παραδόσεως, τὰ διάφορα στοιχεῖα ἔχουν μετὰ τῶν μίαν ἐνότητα, μίαν ἔννοιαν, μίαν ὁμοιογένειαν καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κριτηρίου «ματεριάλε» εἰς τὰ διάφορα ταῦτα μέρη ἀποβλέπει ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ διαπιστώνωμεν ἐὰν ὑπάρχῃ ἢ ὄχι αὐτὸ τὸ ἐνιαῖον, τὸ ὁμοιογενές, μετὰ τῶν διαφορῶν αὐτῶν στοιχείων. Εἶναι ἡ ἀναλογία τῆς πίστεως. Ἐτερον ἐργαλεῖον εἰς τὰς χεῖράς μας διὰ νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀληθῆ Παράδοσιν εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πλάσις δὲν εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸς τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς μὲ τὴν λογικὴν μας, μὲ τὰς πτωχὰς σκέψεις μας, δυνάμεθα, ἂν καὶ μὲ τρόπον περιορισμένον, νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν «παρακαταθήκην» διὰ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ διακρίνωμεν περισσότερο τὰς διαφορὰς πραγματικότητας, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρουσιάζονται.

Εἰς τὸν τομέα ὁμῶς τοῦτον τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τῶν γεγονότων ὑπάρχουν ὠρισμένα δεδομένα τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ δὲν τὰ καθώρισεν ἡ Ἐκκλησία ὡς δόγμα πίστεως μέχρι σήμερον, μᾶς φαίνονται ἐν τούτοις τόσον πολὺ συνδεδεμένα μὲ τὸ δόγμα, ὥστε δισταζόμεν νὰ ἐκφράσωμεν γνώμην ἐπ' αὐτῶν καὶ νὰ ἀποφασίσωμεν ἂν ἀνήκουν ἢ ὄχι εἰς τὴν καθ' αὐτὸ Παράδοσιν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο μᾶς βοηθεῖ τὸ κριτήριον «ματεριάλε» μολονότι πολλάκις τὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ δι' ὅλους τοὺς θεολόγους, ὅτε πλέον καθίσταται θέμα θεολογικῶν μελετῶν.

* Ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὸ θέμα τῆς χειροτονίας τὴν ὁποίαν ἡ Ἐκκλησία χορηγεῖ μόνον εἰς ἄνδρας. Δὲν ἔχομεν τίποτε εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, οὔτε εἰς τὰς Συνόδους τὸ ὁποῖον νὰ ἀποκλείῃ τὰς γυναῖκας ἀπὸ τὴν ἱερωσύνην, πλὴν τοῦ γνωστοῦ κειμένου τοῦ Ἁγίου Παύλου «αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν. Οὐ γὰρ ἐπιτρέπεται αὐταῖς λαλεῖν⁶», ἀλλὰ τὸ κείμενον τοῦτο δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ διαφορὰς τρόπους, διότι εἰς τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν πρό-

⁴ Α' Κορ. 7, 11.

⁵ Α' Κορ. 14-34.

κειται περί τῶν χαρισμάτων καὶ τῆς προφητείας. Ἀπὸ τὴν ἄλλην ἀποψιν ὁμως δὲν ἔχομεν τίποτε τὸ θετικὸν ὑπὲρ τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν, ἐνῶ ἔχομεν τὴν μακρὰν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία μιμεῖται τὸν Κύριον καὶ χορηγεῖ τὴν ἱερωσύνην μόνον εἰς ἄνδρας. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ἐρμηνεύει τὴν ἀληθῆ Παράδοσιν καὶ ἐπομένως τὴν Ἀποκάλυψιν, λόγῳ τοῦ ἐνιαίου τῆς πρᾶξεως αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς σωτηρίας. Οὕτως, ὅλα τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ συνδέονται χαλαρώτερον ἢ στενωτέρον μετὰ τῆς Παραδόσεως. Διὰ τὰ γεγονότα ταῦτα, τὰ ὁποῖα ζῆ ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ μελετοῦν οἱ θεολόγοι διὰ νὰ ἐρευνήσουν τὴν σχέσιν των μετὰ τὸ ἐνιαῖον τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ, τίθεται τὸ ἐρώτημα, ποῖα ἐξουσία ἐν τέλει θὰ ἀποφανθῆ ὅτι πρόκειται περὶ τῆς Παραδόσεως, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ θίγηται, ἢ πρόκειται περὶ ἀπλοῦ ἐκφραστικοῦ τρόπου τῆς χριστιανικῆς ζωῆς.

2. Ἡ ἐξουσία τῆς Ἐκκλησίας.

Μήπως ἡ κρίσις περὶ τοῦ τί ἀνήκει καὶ τί δὲν ἀνήκει εἰς τὴν Παράδοσιν ἐγκαταλείπεται εἰς τὸν κάθε πιστόν, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ ἀποφανθῆ κατόπιν μελετῶν ὅτι ἡ τάδε ἢ ἡ τάδε πραγματικότης ἀνήκει ὄντως εἰς τὴν Παράδοσιν; Τοῦτο ὁμως δὲν ἦτο τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου, διότι βλέπομεν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον ὅτι τὸ καθῆκον καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ ποιμαίνειν δὲν δίδεται εἰς ὅλους τοὺς ἀκροατὰς τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλ' ὅτι οὗτος ἀποστέλλει τοὺς Δώδεκα, τοὺς ὁποίους εἶχε προετοιμάσει ἀπὸ τῆς κλήσεώς των καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εἶχε θέσει τὸν Πέτρον*. Ἡ ὑπεύθυνος ἀρχὴ εἶναι ἐπομένως ἡ Ἐκκλησία, ἣτις μόνη δύναται νὰ καθορίσῃ τί ἀνήκει πράγματι εἰς τὴν Παράδοσιν καὶ δὲν ἔχει σημασίαν ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἀπόψεως τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τοῦτο συνέβη μετὰ τὸ «ἰσοουσίον», τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἀντιπάλους πολλοὺς ἐπισκόπους. Εἶναι ἐπομένως ἡ διδάσκουσα Ἐκκλησία ἐκείνη ἡ ὁποία διακρίνει μετὰ τῆς ἀληθοῦς Παραδόσεως καὶ τῶν παραδόσεων. Ἐδῶ ὁμως ἔχομεν μίαν διπλὴν κίνησιν· ἡ Ἐκκλησία κρίνει τί εἶναι ἡ Παράδοσις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία κρίνεται ἀπὸ τὴν παράδοσιν, δεδομένου ὅτι δὲν δύναται ἡ Ἐκκλησία νὰ θεσπίσῃ ὡς δόγμα πίστεως κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι ξένον πρὸς τὴν παρακαταθήκην τῆς Ἀποκαλύψεως.

* Μαρκ. 3, 13-19. Ματθ. 16, 18-19. Ἰωάν. 21, 15-20. Λουκ. 22, 31-32.

Τοῦτο μᾶς ἐπιβάλλει νὰ εἰπωμεν ὀλίγα διὰ τὰς σχέσεις Παραδόσεως καὶ Ἀγίας Γραφῆς.

3. Παράδοσις καὶ Ἀγία Γραφή.

Τὸ γραπτὸν ἀναλύεται εὐκολώτερον ἢ ἡ ζωὴ. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ παραδίδεται εἰς ἡμᾶς ὄχι μόνον μέσα εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ μέσα εἰς τὸ γραπτόν. Ποῖαι θὰ εἶναι λοιπὸν αἱ σχέσεις μετὰ τῆς παραδιδόμενης διὰ τῆς ζωῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς παραδιδόμενης διὰ τοῦ γραπτοῦ Ἰδίας Ἀποκαλύψεως; Ἡδη οἱ ραββῖνοι, μετὰ τὸν τρόπον τῶν ὁποίων οἱ μέχρι τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς παρουσίαζον τὴν Παράδοσιν, ἐγνώριζον ὅτι ἡ Ἀποκάλυψις δίδεται ὄχι μόνον διὰ τοῦ γραπτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ τρόπου τῆς «παραδόσεως». Οὕτω καὶ ὁ κατάλογος τῶν ἱερῶν βιβλίων μᾶς ἐδόθη ἀπὸ τὴν Παράδοσιν.

Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν ὁμως τοῦ προτεσταντισμοῦ, τὸν 16ον αἰῶνα, τὸ πρόβλημα μετατίθεται, διότι διὰ τοὺς «διαμαρτυρομένους» ἡ πηγὴ τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι κυρίως ἡ Ἀγία Γραφή. Ἡ Σύνοδος τοῦ Τριδέντου εἰς τὴν 4ην συνέλευσίν της, τὸ ἔτος 1546, ἐξετάζουσα τὸ πρόβλημα ἀπεφάσισεν ὅτι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ Ἀγία Γραφή δέχεται μετὰ τὸ ἴδιον αἶσθημα εὐλαβείας καὶ σεβασμοῦ ὅλα τὰ βιβλία τὸσον τῆς Παλαιᾶς ὅσον καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης... καθὼς καὶ τὰς Παραδόσεις αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἴτε εἰς τὴν πίστιν εἴτε εἰς τὰ ἔθη, ὡς προερχομένας ἀπὸ τὸ ἴδιον στόμα τοῦ Χριστοῦ ἢ ὑπαγορευόμενας ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καὶ αἱ ὁποῖαι διατηροῦνται ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν ἀδιακόπῳ διαδοχῇ*.

Διὰ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου τούτου πρέπει νὰ ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ὅτι τὸ πρῶτον σχέδιον τοῦ διατάγματος περιελάμβανεν ὅτι ἡ Ἀποκάλυψις περιείχετο ἐν μέρει εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Παράδοσιν. Τελικῶς ὁμως τὸ κείμενον τῆς Συνόδου ἀπέρριψεν αὐτὰ τὰ «ἐν μέρει», ὅπερ ἦτο πολὺ σημαντικόν, διότι οὕτως οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου ἐδήλουν ὅτι ἐπιθυμοῦν νὰ παραμένουν εἰς τὴν κλασσικὴν καὶ πατροπαράδοτον θέσιν ὅτι ἡ Ἀγία Γραφή καὶ Παράδοσις εἶναι ἐν σύνολον τὸ ὁποῖον παραδίδει εἰς ἡμᾶς τὴν Ἀποκάλυψιν καὶ ὅτι μετὰ κάποιον τρόπον καὶ ἡ Ἀγία Γραφή εὐρίσκειται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς «παραδόσεως» τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ.

* L. Bouyer, Dictionnaire Théologique, Tournai 1963, σ. 624.

* Gervais Dumeige, La Foi Catholique, Paris 1961, ἀρ. 149.

Παρά ταῦτα ὁμως οἱ θεολόγοι λόγω ἰδίως τῆς πολεμικῆς κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων συνήθισαν νὰ ὁμιλοῦν περὶ δύο πηγῶν τῆς 'Αποκαλύψεως, ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ δύο ἀνεξαρτήτων πηγῶν. 'Η Β'. Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ εἰς τὸ Διάταγμα Dei Verbum περὶ τῆς 'Αποκαλύψεως (18 Νοεμβρίου 1965) παρουσιάζει τὸ θέμα ὡς ἑξῆς: ἡ 'Αποκάλυψις ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν τῶν Ἐθνῶν. Ὁ Χριστὸς ἀφοῦ ἐξεπλήρωσε καὶ ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τοὺς Ἀποστόλους νὰ τὸ κηρύξουν καὶ αὐτοί, ὅπερ ἐγένετο εἴτε ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους εἰς τὰ προφορικὰ κηρύγματα, τὰ παραδείγματα καὶ τοὺς θεσμούς εἴτε ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους μαζί με τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός των, οἱ ὅποιοι διετύπωσαν γραπτῶς τὸ μήνυμα τῆς σωτηρίας⁹.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ δὲ τὴν Παράδοσιν καὶ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἡ Σύνοδος μᾶς λέγει ὅτι ἡ Ἱερὰ Παράδοσις καὶ ἡ Ἁγία Γραφή ἀποτελοῦν μίαν καὶ μόνον ἱερὰν παρακαταθήκην τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐμπιστευθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ¹⁰. Ἡ Ἱερὰ Παράδοσις καὶ ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι συνδεδεμένοι καὶ συγκοινωνοῦν πολὺ μεταξύ των καὶ τοῦτο διότι ἀμφοτέραι ἀναβρῶν ἐκ τῆς ἰδίας θεϊκῆς πηγῆς καὶ ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ ἐν σύνολον, ἔχουν δὲ ἀμφοτέραι τὸν ἴδιον σκοπὸν, τὴν μετάδοσιν τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Ἄν ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς περιλαμβανόμενος «γραπτῶς» εἰς τὴν Γραφὴν ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ Ἱερὰ Παράδοσις μεταδίδει τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν ὅποιον ἐνεπιστεύθη ὁ Χριστὸς εἰς τοὺς Ἀποστόλους. Οὕτω προκύπτει ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀντλεῖ τὴν γνῶσιν αὐτῆς διὰ τὴν ἀποκάλυψιν μόνον ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐξ ἄλλης ἀπόψεως ἐπίσης ἡ εὐθύνη τοῦ ἐρμηνεύειν ὀρθῶς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐνεπιστεύθη εἰς τὴν «διδάσκουσαν» Ἐκκλησίαν δι' ὃ καὶ «διδάσκουσα» Ἐκκλησία, Ἁγία Γραφή καὶ Ἱερὰ Παράδοσις συνδέονται τόσο πολὺ μετὰξὺ των.

Β'. Παράδοσις καὶ ἀνανέωσις.

Ἐπεξετάθη ἐπ' ὀλίγον, ὄχι ἀσκόπως, ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ προβλήματος τῆς Παραδόσεως, διότι ἐὰν ἀντιτάσσωμεν Παράδοσιν καὶ ἀνανέωσιν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν

⁹ Συνοδικὸν Διάταγμα Dei Verbum, ἔκδ. Le Centurion, ἀφ. 7.

¹⁰ Dei Verbum, ἀφ. 10.

τοῦ τί ἐστὶ ἡ Ἱερὰ καὶ ἀμετάβλητος Παράδοσις καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλωμεν νομιζόμεν ὅτι κάθε ἀνανέωσις, κάθε ἀλλαγὴ βλάπτει τὴν ἰδίαν τὴν οὐσίαν τῆς Ἀποκαλύψεως.

Εἶπον προηγουμένως ὅτι ἡ καθ' αὐτὸ Παράδοσις εἶναι ἡ μετάδοσις τῆς Ἀποκαλύψεως ἡ ὁποία γίνεται διὰ διαφόρων τρόπων καὶ τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἴτε εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν εἴτε εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε εἰς διάφορα ἤθη, εἴτε εἰς διαφόρους ἀποφάσεις συνόδων ἢ ἀκόμη εἰς συγγράμματα τῶν Πατέρων. Τὰ κριτήρια τὰ ὁποία ἀνέφερα ἐπιτρέπουν μέχρις ἐνὸς σημείου νὰ διακρίνωμεν ἐὰν μία πραγματικότης ἀνήκει οὐσιωδῶς εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ἢ μόνον ἐμμέσως. Καὶ τέλος κρίνει ἡ Ἐκκλησία, τὴν ὁποίαν καθοδηγεῖ τὸ Ἁγιον Πνεῦμα.

Τὸ πρόβλημα εἰς τὴν ἐποχὴν μας εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ ἀνανέωσιν, ὄχι ἀσφαλῶς ἀνανέωσιν τῆς οὐσίας της, διότι αὐτὸ ἀνήκει εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὄχι εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἀνανέωσιν ὀρισμένων ἐκφράσεων αὐτῆς, ὀρισμένων μορφῶν. Ἡ ἀνανέωσις δύναται νὰ γίνῃ μόνον εἰς τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἶναι ἀναπόφευκτος. Τοῦτο ἔλεγεν ἤδη ὁ ἀείμνηστος Πάπας Ἰωάννης 23ος εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον τῆς Συνόδου: «Εἶναι ἀναγκαῖον νὰ μὴ ἀπομακρύνῃ ἡ Ἐκκλησία τὰ βλέμματά της ἀπὸ τὴν ἱερὰν κληρονομίαν τῆς ἀληθείας τὴν ὁποίαν ἔλαβε παρὰ τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ πρέπει ἐπίσης νὰ στραφῇ πρὸς τοὺς παρόντας καιροὺς οἱ ὅποιοι δημιουργοῦν νέας καταστάσεις, νέας μορφὰς ζωῆς καὶ ἀνοίγουν νέους δρόμους εἰς τὴν καθολικὴν ἀποστολήν¹¹. Καὶ προσέθεσεν ὁ Πάπας ὅτι σκοπὸς τῆς Συνόδου δὲν ἦτο νὰ ἐπαναλάβῃ ὅσα ἤδη ἐλέχθησαν καὶ ἐκηρύχθησαν ἀπὸ τοὺς Πατέρας καὶ τὰς προηγουμένας Συνόδους, ἀλλ' ἔπρεπε αὐτὴ ἡ θεβαία καὶ ἀμετάβλητος διδασκαλία ἡ ὁποία πρέπει νὰ εἶναι σεβαστή, νὰ ἐμβαθύνηται καὶ νὰ παρουσιάζηται διὰ τινος τρόπου ὁ ὁποῖος νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς μας¹².

Αὐτὸ εἶναι λοιπὸν ὅλον τὸ πνεῦμα τῆς σημερινῆς ἀνανεώσεως εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν: ἡ Παράδοσις εἶναι ἀμετάβλητος, πρέπει νὰ εἶναι σεβαστή. Αἱ ἐκφράσεις, ἡ μορφή πρέπει νὰ ἀνανεωθοῦν, με προσοχὴν ὁμως διὰ νὰ μὴ βλάπτεται ἡ ἀληθὴς Παράδοσις. Τὰ αὐτὰ ὑπενθύμιζε καὶ ὁ Πάπας Παῦλος ὁ 6ος εἰς μίαν ἐπιστολήν του, τῆς 8ης Δεκεμβρίου 1970, πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐξέφραζε τὴν ἀνη-

¹¹ La Documentation Catholique, τ. 1387, στ. 1381 - 1382.

¹² Αὐτόθι, τ. 1387, στ. 1383.

συχίαν του διότι ώρισμένοι άνθρωποι δέν διακρίνουν άρχόντως τήν άμετάβλητον Παράδοσιν άπό τās έκφράσεις αί όποια δύνανται νά αλλάξουν¹³. Τήν 22αν Δεκεμβρίου 1970 ό Πάπας Έλεγεν εις τούς καρδιναλίους: «Τό φαινόμενον μιās καυστικής κριτικής, ή όποια επιτίθεται κατά τής συσταθείσης Έκκλησίας τής Παραδόσεως, διασκορπίζει εις τήν κοινήν γνώμην, Ιδία εις τούς νέους, μίαν ψυχολογίαν ή όποια διαλύει τās βεβαιότητας τής πίστεως και κρημνίζει τό οργανικόν οικοδόμημα τής έκκλησιαστικής αγάπης»¹⁴. Σαφή ήσαν τά λόγια του Πάπα ώς και τά άκόλουθα τά όποια Έγραφεν ό "Άγιος Πατήρ εις τήν προειρημένην επιστολήν: «Καθήκον ήμών είναι νά υπενθυμίσωμεν μετά τής Συνόδου ότι ή άληθής θεολογία στηρίζεται επί του γραπτού λόγου του Θεού, άχωρίστου τής 'Ιερῆς Παραδόσεως, ώς επί μονίμου βάσεως»¹⁵. Καί άσφαλώς είχε δίκαιον ό "Άγιος Πατήρ, διότι δέν δύναται ό καθείς νά προβή εις άνανεώσεις ώς νομίζει αυτός και περισσότερον δέν δύναται όταν αυτά άποβαίνουν εις βάρος τής άληθοῦς Παραδόσεως ή όποια μās μεταδίδει τήν 'Αποκάλυψιν του Θεού. "Όταν όμως προβαίνη εις τās άνανεώσεις τούτας ή Ιδία ή Έκκλησία τότε εϊμεθα θέβαιοι, διότι αί άνανεώσεις αυτά γίνονται εις τά πλαίσια τής Παραδόσεως, κατόπιν πολύ σοβαρών μελετών, και διότι πιστεύομεν ότι τό "Άγιον Πνεῦμα είναι μετά τής Έκκλησίας.

*Ας εξετάσωμεν τώρα ώρισμένας άνανεώσεις αί όποια Έγιναν τά τελευταία Έτη εις τήν Καθολικήν Έκκλησίαν και θά διαπιστώσωμεν ότι εις οὐδέν θίγουν τήν άληθῆ Παράδοσιν.

Δύο έντυπωσιακά μεταρρυθμίσεις.

α) Τό γλωσσικόν θέμα εις τήν λειτουργικήν.

Μία θεαματική άνανεώσις ήτο ή χρῆσις εις τήν λειτουργικήν τών ζωντανών γλωσσών αντί τής Λατινικής. Τοῦτο όμως δέν θλάπτει τήν οὐσίαν τής Παραδόσεως, διότι άφ' ένός μὲν αί έν χρῆσει εις τήν λειτουργικήν γλώσσαί άπό τής παλαιῆς εποχῆς ήσαν πολλαί, άφ' έτέρου δέ εάν συνεδέομεν τό θέμα τής γλώσσης με τήν οὐσίαν τής Παραδόσεως, τότε θά Έπρεπε όλαι αί Έκκλησiai νά χρησιμοποιοῦν τήν Ιδίαν γλώσσαν, ή όποια θά Έπρεπε νά είναι ή Ιδία γλώσσα του Κυρίου, δηλαδή ή

¹³ Αυτόθι, τ. 1578, σ. 52.

¹⁴ Αυτόθι, τ. 1578, σ. 57.

¹⁵ Αυτόθι, τ. 1578, σ. 54.

'Αραμαϊκή. 'Η Καθολική Έκκλησία άσφαλώς δέν κατεδίκασε τήν Λατινικήν, ή όποια παραμένει επίσημος γλώσσα αυτής, αλλά εισδύουσα εις τό βαθύ νόημα τής Παραδόσεως, τό όποιον είναι κοινωνία μετά του Θεού, άπεφάσισε νά διευκολύνη κατά πολύ τούς πιστούς διά τής χρησιμοποίησεως τών ζωντανών γλωσσών εις τήν επικοινωνίαν μετά του Θεού.

β) 'Αλλαγαι εις τό τυπικόν τών μυστηρίων.

Τά θεία μυστήρια είναι ώς γνωρίζομεν αισθητά σημεία τής χάριτος, οὐχι άπλώς και μόνον συμβολίζοντα ταύτην, αλλά και άοράτως μεθ' ύπερφυσικής και τουτ' αυτό δημιουργικής δραστηριότητος μεταδίδοντα ταύτην»¹⁶. "Έκαστον μυστήριον όμως έχει δύο πλευράς, μίαν έσωτερικήν και μίαν έξωτερικήν. 'Η έσωτερική πλευρά, ή Ιδία ή χάρις, μās παρέχεται διά μέσου του θεμελιώδους όρατου σημείου, τό όποιον δέν συμβολίζει μόνον αλλά και άποτελεί μέσον διά του όποιου ό Θεός μās δίδει τήν χάριν. Καθ' όσον όμως τό σημείον είναι συνδεδεμένον με τήν έσωτερικήν πλευράν έκάστου μυστηρίου, τό σημείον άνήκει εις τήν οντότητα του μυστηρίου και οὕτω δι' έκαστον μυστήριον ύπάρχει έν όρατόν σημείον, τό όποιον δέν δύναται νά θίγηται καθόλου χωρίς νά θίγηται άμέσως τό Ιδιον τό μυστήριον, ώς π.χ. διά τό ύδωρ σχετικώς πρὸς τό βάπτισμα. Πέριξ του σημείου όμως ύπάρχει έν γενικόν πλαίσιον τό όποιον δέν άνήκει καθ' αυτό εις τήν οντότητα του μυστηρίου. Τοιούτου είδους είναι τό «τυπικόν» με τό όποιον τελείται τό μυστήριον. Διά νά είναι περισσότερον καταληπτόν τό σημείον, ή Καθολική Έκκλησία ήλλαξεν ώρισμένα στοιχεία του τυπικού τών μυστηρίων. Οὕτω π.χ. συνέβη με τό μυστήριον του γάμου ή του βαπτίσματος. 'Επίσης εις τήν Θείαν Λειτουργίαν ή Έκκλησία προσέθεσε τρεις άλλας 'Αναφοράς. Πάντα ταῦτα όμως δέν θίγουν τήν Παράδοσιν διότι άφοροῦν μόνον εις τήν έξωτερικήν πλευράν τών μυστηρίων και επίσης διότι βλέπομεν άπό τήν Ιδίαν τήν Ιστορίαν τών μυστηρίων ότι τά «τυπικά» των είναι διάφορα και ήλλαξαν ώρισμένας φοράς άπό τήν άρχήν τής Έκκλησίας.

'Επίσης επιτρέπεται τώρα μία μεγαλυτέρα έλευθερία εις τόν λειτουργόν διά τήν έκλογήν ώρισμένων κειμένων τής 'Αγίας Γραφῆς ή εις τήν κρίσιν του τοπικού επισκόπου π.χ. διά τό τυπικόν του βαπτίσμα-

¹⁶ Π. Ν. Τρομπέλα, Δογματική τής όρθόδοξου καθολικής Έκκλησίας, 'Αθήναι 1961, σ. 10.

τος τὸ ὁποῖον δύναται νὰ τελεσθῆ εἴτε δι' ἐπιχύσεως, εἴτε διὰ καταδύσεως, εἴτε διὰ ραντισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μόνον εἰς ἐξαιρετικὴν ἀνάγκην. Ὁ σκοπὸς αὐτῶν τῶν μεταρρυθμίσεων εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν πιστῶν εἰς τὰ διάφορα μυστήρια, ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι μία ἀπὸ τὰς βασικὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀληθοῦς Παραδόσεως.

Θὰ ἠδυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ φέρωμεν καὶ ἄλλα παραδείγματα καὶ νὰ δείξωμεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἰς πάσας τὰς ἀλλαγὰς ταύτας καὶ ἀνανεώσεις ἠκολούθησε τὴν ἰδίαν γραμμὴν, καθ' ἣν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸ «ἐνιαῖον» τῆς Παραδόσεως δὲν ἀλλάσσει καὶ δὲν δύναται νὰ θίγεται, ἐνῶ ὅ,τι ἀνήκει εἰς ἐξωτερικὰ φαινόμενα δύναται νὰ ἀλλάσῃ δι' ἀποφάσεως τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐὰν θεωρῶμεν τὴν Παράδοσιν ὡς τι τὸ στατικόν, ἀσφαλῶς κάθε ἀνανέωσις εἶναι ἐπικίνδυνος, καθ' ὅσον ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἀποψιν ταύτην. Ἐὰν ὅμως θεωρῶμεν τὴν Παράδοσιν ὡς τι τὸ ζῶν, ὡς τι τὸ ὁποῖον βαδίζει πρὸς τὰ ἔμπροσ, τότε ἡ ἀνανέωσις εἶναι καὶ αὕτη μορφή τῆς Παραδόσεως. Ὅπως γράφει ὁ π. Κογκάρ «ἀρχαία (ἡ Παράδοσις), εἶναι ὅμως πάντοτε νέα, εἶναι ζῶσα· ἀπαντᾷ ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ κληρονομηθέντος θησαυροῦ εἰς τὰς νέας ἐρωτήσεις τῆς ἡμέρας· προχωρεῖ ἐντὸς τῆς ἱστορίας πρὸς ἕν τέρμα πληρώσεως καὶ ἀναπτύσσεται μετὰ τῆς ἰδίας τῆς πιστῆς καὶ χριστιανικῆς ἀνθρωπότητος»¹⁷.

Ἡ Ἁγία Γραφή ἐξ ἄλλου εἶναι πλήρης ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ἀνανεώσεως, τοῦ καινοῦ¹⁸. Οὕτως ἡ πρώτη συγκομιδὴ καὶ οἱ πρωτότοκοι ἀφιερῶνται εἰς τὸν Θεόν, ἡ κιβωτὸς μεταφέρεται ἐπὶ νέας ἀμάξης¹⁹, ὁ Κύριος θάπτεται εἰς καινουργῆ τάφον. Ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης εἶναι ταυτοχρόνως νέα καὶ παλαιά. Ἡ διαθήκη τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐν τῷ αἵματί του. Καὶ ὅλον τὸ ἔργον τῆς Ἀπολυτρώσεως εἶναι ἔργον ἀνανεώσεως. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ νέος Ἀδάμ. «Ὅλοι οἱ πιστοὶ ἀναμένουν καινοὺς οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν»²⁰. Ἄλλ' ἤδη ἠκούσαμεν τὴν ἀπάντησιν: εἰδὸν καινὰ ποιῶ πάντα²¹. Δὲν ἔχει ἡ Ἐκκλησία νὰ φοβῆται τὴν ἰδέαν τοῦ νέου, τῆς ἀνανεώσεως. Σχετικῶς πρὸς τὴν Παράδοσιν εἶναι πολὺ ὀρθὰ τὰ λόγια τοῦ Πέτρου Γκερλώ: «1) Εἰ-

¹⁷ Yves M. J. Congar, La Tradition et la Vie de l'Église, Paris 1963. σ. 117.

¹⁸ Βλ. ἄρθρον «Nouveau» ἐν Vocabulaire de Théologie Biblique, Paris 1962.

¹⁹ Α' Β α σ. 6, 7.

²⁰ Β' Π ε τ ρ. 3, 13.

²¹ Α π ο κ. 21, 5.

ναί ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν νὰ ἐξελιόσθαι εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς δευτερευούσας μορφὰς διὰ νὰ τηρήσῃ τὴν ἀποστολικὴν παρακαταθήκην, προσαρμόζουσα τὴν παρουσίαν τῆς πρὸς τὰς ἐποχὰς καὶ νοοτροπίας τῶν ἀνθρώπων εἰς τοὺς ὁποίους τὴν μεταδίδει. 2) Ἐχει σημασίαν τὸ νὰ μὴ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν Παράδοσιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ Ἐκκλησία ὡς τοιαύτη λαμβάνει μέρος, ὅλας τὰς δευτερευούσας μορφὰς τὰς ὁποίας τυχὸν ἀνέλαβε καὶ ὅλας τὰς παραδόσεις διαφόρου ἀξίας αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας»²².

Γ'. Συμπεράσματα.

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις εἶναι πολὺ ὀρθαί, διότι κατὰ πρῶτον ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Παράδοσις συναντῶνται ἐν τῷ Θεῷ, ἡ Παράδοσις καθ' ὅσον εἶναι «παραδιδόμενη Ἀποκάλυψις» τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ Ἐκκλησία διότι ἐν τῷ μυστηρίῳ αὐτῆς εἶναι θεϊκὴ. Ἀκόμη, «ψυχή» τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ἡ Παράδοσις, ἡ ὁποία συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ, συναντᾷ ἀναγκαστικῶς τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ἡ παραδιδόμενη Ἀποκάλυψις παραδίδεται ἀπὸ τὸν Θεὸν διὰ μέσου τῶν ἀνθρώπων καὶ εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ ὑπάρχουν καὶ ἀνθρώπινα μορφαί, ἀνθρώπινα στοιχεῖα πέριξ τῆς Παραδόσεως· καὶ δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ ἡ τάσις ἡμῶν νὰ ταυτίσωμεν τὴν οὐσίαν τῆς Παραδόσεως μετὰ τῶν μορφῶν, μετὰ τῶν στοιχείων δευτερευούσης σημασίας. Τὸ πρόβλημα τοῦτο τὸ ἀντιμετώπισεν ἤδη ὁ Παῦλος εἰς τὸ θέμα τῆς περιτομῆς, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἀναμφιβόλως ἱερὸν θεσμὸν διὰ τοὺς Ἑβραίους. Εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ ἡ περιτομὴ ἦτο τὸ ὀρατὸν σημεῖον τῆς καλωσύνης καὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Θεοῦ. Ὅτε ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς εἰσόδου τῶν μὴ Ἑβραίων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐτέθη καὶ τὸ θέμα τῆς περιτομῆς. Ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ θὰ ἐσήμαινε διὰ πολλοὺς Ἑβραϊκῆς καταγωγῆς χριστιανοὺς καὶ ἄρνησιν τῆς Παραδόσεως, ἄρνησιν ἐνὸς θεσμοῦ τὸν ὁποῖον ἠθέλεν αὐτὸς ὁ Θεός. Παρὰ ταῦτα ὁ Παῦλος κρίνει ὅτι «ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει»²³. Ἡ θέσις τοῦ Παύλου ἀπετέλει ἀληθῆ ἐπανάστασιν διὰ τοὺς Ἑβραίους. Ὅμως ὁ Παῦλος διέκρινε μετὰ τὸ ἐξωτερικοῦ θεσμοῦ τῆς περιτομῆς καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ σημαυνομένης πραγματικότη-

²² Vocabulaire de Théologie Biblique, ἄρθ. Tradition.

²³ Γ α λ. 5, 2.

τος, δηλαδή της «διαθήκης», της «συμφωνίας» μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἔκρινεν ὅτι ἡ περιτομὴ ὡς σημεῖον εἶχε παύσει νὰ ἔχη τὴν παλαιὰν σημασίαν της μὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς πολλοὺς τομεῖς ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζει παρόμοια προβλήματα καὶ πρέπει νὰ ἀποφανθῇ ἐὰν ὀρισμέναι μορφαι τῆς χριστιανικῆς πίστεως, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο μέχρι τώρα ὡς ἀμετάβλητοι, ἀποτελοῦν βασικὸν στοιχεῖον τῆς Παραδόσεως ἢ ἀντιπροσωπεύουν μόνον δευτερεύουσας αὐτῆς μορφάς.

Αἱ διάφοροι συζητήσεις τῆς τελευταίας συγκεντρώσεως ἐπισκόπων εἰς τὴν Ρώμην τὸ 1971 ἐπὶ θεμάτων τοῦ κλήρου καὶ τῆς δικαιοσύνης, εἶναι σημαντικαὶ ἐπ' αὐτοῦ. Πολλὰ ἐκ τῶν «Structures» τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος ἀποτελοῦν ἀναχρονισμόν²⁴. Ἄλλὰ ποῖος δύναται νὰ ἀναλύσῃ τὰς «Structures» ταύτας μὲ τόσον διακριτικὸν βλέμμα, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ διαπιστώσῃ ἐντὸς τῶν διαφορῶν στοιχείων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος ποῖα εἶναι τὰ ἀμετάβλητα στοιχεῖα καὶ ποῖα τὰ πλησιάζοντα τὴν «περιτομὴν» τοῦ Παύλου; Αἱ διαφωναὶ αἱ ὁποῖαι ἐκφράζονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐκδηλώνουν αὐτὴν τὴν δυσκολίαν. Ἐξ ἄλλου εἰς ὀρισμένους τομεῖς ὡς εἶναι τὸ θέμα τῆς «δικαιοσύνης ἐν τῷ κόσμῳ», αἱ διαφωναὶ αὗται ἀντανάκλουν τὰς διαφωνίας τοῦ σημερινοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ πέραν τῶν διαφωνιῶν αὐτῶν εὐρίσκονται δύο ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας αἱ ὁποῖαι συγκρούονται, ἡ μία ἢ ὁποῖα βλέπει τὴν Ἐκκλησίαν ὡς μικρὰν Ἐκκλησίαν τῶν ἐκλεκτῶν, τὴν ὁποῖαν ἐνισχύουν ἡ πίστις καὶ ἡ παραδειγματικότης τῶν μελῶν της, ἐν εἶδος ζύμης ἐντὸς τοῦ κόσμου, καὶ ἡ ἄλλη ἢ ὁποῖα βλέπει τὴν Ἐκκλησίαν ἢ ὁποῖα δέχεται τοὺς πολλοὺς καὶ χαίρει ἰσχυρῶν παραδόσεων καὶ ἀκλονήτου σταθερότητος καὶ ἰσορροπίας²⁵.

Ἡ σύγκρουσις θὰ λυθῇ μόνον ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι, ἀλλὰ τὰ διάφορα αὐτὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία εἶναι κοινὰ εἰς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας.

Παράδοσις καὶ ἀνανέωσις! Ἡ ἀνανέωσις ἐπιβάλλεται, πολλοὶ ὁμως φοβοῦνται ὅτι ἡ ἀνανέωσις θὰ συνοδεύεται μὲ προδοσίαν τῆς πίστεως. Καὶ ἐδῶ ἀντιλαμβανόμεθα πόσον εὐκαταία θὰ ἦτο μία γενικὴ καὶ ἀνοικτὴ συζήτησις ἐπὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν μεταξὺ ὅλων τῶν Ἐκ-

²⁴ Βλ. «Etudes», Ἰανουάριος 1972, σ. 132.

²⁵ Αὐτόθι, Μάρτιος 1972, σ. 441.

κλησιῶν, διότι ἡ ἐνότης θὰ ἔφερεν ἀγαθὰ ἀποτελέσματα καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς τομεῖς. Δι' αὐτὸ παράδοσις, ἀνανέωσις καὶ οἰκουμενισμός, εἶναι θέματα συνδεδεμένα. Ἡ συνάντησις μετὰ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν θὰ ἀπεμάκρυνε τὸν κίνδυνον τοῦ «γκέττο» διὰ τοὺς ὑποστηρικτὰς τῆς «Ἐκκλησίας τῶν ἐκλεκτῶν», ἐνῶ ταυτοχρόνως θὰ ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς «ἀνοικτῆς Ἐκκλησίας» ἐπὶ τῆς ἀξίας τοῦ «προζυμιοῦ» διὰ τοὺς μὴ εἰσέτι πιστεύοντας.

Τὸ πρόβλημα, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐπείγει, διότι ἤδη παρουσιάζονται ἀναμφίβολα σημεῖα δυσπιστίας πρὸς τοὺς ὑπευθύνους τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκ μέρους ἀκόμη καὶ τῶν πλέον ἐνεργῶν καὶ πιστῶν μελῶν των. Τοῦτο ἐκφράζεται μὲ διάφορα φαινόμενα, ἐκ τῶν ὁποίων πολὺ γνωστὸν εἶναι τὸ σύγχρονον φαινόμενον τῆς «ὑπογείου Ἐκκλησίας» εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἢ ἀκόμη τῶν διαφορῶν μικρῶν κοινοτήτων, συγκεντρωμένων περὶ ἐνὸς ἱερέως καὶ αἱ ὁποῖαι ἐπιθυμοῦν νὰ ζοῦν τὴν χριστιανικὴν των ζωὴν ἐλεύθεροι ἀπὸ τοὺς κανόνας καὶ τὰς «Structures» τῶν διαφορῶν Ἐκκλησιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ προβοῦν δημοσίως εἰς οἰανδήποτε ἀποστασίαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν των. Τὰ προβλήματα ταῦτα εἶναι πολὺ σοβαρὰ καὶ δὲν δύναται οἱ ὑπεύθυνοι νὰ τὰ ἀγνοήσουν.

Ἐξ ἄλλου τὸ νὰ νομίζουν ὀρισμένοι ὑποστηρικταὶ μιᾶς ἐσφαλμένης θεωρίας τῆς Παραδόσεως ὅτι τὸ μόνον καὶ καλύτερον φάρμακον διὰ τὴν θεραπείαν τῆς σημερινῆς κρίσεως εἶναι ἡ ἄρνησις κάθε μεταβολῆς καὶ ἡ ἀναμονὴ καλύτερων ἡμερῶν, δὲν βοηθεῖ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸ δύσκολον αὐτῆς ἔργον, οἱ ἴδιοι δὲ κινδυνεύουν νὰ ἐπικριθοῦν ἀπὸ τὰς Ἐκκλησίας των διὰ τὴν ὑπερβολικὴν των ἀσθηρότητα.

Ἡ ἀνανέωσις εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀληθοῦς Παραδόσεως εἶναι λεπτὸν θέμα. Παρὰ ταῦτα ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία προχωρεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Αἱ μεταρρυθμίσεις τὰς ὁποίας ἀνέφερα ἦσαν διὰ τοὺς πιστοὺς αἱ πλέον ἐντυπωσιακαί, ἀλλὰ δὲν ἦσαν αἱ πλέον βαθεῖαι. Ἡ ἀνανέωσις ἦτις ὀλίγον κατ' ὀλίγον δημιουργεῖται εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν εἶναι περισσότερον εἰς τὸ πνεῦμα ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ὑπευθυνότητος. Οἷτω μία πολὺ βαθεῖα ἀνανέωσις ἐγένετο μὲ τὸν ἀξαναόμενον ρόλον τὸν ὁποῖον διαδραματίζουσι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν οἱ ἐπίσκοποι καὶ αἱ τοπικαὶ ἱεραρχαί.

Ἦδη τὸ διάταγμα «Φῶς τῶν ἐθνῶν» εἰς τὴν Β'. Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ εἶχεν ὑπενθυμίσει ἐντόνως τὸ θέμα τοῦ ἀλαθήτου τοῦ Πάπα, ἐνῶ παραλλήλως ἐτόνιζεν ὅτι ἐτὸ ἀλάθητον εὐρίσκεται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ «σῶμα» τῶν ἐπισκόπων ὅταν ἀσπῆ τὸ λειτουργημά του ἠνωμένον

μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Πέτρου»²⁶. Καὶ εἰς ἕτερον σημεῖον ἐτόνιζεν ὅτι δὲν πρέπει οἱ ἐπίσκοποι νὰ θεωρῶνται ὡς ἀπλοὶ βοηθοὶ (Vicarii) τῶν Ρωμαίων Ποντιφίκων, διότι «ἀσκοῦν μίαν ἐξουσίαν ἢ ὁποία εἶναι εἰδικὴ καὶ ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ τυγχάνουν νὰ εἶναι ἀρχηγοὶ τῶν λαῶν τοὺς ὁποίους ὀδηγοῦν»²⁷.

Ἐκτοτε ἤρχισαν νὰ λειτουργοῦν αἱ διάφοροι τοπικαὶ ἱεραρχίαι μὲ ἄλλον πνεῦμα· πάντοτε ἠνωμένοι μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Πέτρου ἀλλ' ἀναλαμβάνουσαι τὸν ρόλον ὃ ὁποῖος ἀναγνωρίζεται εἰς αὐτάς. Τοῦτο συνέβαλεν εἰς τὴν δημιουργίαν ἐνὸς πνεύματος πολὺ διαφόρου τοῦ προσυνοδικοῦ πνεύματος. Εἰς διαφόρους τομεῖς ἐνθαρρύνονται αἱ πρωτοβουλίαι τῶν τοπικῶν ἱεραρχιῶν, αἱ γινῶμαι ἐκφράζονται μετὰ μεγάλης ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς θεολόγους. Ὅπως ἴσως πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀποτελοῦν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν πραγματικὴν ἀνανέωσιν.

Περαίνων τὴν συντομοτάτην ταύτην εἰσήγησιν ἐπὶ τοῦ θέματος «Παράδοσις καὶ ἀνανέωσις εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν» ἀνακεφαλαιῶνω τὰ ἐξῆς: Ἡ Παράδοσις ἢ ὁποία μᾶς «παραδίδει» τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ, εἴτε διὰ μέσου τῶν διαφόρων μνημείων, ὡς εἶναι π.χ. τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε διὰ μέσου τῆς λειτουργικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, εἶναι κατὰ πρῶτον ζωή, δὲν εἶναι ἀκίνησις. Ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ προβῇ ἀπαραιτήτως εἰς ἀνανεώσεις. Θὰ ἐξετάσῃ λοιπὸν τὰ διάφορα ὑποκείμενα τῆς τυχόν προτεινομένης ἀνανεώσεως ὑπὸ τὸ πρῶτον τοῦ ἐνιαίου τῆς Ἀποκαλύψεως, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς προσευχῆς καὶ τῆς λογικῆς. Τέλος ἢ ἀληθῆς ἀνανέωσις θὰ εἶναι ἔργον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. «Διὰ νὰ ἐπαναδώσωμεν δύναμιν εἰς τὴν πίστιν χρειαζόμεθα περισσότερον μίαν ἀνανέωσιν τῆς ψυχῆς καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρχίσωμεν ζητοῦντες ἀπὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα νὰ μᾶς χορηγήσῃ τὴν χάριν ταύτην... Ὁ ἄνθρωπος ζῆ μὲ ἄρτον... ἀλλὰ δὲν ζῆ μόνον μὲ ἄρτον... Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ζῆσῃ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ συνεχῶς τοῦ ἐπιβάλλει νὰ ἴδῃ ὑψηλότερον»²⁸.

²⁶ Lumen Gentium, 3ον κεφ.

²⁷ Αὐτόθι. Ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Λέοντος ΙΓ' «Satis Cognitum», 29 Ἰουνίου 1896.

²⁸ La Documentation Catholique, 20 Φεβρ. 1972. σ. 182.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΣΜΟ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΤΣΑΝΑΝΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΣΜΟ *

Οι ανά τον κόσμο Ευαγγελικοί υπολογίζονται σήμερα γύρω στα 260 εκατομ. και κατανέμονται ως εξής: Λουθηρανοί 71 εκ., Βαπτισταί 50 - 60 εκ., Μεταρρυθμισμένοι (Πρεσβυτεριανοί) 43 εκ., Μεθοδισταί 40 εκ., Άγγλικανοί 40 εκ., Κογκρεγκατιοναλισταί 5 εκ. Σ' αυτές τις 6 μεγάλες ομάδες εντάσσονται και πάνω από 250 μικρές παραφνάδες.

Το πώς ο χριστιανικός αυτός κόσμος ζή το Ευαγγέλιο και αγωνίζεται γι' αυτό ανανεωτικά στον αιώνα μας, πρὸ πάντων μετὰ τὸν β' παγκόσμιο πόλεμο μέχρι σήμερα, ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς παρούσης εἰσηγήσεως. Γιὰ λόγους προσαρμογῆς πρὸς τὴν προτεσταντικὴ νοοτροπία προτιμήθηκε ἡ διατύπωση «Εὐαγγέλιο καὶ ἀνανέωση» ἀντὶ «Παράδοσι καὶ ἀνανέωση».

Στὴν ἀρχὴ (Α') θὰ ἐκτεθοῦν μὲ συντομία μερικὲς βασικὲς θέσεις καὶ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὥστε μὲ ἀφετηρία αὐτὰ νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴν ποικιλία καὶ ποιότητα τῶν συγχρόνων ἀνανεωτικῶν τοῦ προσπαθειῶν. Στὴ συνέχεια θὰ παρακολουθήσουμε σὲ 6 μικρὰ μέρη (Β' - Ζ') πρόσωπα, γεγονότα, τάσεις καὶ ρεύματα ζωῆς καὶ σκέψεως τοῦ συγχρόνου Προτεσταντισμοῦ, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ φανῆ ἀνάγλυφα πὼς ζῆ, κατανοεῖ, ἐρμηνεύει καὶ προβάλλει τὸ Εὐαγγέλιο. Τὴν εἰσήγησι θὰ κατακλείσουν λίγες παρατηρήσεις καὶ κρίσεις (Η'). Πρὶν προχωρήσουμε ὁμως, ἵσως εἶναι χρήσιμο νὰ γίνουν μερικὲς εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις καὶ διευκρινήσεις, οἱ ἐξῆς:

1) Ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζει ὁ σύγχρονος Προτεσταντισμὸς εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴ ποὺ παρέχουν τὰ πεπαλαιωμένα ἐγχειρίδια Συμβολικῆς ποὺ κυκλοφοροῦν στὸν ἐλλαδικὸ ῶρο (π.χ. τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ μερικὰ νεώτερα ἐκλαϊκευμένα φυλλάδια ποὺ στηρίζονται κυρίως σ' αὐτόν). Μόνοι τους οἱ Προτεστάνται, ἢ λόγῳ τῶν ζυμώσεων ποὺ προκάλεσε ὁ οἰκουμενικὸς διάλογος, ἐγκατέλειψαν παλαιὰς τους θέσεις, υἱοθέτησαν νέες, ἔγιναν δημιουργικὰ κριτικώτεροι, ἄλ-

* Εἰσήγησι πρὸς τὰ μέλη τοῦ Σεμιναρίου Θεολόγων Θεσσαλονίκης (Ἀπρίλιος 1971). Θέμα ἐρεῖνης τοῦ Σεμιναρίου κατὰ τὸ 1970 - 71 ἦταν: «Παράδοσις καὶ Ἀνανέωσις».

λαξαν σὲ πολλά τρόπο ζωῆς καὶ σκέψεως χριστιανικῆς. Γι' αὐτὸ εἶναι ἐπιτακτικὴ ἢ ἀνάγκη νὰ γραφῆ μιὰ συγχρονισμένη Συμβολικὴ, ποὺ νὰ δίνῃ τὴν ἀληθινὴ εἰκόνα ὄλων τῶν ἑτεροδόξων.

2. Οἱ βασικὲς θέσεις καὶ τὰ γνωρίσματα, ποὺ θὰ ἐκτεθοῦν λίγο παρακάτω (Α'), ἐκπροσωποῦν στὸ σύνολό τους τὶς συντηρητικὲς προτεσταντικὲς ἀπόψεις κάτω ἀπὸ εἰρηνικὸ καὶ οἰκουμενικὸ πρῖσμα. Σεβαστὴ μερίδα Εὐαγγελικῶν τὶς θεωροῦν λιγώτερο ἢ περισσότερο συζητήσιμες.

3. Οἱ χάριν τοῦ Εὐαγγελίου ἀνανεωτικὲς προσπάθειες μέσα στοὺς κόλπους τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἶναι ἀναζητήσεις «ἐκ τῶν ἄνω» κυρίως, προσπάθειες δηλ. πρωτίστως πρωτοπόρων θεολόγων, κατὰ κανόνα καθηγητῶν πανεπιστημίων. Οἱ ἐπιπτώσεις τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν μέσα στὶς εὐαγγελικὲς κοινότητες ποικίλλουν πολὺ, παρουσιάζονται δὲ ἀμεσώτερες καὶ ἐντονώτερες κατὰ τὴν τελευταία 10ετία.

4. Τέλος, πιθανὸν νὰ δημιουργηθῆ ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τὴν εἰσήγηση, ὅτι ἐδῶ ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τῆς συγχρόνου προτεσταντικῆς θεολογίας. Γιὰ κείνον ὅμως ποὺ γνωρίζει κάπως ποιά θέση καὶ σπουδαιότητα κατέχει ἡ θεολογία στὸν Προτεσταντισμὸ δὲν θὰ ὑπάρξῃ παρεξήγηση. Ἄλλωστε ἡ ἐπιλογή προσώπων καὶ θεμάτων ἔγινε κατὰ τὸ δυνατὸν μὲ συνέπεια πάνω στὴ γραμμὴ «Εὐαγγέλιο - Ἀνανέωση».

Α'. Στὰ ἐξῆς 6 σημεῖα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ παρουσιάσῃ τὶς βασικότερες θέσεις καὶ τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ Προτεσταντισμοῦ, κατὰ τὴ σημερινὴ του αὐτοσυνειδησία¹.

¹ Βλ. γὰ ὄλο τὸ Α': Peter Meinhold, *Ökumenische Lebensformen der Christenheit heute*, Stuttgart 1962, σ. 100 - 113, 332 - 5. Πρβλ. Emil Brunner, *Die christliche Lehre von Gott* (= Dogmatik, Bd. I), 3. Aufl. (1. 1946), Zürich. u. Stuttgart 1960, σ. 113 - 117. Peter Brunner, *Pro Ecclesia. Gesammelte Aufsätze zur dogmatischen Theologie*, Berlin u. Hamburg 1962, σ. 23 - 45, 56 - 65. Γιὰ μιὰ βαθύτερη καὶ ἀπὸ συστηματικῆς σκοπιᾶς θεώρηση, στὰ πλαίσια μάλιστα τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου, βλ. τοὺς τόμους: α) Edmund Schlink, *Der Kommende Christus und die kirchlichen Traditionen. Beiträge zum Gespräch zwischen den getrennten Kirchen*, Göttingen 1961 (σ. 276. Ἀπὸ τὶς 15 μελέτες του σχετίζονται ἀμεσῶτα μὲ τὸ θέμα μας οἱ ὑπ' ἀριθ.: II 2, 6, 7 καὶ III 1, 4, 5) β) Tradition und Traditionen. Berichte der Theologischen Kommission über Tradition und Traditionen an die Vierte Weltkonferenz für Glauben und Kirchenverfassung in Montreal, Kanada (1963), Arbeitshefte, Heft II, Zürich 1963 (σσ. 76).

1. Ἡ πίστη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῶν Εὐαγγελικῶν στηρίζεται ἀπόλυτα, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες Ὁμολογίες, στὴ θεία ἀποκάλυψη, ποὺ συνοψίζεται στὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ καὶ ποὺ μᾶς παραδόθηκε ὡς Εὐαγγέλιο στὴν Ἀγ. Γραφή.

2. Πέρα ἀπὸ κάθε ποικιλία γνωμῶν κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Εὐαγγελίου, κοινὴ ἀρχὴ στὸν Προτεσταντισμὸ εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως. Οἱ Εὐαγγελικοὶ ἰσχυρίζονται καὶ κανῶνται ἐν Κυρίῳ, ὅτι μὲ τὴ Μεταρρύθμιση τόνισαν τὸ χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας ὡς Ἐκκλησίας τῆς ὁμολογίας, ὡς ὁμολογούσης Ἐκκλησίας. Μὲ τὴν ὁμολογία ἢ μαρτυρία τῆς ἡ Ἐκκλησία ἐκφράζει τὴν πίστη τῆς καὶ ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ ἀφυπνίσῃ πίστη. Ἡ ὁμολογία ἐκδηλώνεται στὸ λειτουργικὸ χῶρο, στρέφεται ἐναντίον τῶν αἱρέσεων καὶ κατατίθεται στὸ πεδίο τῶν συγκεκριμένων προβλημάτων κάθε ἐποχῆς. Ἡ Ἐκκλησία λοιπὸν εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ὁμολογία.

Ἡ ὁμολογία μπορεῖ νὰ ἐπικαλεῖται τὴν Παράδοση ἢ ἔγκυρη ὁμολογία κάθε ὁμολογίας πρέπει νὰ ἀναζητῆται στὴ Γραφή. Ὡς οὐσιώδες γνῶρισμα τῆς ὁμολογίας προβάλλεται τὸ ὅτι αὐτὴ οὐδέποτε μπορεῖ νὰ εἶναι ὀριστικὴ ἔκφραση τῆς Ἐκκλησίας. Στὸ Λουθηρανισμὸ τὰ τρία ἀρχαῖα Σύμβολα τῆς πίστεως (Ἀποστολικό, Ἀθανασιανὸ καὶ Νικαίας - ΚΠόλεως) χαρακτηρίζονται ὡς «καθολικὰ καὶ οἰκουμενικά», θεωροῦνται ὡς παράδοση ἀναγόμενη στὴν Κ. Διαθήκη, εἶναι ἐν χρῆσει καὶ σήμερα — τοῦτο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ πλεῖστο τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁμάδων — καὶ μαρτυροῦν καὶ διατηροῦν τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἴδια πίστη μὲ τοὺς Πατέρας ποὺ τὰ διατύπωσαν. Πάντως ἡ δέσμευση στὰ Σύμβολα αὐτὰ καὶ ἡ ἀθθεντία τους θεωροῦνται σχετικές.

3. Ὅπως δὲν χωρίζονται Ἐκκλησία καὶ ὁμολογία ἢ μαρτυρία τῆς πίστεως, ἔτσι καὶ Γραφή καὶ Παράδοση εἶναι ἀχώριστα. Οἱ νεώτεροι Εὐαγγελικοὶ παραδέχονται εὐρύτατα ὅτι τὴν Ἀγ. Γραφή τὴν ὀφείλουμε στὴν ἰσχὴ τῆς Παραδόσεως, ἡ ὁποία μαζὶ μὲ τὴ Γραφή μᾶς παραδίδει καὶ ἕνα τρόπο κατανόησεως τῆς Γραφῆς. Ἡ Γραφή ὡς κανονικὸ βιβλίον τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἔργο, σύγγραμμα τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἐκφράζει, διατηρεῖ καὶ οἰκοδομεῖ τὴν πίστη τῆς. Χωρὶς Ἐκκλησία δὲν νοοῦνται οὔτε προέλευση οὔτε ἀθθεντία τῆς Γραφῆς. Ἡ ἀθθεντία τῆς Γραφῆς στηρίζεται στὴν ἀθθεντία τῆς Ἐκκλησίας. Κλείνοντας ὁμολογῶ ἡ Ἐκκλησία ἀθθεντικὰ τὸν κανόνα τῆς Ἀγ. Γραφῆς περιώρισε μὲ τὴν ἐνέργειά της αὐτὴ σὲ ἕνα σημεῖο τὴν ἀθθεντία της γιὰ πάντα: τοῦ λοιποῦ θὰ μετράῃ τὸν ἑαυτὸ της σ' αὐτὸ τὸν κανόνα, στὸν ὁποῖο

θά υποτάσσει την αυθεντία της. Τφίσταται λοιπόν ζῶσα ἀλληλεξάρτηση ἀνάμεσα στη Γραφή, την Παράδοση και την Ἐκκλησία. Παράδοση ὅμως και αυθεντία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μέσα πρὸς σκοπόν, πὸν ὑπηρετοῦν την αυθεντία τῆς Γραφῆς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν γνώμονά τους.

4. Τὸ Δόγμα συνδέεται ἀρρήκτως μὲ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ, ὡς τοιοῦτο δὲ ἀποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖο τῆς πίστεως καὶ τῆς ὁμολογίας τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ δόγματα ὅμως τῶν πρώτων Συνόδων καὶ οἱ σχετικὲς μ' αὐτὰ διδασκαλίες ἀποτελοῦν ἐκδίπλωση τῶν θεμάτων πὸν περιέχονται στὸ ὡς ἀνωτέρω νοούμενο Δόγμα καὶ ἔχουν σπουδαιότητα γιὰ τὴν πίστη. Τὰ δόγματα ἐξασφαλίζουν τὴ συνέχιση τοῦ Δόγματος, χωρὶς νὰ ταυτίζονται μ' αὐτό. Ἀλληλένδετα λοιπὸν μεταξὺ τους τὸ Δόγμα, τὰ δόγματα, οἱ ἐκκλησιαστικὲς διδασκαλίες καὶ ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως.

5. Ἡ ἐκπροσώπηση τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ στὸν κόσμον μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ λειτουργημὰ καὶ τὸ συνοδικὸ σύστημα — πὸν δὲν στηρίζεται σὲ δημοκρατικὰ ἀλλὰ πρωτοχριστιανικὰ πρότυπα — παρὰ τὶς ὑφιστάμενες διχογνωμίες μεταξὺ τῶν Εὐαγγελικῶν ἀναγνωρίζεται ἀπ' αὐτοὺς γενικὰ ὡς ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀσκηση ἐπαγρυπνήσεως πάνω στὴν ὀρθὴ βίωση τῆς πίστεως καὶ γιὰ τὴν περιχαράκωση τῆς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπίσης κάποια ἐκκλησιαστικὴ πειθαρχία καὶ κάποιο ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο, στηριζόμενα σὲ ἀρχὲς πὸν προκύπτουν ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ὑπόσταση καὶ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ σὲ ἀποστολικά πρότυπα, ἔχουν τὴ θέση τους καὶ στὶς προτεσταντικὲς ἐκκλησίες πρὸς διασφάλιση τῆς τάξεως σ' αὐτές.

6. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι καὶ ἱστορικὴ πραγματικότητα. Στὴ δυναμικὴ της πορεία, καθὼς ὁμολογεῖ συνεχῶς τὴν πίστη της πρὸς τὰ ἔσω καὶ πρὸς τὰ ἔξω, χρησιμοποιεῖ πάντοτε νέα μέσα ἐκφράσεως, πὸν τῆς παρέχουν ἡ κάθε στιγμή καὶ ἡ κάθε ἐποχὴ. Γιὰ τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ λαὸν Θεοῦ πορευόμενο πρὸς τὰ ἔσχατα, γιὰ τὸν φόβο ἐμπλοκῆς της στὰ καιρικὰ καὶ ἐφήμερα μέσα ἐκφράσεως καὶ γιὰ τὸν κίνδυνον μήπως καταλήξει νὰ κηρύττει «ἕτερον Εὐαγγέλιον» καὶ κοσμικοποιηθῆ, προβάλλει μπροστὰ της ἐπιτακτικὴ ἢ ἀνάγκη τῆς αὐτοεξετάσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τῶν μορφῶν της. Μετάνοια, ἐπιστροφή, μεταρρύθμιση καὶ ἀνανέωση εἶναι ἔτσι στοιχεῖα οὐσιώδη τῆς ζωῆς καὶ πορείας της, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ παραμένῃ ἀληθινὰ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ πορευεταὶ διὰ μέσον τῆς ἱστορίας πρὸς τὰ ἔσχατα ἀγιαζόμενη καὶ ἀυξανόμενη στὴ Χάρη καὶ στὴν ἐνότητα τῆς πί-

στεως, πὸν εἶναι ἐνότητα πνεύματος καὶ ἀγάπης. Ἐπ' αὐτὸ τὸ πρῶμα ἐρμηνεύουν οἱ Προτεστάνται καὶ τὸ γεγονὸς τῆς Μεταρρυθμίσεως τοῦ 16ου αἰῶνος, ὡς προσπάθεια δηλ. ἀνανεώσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Τονίζουν ὅμως καὶ ἐδῶ μὲ ἔμφαση, ὅτι ἡ *semper reformanda ecclesia* ὀφείλει νὰ ἔχη ὡς γνώμονα ἀνανεώσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τὴν Ἀγ. Γραφή.

Πολὸν συνοπτικά: 1) Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἀπόλυτο θεμέλιο τοῦ Προτεσταντισμοῦ. 2) Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁμολογοῦσα Ἐκκλησία. 3) Γραφή καὶ Παράδοση εἶναι ἀλληλένδετα, ἡ Γραφή ὅμως εἶναι ὁ γνώμων τῆς Παραδόσεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας. 4) Ἐπάρχει στενὴ σχέση μεταξὺ Δόγματος, δογμάτων, ἐκκλησιαστικῶν διδασκαλιῶν καὶ ὁμολογίας πίστεως μὲ γνώμονα καὶ πάλι τὴ Γραφή. 5) Ἡ Ἐκκλησία ἐκπροσωπεῖται στὸν κόσμον μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἄξιωμα καὶ τὸ συνοδικὸ σύστημα. 6) Ἡ Ἐκκλησία πορευεταὶ δυναμικὰ στὴν ἱστορία καὶ εἶναι *semper reformanda*.

Β'. Τὸ κυριότερο πρόβλημα τοῦ νεώτερου χριστιανισμοῦ, ὅπως τὸ ἀντιλαμβάνεται ὁ Προτεσταντισμὸς, εἶναι τὸ πῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ λάβῃ πείρα τῆς ἀποκαλυφθείσης πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ πῶς θὰ δώσῃ τὴ μαρτυρία τῆς πίστεως μέσα στὴ ραγδαίως μεταβληθεῖσα πραγματικότητα τοῦ σημερινοῦ κόσμου².

Πρωτοπόρος στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ὡς ἄνω προβλήματος ὑπῆρξεν ὁ Karl Barth (1886 - 1968), ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς κορυφαίους εὐαγγελικοὺς θεολόγους τοῦ αἰῶνα μας — οἱ ἄλλοι δυὸ εἶναι ὁ R. Bultmann καὶ ὁ P. Tillich. Μὲ τὸν Barth λοιπὸν ἄρχισε ἡ μεγάλη ἀνανεωτικὴ στροφή καὶ μαζί της ἡ ἱστορία τῆς θεολογίας τῆς δυτικῆς Χριστιανοσύνης, πρωτίστως τῆς προτεσταντικῆς, τοῦ 20οῦ αἰῶνα³.

² Γιὰ ὅσα ἐκθέτονται στὰ Β', Γ', μέρος τοῦ Δ', Ε' καὶ ΣΤ', βασίσθηκα στὸ σπουδαῖο βιβλίον τοῦ Heinz Zahrnt, *Die Sache mit Gott. Die protestantische Theologie im 20. Jahrhundert*, München 1966 (σ. 512). Βλ. βιβλιοκρισία μου στὸ περιοδικὸ «Κληρονομία» 1/1969, σ. 387 - 395. Ἐπίσης εἶχα ὑπ' ὄψη μου καὶ τὰ βιβλία: H. J. Schultz (ἐκδ.), *Tendenzen der Theologie im 20. Jahrhundert. Eine Geschichte in Porträts*, Stuttgart - Berlin 1966 (σ. 653)· L. Reinisch (ἐκδ.), *Theologen unserer Zeit*. München 1960, σ. 1 - 114· E. b. Hübner, *Evang. Theologie in unserer Zeit. Ein Leitfad. Bremen* 1966 (σ. 470).

³ Γιὰ τὸν K. Barth βλ. καὶ τὶς ἑλλ. μελέτες: Π. Ν. Μπρατσιώτου, Ἡ Διαλεκτικὴ Θεολογία τοῦ Karl Barth καὶ τῶν περὶ αὐτόν, Ἀθήναι

Ἡ ἐπανανακάλυψη τῆς θεότητος τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς προσπαθείας τοῦ Barth καὶ τῶν φίλων του, πού μᾶς εἶναι γνωστὴ ὡς «διαλεκτικὴ θεολογία» ἢ «θεολογία τῆς κρίσεως». Ὁ Barth ἐργάσθηκε μὲ προφητικὸ πάθος κριτικῶς καὶ δημιουργικῶς. Ἡ εὐκολία καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μιλοῦσαν ὁ Harnack καὶ οἱ λοιποὶ ἐκπρόσωποι τοῦ φιλελευθέρου καὶ τοῦ λεγόμενου «πολιτιστικοῦ» Προτεσταντισμοῦ (Kulturprotestantismus) περὶ Θεοῦ συνεκλόνησαν καὶ ἀπεγοήτευσαν στὸ ἔπακρο τὸν Barth, ὁ ὁποῖος ἄρχισε νὰ διαλογίζεται, ἂν καὶ κατὰ πόσο ἐπιτρέπεται στὸ θεολόγο νὰ ὀμιλῇ περὶ Θεοῦ καὶ ποιὸς θὰ ἦτο ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ μιλήσῃ κανεὶς ὑπεύθυνα καὶ ἀξιόπιστα περὶ Αὐτοῦ· νὰ μιλήσῃ δὲ ὄχι νοησιαρχικὰ θεολογικά, ἀλλὰ στὸ κήρυγμα ἀπὸ τὸν ἄμβωνα, καὶ μάλιστα πρὸς ἀνθρώπους μᾶς ἀλλαγμένης ἐποχῆς, μὲ ὑπαρξὴ κλονισμένη ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ α' παγκοσμίου πολέμου.

Τὸν ἀνανεωτικὸ χάριν τοῦ Εὐαγγελίου ἀγώνα του διακρίνουμε σὲ δυὸ κύριες φάσεις. Κατὰ τὴν πρώτη συμβαδίζουν ταυτόχρονα δριμυτὰ κριτικὴ καὶ ριζοσπαστικὲς νέες θέσεις. Ἔργο τῆς θεολογίας εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι τὸ μόνο τῆς, τὸ ἀναγκαῖο τῆς καὶ τὸ ἀδύνατό τῆς ἔργο. Ὁ Κύριος ἐδόκησε νὰ λαλήσῃ (Dominus dixit!)· ἀπ' ἐκεῖ καὶ πέρα κάθε θεολογία δὲν εἶναι παρὰ ἀναφέλλισμα καὶ ἀνασυλλαβισμὸς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ στοχασμὸς πάνω σ' αὐτόν· ἔργο τῆς εἶναι νὰ ἀκούῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ πέρα ἀπὸ κάθε ἱστορία, ψυχολογία καὶ διανόηση. Μιὰ ριζοσπαστικὴ λοιπὸν θεολογία τῆς ἀποκαλύψεως, τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἀγ. Γραφῆς στὴν ὑπηρεσία τοῦ κηρύγματος. «Τὸ ἔργο τῆς θεολογίας εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἔργο τοῦ κηρύγματος», λέγει κάπου. Τὰ παραπάνω καὶ πολλὰ ἄλλα τονίζει στὸ περίφημό του «Ἐπίσημα στὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολή» (1918).

Στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ὑποβάθρου δίνει ἔμφαση στὴν ἀπειρὴ ποιητικὴ διαφορὰ καὶ ἀπόσταση πού ὑπάρχει μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, τὴν ὁποία κανενὸς εἶδους ἐξελικτικῆς ἐπιγεφύρωσης δὲν μπορεῖ νὰ καλύψῃ. Ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς καὶ ὁ ἀνθρώπος ἀνθρώπος, ὁ πρῶτος στὸν οὐρανὸ ὁ δεύτερος ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ θεία πραγματικότητα διαπερνάει διὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα· ὑπάρχει ἔτσι κίνηση τοῦ Θεοῦ «ἀνωθεν καθέτως» πρὸς τὰ κάτω καὶ κίνηση τοῦ ἀνθρώπου κάτω. Ἡ

θεία ἀποκάλυψη ἀποκρύπτει περισσότερα ἀπ' ὅσα φανερώνει· περιορίζει παρὰ ἀνοίγει. Ὁ Θεὸς εἶναι καὶ μᾶς παραμένει ἄγνωστος (ἄκρατος ἀποφατισμὸς). Γιὰ τὸ Θεὸ μόνο διαλεκτικὰ μπορεῖ νὰ μιλήσῃ κανεὶς· ἡ τέχνη τῆς συνθέσεως, λέγει, προσιδιάζει στοὺς φιλοσόφους· γι' αὐτὸν ἰσχύει πολὺ τὸ «credo, quia absurdum est».

Ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τὸν «πολιτιστικὸ» Προτεσταντισμὸ ἦταν ἀδυσώπητη. Ὁ πολιτισμὸς γενικώτερα δὲν τὸν συγκινοῦσε καθόλου. Ἀηλεὴς ἦτο καὶ ἡ κριτικὴ του κατὰ τῆς «θηροσεύας», δηλ. τῆς βολικῆς, κατωχρωμένης, ὀργανωμένης καὶ ἀσφαλούς πίστεως καὶ τῆς ὀργανωμένης καὶ ἱεραρχικῆς Ἐκκλησίας — τοῦ χριστιανικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ «κατεστημένου» θὰ λέγαμε σήμερα.

Ἀπὸ τὸ 1933, μετὰ τὴ διάσπαση τοῦ κύκλου τῶν «διαλεκτικῶν» — γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω — ἀρχίζει ἡ δεύτερη φάση τῆς προσπαθείας τοῦ Barth. Ἡ θεολογία τῆς κρίσεως παίρνει τώρα τὴ μορφή τῆς θεολογίας τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ ἔτσι ὁ ἴδιος ἀναδεικνύεται ὡς ὁ σπουδαιότερος θεολόγος τῆς θ. Χάριτος στὰ νεώτερα χρόνια. Περιεχόμενο τοῦ Εὐαγγελίου — ὑπερτονίζει τώρα — εἶναι ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ. Χωρὶς δὲ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι ὁ θεολόγος τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζεται ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα μὲ τὴ 13τομὴ «Ἐκκλησιαστικὴ Δογματικὴ» του (9110 σελίδες!) ὡς «συστηματικὸς» τῆς Χάριτος. Πάντως καὶ τώρα πάλι συνεχίζει νὰ τὸν ἐνδιαφέρει ὄχι ἡ ἱστορικὴ κατανόηση καὶ ἡ θεολογικο-πραγματικὴ κριτικὴ τῆς Γραφῆς, ἀλλὰ τὸ βαθύτερο νόημά της καὶ τὸ αἶτημα νὰ ὀμιλῇ ἡ Γραφὴ ζωντανὰ στὸν ἀνθρώπο μὲ τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ.

Στὴ Δογματικὴ του δεσπόζει ὁ ριζοσπαστικὸς χριστοκεντρικὸς. Ὅταν δὲ σκέπτεται καὶ ὀμιλεῖ χριστοκεντρικά, σκέπτεται καὶ ὀμιλεῖ πάντοτε καὶ τριαδολογικά. Ἡ δογματικὴ του διδασκαλία περὶ Ἰ. Χριστοῦ εἶναι διδασκαλία περὶ Ἀγ. Τριάδος. Ὅ,τι δὲ εἶναι ὁ κόσμος καὶ ὅ,τι συμβαίνει σ' αὐτὸν εἶναι ἀπεικόνιση κατ' ἀναλογία αὐτοῦ πού ὑπάρχει καὶ συμβαίνει στὸν οὐρανό, στὴν Ἀγ. Τριάδα («ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς»). Στὸ κέντρο τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχει ἓνας, ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς, πού ἀποτελεῖ τὸν ὄντολογικὸ ὄρισμό τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε ἀνθρώπος εἶναι συνάνθρωπος τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ «ἀνθρωπισμὸς» τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ὁ κανόνας κάθε ἀνθρώπινου δικαιώματος καὶ κάθε ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας. Τέλος, ὁ Barth μὲ τὴν περὶ Χάριτος διδασκαλία του θέτει τέρμα στὴ μοιραία καλβινικὴ περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλία, ὑπογραμμίζοντας ὅτι ὁ Ἰ. Χριστὸς εἶναι τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς θείας ἐκλογῆς, ὁ ἐκλέγων

* 1962· Ἰωάν. Παναγοπούλου, Ὁ Karl Barth καὶ ἡ θεολογία του, στὸ περιοδ. «Γρηγ. ὁ Παλαμᾶς» 53 (1970) 410-422, 519-537.

Θεός και ὁ ἐκλεγόμενος ἄνθρωπος. Ὁ Θεός εἶναι πάντοτε ὕψους πρὸς κάθε ἄνθρωπο. Ὁ μοναδικὸς ἀπορριφθεὶς ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὁ ἴδιος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ⁴.

Ἄν στὰ ἀνωτέρω περὶ θ. ἀποκαλύψεως, Ἀγ. Γραφῆς, λόγου τοῦ Θεοῦ, ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ, Ἀγ. Τριάδος, Χριστοῦ, θ. Χάριτος κλπ. προσθήκη κανεῖς καὶ ὅσα σπουδαῖα εἶπε ὁ Barth περὶ Ἐκκλησίας, Ἀγ. Πνεύματος, ἀγάπης καὶ περὶ πλήθους ἄλλων θεμάτων τῆς πίστεως, ἀντιλαμβάνεται τί μεγαλειώδης στροφή συνετελέσθη δι' αὐτοῦ στοὺς κόλπους τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου γιὰ τὴν ἀποκατάσταση καὶ ἀνανέωση τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς κατ' αὐτὸ ζωῆς τῶν πιστῶν. Τὸ μόνιμο κέρδος τῆς προσπάθειάς του εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ ἔμφαση στὴ θεότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ θεοκεντρικότητα τῆς χριστιανικῆς ζωῆς μὲ βάση τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅπως μᾶς παρεδόθη στὴν Ἀγ. Γραφή.

Ἡ κριτικὴ ἐπεσήμανε κενὰ καὶ ἀδύνατα σημεῖα στὸ ἔργο του σ' αὐτὰ περιλαμβάνονται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς⁵: α) Ἡ αἰωνοποίηση κατὰ κάποιον τρόπο τῆς ἀποκαλύψεως. Ἡ ἀποκάλυψη δὲν γίνεται πλέον, δὲν συντελεῖται ὡς γεγονός· ἀπλῶς φανερώνεται ὡς κάτι ποὺ πάντοτε ὑπῆρχε. β) Συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐλλείψεώς του εἶναι ἡ ἀπουσία τοῦ τονισμοῦ σ' αὐτὸν τῆς τραγικότητος τῆς ἁμαρτίας. γ) Δὲν δείχνει κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ γλώσσα τῆς θεολογίας, παρὰ τὴν πρόθεση ποὺ εἶχε γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ στὸ ξεκίνημά του· ἀπλῶς παρουσιάζει τὶς ἀλήθειες τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως χωρὶς ἀναφορικὰς σχέσεις πρὸς τὴ ζωὴ τοῦ ἐνηλιζιωθέντος ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. δ) Ἡ χριστολογία του — μονιστικὴ σὲ πολλὰ — εἶναι ὑπεριστορικῆ· ὑπερτονίζει τὴν προαιώνια ὑπαρξὴ τοῦ Χριστοῦ. ε) Καθὼς ἀπορρίπτει τὴ σημασίαν τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν καὶ τοῦ κόσμου γενικὰ, ἀδυνατεῖ νὰ κἀνὴ διάλογο μ' αὐτὸν καὶ νὰ συσχετίσῃ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ συγκεκριμένη πραγματικότητα καὶ τὴν ἱστορία.

Γ'. Διαπρεπεῖς ὁμοιδεᾶται, συνοδοιπόροι καὶ συμμαχηταὶ τοῦ Barth

⁴ Βλ. γιὰ τὸ σπουδαιότατο αὐτὸ σημεῖο H. Zahnt, σ. 134-141.

⁵ Βλ. H. Zahnt, σ. 141-154. Φαίνεται ὅτι ἡ κριτικὴ ἀδίκησε τὸν Barth ἡ δράση του κατὰ τὴ ναζιστικὴ περίοδο μιλάει εὐγλωττα γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὰ συγκεκριμένα προβλήματα τοῦ κόσμου. Στὸ βιβλίον του, ποὺ θεωρεῖται ὡς «κύκνειο ἄσμα» του: Einführung in die evangelische Theologie (München u. Hamburg * 1968) ἀπάντησε ἔμμεσα στὶς ἐπικρίσεις (βλ. πρὸ πάντων σ. 105-114).

ὑπῆρξαν οἱ θεολόγοι E. Brunner, Fr. Gogarten, R. Bultmann, Eduard Thurnheysen, Heinrich Barth καὶ Georg Merz. Μέχρι τὸ 1933 ἐπικρατοῦσε μεταξὺ τους γενικὰ σύμπνοια στὶς βασικὰς θέσεις καὶ στοὺς στόχους. Τότε ὅμως τέθηκε ξαφνικὰ τὸ ἐρώτημα, μήπως κοντὰ στὴν Ἀγ. Γραφή ὑπάρχουν καὶ ἄλλες πηγὲς θείας ἀποκαλύψεως, ὅπως εἶναι λ.χ. ἡ ἱστορία ἐν γένει, τὸ κράτος, ὁ λαός, ἡ φυλὴ, τὸ ἔθνος. Ἐπίσης πρόβαλε καὶ τὸ ἐρώτημα, ποῖα εἶναι ἡ οὐσία καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι ἄρχισαν ἀνάμεσά τους σοβαρὰς διαφωνίες, ποὺ ἐπέφεραν τὴ βαθμιαία διάλυση τοῦ κύκλου τους. Θὰ παρακολουθήσουμε γιὰ λίγο — πάντοτε σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα μας — τοὺς Brunner καὶ Gogarten.

Τὸν Emil Brunner (1889-1966), μετὰ τὴν παραπάνω διάλυση τοῦ κύκλου τῶν «διαλεκτικῶν», ἀπασχολεῖ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του τὸ πρόβλημα «φύσις - χάρις». Παραδέχεται πὼς χωρὶς κάποια δυνατότητα στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἡ ἀποκάλυψη ποὺ τοῦ παρέχει ὁ Θεός. Στὰ κηρύγματά του τὸν διακρίνει ποιμαντικὴ καὶ ἱεραποστολικὴ εὐθύνη καὶ ἡ ἐπιζήτηση διαλόγου μὲ τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀνθρώπους. Ἐπίσης ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα, γιὰ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη.

Τὴν ἐκκλησιολογία χαρακτήρισε ὡς «ἄλυτο πρόβλημα τοῦ Προτεσταντισμοῦ», ἀντιλαμβάνονταν δὲ τὴν Ἐκκλησία ὡς προσωπικὴ κοινωνία Χριστοῦ καὶ ἀνθρώπων. Ὑποστήριξε ὅτι στὴν Κ. Διαθήκη ἡ Ἐκκλησία ἔχει θεσμοὺς καὶ ἰδρύματα, ἡ ἴδια ὅμως δὲν εἶναι ἴδρυμα. Τὸ καθιδρυματικὸ εἶναι κάτι ἀθόρητο στὴν Ἐκκλησία γιὰ τὴν ἀκάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῆς στιγμῆς. Θὰ μπορούσε κανεῖς νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι μὲ τὸν Brunner ἔχουμε «προσγείωση» κι' ἓνα πολὺ τίμιο ἀγωνιστικὸ ἀνοιγμα τῆς «διαλεκτικῆς» θεολογίας πρὸς τὸν κόσμο. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἴδιος διακρίθηκε ὡς ἐμψυχωτὴς τῆς «ὁμολογούσης Ἐκκλησίας» τῆς Γερμανίας, πρᾶγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἐξωρίσθηκε ἀπὸ τοὺς Ναζιστὰς καὶ κατέφυγε στὴ Βασιλεία τῆς Ἑλβετίας. Τὴν ἴδια τύχη εἶχε καὶ ὁ Barth.

Ὁ Friedrich Gogarten (γεν. τὸ 1887) ὑπῆρξε ριζοσπαστικώτερος καὶ ἀγωνιστικώτερος τοῦ Brunner. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀντιμετώπιζε θεολογικὰ τὸ μοντέρνο κόσμο καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσης στὴ θεολογία· δηλ. πῶς ὁ ἱστορικὸς λόγος τοῦ Θεοῦ μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὸς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο στὶς συγκεκριμένους ἱστορικὲς του συνθήκες. Μὲ τὸν Gogarten, καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὸν Dietrich Bonhoeffer (1906-1945), βρισκόμαστε στὴ δεύτερη ἀποφασιστικὴ καμπὴ τοῦ χρι-

στιανισμού, πρώτα - πρώτα του προτεσταντικού, του αιώνα μας. Και οι δύο τους αντιμετώπισαν — με το δικό του τρόπο ο καθένας — κατά πρόσωπο, με τόλμη και με γενναιότητα (ο δεύτερος μάλιστα μέχρι και του μαρτυρίου⁶) τις νέες συνθήκες της ζωής, που τις διέπουν οι τάσεις και το φαινόμενα: όχι σωτηρία στο υπερπέραν αλλά ευτυχία στο ένθάδε, ο Θεός έδω και τώρα, τέρμα στη μεταφυσική, αυτονομία του ανθρώπου, εκκοσμίκευση, άθεια. Πρώτα ίσχυε το «extra ecclesiam nulla salus», τώρα «extra mundum (εκτός του κόσμου) nulla salus». 'Ο κόσμος στα χέρια του ανθρώπου γίνεται τώρα «κοσμικός», πεπερασμένος, κενός Θεού.

Κατά τον Bonhoeffer το μόνο που απομένει είναι το κεντρικό περιεχόμενο του Εὐαγγελίου, δηλ. ο 'Ιησούς, ο οποίος ήταν φίλος των αμαρτωλών. 'Ο Bonhoeffer τάσσεται τόσο υπέρ των αθρήσκων (δηλ. ενδιαφέρεται γι' αυτούς χριστιανικά) όσο και κατά των ρηχών απολογητών χριστιανών. Τη στάση του διέπουν: έντιμότητα, επίγνωση των ιστορικών συνθηκών και αναγκών, σεβασμός της ελευθερίας του άλλου, προτίμηση του άπλου, άποστροφή της φτηνής εὐσεβολογίας και πεποίθηση στην κυριαρχική δύναμη του λόγου του Θεού, του άδέσμευτου από κάθε κοσμικό σύμμαχο.

Και οι δύο τους παραδέχονται ότι ή «εκκοσμίκευση» (Säkularisierung) αποτελεί γεγονός άμετάκλητο και διατυπώνουν τη θέση ότι δέν υπάρχει πραγματική κοσμικότητα έξω από την πραγματικότητα του Χριστού, ούτε όμως και άληθινή χριστιανικότητα έξω από την πραγματικότητα του κόσμου. 'Ο Gogarten, διατυπώνοντας τη θέση ότι ο άνθρωπος με την έν Χριστῷ υιοθεσία αποκαθίσταται στο πόστο του ως κύριος (νοικοκύρης) του κόσμου και υπεύθυνος γι' αυτόν ενώπιον του Θεού, ερμηνεύει την «εκκοσμίκευση» ως φαινόμενο που προήλθε από την οδσία της θείας αποκαλύψεως, διακρίνει όμως αυτήν από την «κοσμικοποίηση» (Säkularismus), που είναι ιδεολογοποίηση της πρώτης και άπειλεί και αίρει αυτήν. Και οι δύο υπογραμμίζουν — πρό πάντων ο Bonhoeffer — την «ένηλικίωση» του ανθρώπου, ή οποία τότε βιώνεται σωστά, όταν τηρηθ το «πάντα μοι ξεεσι, άλλ' ου πάντα συμφέρει» (1 Κορ. 6, 12).

⁶ Τον εξετέλεσαν οι Ναζι στις 9.4.1945 — λίγες μέρες πριν από την κατάρρευση της Γερμανίας. Για τη ζωή του, τη χριστιανική του δράση και τη θεολογία του βλ. το θαυμάσιο βιβλίο του E. b. B e t h g e, Dietrich Bonhoeffer. Theologe - Christ - Zeitgenosse, München 1967 (σσ. 1128).

'Ο Bonhoeffer για την άπήχηση του χριστιανικού μηνύματος στον εκκοσμημένο και άθρησκο κόσμο έπρότεινε τη «μη θρησκευτική έρμηνεία» των βιβλικών όρων και προσπάθησε να εκπονήσει μιá «θεολογία του σταυρού» (δηλ. φρόνημα, πράξη και δράση κατά το πνεύμα του σταυρού του Χριστού) ως τον μόνο τρόπο συμμετοχής του ανθρώπου στο πάθος του Θεού μέσα στον κόσμο, δηλ. σ' ένα χώρο όχι ιερό αλλά «εβέβηλο» (profan). 'Ο 'Ιησούς υπήρχε για τους άλλους. Χριστιανός σημαίνει πρώτα άνθρωπος, άνθρωπος καθόλου, όπως ο 'Ιησούς, άνθρωπος «στρατευμένος» για τους άλλους. Στο ένθάδε διεξάγεται ή γεμάτη πειθαρχία και συνείδηση της παρουσίας του θανάτου και της αναστάσεως ζωή.

Τέλος, και οι δύο — κυρίως όμως ο Bonhoeffer — θέτουν τέρμα στη διπλή (μεταφυσικής προελεύσεως) θεώρηση της πραγματικότητας, τονίζοντας ότι για τη χριστιανική πίστη δέν υπάρχουν δυο πραγματικότητες: του Θεού επέκεινα και του κόσμου ένθάδε, αλλά μία μόνο: ή πραγματικότητα του Θεού μέσα στην πραγματικότητα του κόσμου.

«Αν ή θεολογία ξαναανακάλυψε μετά τον α' παγκόσμιο πόλεμο τη θεότητα του Θεού, μετά τον β' παγκόσμιο πόλεμο ξαναανακάλυψε την κοσμικότητα του κόσμου, γκρεμίζοντας έτσι τους ψηλούς τοίχους μεταξὺ Θεού και κόσμου.

Δ'. Το άμέσως επόμενο βήμα της προτεσταντικής αναζητήσεως και ανανεωτικής πορείας ήταν ή αντιμετώπιση του προβλήματος της συγκεκριμένης δράσεως της πίστεως και της 'Εκκλησίας σε σχέση με τις λεγόμενες υπερπροσωπικές περιοχές του ανθρώπινου βίου στον κόσμο (πολιτική, οικονομία, τεχνική, επιστήμη, δίκαιο, τέχνη κλπ.).

Στον τομέα αυτό διακρίθηκε ο Helmut Thielicke (γεν. το 1908) με την 4τομη «Θεολογική 'Ηθική» του (πάνω από 3.000 σελίδες). Αυτόν τονίζει την ιστορικότητα του ανθρώπου, του οποίου ή ύπαρξη στον κόσμο καταξιώνεται στο γεγονός της «συναντήσεως», και δίνει έμφαση στο συγκεκριμένο, προς το οποίο προσαρμόζεται ή ζωή του ανθρώπου με τη διαλεκτική σχέση «ελευθερία - δέσμευση». 'Η πραγματικότητα άσκει πίεση και δημιουργεί συγκρούσεις και εόριακές καταστάσεις. 'Η χριστιανική 'Ηθική κινείται μεταξύ δημιουργίας και παραδείσου προς τη Β' Παρουσία, πασχίζοντας να βρísκη ένα modus vivendi μεταξὺ του «ήδη τώρα» και του «όχι ακόμη» (οὐπω), βαδίζοντας ανάμεσα σε δυο κόσμους όχι με αναλλοίωτες συνταγές ζωής αλλά

μόνο με τη χάραξη μιᾶς αυθεντικῆς γραμμῆς πορείας. Στὸ ἀδιέξοδο ποὺ δημιουργεῖται ἀνάμεσα στὸν ρομαντικὸ ριζοσπαστισμὸ καὶ τὸν ἀδιάφορο συντηρητισμὸ προτείνει, γιὰ τὴ στάση ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς, τὸν «συμβιβασμὸ», ποὺ, παρὰ τὴν προβληματικὴ καὶ προσωρινότητά του, παρέχει ἔδαφος γιὰ τὴν ἐκδίπλωση τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης.

Παρὰ τὴν ἀξία τῆς ἢ προσφορά τοῦ Thielicke ὑστερεῖ σὲ ἐκπερασμένη χριστοκεντρικότητα, χριστιανικὴ ἐλπίδα καὶ κατεύθυνση πρὸς τὸ μέλλον. Τὰ δυὸ τελευταῖα ἀναπληρώνει ὁ J. Moltmann.

Ὁ Jürgen Moltmann (γεν. τὸ 1926, καθηγ. τῆς Συστ. Θεολογίας) ὑπενθύμισε μὲ τὸ πρωτοποριακὸ βιβλίον του «Θεολογία τῆς ἐλπίδος» (ἀ' ἔκδ. Μόναχον 1964) στὸν σύγχρονο Προτεστάντισμὸ τὴν ἑσχατολογικὴ διάσταση τῆς πίστεως καὶ ζωῆς. Ἡ θεώρησή του κινεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάσταση πρὸς τὴ Β' Παρουσία μὲ πρόσωπο πρὸς τὸ μέλλον διὰ μέσου τῆς ἱστορίας καὶ μὲ βλέμμα ἐστραμμένον εἰς τὰ ἑσχατά.

Ἡ ἑσχατολογία σ' αὐτὸν ἀπὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς Δογματικῆς γίνεται πρῶτο καὶ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι «θηρησκεία τῆς ἀναμονῆς», ὄχι κοσμοφυγὸς ἀλλὰ μελλοντοστρεφής. Τὸ «Credo, ut intelligam» (πιστεύω γιὰ νὰ καταλαβαίνω) μετατρέπεται σὲ «Spero, ut intelligam» (ἐλπίζω, ...). Ἡ ἑσχατολογία του εἶναι ἐνεργὸς· μέλλον, ἐλπίδα καὶ ἀποστολὴ πρέπει νὰ συμβαδίζουν. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι «κοινότητα ἐξόδου» (βλ. Ἑβρ. 13, 13-14), ὑπάρχει γιὰ τὸν κόσμον καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ὑπάρχει γιὰ τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, δηλ. γιὰ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ κόσμου. Ἔργο τῆς εἶναι νὰ μεταδώσῃ τὴν ἐλπίδα τῆς σ' ὁλόκληρη τὴν κοινωνία μὲ κριτικὴ τῆς καταστάσεως ποὺ ἐπικρατεῖ, μὲ ἀντίσταση καὶ δημιουργικὴ ἀναμόρφωση, ἀγώνα γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ δικαίου, ἐξανθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, κοινωνικοποίησι τῆς ἀνθρωπότητος, εἰρήνη ὅλης τῆς κτίσεως.

Ἡ φωνὴ τοῦ Moltmann βρῆκε μεγάλη ἀπήχηση. Ὁ ὑψηλὸς του στόχος ὅμως, παρὰ τὸ ἀποκαλυπτικὸ του πάθος, ἔμεινε — κατὰ τοὺς κριτὰς του — στὴ σφαῖρα τοῦ ἀφηρημένου δραματισμοῦ, ἄφησε ἀναπάντητο τὸ Πῶς τῆς δράσεως. Ἐξ ἀφορμῆς του ἔγινε ἡ παρατήρηση ὅτι κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς πραγματικότητος δημιουργήθηκε παλαιότερα κίνησι φυγῆς πρὸς τὰ ἄνω· τώρα δημιουργεῖται φυγὴ πρὸς τὰ ἔμπροσθ'.

¹ Βλ. H. Zahnt, σ. 256-9. Βλ. καὶ H.-D. Marsch (ἔκδ.), Dis-

Τὸ κάποιον κενὸ τῆς προσπάθειάς τοῦ J. Moltmann ἀναπληρώνει στὶς μέρες μας μὲ τολμηροὺς πειραματισμοὺς ἢ λεγόμενη «πολιτικὴ θεολογία»⁹, τὸ νεώτατο αὐτὸ χριστιανικὸ κίνημα καὶ θεολογικὸ ρεῦμα, στὸ ὁποῖο συναντήθηκαν εὐαγγελικοὶ θεολόγοι μὲ καθολικοὺς — οἱ δεῦτεροι μάλιστα ἔχουν τὸ προβάδισμα μὲ κορυφαῖο τὸν J. B. Metz.

Τὸ κίνημα αὐτὸ συζητεῖται σήμερα εὐρύτατα καὶ ἐντονότατα. Ἡ «πολιτικὴ θεολογία» δὲν εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ «θεολογία τῆς ἐλπίδος» ἢ «θεολογία τοῦ μέλλοντος», ἂν καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους καλύπτεται ἀπ' αὐτές. Δὲν ἐξαντλεῖται στὶς κατηγορίες τῆς πολιτικῆς εὐθύνης τῶν πιστῶν καὶ στὴν πολιτικὴ τους δράση. Ἀγωνίζεται νὰ προβάλῃ ὑπὸ προφητικὸ πρῶσμα τὴν κοινωνικὴ πλευρὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας, νὰ διαλύσῃ καὶ διασπᾶσῃ τὴν ἀντίληψη - φράγμα ὅτι τάχα Εὐαγγέλιο καὶ Ἐκκλησία εἶναι ὑποθέσεις ἰδιωτικῆς φύσεως, νὰ κρίνῃ παρελθὸν καὶ παρὸν καὶ νὰ ὀδηγήσῃ στὴ «σφαιρικὴ» ἐρμηνεύει τῆς πίστεως καὶ τῆς πραγματικότητος, ἀνοίγοντας δρόμο γιὰ ἀνάλογη δράση, χωρὶς νὰ ταυτίζεται ὅμως μὲ ὑπάρχοντα ἢ σχεδιαζόμενα πολιτικὰ συστήματα καὶ πολιτικὲς παρατάξεις. Ἦδη στὴ Γερμανία γίνονται δραστήριοι πειραματισμοὶ μὲ ἐπίκεντρο τὶς λεγόμενες «Πολιτικὲς νυκτερινὲς συνάξεις προσευχῆς» στὴν Κολωνία — τώρα καὶ σὲ ἄλλες πόλεις, ὅπου συναντῶνται προτεστάνται, καθολικοὶ ἀλλὰ καὶ ἄλλα κοινωνικῶς ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα, ἀκόμη καὶ τῆς λεγόμενης «νέας ἀριστερᾶς». Σ' αὐτὸ τὸν τομέα διακρίνεται ἡ εὐαγγελικὴ θεολόγος Dorothee Sölle¹⁰.

Ἡ ριζοσπαστικὴ τῆς ἐπαναστάσεως¹⁰, ἢ ὁποῖα, πέρα ἀπὸ τὴ

kussion über die «Theologie der Hoffnung» von Jürgen Moltmann, München 1967 (σ. 240). Στὶς σ. 201-238 ἀπάντησε στὶς ἐπικρίσεις ὁ Moltmann καὶ διευκρίνησε σαφέστερα τὴ θέση του.

⁹ Συχνὰ φιλοξένησαν συζητήσεις γιὰ τὴ θεολογία αὐτὴ τὰ περιοδικὰ «Stimmen der Zeit» (καθολικό), «Evangelische Kommentare» καὶ «Zeitschrift für Evangelische Ethik».

¹⁰ Βλ. D. Sölle-F. Steffensky (ἔκδ.), Politisches Nachtgebet in Köln, Stuttgart-Berlin-Mainz 1969 (σ. 157). Ἐξεδόθη προσφάτως καὶ β' τόμος. (Βλ. βιβλιοκρισίαν μου στὸ περιοδ. «Γρηγ. ὁ Παλαμᾶς» 52/1969, σ. 492-3).

¹⁰ Βλ. E. Feil-R. Weth (ἔκδ.), Diskussion zur «Theologie der Revolution», München-Mainz 1969 (σ. 373) Tr. Rendtorff-H. E. Tödt (ἔκδ.), Theologie der Revolution. Analysen und Materialien, Frankfurt 1968 (2α ἔκδ., σ. 165).

διάγνωση και κριτική που επιχειρεί, αποδύεται και σε ενεργό επαναστατική δράση με χριστιανικά κριτήρια και ευθύνη. Είναι φανερό ότι με την «πολιτική θεολογία» και τη «θεολογία της επανάστασης» έχουμε προσπάθεια ανταποκρίσεως της χριστιανικής πίστεως και της 'Εκκλησίας στην πρόκληση από κοινωνικά ρεύματα της εποχής μας, ενώ παράλληλα δρᾶ και το κίνημα της «*εὐπαρξιακῆς θεολογίας*», του οποίου ἡ ἀρχὴ χρονολογικὰ τοποθετεῖται ἀρκετὰ νωρίτερα ἀπὸ τὶς πρὸ πάνω «θεολογίες», και γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ γίνῃ λόγος εὐθύς ἀμέσως.

Ε'. 'Ο κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τῆς «εὐπαρξιακῆς θεολογίας» εἶναι ὁ **Rudolf Bultmann** (γεν. τὸ 1884). Μ' αὐτὸν και τοὺς μαθητάς του ἀντιμετωπίσθηκε τὸ ἄλλο πρόβλημα πὸ προέκυψε μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον, τὸ θέμα δηλ. τῶν περὶ Χριστοῦ ἀντιλήψεων ἐντεταγμένο στὸ γενικώτερον πρόβλημα τῆς σχέσεως μετὰξὺ ἀποκαλύψεως ἢ Εὐαγγελίου και ἱστορίας.

Πῶς θὰ διωθῆ τὸ χριστιανικὸ μήνυμα σὲ μιὰ ἐποχὴ ἱστορικοκρατίας, ὅπου ἰσχύει ἡ ἀρχή: πραγματικὸ εἶναι μόνο ὅ,τι ἱστορικὰ εἶναι κατανοητό, χωρὶς νὰ χάσῃ τὴν ἀθνητικότητα και βεβαιότητά του; Ἡ χριστιανικὴ πίστις προϋποθέτει τὸν Ἰησοῦ και τὴν Ἀγ. Γραφή, τὸν μὲν ὡς συγκεκριμένο ἱστορικὸ πρόσωπον, τὴν δὲ ὡς συγκεκριμένο βιβλίον· ὅ,τι μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦ Χριστοῦ συνέβη ἄπαξ, συνέβη ἄπαξ διὰ παντός και ὀφείλει νὰ συμβαίῃ και τώρα και πάντοτε. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τέθηκε τὸ πρόβλημα τῆς παροντοποιήσεως τῆς ἀποκαλύψεως και τῆς μεταφορᾶς και μεταφράσεώς της στὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς μας, ὥστε νὰ συντελεσθῆ ἡ συνάντησις τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν τρέχουσα πραγματικότητα τῆς ζωῆς και τοῦ κόσμου.

Στὸ ἔργο λοιπὸν αὐτὸ ἀπεδύθη ὁ Bultmann. Κατ' αὐτὸν ἡ πίστις δὲν εἶναι τυφλὴ και ἀσθαίρη ἀλλὰ πάντοτε νέα πράξις, νέα ὑπακοὴ ἀρρηκτα συνυφασμένη μετὰ τὴν ἐκατανόησις. «Πιστεῖν και κατανοεῖν» εἶναι ἡ προμετωπίδα τῆς προσπαθείας και θεολογίας του. Τὸ ἐκατανοεῖν ὅμως αὐτὸ γιὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον μετὰ τὸ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ χθεσινὸ του κοσμοεἶδωλον προσκρούει στὸν — κατὰ τὴν ἀποψή του — «μυθικὸν» κόσμον τῶν παραστάσεων τῆς Κ. Διαθήκης. Μπροστὰ στὴ δυσκολία αὐτὴ ἔθεσε ἀπὸ τὸ 1941 ὡς μόνη διέξοδος τὸ περιλάλητον ζήτημα τῆς «ἀπομυθεύσεως» τῆς Κ. Διαθήκης, κατὰ τὴν ὁποία ὁ «μῦθος» (δηλ. ὁ μετὰ δεδομένες εἰκόνες και παραστάσεις προσιτὸς τρόπος ἀποκρυπτογραφήσεως και παρουσιάσεως στὸν ἄνθρωπον τῶν αἰνιγμάτων και μυ-

στηρίων τῆς ζωῆς) δὲν ἐξαλείφεται οὔτε ἐξοβελίζεται κριτικῶς, ἀλλὰ ἐρμηνεύεται ὑπαρκτικῶς. Δηλαδή ἀναζητεῖται, ὡς πρὸς τὴ σημασία της γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ βαθύτερη ἀλήθεια πὸ κρύβεται πίσω και κάτω ἀπὸ τὶς «μυθικὰς» παραστάσεις· πρόκειται μετὰ ἄλλα λόγια γιὰ ἐρμηνευτικὴ ἀπελευθέρωσις τοῦ κειμένου χάριν τῆς ὑπαρξιακῆς συναντήσεως τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου μετὰ τὴν καθαρὴ ἀλήθεια.

Ἄν θὰ ὑπεισέλθουμε ἐδῶ στὶς περαιτέρω λεπτομέρειες τῆς ἐρμηνευτικῆς του μεθόδου και τὰ περίπλοκα προβλήματα πὸ δημιούργησε και συνεχίζει νὰ δημιουργῆ. Τοῦτο μόνο ἂς λεχθῆ, ὅτι τὸ περιεχόμενο τοῦ Εὐαγγελίου προσπαθεῖ νὰ τὸ προσφέρῃ μετὰ ἔννοιες παρμένες ἀπὸ τὴν ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τοῦ Heidegger. Γενικὴ ἀρχὴ του εἶναι ὅτι ὅλες οἱ ἐκφράσεις περὶ Θεοῦ εἶναι ἀληθινὲς και ἔχουν ἰσχύ μόνον ὡς ὑπαρκτικὲς ἐκφράσεις. Μιλώντας κανεὶς γιὰ τὸ Θεὸ μιλάει και γιὰ τὸν ἑαυτὸ του.

Ἡ ἀπελευθεροῦσα ἐνέργεια και πράξις τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀγάπης Του ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, δηλ. τὸ γεγονὸς τῆς λυτρώσεως, συγκεντρώνεται πλήρως και ὀλοκληρωτικῶς στὸ σταυρὸ και τὴν ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ εἶναι γεγονὸς ἱστορικὸ και ἐσχατολογικὸ. Πιστεῦν στὸ σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ σημαίνει σταυρῶνομαι μαζί Του· ὁ σταυρὸς Του εἶναι και δικὸς μου σταυρὸς. Ἡ ἀνάστασις δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἔκφρασις τῆς σπουδαιότητος τοῦ σταυροῦ, εἶναι ἀντικείμενον πίστεως. Στὸν Bultmann συμπίπτουν τὴν ἴδια μέρα Μ. Παρασκευὴ και Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, μαζί μετὰ τὰ Χριστούγεννα, τὴν Πεντηκοστὴ και τὴν Κυριακὴ τῶν Κεκοιμημένων. Κι' αὐτὴ ἡ μέρα εἶναι τὸ σήμερον τοῦ κηρύγματος, τὸ ὁποῖον δεσπόζει στὴ θεολογία του. Ὁ σταυρωθεὶς και ἀναστὰς Ἰησοῦς εἶναι παρὼν και μᾶς συναντᾶ στὸ λόγον τοῦ κηρύγματος. Τὸ κήρυγμα εἶναι ἀποκάλυψις και ὄχι μόνον λόγος περὶ αὐτῆς. Στὸ ἔτσι νοούμενον κήρυγμα κατανοεῖ ὁ ἄνθρωπος και τὸν ἑαυτὸ του.

Στόχος τῆς ἐρμηνευτικῆς του εἶναι τὸ παρὼν, ἔργο του δὲ νὰ φέρῃ τὴν ἀποκάλυψιν ἀπὸ τὸ παρελθόν στὸ τώρα, νὰ ἐξάρῃ τὸ βαθύτερον μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου και νὰ τὸ κἀνῃ ἀξιόπιστον και προσιτὸν στὸ σύγχρονον διανοούμενον ἄνθρωπον. Ἐπερτονίζοντας ὅμως τὴν πίστις και τὸ κήρυγμα ἀμέλησε τὸ ἱστορικὸ δάθρον τοῦ κηρύγματος, πὸ εἶναι τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ. Ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ και ἔτσι ἀπογυμνώνει ἱστορικῶς τὸ γεγονὸς τοῦ Χριστοῦ. Ὁχι ὁ ἱστορικὸς Ἰησοῦς, ἀλλ' ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ κηρυσσόμενος εἶναι ὁ Κύριος. Ὁ ἄκρατος پرسοναλισμὸς του ἀποσπᾶ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ἀπὸ τὰ σημεῖα ἐπα-

φῆς της πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοῦ διαφεύγει ἐντελῶς τὸ συγκεκριμένο. Αὐτὰ μεταξὺ ἄλλων ἐπισημαίνει ἡ κριτικὴ γιὰ τὴν προσπάθειά του ¹¹.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Bultmann, κυρίως οἱ Ernst Käsemann, Günther Bornkamm, Gerhard Ebeling, Ernst Fuchs καὶ Hans Conzelmann, ἀνέλαβαν νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἰσορροπία μεταξὺ Ἰησοῦ τῆς πίστεως ἢ τοῦ κηρύγματος καὶ Ἰησοῦ τῆς ἱστορίας, τονίζοντας — ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του — ὅτι ὁ ἐπίγειος Ἰησοῦς καὶ ὁ ὑψωθεὶς Ἰησοῦς εἶναι ταυτόσημοι καὶ ὅτι τὸ «κήρυγμα» ἀρχίζει μὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ Ναζαρέτ, ἐνῶ ἄλλος μαθητῆς του, ὁ Herbert Braun, συνέχισε καὶ ἐξώθησε στὸ ἔπακρο τὴ γραμμὴ τοῦ διδασκάλου του. Μὲ τὴν ἔμφαση τώρα στὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ ἀνοίξε νέο κεφάλαιο στὸν Προτεσταντισμὸ, τὸ ὁποῖο παραμένει ἀνοικτὸ ἀκόμη. Πάντως μὲ τὴν προσπάθειά τους τέθηκαν σοβαρὰς βάσεις γιὰ μιὰ νέα προσέγγιση καὶ ἀναψηλάφηση τῆς χριστολογίας, ἱκανῆς νὰ μιλήσῃ στὴ μοντέρνα ἀνθρώπινη ὑπαρξη.

Ἄνοικτὸ παραμένει καὶ τὸ γενικώτερο πρόβλημα τῆς ὀρθῆς σχέσεως μεταξὺ ἱστορίας καὶ ὑπάρξεως μὲ τὸ διπλὸ ἐρώτημα: α) Θεολογία τῆς ὑπάρξεως ἢ θεολογία τῆς ἱστορίας; β) Πῶς θὰ περιληφθῆ πάλι ἡ πραγματικότητα τοῦ κόσμου στὴν πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ, ἢ πῶς σχετίζονται Θεὸς καὶ κόσμος; Πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ β' ἐρωτήματος ἔκανε σπουδαία βήματα ὁ τρίτος ἀπὸ τοὺς κορυφαίους τῶν προτεσταντῶν τοῦ αἰῶνα μας, ὁ P. Tillich.

ΣΤ'. Ὁ Paul Tillich (1886 - 1965) ἔζησε καὶ θεολόγησε μέχρι τὸ 1933 στὴ Γερμανία, τὰ ὑπόλοιπα δὲ χρόνια στὶς Η.Π.Α., ὅπου μετανάστευσε μετὰ τὴν ἀπόλυσή του ἀπὸ τοὺς Ναζί. Βασικὴ του θέση ὑπῆρξε, ὅτι ἡ ἀλήθεια ποὺ πραγματοποιεῖται στὴν ἱστορία δὲν ὑπάρχει ἄπαξ διὰ παντός, δὲν εἶναι ποτὲ τελεσίδικη, οὐδέποτε ἔτοιμη καὶ γενικὴ, ἀλλὰ πάντοτε ἀνοικτὴ γιὰ νέες πραγματώσεις. Κανένα πρόσωπο καὶ καμμιά Ἐκκλησία, ὑποστηρίζει, δὲν μποροῦν νὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι κατέχουν τὴν ἀλήθεια· «ὀρθοδοξία εἶναι διανοητικὸς φαρισαϊσμός». Οὐδεμία ἀπόλυτη ἀλήθεια πίστεως ὑπάρχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μία, ὅτι οὐδεὶς ἄνθρωπος τὴν κατέχει.

Ὁ Tillich ἀνέλυσε βαθύτατα καὶ μᾶς ἔδωσε παραστατικώτατα τὸ πορτραῖτο τοῦ ἀνθρώπου τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μὲ στόχο νὰ κερδίσῃ γιὰ τὴν πίστη τὸν μοντέρνο ἄνθρωπο, τὸν ὁποῖο ἰδιαίτερα συμπαθοῦσε. Καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸ τὸν ἀπασχόλησε ἐντονώτατα τὸ πρόβλημα

τῆς γλώσσης τῆς πίστεως, δηλ. τὸ πρόβλημα τῆς μεταφορᾶς καὶ μεταφράσεως τῆς οὐσίας τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος στὰ σύγχρονα σχήματα ζωῆς καὶ σκέψεως· ὑποστήριξε δὲ πῶς ὅταν ἡ καθιερωμένη θρησκευτικὴ καὶ θεολογικὴ γλώσσα δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ τὴν ἀξιόπιστη παρουσίαση τοῦ Εὐαγγελίου, τότε πρέπει νὰ ἐκπονηθῆ νέο ἐννοιολογικὸ ὄργανο, τὴν ἀποψη δὲ αὐτὴ ἐφάρμοσε ὁ ἴδιος σὲ μεγάλη ἔκταση.

Τὴ χριστιανικὴ του δράση καὶ θεολογία χαρακτηρίζουν ἡ προσγείωση, ἡ συμφιλίωση, ἡ θετικότητα καὶ ἡ σφαιρικότητα. Ἡ σύνθεση δεσπόζει στὸ ἔργο του· προσπαθεῖ νὰ συνθέσῃ χριστιανισμὸ καὶ πολιτισμὸ, θεολογία καὶ φιλοσοφία. Ἐρευνᾷ θεολογικὰ δόκλιση τὴν πραγματικότητα: φιλοσοφία, ψυχολογία, ψυχοθεραπεία, παιδαγωγικὴ, πολιτικὴ, οἰκονομία, κοινωνιολογία, τεχνικὴ, λογοτεχνία, δίκαιο, τέχνη, ἀκόμη καὶ τὴν πολεοδομικὴ. Ἐπὶ πλέον ἡ θεολογία του εἶναι «ἀπολογητικὴ», δηλ. θεολογία ἀπαντῶσα δυνάμει τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως αἰωνίου ἀληθείας σὲ ἐρωτήματα ποὺ θέτουν οἱ συγκεκριμένους συνθήκες καὶ μὲ ἔννοιες εἰλημμένες ἀπὸ τίς ἴδιες συνθήκες ποὺ ἐρωτοῦν.

Ἡ ἀνθρωπολογία του εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα. Ὑπογραμμίζει τὸ πεπερασμένο ὡς τὴ θεμελιώδη ιδιότητα κάθε ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Καθορίζει τὴν ἁμαρτία θρησκευτικῶς ὡς ὄντολογικὴ ἀλλοτρίωση, δηλ. ἀπόσπαση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πηγὴ, τὴν προέλευση καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ ταυτόχρονα ὡς χωρισμὸ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του καὶ ἀπὸ τὸν συνάνθρωπο.

Τὰ αἰώνια ἐρωτήματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι: ἡ ἐνοχία, ὁ πόνος, ἡ ἀγάπη, ἡ δικαιοσύνη, τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ὁ θάνατος· ὁ δὲ ὑπαρξισμὸς εἶναι ἐφυσικὸς σύμμαχος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀποτελεῖ ἐντύχημα τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἐρώτημα, ὄχι ἡ ἀπάντησή· ἡ ἀπάντησή εἶναι ὁ Θεὸς μὲ τὴν αὐτοαποκάλυψή Του.

Ἡ πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι, κατ' αὐτόν, π ά ν ω ἢ κ ά τ ω ἀλλὰ μέσα στὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου. Ὁ Θεὸς εἶναι ἐξῶσα δημιουργικότητα. Ἀντὶ τῶν ὄρων «αὐτονομία» καὶ «ἐτερονομία» εἰσηγεῖται τὸν ὄρο «θεονομία», ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο ἕναν ξένο νόμο, ἀλλὰ συναντᾷ αὐτὸν ὡς κάτι ποὺ ἀφορᾷ στὸν ἄνθρωπο ἀπόλυτα καὶ προσφέρει σ' αὐτὸν τὴν καταξίωση. Γιὰ τὸν Θεὸ μπορεῖ νὰ μιλήσῃ κανεὶς μόνον ἔμμεσα καὶ συμβολικά. Τὰ σύμβολα προστατεύουν τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν τὸ ἐπιτρέπουν νὰ ἐξαντικειμενωθῆ· τὰ σύμβολα ὅμως πρέπει νὰ μὴ ἐκλαμβάνονται κατὰ λέξη, ἀλλίως γίνονται εἰδῶλα. Δὲν ὑπάρχει κανένα

¹¹ Βλ. H. Zahnt, σ. 311-325.

υποκατάστατο για τὰ σύμβολα και τὸς μύθους: σύμβολο και «μῦθος» ἀποτελοῦν τὴ γλώσσα τῆς πίστεως.

Ὁ Ἰησοῦς ὡς ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ φανέρωση τοῦ νέου εἶναι σὲ πρόσωπο· εἶναι ἓνα μὲ τὸν Θεό, μὲ τὸν ἑαυτὸ Του και μὲ τὸν συνάνθρωπο και νίκησε ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς ἀλλοτριώσεως. Τὸ χριστιανικὸ εὐαγγέλιο εἶναι τὸ μήνυμα για τὴν καινὴ κτίση, εἶναι τὸ νέο εἶναι, ἡ νέα πραγματικότητα ποὺ φανερώθηκε μὲ τὴν «ἐπιφάνεια» τοῦ Ἰησοῦ. Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι μόνον κάτι ποὺ εἶπε ὁ Θεὸς στὸ παρελθόν· λόγος Θεοῦ μπορεῖ νὰ γίνῃ για μᾶς ὅλη ἡ πραγματικότητα: κάποιο πρόσωπο, κάποιο πρᾶγμα, κάποιος λόγος, κάποιο κείμενο.

Ὁ Tillich τονίζει τὴν ἀνάγκη τῆς υπάρξεως ἐνεργοῦ, φλογερῆς, ἐγκάρδιας και συναρπαστικῆς πίστεως· μόνον ἔτσι θὰ φανῇ ἡ καθολικότητά της στὴ ζωὴ. Καταργεῖ τὴ διάκριση μεταξὺ «ἱεροῦ» και «εβδὴλου», διακρίνει μεταξὺ φανερᾶς και κρυμμένης Ἐκκλησίας και παραδέχεται ὅτι ὑπάρχει χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς και ἐκτὸς αὐτῆς.

Ἡ ὅλη του προσπάθεια ἀποτελεῖ κατὰ κάποιο τρόπο ἐρμηνεία τοῦ χωρίου τοῦ Παύλου: «Πάντα ὑμῶν ἐστι, ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ» (1 Κορ. 3, 23). Πάντως ὑπάρχει σ' αὐτὴν κάτι τὸ ἀμφιρρέπον, τὸ ἀκαθόριστο και αἰωρούμενο και τὴν ἀπειλεῖ σύγχυση ὀρίων Θεοῦ και κόσμου. Σ' αὐτὸν τὸ μέλλον εἶναι ἰσχυρότερο ἀπὸ τὸ παρελθόν, τὸ ὄραμα αὐτοῦ ποὺ γίνεται μεγαλύτερο τῆς ἀπογραφῆς αὐτοῦ ποὺ ἔχει ἤδη συντελεσθῆ.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει πάρα πολὺ εἶναι ἡ στὸ ἔπακρο ἔντιμη ἀλλὰ και βαθύτομη κριτικὴ του για τὸν Προτεσταντισμὸ¹². Ἐθεσε τὸ ἐρώτημα: «Μήπως θρῆσκώμαστε στὸ τέλος τῆς προτεσταντικῆς ἐποχῆς;». Πολλὰ τοῦ καταμαρτυρεῖ, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔλλειψη συντονισμοῦ και συγχρονισμοῦ τῶν στοιχείων του. Ἄλλη ἀδυναμία κατ' αὐτὸν εἶναι τὸ ὅτι στὸν Προτεσταντισμὸ τὰ πάντα περιορίζονται στὸν λόγο τοῦ Θεοῦ, ὁπότε στὴ θέση τῶν Μυστηρίων και τῶν συμβόλων ὑπάρχουν μόνον κατανοητὰ ἐπιχειρήματα, ἐξαφανίζεται τὸ θρησκευτικὸ μυστήριον και καταντᾶ μιὰ «τὰ μέγιστα νοησιαρχικὴ θρησκεία». Ἐπίσης τὸν ψέγει για τὸ ὅτι ἀκόμη, παρὰ τὶς μεγάλες προσπάθειές του, δὲν ἔσπασε ἀποφασιστικὰ τὸ φράγμα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ.

Πάντως παρ' ὅλες τὶς ἀδυναμίες θρῆσκει στὸν Προτεσταντισμὸ

¹² Ἡ κριτικὴ του περιέχεται στὸ βιβλίον του: *Der Protestantismus als Kritik und Gestaltung* (= *Schriften zur Theologie I, Gesammelte Werke*, Bd. VII), Stuttgart 1962 (σσ. 277).

αὐτὸ ποὺ ἀποκαλεῖ «προτεσταντικὴ ἀρχή», και ποὺ εἶναι ἡ «προφητικὴ κριτικὴ και δυναμικὴ διαμαρτυρία» ἐναντίον παντὸς συμβατικοῦ και ἀντικειμενικοῦ στὴν πίστη και στὴν Ἐκκλησία. Ὁ Προτεσταντισμὸς, λέγει, εἶναι πραγματικότητα και ἀρχή· ἡ «προτεσταντικὴ ἀρχή» εἶναι κριτικὴ και αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι δεμένη ἀποκλειστικὰ μόνον μὲ τὸν ἱστορικὸ Προτεσταντισμὸ· ὑπάρχει και στὶς ἄλλες Ἐκκλησίες και ὑπῆρχε πάντοτε στὴν Ἐκκλησία, μάλιστα τὴ συναντοῦμε και στὶς ἄλλες μεγάλες θρησκείες και σ' ἄλλα πνευματικὰ ρεύματα.

Για μιὰ «μεταπροτεσταντικὴ» ἐποχὴ προτείνει: 1) Τὴ διατήρηση τῆς προφητικο-προτεσταντικῆς ἀρχῆς ὡς αὐτοδιορθωτικὸ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. 2) Νέα διαμόρφωση τῶν Μυστηρίων και τῶν συμβόλων ποὺ συναρπάζουν τὸν ἄνθρωπο. 3) Τὴν ἀναγκαιότητα καλλιέργειας τοῦ μυστικισμοῦ. 4) Ἀναζήτηση τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ ὄχι ἔξω και πάνω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου ἀλλὰ μέσα σ' αὐτόν, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἔσχατη και ἀληθινὴ πραγματικότητα. Τὸν νέο αὐτὸ χριστιανισμὸ ὀνομάζει «εὐαγγελικὸ καθολικισμὸ», ἓναν καθολικισμὸ ποὺ θὰ ἐμπεριέχει στοιχεῖα ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸ καθολικισμὸ, τὴν «προτεσταντικὴ ἀρχή» και τὸν οὐμανισμὸ, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαντληθῆ μόνον σ' αὐτὰ τὰ τρία στοιχεῖα. Πρόκειται για μιὰ οἰκουμενικὴ εὐσέβεια οἰκεία σ' ὅλες τὶς Ἐκκλησίες — ὅπως τὴν ὠραματίσθηκε ὁ ἴδιος.

Ζ'. Ἀπομένει νὰ ρίξουμε μιὰ σύντομη ματιὰ στὸν ἀγγλοσαξωνικὸ προτεσταντικὸ χῶρο. Στὴν Ἀμερικὴ πρὸ πάντων ἀναπτύχθηκε κατὰ τὴν τελευταία 10ετία ἡ λεγόμενὴ «ριζοσπαστικὴ θεολογία» ἢ «κοσμικὴ θεολογία», ποὺ κορυφώθηκε στὴ «θεολογία τοῦ θανάτου τοῦ Θεοῦ»¹³. Οἱ γνωστότεροι ἐκπρόσωποι τῆς κινήσεως

¹³ Για τὴ θεολογία αὐτὴ στηρίχθηκα στὸ ἐξαιρετικὸ βιβλίον τοῦ *Journal Bishop*, *Die «:ott-ist-tot»-Theologie* (μτφρ. ἀπὸ τὸ γαλλικὸ), Düsseldorf 1968 (σσ. 172. Βλ. βιβλιοκρισίαν μου στὸ περιοδ. «Κληρονομία» 2/1970, σ. 231-240). Για τὴ σύγχρονη προτεσταντικὴ θεολογία στὴν Ἀμερικὴ βλ. *Dean Peermann* (ἔκδ.), *Theologie im Umbruch. Der Beitrag Amerikas zur gegenwärtigen Theologie* (μτφρ. ἀπὸ τὸ ἀμερικανικὸ), München 1968 (σσ. 221). Για τὴν παλαιότερη ἀμερικανικὴ θεολογία βλ. *Σ. Χρ. Ἀγουρίδης*, Ἡ χριστιανικὴ σκέψις ἐν Ἀμερικῇ. Σύντομος ἱστορικὴ ἐπισκόπησις, ἐν Ἀθήναις 1952, πρὸ πάντων σ. 64-90, ὅπου σπουδαία παρουσίαση και κριτικὴ τοῦ ἔργου τῶν Reinhold Niebuhr («προφήτου τῆς Ἀμερικῆς») και τοῦ P. Tillich. (Για τὸν πρῶτον βλ. και Γ. Τσαναυᾶ, Reinhold Niebuhr, στὸ περιοδ. «Γρηγ. ὁ Παλαμᾶς» 54/1971, σ. 327-8).

αυτῆς εἶναι οἱ John A. T. Robinson (γεν. τὸ 1928, ἀγγλικανός), Gabriel Vahanian (γεν. τὸ 1927, μεταρρυθμισμένος), Paul van Buren (γεν. τὸ 1924, ἐπισκοπελιανός), William Hamilton (γεν. τὸ 1924), Th. Altizer (ἐπισκοπελιανός) καὶ H. Cox (γεν. τὸ 1930, βαπτιστής).

Ἡ κίνηση αὐτὴ παρουσιάσθηκε γύρω στὰ 1960 καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἕνα πολὺ ζωντανὸ ἀλλὰ καὶ προβληματικὸ θεολογικὸ κίνημα μὲ πλούσια δράση καὶ μὲ σκοπὸ τὴν ἀξιόπιστη μαρτυρία τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὸ συσχετισμὸ του πρὸς τὴ βοῶσα «μεταχριστιανικὴ κοινωνία», ὅπως χαρακτήρισαν τὴ σημερινή. Πρόκειται γιὰ μιὰ στρατευμένη θεολογία, ὄχι ἐνιαία, ποὺ ἐρευνᾷ τὸ πρόβλημα: ποιά σπουδαιότητα ἔχει ἡ σύγχρονη σκέψη καὶ ζωὴ, ποὺ θέλει νὰ εἶναι ἐπίκαιρη στὸν κόσμον πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνει τὸ χριστιανικὸ μήνυμα, ποὺ δὲν ἐνδιαφέρεται ἀπλῶς γιὰ τὴ συνέχιση τῆς «ἐκκλησιαστικῆς» παραδόσεως καὶ ποὺ εἶναι, τέλος, κατὰ τῆς χριστιανικῆς ρητορείας καὶ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ζύμης καὶ ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον.

Ἀπὸ τοὺς 6 μνημονευθέντες θεολόγους 4 μόνον (Vahanian, van Buren, Hamilton καὶ Altizer) μιλοῦν περὶ «θανάτου τοῦ Θεοῦ» καὶ ἐννοοῦν μὲ τὸν νεολογισμό αὐτὸ τὴ σιωπὴ ἢ τὴν ἀπουσία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴ σύγχρονη συνείδηση τοῦ «ἐκκοσμοκευμένου» ἀνθρώπου· ἐννοοῦν τὸν «θάνατον» τοῦ Θεοῦ τῆς τάξεως, τῆς φιλοσοφικῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς συμβατικότητος. Πιστεύουν ὅτι ὁ κόσμος σήμερον δὲν εἶναι ἀνοικτὸς γιὰ τὸ Θεό, πράγμα ποὺ ἐν μέρει ὀφείλεται καὶ στὴ γλιαρῆ πίστη τῶν χριστιανῶν καὶ στὴν κατάπτωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Σὲ ὅλους εἶναι ἔντονο τὸ προφητικὸ πάθος, τὸ κριτικὸ πνεῦμα, ὁ βιβλικὸς ριζοσπαστισμὸς, ἡ τόλμη, ἡ παρηγορία καὶ ἡ ἀγωνιστικότητα. Τοὺς διέπει ἀλληλέγγυος κατανόηση πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον, εἶναι πολὺ εὐαίσθητοι στὰ «σημεῖα τῶν καιρῶν», δὲν μονοπωλοῦν τίς ἀπόψεις καὶ λύσεις τους. Γενικὰ φαίνεται νὰ δημιουργοῦν προϋποθέσεις στὸ χωρὸ τῆς δράσεώς τους γιὰ νέα συνάντηση τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου μὲ τὸν ἀναζητούμενον ζῶντα Θεὸ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἰδιαίτερα ἐπέδρασε στὶς ἀναζητήσεις τους ὁ D. Bonhoeffer. Γιὰ λόγους οἰκονομίας χώρου θὰ δοῦμε δειγματοληπτικὰ πῶς σκέπτονται καὶ ἀγωνίζονται μόνον δυὸ ἀπ' αὐτούς, ὁ Altizer καὶ ὁ Cox¹⁴.

Ἀφετηρία τῶν ἀναζητήσεων τοῦ John J. J. Altizer¹⁵ εἶναι

¹⁴ Γιὰ τοὺς λοιποὺς «ριζοσπαστικοὺς» βλ. στὴν παραπάνω βιβλιοκρισία μου.

¹⁵ Τὶς ἀπόψεις του διετύπωσε κυρίως στὸ βιβλίον του: *The Gospel*

ἡ κατάσταση ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴ βαθμιαία καὶ συνεχιζόμενη ἀποξένωση μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ δυτικοῦ κόσμου. Κύριες θέσεις του γιὰ μιὰ διέξοδο ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτὴ εἶναι: Ριζοσπαστικὴ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴν ἰδρυματικὴ Ἐκκλησία καὶ ἀπελευθέρωση τοῦ Εὐαγγελίου ἀπὸ μορφὲς ἐκφράσεώς του στὸ παρελθόν, μὲ στόχον νὰ ἐπιτευχθῆ ἔτσι μιὰ νέα «ἐνσάρκωσή» του στὸ σήμερον. Ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ καὶ ἡ εἰσοδὸς Του στὴν ἱστορία ἀποτελεῖ τὴν ἄρση τῆς ὑπερβατικότητος· ὁ χριστιανισμὸς εἶναι συνεχῆς κίνηση πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, πρὸς τὸ ἔσχατον. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι πάντοτε παρὼν καὶ ἐνεργὸς στὸν κόσμον ἀνακαινίζοντας τὰ πάντα· ἡ θεία ἀποκάλυψη δὲν ἔκλεισε. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τεθῆ τέρμα στὸ θρησκευτικὸ «μοτίβο» τῆς ἐπιστροφῆς στὸ ἀρχαῖον καὶ προπρωτικὸ «Ἅγιον» τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα εἶναι γεγονός ἀμετάκλητο, ὁ παράδεισος χάθηκε γιὰ πάντα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι γιὰ πάντα «ἐρρωμένος» στὸν κόσμον χωρὶς ἐλπίδα ἐπιστροφῆς· ἡ ἄρνηση τῆς ἐπιστροφῆς στὸ πρωταρχικὸ «Ἅγιον» εἶναι διαλεκτικὴ σκοπὸς τῆς εἶναι ἡ ἐπιζήτηση νέας πραγματικότητος τοῦ Ἁγίου, ἡ δυνατότητα νέας πίστεως πρὸς τὸν κόσμον· πίστη ποὺ δὲν μεταφράζεται σὲ ὑπαρξὴ μέσα στὴν ἱστορία καὶ ποὺ δὲν διακινδυνεύει δὲν εἶναι χριστιανικὴ· ὁ χριστιανὸς δίνει τὴ μαρτυρία νέας ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Λόγος πέθανε ἐπάνω στὸ σταυρό· ὁ θάνατος αὐτὸς εἶναι θάνατος τοῦ πρωταρχικοῦ Ἁγίου, ἀκριβῶς ὁ «θάνατος τοῦ Θεοῦ»· τὸ γεγονός τοῦ «θανάτου τοῦ Θεοῦ» παρέχει αἰτία χαρᾶς καὶ μόνον ἀπὸ χριστιανὸς μπορεῖ νὰ διακηρυχθῆ· ὅπως κηρύσσεται σήμερον ὁ Λόγος εἶναι λόγος νεκρός· ἔτσι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι παρὼν διὰ τοῦ λόγου τῆς πίστεως· τὸ ὅτι ὁ Θεὸς σιωπᾷ σημαίνει ὅτι ὁ λόγος Του ἔχει φμωθῆ· ὁ Θεὸς εἶναι ἀκόμη παρὼν στὴ συνειδητοποίηση τῆς ἀπουσίας Του. Ὁ αὐθεντικὸς Ἰησοῦς εἶναι ὁ Ἰησοῦς τῆς ἱστορίας, παρὼν κάθε στιγμή στὸν κόσμον, τὸν ὁποῖο μὲ τὴν «κένωση» του συμφιλιώνει μὲ τὸν ἑαυτό Του. Ὁ Altizer εἶναι ἀναμφισβήτητος ἀκραῖος. Ἡ γλώσσα του εἶναι μυστικὴ καὶ ποιητικὴ, γράφει γιὰ θεολόγους· μᾶς θυμίζει λίγο Μπερδιάεφ· τὸν καθιστᾷ δυσνόητον τὸ γεγονός ὅτι χρησιμοποιεῖ τὸν Ἑβραῖον — τὸ ἴδιο κάνουν τελευταῖα καὶ γερμανοὶ θεολόγοι· πρόκειται γιὰ μιὰ ἐπανανακάλυψη τοῦ Ἐγγέλου ἀπὸ τοὺς σύγχρονους θεολόγους.

Στὸν Harvey Cox τὰ παρακάτω στοιχεῖα συνθέτουν τὴν ἀρκετὰ προσγειωμένη προσπάθειά του¹⁶: α) Κριτικὴ κατάφαση τοῦ of Christian Atheism, Philadelphia 1969. (Γερμαν. μτφρ., Zürich 1968, σσ. 183).

¹⁶ Ἐχω ὑπ' ὄψη τὰ βιβλία του: *The Secular City. Secularization*

φαινομένου της «έκκοσμικεύσεως» και θεμελίωσή του στη θ. αποκάλυψη, με την οποία έχει συντελεσθή «ἀφιεροποίηση» της φύσεως, της έξουσίας, της πολιτικής και των επιγείων αξιών, με ταυτόχρονη απόκρουση της «κοσμικοποίησης». β) Κατάφαση της «κοσμικής πόλεως», δηλ. του φαινομένου εκείνου κατά το οποίο με την τάση της «πολεοποίησης» του κόσμου δημιουργήθηκαν μεγάλα άστικά κέντρα, και πεποιθήση ότι ή παρατηρούμενη μέσα σ' αυτά άνωθυμία παρέχει τή δυνατότητα για νέα έλευθερία και «στράτευση» χάριν των άλλων. γ) Έξαρση της βιβλικής περι κόσμου και Ιστορίας άντιλήψεως. δ) Έκπόνηση μιᾶς θεολογίας των πολιτικῶν και κοινωνικῶν ἀλλαγῶν πού νά στηρίζεται πάνω στη διδασκαλία περι τής βασιλείας του Θεοῦ και στη θεανδρική γραμμή του δόγματος τής Χαλκηδόνος, με ταυτόχρονον όμως τονισμό του κοινωνικῶς έδεδεμένου Εὐαγγελίου. ε) Έμφαση σέ μιᾶ θεολογία τής «εἰρήνης του Θεοῦ» (Shalom), ή όποία (εἰρήνη) ταυτίζεται με τον 'Ι. Χριστό και περιγράφεται ως καταλλαγή, ως έλευθερία των τέκνων του Θεοῦ και ως έλπίδα. στ) Έπιγράμμιση του άναστασίμου και έσχατολογικοῦ στοιχείου τής χριστιανικῆς πίστεως και ζωῆς. ζ) Προβολή τής Έκκλησίας ως προφητικῶν λαοῦ του Θεοῦ πού διακηρύσσει τήν ως άνω (ε) «εἰρήνη» και ως «έμπροσθοφυλακή του Θεοῦ» πού «έξορκίζει» τον πολιτισμό από τους κοινωνικούς μύθους. η) Τέλος, όμιλεῖ περι Θεοῦ στη γλώσσα τής «πολιτικῆς» — όπως τήν έννοεῖ ό 'Αριστοτέλης — και των διανθρωπίνων σχέσεων.

Σ' ένα τελευταίο του βιβλίο¹⁷ — κεφαῖτο, λίγο παράδοξο και πολὺ ένδιαφέρον — υποβάλλει ό Cox τή «ριζοσπαστική θεολογία» μαζί με τή «θεολογία τής έλπίδος» και τή δράση πού συνδέεται μ' αυτές σέ αξιοπρόσεκτη κριτική. Βρίσκει ότι ή «ριζοσπαστική θεολογία» θυσιάζει τὸ παρελθόν στο βωμό του εἰδῶ και τώρα, ένῶ ή «θεολογία τής έλπίδος» τὸ παρελθόν και τὸ παρὸν στο βωμό του μέλλοντος. 'Η Ιστορία όμως είναι και τὰ τρία μαζί: μήμη, παρούσα έμπειρία και έλπίδα στο παρελθόν, τὸ παρὸν και τὸ μέλλον, ό δὲ 'Ιησοῦς είναι «ό ὢν, ό ἦν και ό ἐρχόμενος» ('Αποκ. 1, 8). Για τή Ισόροπη βίωση τής Ιστο-

and Urbanization in Theological Perspective, New York 1965. 'Επίσης τό: God's Revolution and Man's Responsibility, Valley Forge 1965. (Βλ. βιβλιοκρισία μου γι' αυτό — από τή γερμ. μτφρ. — στο περιοδ. «Γρηγ. ό Παλαμάς» 52/1969, σ. 400-1).

¹⁷ The Feast of Fools. A Theological Essay on Festivity and Phantasy, Cambridge Mass. 1969 (γερμ. μτφρ., Stuttgart-Berlin 1970, σσ. 231).

ρίας κατά τὸ Εὐαγγέλιο και στίς τρεῖς της διαστάσεις προβάλλει τὸν εορτασμό και τή φαντασία, υποστηρίζοντας ότι ό άνθρωπος πλὴν των άλλων είναι και homo festivus και homo phantasia. Γιορτάζοντας ό άνθρωπος αὐθόρμητα ένα γεγονός ή τή μήμη ένός προσώπου τής πίστεως ξαναζωντανεύει τὸ παρελθόν στην ποιότητά του, άνασαίνει στο παρὸν, τὸ όποιο στη γιορταστική ατμόσφαιρα χαλαρώνεται και θεωρεῖται κατά τρόπο νηφαλιώτερο, και έτσι ό άνθρωπος μπορεί νά σκεφθῆ και νά ξεκινήσει πάλι για τή ζωή με σχέδια πού έκπνεῖ ή φαντασία του για τὸ μέλλον. Κατ' αυτό τον τρόπο έκτιμᾶται τὸ παρελθόν, δέν άποθεώνεται τὸ πολλές φορές σοβαροφανές και άπατηλὸ παρὸν και τὸ μέλλον γίνεται πὺ έλπιδοφόρο.

Η'. Παρακολογήσαμε σέ γενικές γραμμές — αρκετὰ κενὰ ήταν άναπόφευκτα — τή ζωή και τή σκέψη του σύγχρονου Προτεσταντισμοῦ. Φαίνεται — κι' αυτό βγαίνει άβίαστα άπ' όσα έχουν έκτεθῆ — ότι μετά τή Μεταρρύθμιση του 16ου αἰώνα ίσως ποτέ ό Προτεσταντισμός δέν ήταν τόσο ζωντανός και γόνιμος όσο στον αἰώνα μας. 'Αναμόγχευσε τὸν εαυτό του, τὸν ξανακαθρέπτισε στο Εὐαγγέλιο, δοκίμασε άγωνίες και άπογοητεύσεις, συνήλθε, ξανάρχισε, κινήθηκε δραστήρια, πίστεψε πὺς ξανασυναντήθηκε με τὸν τριαδικὸ Θεὸ και τὸ Εὐαγγέλιο Του, ένέκλυψε με νέα δύναμη σ' αυτό, προσπάθησε ν' άνανεωθῆ μ' αυτό και νά φέρη τὸ μήνυμά του στον κόσμο με νέα όρμη και με νέα σχήματα ζωῆς και σκέψεως. Λεπτομερέστερα θά μπορούσε κανείς νά παρατηρήσει τὰ ακόλουθα:

1. 'Η αὐτοαναθεώρηση και ό οίкуμενικός διάλογος τὸν βοήθησαν — όπως παρατηρήσαμε και στην άρχή — νά άπαλλαγῆ σέ πολλά από τὸ μισαλλόδοξο, άκαμπτο και τραχὺ προτεσταντικὸ του πάθος και νά γίνη δημιουργικώτερος, φιλικώτερος και εἰρηνικώτερος στίς σχέσεις του με τίς άλλες 'Ομολογίες και 'Εκκλησίες, από τίς όποιες διδάχθηκε και συνεχίζει νά διδάσκει πολλά — όπως κι' αυτές φυσικά άπ' αυτόν.

2. Βέβαια έμμένει, εἶπω κι' αναθεωρημένα, στίς άπόψεις του ως πρὸς τήν 'Αγ. Γραφή, διέσπασε όμως τὸν κλοιὸ του βιβλικισμοῦ και κατέβαλε τεράστιες προσπάθειες κατανόησης και έρμηνείας τής θ. άποκαλύψεως πού περιέχεται σ' αυτήν.

3. Με περισσότερο σεβασμὸ μελέτησε, τι οί άλλες 'Ομολογίες άποκαλοῦν Παράδοση και προβληματίσθηκε και καρπώθηκε άπ' αυτήν. Πραγματικά βλέπουμε στα συγγράμματα των συγχρόνων Προ-

τεσαντων πολὺ συχνὲς ἀναφορὲς σ' αὐθεντικὲς ἀπόψεις Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ἔστω κι' ἂν αὐτὸ γίνεται μὲ πολὺ ἐλεύθερο καὶ ἀδέσμευτο τρόπο. Παρὰ ταῦτα δὲν ἐγκατέλειψε τὸ αὐστηρό του καὶ ἄδικο μερικὲς φορὲς κριτικὸ του πνεῦμα ἀπέναντι τῆς Παραδόσεως. Εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτο καὶ τὸ γεγονός ὅτι σχεδὸν μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα βλέπει καὶ τὴ δική του παράδοση καὶ τοὺς δικούς του «Πατέρες» (Λούθηρο, Καλβίνο, λοιποὺς μεταρρυθμιστὰς καὶ θεολόγους διαφόρων ἐποχῶν του).

4. Περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ὁ νεώτερος Προτεσταντισμὸς ὑπῆρξε ἐπίκαιρος καὶ συγχρονισμένος, συνάμα δὲ καὶ ἀγωνιστικός. Συμπορεύθηκε μὲ τὴν ἐποχὴ μας καὶ τὰ πνευματικὰ της ρεύματα καὶ αἰτήματα καὶ προσπάθησε νὰ δώσῃ τὴ χριστιανικὴ μαρτυρία ἔντιμα καὶ ἀξιόπιστα στὸ σύγχρονο κόσμο, ἂν καὶ μερικὲς φορὲς ὑπερέβη τὰ ἐσκαμμένα.

5. Σὲ πρακτικὰ θέματα τρεχούσης ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς σημείωσε πολλὰ βήματα. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ ἄρχισε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐξομολόγηση. Στὸς κόλπους του δήλωσαν τὴν παρουσία τους δραστήριες μοναχικὲς ἀδελφότητες (λ.χ. οἱ «Ἀδελφὲς τῆς Μαρίας» στὸ Darmstadt τῆς Δ. Γερμανίας μὲ τεράστια δράση ἀκόμη καὶ στὸ ἐξωτερικό). Ἡ λατρευτικὴ του ζωὴ σὲ μερικὰ μέρη πλουτίσθηκε μὲ δάνεια λειτουργικὰ κι' ἀπὸ ἄλλες Ἐκκλησίες, ἐνῶ ταυτόχρονα εἰσήγαγε μὲ πολλὴ φαντασία νέες μορφὲς λατρευτικῆς ζωῆς¹⁹.

6. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἀνανέωση ποὺ συντελέσθηκε στὸς κόλπους του καὶ συνεχίζεται δὲν ἀπετέλεσε σταθμὸ τύπου Β' Βατικανῆς Συνόδου· ἦταν καὶ εἶναι ὀργανικὴ συνέχεια τοῦ πνεύματος ζωῆς ποὺ τὸν διέπει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς γενέσεώς του, ἂν καὶ στὰ χρόνια μας ἔκανε μερικὰ γοργότερα βήματα ἢ καὶ βήματα. Ὅπως ἔγινε λόγος στὴν ἀρχὴ (Α', 6), ἡ ἀνανέωση καὶ ἡ μεταρρύθμιση εἶναι οὐσιαστικὰ καὶ ἀδίαστα στοιχεῖα τῆς ὑπάρξεώς του. Σ' αὐτὸν δὲν τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς ἀνανέωσης ὅπως στὴν Ὀρθοδοξία καὶ στὸν Καθολικισμό, ποὺ ἔχουν μακροαίωνα ἱστορία καὶ παράδοση. Γι' αὐτὸ κριτήριο γιὰ τὴν ἀνανέωσή του αὐτὴ δὲν ἀποτέλεσαν σχήματα τοῦ παρελθόντος — τὰ ὁποῖα πάντως δὲν ἀγνοήθηκαν — ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πυρήνας τῆς Γραφῆς μέσα σὲ πλαίσια συνεχῶν πειραματισμῶν καὶ ἀναζητήσεων μὲ ἔμφαση σὲ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ σημεῖο.

¹⁹ Ἐξῶ ὑπ' ὄψη μου τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον βιβλίον: *Fantasie für Gott. Gottesdienst in neuer Gestalt*, 3 Aufl., Stuttgart-Berlin 1970 (σσ. 178).

Γιὰ τὸν ὀρθόδοξο κριτὴ ὅλη αὐτὴ ἡ γεμάτη ἐρωτήματα ἀλλὰ καὶ προβληματικὴ ἀνανεωτικὴ προτεσταντικὴ πορεία εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, συνάμα δὲ καὶ διδακτικὴ παρὰ τὶς ἀκρότητες καὶ ἐλλείψεις ποὺ παρουσιάζει. Τὸ νὰ ἰσχυρισθῶμε ἀπλῶς καὶ σὲ τόνους φτηνὰ ἀπολογητικὸς καὶ ἐριστικὸς, ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι δική τους ὑπόθεση καὶ δικὰ τους προβλήματα, θὰ διαπράτταμε ἕνα στενόκαρδο ἐπαρχιωτικὸ χριστιανικὸ σφάλμα. Ὁ Προτεσταντισμὸς ἀγωνίσθηκε, δοκίμασε, πειραματίσθηκε· ὅλα αὐτὰ σχετίζονται οὐσιαστικὰ μὲ τὴν ἐκδήλωση ζωντανῆς πίστεως· Χριστὸς «κατηγγέλθη», κατὰ ἕνα τρόπο.

Βέβαια πολλὰ ἐρωτήματα θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ θέσουμε μὲ ἐντιμότητα, ὄχι φυσικὰ ὡς πρὸς τὸ αἶτημα τῆς ἐκ νέου βιώσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἀνανεωμένης προσφορᾶς του σήμερα, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν τρόπο, τὰ μέσα καὶ τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα οἱ Προτεστάνται ἐπεχείρησαν τὸ ἔργο αὐτό. Καὶ στὸ ἔργο τους αὐτὸ γιὰ τὴν κατανόηση, ἐρμηνεία καὶ μαρτυρία του παρακολούθησαμε τόση ποικιλία, ρευστότητα καὶ σύγχυση· τοὺς εἶδαμε τόσο συχνὰ νὰ παραπαίουν — κι' ὅμως νὰ ξαναβρίσκουν τὸν δρόμο τους καὶ νὰ προχωροῦν — ὥστε νὰ δυσκολευώμαστε νὰ μοιραστοῦμε τὸν ἄγχο τοῦ τολμήματός τους. Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια χωρὶς περιστροφές, ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ ἐγχειρήματός τους. Μήπως γιὰ τὸ ἴδιο δὲν ἀποτινάξαμε ἀκόμη ἀρκετὰ τὴν αὐτάρκεια καὶ νωθρότητά μας; Δὲν ἀποκλείεται τελείως.

Τὸ κυριώτερο ἐρώτημά μας εἶναι: Παρ' ὅλους τοὺς ἀγῶνες του κατώρθωσε ὁ Προτεσταντισμὸς νὰ γεφυρώσῃ ὀργανικὰ καὶ δημιουργικὰ τὸ ἱστορικὸ ἄλμα ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ πρὸς τὴν Μεταρρύθμιση τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ τὸ κενὸ ζωῆς ἀπὸ τότε ὡς τὰ σήμερα; Πέτυχε νὰ ἀπομυθεύσῃ τὸ σῶμα του ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἰδεολογικὰ ἐπικαλύμματα ποὺ ἐπισωρεῦθηκαν πάνω του ὄχι ἀπὸ τὸ αἶτημα ἀλλ' ἀπὸ τὶς ἀκρότητες τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ τὶς μονομέρειες ποὺ ἀκολούθησαν μετὰ ἀπ' αὐτήν; Εἶναι ἀδικαιολόγητες οἱ «παραδοσιακὲς» Ἐκκλησίες, πρὸ πάντων ἡ Ὀρθόδοξη, ὅταν ἀμφιβάλλουν λίγο ἢ πολὺ γιὰ τὸ ἐὰν τὸ Εὐαγγέλιον ποὺ πρεσβεύουν καὶ ζοῦν οἱ Προτεστάνται εἶναι ὄντως τὸ αὐθεντικὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, ἢ ὅταν ἐκφράζουν τὸν σκεπτικισμό τους γιὰ τὴν εὐαγγελικὴ ποιότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων μὲ τὰ ὁποῖα οἱ Προτεστάνται τὸ ἐρμηνεύουν καὶ τὸ διακηρύττουν στὴν ἐποχὴ μας;

Ἡ ἀποδοχὴ, βίωση, κατανόηση, ἐρμηνεία καὶ ἀνανεωμένη μετάδοση τοῦ Εὐαγγελίου ἔχει καὶ μετὰ τὴν ἀποστολικὴν περίοδο ὡς τὴ Με-

ταρρύθμιση Ιστορία ζυμωμένη με Πνεῦμα Ἅγιο, ἀγιότητα, ἰδρωῶτα πνευματικό, ἀκόμη καὶ αἷμα. Ἐποτίμηση καὶ περιφρόνηση αὐτῆς τῆς Ιστορίας, ὅπως καὶ ἄλλα Ιστορικά, ἀδυσώπητη καὶ ἀσύνητη μερικὲς φορές κριτικὴ καὶ ἀπόρριψη ἀύθεντικῶν μορφῶν κατανοήσεως καὶ διώσεως τοῦ Εὐαγγελίου αἰώνων ὀλοκλήρων, μαζί με τὸν γνωστὸ καὶ ἀκαμπτο σὲ πολλὰ προτεσταντικὸ ὑποκειμενισμό, ὅλα αὐτὰ ἢ ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση τὰ θεωρεῖ πολὺ λίγο οἰκοδομητικὰ γιὰ ἀνθρώπους τοῦ Εὐαγγελίου. Κι' αὐτὰ λέγονται ὄχι ὡς «κατηγορῶ», ἀλλ' ὡς λόγος ἀδελφικὸς με κάθε σεβασμὸ πρὸς ὅ,τι οἱ Εὐαγγελικοὶ εἶναι καὶ γιὰ ὅ,τι ἀγωνίζονται.

ΣΤΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΤ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΤΟΜΟΥ

ΙΩΑΝΝΗΣ Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ
 ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ
 ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΤΣΑΜΗΣ
 ΑΝΤΩΝΙΟΣ Μ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
 ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Π. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΣ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΤΣΑΝΑΝΑΣ
 ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΝΤΤΜΟΝ
 ΠΑΝΤΕΛΗΣ Ι. ΛΙΑΛΙΑΜΠΗΣ
 ΘΩΜΑΣ Μ. ΠΡΟΒΑΤΑΚΗΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΙΩΑΝ. Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥΤ, Πρόλογος	Σελ. α' - γ'
ΒΑΣ. Π. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥΤ, Παράδοσις και 'Αγία Γραφή	> 1
ΙΩΑΝ. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥΤ, Παράδοσις και 'Ανανέωσις . . κατά τὸν 'Απόστολον Παῦλον	> 19
ΔΗΜ. Γ. ΤΣΑΜΗ, Παράδοσις και 'Ανανέωσις κατά τὴν πατε- ρικὴν διδασκαλίαν	> 31
ΓΕΩΡ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΟΥΤ, 'Ο "Άγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς και ἡ 'Ορθόδοξος Παράδοσις	> 45
ΑΝΤ. Μ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥΤ, Παράδοσις και 'Ανανέωσις εις τὴν ιστορίαν τῆς 'Ορθοδόξου 'Εκκλησίας	> 55
ΚΩΝ Κ. ΠΑΠΟΥΤΑΙΔΗ, Πατερικὴ Παράδοσις και 'Ανανέωσις τῆς ἀποστολῆς τῆς 'Εκκλησίας παρὰ G. Florovsky, A. Schme- mann και O. Clement	> 81
ΘΩΜ. Μ. ΠΡΟΒΑΤΑΚΗ, 'Ορθόδοξος τέχνη και Παράδοσις	> 99
ΝΙΚ. Α. ΜΑΤΣΟΥΤΚΑ, 'Η διαλεκτικὴ τοῦ παρελθόντος και τοῦ παρόντος εις τὴν ζωὴν τῆς 'Εκκλησίας	> 125
ΠΑΝΤ. Ι. ΛΙΑΛΙΑΜΠΗ, 'Ο ἀνταγωνισμὸς τῶν γενεῶν και ἡ 'Εκκλησιαστικὴ Παράδοσις	> 145
ΙΩΑΝ. Α. ΝΤΥΜΟΝ, Παράδοσις και 'Ανανέωσις εις τὴν Καθο- λικὴν 'Εκκλησίαν	> 163
ΓΕΩΡΓ. Α. ΤΣΑΝΑΝΑ, Εὐαγγέλιο και 'Ανανέωσις στὸν σύγχρο- νο Προτεστантиσμὸ	> 179

Ο 6ος ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ ΘΕΟ-
ΛΟΓΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΕΞΕΤΤΠΩΘΗ
ΕΙΣ ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ «Μ. ΤΡΙΑΝ-
ΤΑΦΤΑΟΥ ΤΙΟΥ» ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΙΩΑΝ. Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ.
ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟΝ ΕΦΙΛΟΤΕΧΝΗΣΕΝ Ο
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΑΡΙΣΗΣ.

Έξεδέθησαν οι έξις 5 τόμοι τής σειράς
τοῦ Σεμιναρίου Θεολόγων Θεσσαλονίκης

1. Θεός και Ἱστορία κατά τήν Ὁρθόδοξον παράδοσιν, Θεσ)νίκη 1966, σ. 203.
2. Ὁρθόδοξος Πνευματικότητα, Χριστιανισμός - Μαρξισμός, Θεσ)νίκη 1968, σ. 244.
3. Τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Θεσ)νίκη 1968, σ. 126 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Γρηγόριος Παλαμάς», ἔτος ΜΑ', τεύχη 606 - 607 Νοέμβρ. - Δεκεμβρ. 1968, σ. 455 - 576).
4. Ἀπόψεις Χριστιανικῆς Ἀνθρωπολογίας, Θεσ)νίκη 1970, σ. β' + 229.
5. Τò Ἅγιον Πνεῦμα, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 224.

